



Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2019 • Sayı: 52

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2019 - Sayı:52 - Hakemli Dergidir. Haziran
ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELE ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

TAKDİM

Elinizde tuttuğunuz 52. sayısı ile 81. yılını geride bırakan, ülkemizin en uzun soluklu Vakıflar Dergisi ilim ve kültür hayatımızda silinmez izler bırakarak yayın hayatını sürdürmektedir. Bugüne kadar sahasında otorite olan ilim ve fikir adamlarımızın makalelerini yayınlayan, yayınladığı makalelerle kültür hayatımızda büyük bir boşluğu dolduran Dergimiz, ilim dünyasında da önemli bir yer işgal etmektedir.

Kültür ve medeniyet tarihi bazen bir niversite, bazen bir dergi, bazen de bir kitap etrafında şekillenir, ekol olur, toplumda değişim ve dönüşüm yaratır. Tarihte ekol olmuş niversiteler olduğu gibi dergiler de ekol olmuştur. Avrupa’da ve bizde bunun örnekleri mevcuttur. Bu bağlamda Vakıflar Dergisi uzun geçmişi, yazarları ve yayınladığı makalelerle alanında ekol diyebileceğimiz bir vasfa sahiptir.

Tarihte devlet ve medeniyet kurmuş milletlerin büyüklüğü içinden çıkardığı büyük şahsiyetler ve kahramanlarla llr. Carlyle’in deyişiyle tarih büyük adamların biyografisidir. İslam veya Avrupa Rönesans’ına baktığımızda büyük adamların belli fikir ve sanat görüşleriyle şekillendiğini görürüz. Bir ülkenin yetiştirmiş olduğu büyük şahsiyetleriyle kültür hayatı, kültür hayatıyla büyük şahsiyetleri i içedir. Zira kültür ve medeniyet tarihinde ufuk açmış şahsiyetler, büyük medeniyetlerin yetiştirdiği insanlardır. Her medeniyet kendi çocuğunu yetiştirir. Kindi, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Haldun, İbn-i Arabi İslam medeniyetinin büyük düşünürleri ve aynı zamanda İslam Rönesans’ının statlarıdır. Bu bağlamda Vakıflar Dergisi’nde yazan isimlere baktığımızda; M. Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Ali Himmet Berki, Hilmi Ziya Ülken, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fahrettin Kerim Gökay, Ekrem Hakkı Ayverdi, İbrahim Hakkı Konyalı gibi Türk düşünce ve kültür hayatına damgasını vurmuş ilim ve fikir adamlarının yer aldığını görürüz. Bunlar yalnızca Vakıflar Dergisi’nin değil, aynı zamanda kültür hayatımızın da kilometre taşlarıdır.

Bugün ilim ve fikir hayatının toplumu dönüştürmede en büyük etken hiç kuşkusuz niversite, dergi ve kitaplardır. Vakıflar Dergisi olarak özellikle niversite ve ilim dünyasına yönelik yayınlar yapmakta, kitaplar yayınlamaktayız. Dergimiz geçmişte olduğu gibi bugün de alanında tek ve özel bir dergidir. Büyük tarihi Halil İnalçık’ın bir konuşmasında; “ben daha öğrenciyken Fuat Köprülü’nn vakfiyeler ve Vakıflar Dergisi’nden faydalanarak bize birçok bilgi aktardığını biliyorum. Ben kendim, şimdi sayamayacağım birçok eserimde, mesela Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerine ait makalelerimin hepsinde en eski vakfiyeleri kullanmışımdır” diyerek bu gerçeğin altını çizmiştir. Vakıflar Dergisi ve yayıncılığının 81. yılını geride bıraktığımız bu yılda, 75. Yılda başlatmış olduğumuz özel sayı yayınlama geleneği devam ettirerek “80. Yıl zel Sayısı” yayınlamış bulunmaktayız. Oldukça hacimli olarak yayınlanan 80. Yıl zel Sayımızda; idari yapımız ve yayıncılığımızı konu alan makalelere yererek kurumsal hafıza oluşturmanın ilk adımı atılmıştır. Uzun yıllar Vakıflar dergisinde mimari ve sanat tarihi alanında makaleleri yayınlanan Orhan Cezmi Tuncer’in, dergideki yazıları toplanarak “Vakıflar Dergisi’nden Seçmeler, Makaleler-IV” adıyla kitaplaştırılmıştır. Yine bu yıl içinde Mihrişah Valide Sultan Vakfiyesi ile Vakıf Kuran Kadınlar kitapları basılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak yayın çizgimiz ve ilkelerimizden ödün vermeden, vakıf alanında ki yayınlarımızı sürdüreceğiz. 52. Sayımıza makaleleriyle katkı sunan ilim adamlarımıza, kıymetli Yayın Kurulu’na teşekkür ederim.

Dr. Adnan ERTEM

Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Yeni bir seneye girdiğimiz bugünlerde, Vakıflar Dergisi bir yaş daha alarak, 52. Sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Bunun hazzı ve bahtiyarlığını yaşamaktayız. Dergi, konsepti gereği vakıf temasını öne çıkarmaktadır. Yeni sayımız Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü çeşitli coğrafi alanlardaki vakıf ve sanat tarihi konularından oluşmaktadır.

Vakıflar Dergisi 52/Aralık 2019 sayısının ilk makalesinde Nilüfer Ateş, Bursa Emir Sultan Külliyesi'ne ait vakıfları kuruluşundan XVII. yüzyıl sonuna kadar konu edinmektedir. Orta Asya üzerinden Bursa'ya gelerek yaşadığı XIV-XV. yüzyıllarda çevresini etkileyen Emir Sultan, dervişliğinin ötesinde Sultan Yıldırım Beyazid'in damadı olarak da tanınmaktadır. Bursa'da bir tepe üzerinde konumlanan ve çevresini mezarlıkla çevrelenen külliye, ilkin XV. yüzyılda ardından deprem sonucu Sultan III. Selim tarafından yeniden inşa edilmiştir. Makaleden zaman içerisinde toplumun farklı çevrelerinden vakıf kurucularının söz konusu külliye için vakıflar kurduklarını öğrenmekteyiz.

Osmanlı Döneminde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları başlıklı makalesinde Ali Açıkel, Orta Karadeniz Bölgesinde, ana yollar üzerinde yer alan Tokat'ta bir Osmanlı camisi ile ilgili vakıfları tanıtmaktadır. Cami, çifte hamam ve türbeden oluşan külliyenin eski kent bölgesinin en büyük ve bezemeli camisidir. Dönemin Sivas Valisi Ali Paşa'nın baniliğinde 1570'li yıllarda inşa ettirilen bu caminin bakım ve onarımı ile görevlilerinin maaşı için zengin vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Ayrıca bazı hayır sahipleri de söz konusu cami için ilave vakıflar kurmuşlardır.

Ege Denizi'nde Ayvalık'ın karşısında konumlanan Midilli Adası, Osmanlı fethiyle birlikte sahip olduğu değerler açısından önemsenmiştir. Bu bağlamda gayrimüslimlere ait Kreokopou Manastırı, geniş arazisi ve arazisinden alınan ürünleri ile dikkati çekmiştir. İbrahim Oğuz'un kaleme aldığı çalışmanın teması, söz konusu manastırın arazi geliri paylaşımı ve Aziz Mahmud Hüdâyi vakfı ile olan ilişkisidir.

Günümüzde Ilısu Barajı'nın göl sahasında kalacağından tarihsel değerlere sahip bazı eserleri taşınan Dicle Nehri kıyısındaki Hasankeyf, Mehtap Nasiroğlu'nun İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi (16-18. Yüzyıllar) başlıklı makalesi ile gündeme gelmektedir. Artuklular ve Eyyübiler zamanında büyük bir gelişme kaydeden Hasankeyf, Osmanlı döneminde maalesef eski önemini kaybetmiştir. Bu nedenle 16-18. yüzyıllar arasında İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi yapı topluluğuna ait vakfın işleyişi, gelir ve gider kalemleri ve personelinin aldığı ücretler makalenin ana konusunu oluşturmaktadır.

XVIII. yüzyılda yaşayan Sultan I. Mahmud (1730-1754)'un kadınlarından Vuslat Kadın, sahip olduğu maddi gelirlerinin bir kısmını Medine'ye darüşşifa, İstanbul'a ise çeşme yaptırarak vakfetmiştir. Abdullah Çakmak tarafından kaleme alınan makalede, vakfiyesinden hareketle Vuslat Kadın Vakfı'nın idaresi, gelir-giderleri ve personeli ile ilgili bilgiler ortaya konulmuştur.

Osmanlı döneminde Safranbolu Para Vakıfları konulu araştırmasında Abdülkadir Atar, Osmanlı dönemimin önemli taşra yerleşimlerinden olan Safranbolu' da kurulan para vakıflarını vakfiyeleri üzerinden ele almıştır. Makale para vakfı çalışmaları alanında saha çalışmasını içermesi bakımından ilgi çekmektedir.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından günümüzde Tunceli'ye bağlı bir ilçe olan Çemişgezek' in merkezine inşa ettirilen Hamidiye Medresesi, araştırmacı Celalettin Uzun'un kaleminden tanıtılmaktadır. Makalede medresenin kuruluş amacı, inşa tarihi, eğitim-öğretim faaliyeti ve okutulan derslerle ilgili arşiv belgelerine dayanan bilgilere yer verilmiştir.

Reyhan Şahin Allahverdi, günümüzde Irak sınırları içerisinde kalan Basra şehrindeki sahabe türbe ve mescitleri ile vakıfların Osmanlı dönemindeki durumuna ait bilgileri okuyucu ile paylaşmıştır. Makale, dönemin kaynakları ve bazı destekleyici arşiv belgeleri yoluyla kimi yapıları vakıfları tanıtmayı amaçlamıştır.

Mehmet Emin Yılmaz, Osmanlı Macaristan'ında Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları başlıklı araştırmasında, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hakim olduğu yaklaşık 150 yıllık zaman zarfında, 118 tekke, 61 türbe ve 33 şehitlik ve mezarlık geride bıraktığı tespitinde bulunmaktadır. Ancak yapılan incelemede, özgün halini koruyan sadece üç türbe tespit edilmiş, maalesef diğer eserler zamanla Avusturyalılar tarafından yok edilmiştir.

Murat Sav, Osmanlı cami mimarisinde gerek kurgusu gerek mimarı gerek banisiyle devleşen Edirne Selimiye Camisi'ne farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu bağlamda bir tepede konumlanan eserin yapım öncesi alanına gönderme yaparak inşa tarihinden sonraki topografik analiz üzerine yoğunlaşmıştır.

Vakıflar Dergisi 52. Sayısı Kitabiyat Bölümü'nde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından geride bıraktığımız 2019 yılı içerisinde basılan iki kitabın tanıtımı ile sonlanmaktadır. Kitap tanıtım yazılarından ilki, iki ayrı yazarın ortak kaleminden yazılan Mihrişah Valide Sultan Vakfı adını taşıyan yayındır. Yılmaz Kurt'un kaleminden öğrendiğimize göre kitapta, Osmanlı tarihinde Sultan III. Mustafa'nın eşi III. Selim' in ise annesi olan Mihrişah Valide Sultan (1745-1805)'in Osmanlı coğrafyasından çeşitli yerlere yaptırdığı vakıf eserleri ve vakfiyesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Tanıtımı yapılan ikinci yayın ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne yıllarca mimar olarak hizmet ettikten sonra üniversiteye geçerek akademik faaliyetler içinde yer aldıktan sonra emekli olan, mesleki açıdan ürettiği çok sayıda makale ve kitapları bulunan Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in Makaleler: Vakıflar Dergisi'nden Seçmeler adlı kitaptır. Kitap, Dursun Ayan ve Mehmet Kurtoğlu tarafından yayına hazırlanmıştır.

Yeni yılda, yeni sayılarımızla görüşmek dileğiyle...

Editörler
Aralık 2019

İÇİNDEKİLER / CONTENT



Bursa Emir Sultan Külliyesi Vakıfları (Kuruluşundan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)..... The Waqfs of Bursa Emir Sultan Kulliyeh (from Establishment until the end of XVIIth Century) Nilüfer Ateş	
Osmanlı Dönemi'nde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları..... Waqfs of Ali Pasha's Mosque in Tokat During the Ottoman Period Ali Açikel	
Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı..... The Struggle for Income Sharing of Kreokopou Monastery in Lesvos and Aziz Mahmud Hüdâyi Waqf İbrahim OĞUZ	
Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar) Imam Abdullah Mosque and Zawiya Waqf in Hasankeyf Mehtap Nasıroğlu	
18. Yüzyılda Hayırsever Bir Padişah Kadını: Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Vakıfları A Philanthropist Consort of Ottoman Sultan in the 18th Century: The Case of Vuslat Kadın's Medina and İstanbul Waqfs Abdullah Çakmak	
Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları..... Safranbolu Cash Waqfs in the Ottoman Period Abdulkadir Atar	
Çemişgezek Hamidiye Medresesi Hamidiye Madrasah in Cemisgezek Celalettin Uzun	
Basra'daki Sahabe Türbe ve Mescitleri ile Vakıflarının Osmanlı Dönemindeki Durumu The Status of the Tombs and Masjids in Basra that belong to the Prophet's Companions and Their Waqfs in the Ottoman Period Reyhan Şahin Allahverdi	
Osmanlı Macaristanı'nda Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları..... Dervish Lodges, Tombs, Martyrs Burial Sites and Tomb Stones in Ottoman Hungary Mehmet Emin Yılmaz	
Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi..... Following the Topographical Factors: The Selimiye Complex in Edirne Murat Sav	
Kitabiyât..... Book Review	
Mihrişah Valide Sultan Vakfı Yılmaz Kurt	
Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV Yusuf Turan Günaydın	

Bursa Emir Sultan Külliyesi Vakıfları (Kuruluşundan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*

Nilüfer Ateş**

Öz

Emir Sultan Külliyesi, Osmanlı kuruluş devrine ait Bursa'daki evkâf-ı selâtininden biridir. Külliye, Buhara'dan Bursa'ya gelip yerleşen dervişlerden biri olan Emir Sultan adına 15. yüzyıl başlarında yaptırılmıştır. Başta Osmanlı devlet yöneticilerinin tahsis ettikleri zengin gelir kaynaklarıyla beslenen külliye, tarihi sürecinde halktan pek çok hayırseverin kurdukları vakıfların desteğini de almıştır. Bu sayede varlığını ve toplumsal işlevlerini asırlar boyunca yerine getirmiştir. Vakfa ait bilinen en eski vakfiye, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olup onun dışında Emir Sultan Külliyesi ile ilgili pek çok vakfiye, şer'îyye sicillerinde yer almaktadır. Bu kayıtlar, külliye'nin, gerek işleyişine ve hizmet çeşitliliğine katkı sağlamak gerek personel ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli kapsamda yeni vakıfların kurulduğunu belgelemektedir. Bu makalede, Emir Sultan döneminden başlanılarak XVII. yüzyıl sonuna kadar külliye'ye yönelik kurulan vakıflar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emir Sultan, Bursa, Vakıf, Külliye.

The Waqfs of Bursa Emir Sultan Kulliyeh (from Establishment until the End of XVIIth Century)

Abstract

The Emir Sultan Kulliyeh is one of the waqfs of sultans (evkâf-i selâtin) of the early Ottoman period in Bursa. It was constructed at the beginning of the 15th century on behalf of Emir Sultan, one of the dervishes who came from Bukhara to Bursa. Supported by the great income sources allocated by Ottoman administrators, the Kulliyeh also received financial support from the waqfs established by many public benefactors during its historical process. Thus, the Kulliyeh has maintained its own existence and performed its social functions for centuries. The oldest known endowment related to the Emir Sultan Kulliyeh belongs to the period of Sultan Mehmed II the Conqueror, in addition to this, a lot of other endowments are included in the court records. These records document the establishment of new waqfs of various scopes in order to contribute to the operation and service diversity of the Kulliyeh as well as to its personnel requirement. In this article, the waqfs established for supporting the Kulliyeh are investigated starting from the period of Emir Sultan until the end of the 17th century.

Keywords: Emir Sultan, Bursa, Waqf, Kulliyeh.

* DOI: 10.16971/vakiflar.668168; Bu makale, yazarın "Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 16.04.2018

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.10.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, üç akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of three academic referees.

** Dr. Nilüfer ATEŞ, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; nilufer.ates@bozok.edu.tr;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5101-546X>

Giriş

Osmanlı Devleti'nde toplumsal bir hayır müessesesi olarak yapılan ve vakıflarla desteklenen külliyeler, yüzyıllar boyunca faaliyetlerini aksatmadan sürdürmüşlerdir. Özellikle devlet tahsisleri ile vücut bulan bu yapılar, tarihî süreçlerinde zaman zaman iktisadî-sosyal nitelikli çeşitli krizler ya da yangın, deprem gibi tabii afetlerle karşılaşmışlar olsalar bile bu türden hadiseleri atlatmayı başararak varlıklarını muhafaza edebilmişlerdir. Bununla birlikte gelirlerin giderleri karşılayamadığı durumlar yaşandığında, personel maaşlarının ödenememesi ya da hizmetlerin inkitaya uğraması gibi olumsuzluklar da baş göstermiştir. Arşiv vesikalari, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinden hayırseverlerin vakıf kurma ve kurulan vakıfları yaşatma yönünde adetâ sosyal bir sorumluluk üstlenerek “vakfetme refleksi” geliştirdiklerini ve bunun nesiller boyunca devam ettiğini ortaya koymaktadır. Vakıf eserlerin hizmetlerinin devamında ve ekonomik yönden yaşadığı zor durumları aşmasında yeni kurulan vakıflar, bu sosyal hizmet müesseselerini besleyen yan damarlar mesabesinde olmuştur.

Osmanlı dönemiyle ilgili yapılmış şehir odaklı vakıf çalışmalarının bir kısmı, belirli bir dönemde bir şehirde tesis edilen bütün vakıfları tespit edip bunların özelliklerini analiz etmeyi konu edinirken (Tuncer 1992; Başol 2001; Demirel 2006); bir kısmı da vakıfları, belirli bir şehrin fizikî, iktisadî, sosyal, kültürel gelişimine sağladığı katkılar açısından ele almışlardır (Demirel 2000; Başol 2008; Köç 2009; Turgut 2011). Söz konusu çerçevelerden farklı olarak bu çalışmada sadece bir vakıf tesisi odağa alınarak, uzunca bir tarihi seyir içerisinde vakfın varlığını ve işlevlerini canlı bir şekilde ifa etmesine katkıda bulunmuş vakıfların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Makaleye konu olan Emir Sultan Külliyesi, Bursa'nın Osmanlı Devleti'ne başkentlik yaptığı dönemde inşa edilmiş bir vakıf tesisidir. Külliye, öncelikle selâtin evkâfından olması sebebiyle maddî yönden büyük çapta gelir kaynaklarıyla desteklenmiştir. Diğer taraftan Emir Sultan'ın şahsiyetiyle de ilişkili olarak külliye-yeye yönelik ilk zamanlardan itibaren halkın rağbeti hep olagelmıştır ve buna bağlı olarak pek çok hayır sahibinin katkısıyla beslenerek yüzyıllar boyunca sosyal işlevlerini yerine getirebilmiştir.

Başta vakıf muhasebe defterleri ve çoğu şer'iyeye sicillerinde yer alan vakıf kayıtları, vakfın tarihi süreci içerisindeki işleyişini ve çeşitli maddî katkılarla desteklenişini resmetmektedir. Bu çalışmada, Emir Sultan Külliyesi'nin hayatîyet bulmasına ve hizmetlerini yürütmesine yönelik yapılan vakıflar, arşiv belgeleri ışığında ortaya konulacaktır. Ele alınacak dönem, vakfın kuruluşundan başlayarak XVII. yüzyılın sonuna kadar olacaktır.¹

1. Emir Sultan ve Külliyesi

Asıl adı *Şemseddin Muhammed bin Ali* olan Emir Sultan, Buhara'da doğmuştur. Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1368-1369 olduğu tahmin edilmektedir (Algül-Azamat, 1995: 146). Kaynaklarda, neseb yönüyle “seyyid” olduğu vurgulanan² Şemseddin Muhammed, tasavvufî bir çevrede yetişmiştir. Henüz gençlik yıllarında iken Buhara'dan ayrılarak önce Medine ve Mekke'ye gitmiş; ardından uzun süren bir yolculuğun akabinde Osmanlı'nın başşehri Bursa'ya gelip yerleşmiş ve kalan hayatını da burada geçirmiştir. (Baldırzâde, 1307: 3; Hoca Sadeddin, 1279: II/425; Gazzîzâde, 1287: 69). Bursa halkı, onun

1 Külliye'nin XVIII. ve XIX. yüzyıl vakıflarının ayrı bir çalışma olarak yayımlanması düşünülmektedir.

2 Emir Sultan'ın nesebi *silsiletü'z-zehab* ile (on iki imam sayılarak) Hz Ali'ye dayandırılır. Buna göre bizzat Emir Sultan'dan nakledildiği belirtilerek kaynaklara geçmiş olan neseb silsilesi şu şekildedir: “*Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî b. Ali enNakî b. Muhammed et-Takî b. Ali Rıza b. Musa el-Kâzım b. Cafer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. (Ali b.) Zeynü'l-Âbidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib.*” Bkz.: Uğur (2013: 114); Kol (2007: 170-171); Kahraman (2009: 120); Baldırzâde (1307: 3-4); Senâyi (1289: 14-15).

tasavvufî şahsiyetine ileri derecede bir teveccüh göstermiştir. Hz. Muhammed (sas) nesline izafeten “Seyyid Emir, Emir Seyyid”; gönülleri fetheden bir sûfî olması sebebiyle “Sultan” isimlendirmeleri halk arasında yaygınlık kazanmış; “Emir Sultan” adı meşhur olmuştur. Böylece ondan söz eden pek çok kaynak asıl adından ziyade “Emir Sultan” lakabını kullanmıştır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluştan yükselişe geçme mücadelesini verdiği dönemde (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başları) payitaht Bursa’da yaşamış olan Emir Sultan; Yıldırım Bayezid (1389-1403), Çelebi Mehmed (1413-1421) ve II. Murad (1421-1444) zamanlarını görmüştür. Ayrıca Osmanlıların 1402’de Timurular ile yaptığı Ankara Savaşı’nı kaybetmesinin ardından devletin girdiği fetret dönemine de şahit olmuştur. O, münzevi bir sûfî olmamış; döneminin siyasî, dinî ve tasavvufî şahsiyetleri ile de temas kurmuştur. Padişahların askerî seferlerine zaman zaman dervişleriyle birlikte katılmıştır.³ Emir Sultan’ın manevî şahsiyetinin, yaşadığı dönemde ve sonrasında askerî fetihler üzerinde tesiri olduğu yönünde halk arasında kuvvetli bir inancın olduğu söylenebilir. Zira menakıpnamelerde onun bu özelliği öne çıkarılmıştır.⁴ Menakıpnameler,⁵ dönemindeki padişahların tahta çıkışlarında onun manevî etkisinden söz eder (Bostanzâde, 1978: 53-54; Liman, 2008: 51-52; Kahraman, 2009: 199-201). Yıldırım Bayezid’in kızı *Hundi Hatun* ile evlenerek âl-i Osman’a akrabalık kurmasının yanı sıra Molla Fenârî, Somuncu Baba, Hacı Bayram Veli gibi şahsiyetlerle irtibat halinde olmuştur. (Kahraman, 2009: 148-155; Baba, 1991: 68-90; Senâyî, 1289: 65-70; Uğur, 2013: 135-136).

Tasavvufî ekol olarak kendisine Kübrevîlik⁶ nispet edilmiş olan Emir Sultan, dergâhında pek çok derviş ve halife yetiştirmiş, bunları Anadolu ve Rumeli’de çeşitli yerlere irşad için görevlendirmiştir.⁷ Böylece tarihinin etkisi zamanla geniş bir sahaya yayılarak yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Dervişleri ve sevenleri sayesinde “Emir Sultan” adı ve türbesi etrafında oluşan kült, onun kendisinden sonraki nesiller üzerinde bıraktığı tesirlerden biridir. Emir Sultan’ın yaşadığı dönem ve sonrasına en somut tesirlerinden biri de zaviyesi etrafında tesis edilen külliye dir.

3 II. Murad’ın 1422 yılında düzenlediği İstanbul kuşatmasına Emir Sultan müritleriyle katılmıştır. Bk.: Danişmend (1971: 187-188, 196-197); Bizans cephesinde Osmanlıların bu kuşatmasına şahit olan Bizanslı tarihçi Ioannes Kananos, muhasara ile ilgili gözlemlerini kaydetmiştir. “Mersaites” adıyla belirttiği Emir Seyyid’in Bursa’dan 500 dervişle geldiğini ve Türk hükümdarına ve ordusuna büyük bir moral verdiğini belirtmektedir. Bk.: Taşlıkılıoğlu (1955: 217).

4 Yıldırım Bayezid’in, askerleri ile Rumeli taraflarında bir kalenin fethi için mücadele ederken zor bir durumda kaldıklarında zafer ümitleri tükenmek üzere iken onun manevî yardımı sayesinde muvaffakiyetle kaleyi elde etmeleri, başka bir kalenin fethinde zor durumda kalıp Emir Sultan’dan istimdat isteyen bir askeri kurtarması, Kanûnî’ye Bağdat fethini müjdelemesine dair görülen rüya, menakıpnamelerde geçen örneklerdendir. Bk.: Kahraman (2009: 158-159, 241, 337-338); Uğur (2013: 134-135); Baba (1991: 138-158, 212-217); Senâyî (1289: 38-43, 53-54, 81-84, 97-98); Kol (2007: 197-205); Liman (2008: 84-85). Emir Sultan menakıpnamelerinin çoğu onun tarikatine mensup sûfiler tarafından yazılmıştır. Bu kitaplar, ona duyulan sevgi ve bağlılığın bir tezahürü olduğu gibi onun dervişler ve halk üzerindeki etkisini de yansıtmaktadır. Yine bu kitaplar sayesinde tarih içinde süreklilik gösteren bir Emir Sultan algısı geliştirilerek bunun halk muhayyilesinde nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır. Emir Sultan menakıpnamelerin etkileri hakkında bk.: Ateş (2017: 208-211).

5 Menakıpnamelerdeki anlatımlar, tamamen hayal ürünü, uydurulmuş şeyler değildir. Menkıbeler, ortaya çıktıkları dinî-tasavvufî, siyasî-askerî, kültürel ortamın ürünüdürler. Barındırdığı olağanüstülüklerin yanı sıra tarihe kaynaklık teşkil edecek bilgiler ile toplumun duygu, düşünce ve inançları hakkında bilgiler ihtiva ederler. Bk.: Ocak (1997: 65-69, 88-92). Emir Sultan hakkında bilgi veren en eski kaynaklar, hakkında yazılan menakıpnameler olup sonradan yazılan biyografi kitaplarında o hep bu kaynaklara dayalı menkıbevi bir üslupla anlatılmıştır.

6 Kübrevîyye: Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biri olan Kübrevîyye (diğerleri Yeseviyye, Hâcegân) Necmeddîn-i Kübrâ’ya (ö. 618/1221) dayandırılır. Necmeddîn-i Kübrâ’nın ve kendisinden sonra halifelerinin yoğun irşad faaliyetleri sonucu tarikat, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Orta Asya’dan Hindistan ve Irak’a kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı topraklarında bu tarikatle ilişkilendirilen bir isim de XIV. yüzyıl sonlarında Buhara’dan Bursa’ya gelen Emir Sultan’dır. Bk.: Algar (2006: 500-505).

7 Kendisinden sonra dergâhın başına, Balıkesir halifesi Rumeli Yenişehirli Hasan Hoca’yı tayin etmiştir. Detaylı bilgi için bk.: Ateş (2017: 27, 205-208).

Emir Sultan Külliyesi, Bursa'nın doğusunda, Uludağ yamacında ovaya hâkim bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Külliye, başlangıçta zaviye-imaret-mescid birlikteliğinde çok işlevli bir yapı iken sonradan özellikle mescid ve zaviye bina olarak ayrılmış; türbe, hamam, muvakkithane, şadırvan ve çeşmeler gibi yeni birimler eklenmiştir. Bu yeni birimlerle külliye, geniş bir komplekse dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi politikaları çerçevesinde inşa edilmiş olan bu yapının inşa edildiği yer, başlangıçta yerleşimden azade bir alan iken; Emir Sultan'ın ve zaviyesinin varlığına bağlı olarak burada kısa sürede bir mahalle teşekkül etmiştir.⁸ Bugün bu dahi onun hatıralarının odak noktası olan semt, Emir Sultan Mahallesi olarak anılmaktadır. Bursa vakıfları arasında büyük ölçekli bir vakıf kurumu olan Emir Sultan Külliyesi'nin yüzyıllarca varlığını sürdürmesinde ve işlevlerini kesintisiz bir şekilde icra etmesinde padişahlar tarafından tahsis edilen geniş çaplı gelir getirici vakıflar önemli rol oynamıştır. Ayrıca gerek mahalle halkından gerek başka yerlerden ona muhabbet duyan hayırseverler, bu hayır müessesesini yaşatmak üzere kendi maddî imkânları ölçüsünde vakıflar tesis etmişlerdir.

2. Külliye Vakıfları

Emir Sultan Vakfı, ilk olarak onun sağlığında kurulmuştur. Fakat vakfın bu dönemdeki durumuyla ilgili maalesef bir bilgi bulunmamaktadır. Onunla ilgili ilk bilgiler, Emir Sultan'ın vefatından yaklaşık 40 yıl sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde tanzim edilen 15 Receb 874/18 Ocak 1470 tarihli vakfiyede yer almaktadır. Vakfın Emir Sultan zamanında tesis edildiği ve onun mevkûfâtı hakkındaki ilk bilgiler de bu belgeden öğrenilmektedir.⁹

Yaşadığı dönemde hem yöneticiler nezdinde ve hem de halk arasında sevilen ve hürmet gören Emir Sultan, vefatından sonra da ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Ona duyulan muhabbetin bir sonucu olarak türbesinin de dâhil olduğu külliye, devletin himayesi altında varlığını devam ettirirken halktan hayırsever pek çok kişi de Emir Sultan ismiyle bütünleşen bu külliyenin "mesâlihine" sarf edilmek üzere vakıflar kurmuşlardır. H. 874/1470 tarihli vakfiye, hem Emir Sultan zamanındaki vakıfları hem de Fatih devrine gelinceye kadarki yaklaşık 40-50 yıllık süreçte kurulan ilave vakıfları cem etmektedir. Dolayısıyla vakfın ilk resmî büyümesini de ortaya koymaktadır. Buna göre, Emir Sultan Külliyesi için vakıf kuran 10 vâkıf, çeşitli türde tahsislerde bulunmuş; gelir fazlasıyla elde edilenler de dâhil toplam mevkûfât 81'e çıkmıştır. Külliyenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 13 köy,¹⁰ 14 bağ/bahçe, 13 arazi/mezraa, 1 han, 2 hamam, 24 dükkân, 4 ev ve 10 değirmen vakfedilmiştir (Bk.: Tablo-1). Köy vakıflarının çoğunu Emir Sultan yapmıştır. Diğer vâkıflar ise küçük çaplı vakıflarda bulunmuşlardır. Şahısların mevkûfâtı toplam 38 olup bunların 17'si Emir Sultan'a; 2'si Hundi Hatun'a; 4'ü Fatih Sultan Mehmed'e; 5'i Hacı İsa'ya, 2'si Mürsel oğlu Yusuf'a; 4'ü Dilfiruz Hatun'a; 1'i Hacı Bayezid'e; 1'i Abdullah oğlu Şahin'e; 1'i Nasuhlar'a ve 1'i de Hacı Musa'ya aittir. Geriye kalan 43 mevkûfât, gelir fazlasıyla yapıp ilhak edilenlerdir.

8 Zaviyeler, kuruldukları bölgenin iskânında, şehirlerin büyümesinde ve yeni yerleşim birimlerinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Bk.: Savaş (1992: 104-105); Emir Sultan zaviyesinin de, etrafında mahalle teşekkül etmesinde bu yönlü bir etkiden söz edilebilir. Emir Sultan Mahallesi, XV. yüzyıl sonlarında Bursa mahalleleri içinde en fazla nüfusa sahip mahalle olmuştur. 892/1487 tahririne göre 276 hâne bulunan mahallede, XVI. yüzyılda nüfus neredeyse iki katına çıkmıştır. 928/1521'de 409 hâne, 937/1530'da 343 hâne, 981/1573'te 500 hâne olmuştur. Bk.: Barkan-Meriçli (1988: 1 (145)); 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım 1995: 1; Zaviye çevresinde yerleşimin artmasını destekleyen bir husus da bu mahallede ikamet edenlere vergi muafiyetinin getirilmesidir. Detaylı bilgi için bk.: Ateş (2017: 201-205).

9 BOA, Evkaf Vakfiye (EVVKF) No. 19/1; Halim Baki Kunter, vakfiyenin orijinalini ve tercümesini yayınladığı çalışmasında ayrıca konu ile ilgili şer'îye sicillerinden tespit ettiği –bir kısmı vakfiye olan– bazı kayıtlara yer vermiştir. Bk.: Kunter (1958: 39-63); Ayrıca bu vakfiye, daha sonra Bursa vakfiyelerinin derlendiği bir çalışmada tekrar basılmıştır. Bk.: Öcalan vd. (2013).

10 937/1530 yılında bu köylerden Serme, Zindancık, Hüseyinhisarı, Berme, Gencelü, Kumla-i Küçük, Eşkel-i Kebîr, Çavuşköy, Karabürçek, Küleflü, Tekfur, Hudâvendigâr livasına; Bozburun (Tonuzlu-Lâzikiyye), Kütahya livasına; Nevrin, Kocaeli livasına bağlıdır. Bk.: 166 Numaralı Defter.

Gelir kaynaklarının artması, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir. XVII. yüzyıl sonu itibarıyla, Emir Sultan vakfıyla ilişkilendirilen sadece köy sayısı 51'e çıkmıştır. Bu köylerin tamamı Anadolu Eyaleti'ndeki Hüdavendigar, Karesi, Kütahya ve Kocaeli sancaklarına bağlı kazalarda yer almaktaydı. Vakfın H. 1006/1007-1086 (M. 1597/1598-1676) arasındaki muhasebe kayıtları incelendiğinde¹¹ gelirleri Emir Sultan'a tahsis edilmiş köyler şunlardır:

- Bursa Kazası** : Serme, Barak, Çalık, Dere, Karahızır
İnegöl Kazası : Zindancı, Kadîmî (Hüseynhisarı), Berme, Karalar, Toma, Şib-Ali, Baba
Gemlik Kazası : Gencelü, Kumla-i Küçük, Kumla-i Kebîr, Karacaali, Kurşunlu
Kirmasti Kazası : Karabürçek, Dere, Paşalar, Divane Mahmud, Ada, Mülk-i Karaca, Çeltikçi, Eğdir, Baba (Yaya), Susıgırlık
Kite Kazası : Eşkel-i Kebîr, Mezraa-i Hatun
Aydıncık Kazası : Küleflü, Tekfur (Kökez), Dere, Tob-Limanı, Kayacık, Keçilü, Bandırma
Balıkesir Kazası : Çandır, Eyledi (göz), Ortakçı, Yağmurlu (Temurce), Ömerli, Selucek, Yenice, Karalar, Köseler, İvazlar
Lâzikiyye Kazası : Bozburun (Çeltikçi-Üzerlik-Emrudcuk-Gencelü-Kara-koga köyleri)
Kandıra Kazası : Nevrin
Amâsiye : Kuyucak

Bursa şer'iyeye sicillerinde yer alan vakfiyelere göre, incelenen yüzyıllarda külliyyeye yeni tahsisler yapılmıştır. Tespit edilen 88 vâkıftan 29'u XV. yüzyıl, 32'si XVI. yüzyıl ve 27'si XVII. yüzyıla aittir (Bkz.: Tablo-2, 3, 4) Söz konusu vâkıfların büyük bir kısmı, Emir Sultan Mahallesi sâkinlerinden olup yine bu mahalledeki mülklerini, Emir Sultan Külliyesi birimlerine ya da bazı vakıf görevlilerinin ihtiyaçlarına tahsis etmişlerdir. Vâkıfların diğer kısmı Bursa'nın değişik mahallelerinde oturmaktadır. Mevkûfâtın yerleri de tıpkı vâkıflar gibi değişiklik göstermektedir. Çoğu Emir Sultan Mahallesi'nde; bir kısmı da farklı semtlerde. Ayrıca tespit edilen vakıfların çoğu, ehli/zürrî vakıf özelliğine sahiptir.¹² Zira hayır sahipleri (sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât), kurdukları vakıfların gelirlerini, nesillerinin sona ermesine bağlı olarak yani en son cihetle Emir Sultan Vakfı'na tahsis etmişlerdir. Aşağıda Emir Sultan vakfına ilhak edilen bu vakıflar tahlil edilecektir.

2.1. Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar

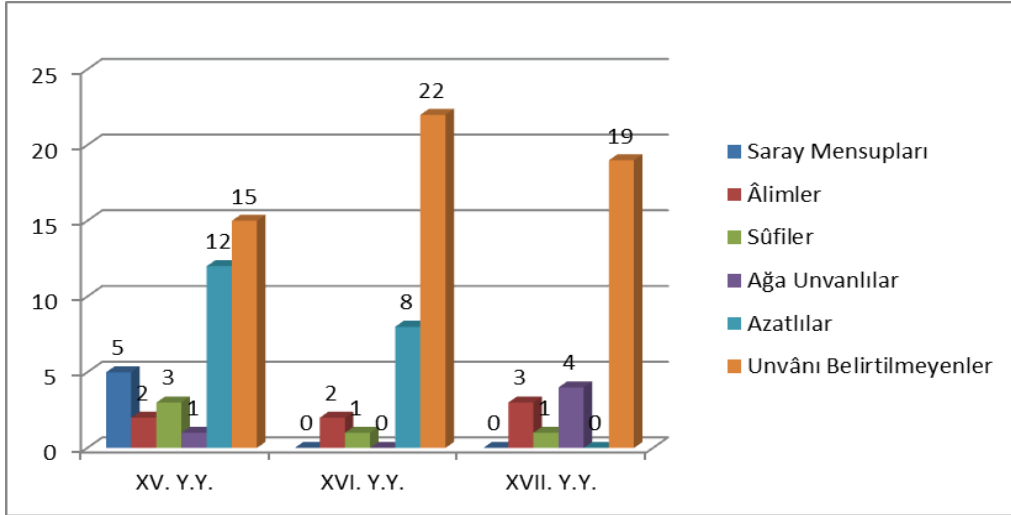
Yukarıda kısaca temas edilen vakıfların, kurucularının sosyal statüleriyle ilgili vakfiyelerden bazı bilgiler edinilmektedir. Bu bilgilerden hareketle vakıf kurucularının sosyal statüsünü gösteren bir grafik (Grafik-1) oluşturulmuştur. Buna göre saray mensupları, âlimler, sûfler, ağa unvanlılar, âzatlılar gibi farklı kademelerden hayır sahipleri, Emir Sultan Vakfı'na destek vermişlerdir. Statü çeşitliliği en fazla XV. yüzyıldadır. Külliyyenin kurulduğu bu yüzyılda saray mensuplarının katkılarının yanı sıra özellikle âzatlı vâkıfların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunun değişik katmanlarında vakıf kültürünün yaygınlığının da bir göstergesidir.

11 BOA, TSMA.d. 3729/1-4; 9098/1; 3702/1; 1776/1-2; 3838/1; MAD.d. 5565; 5825; 7748; 2245; 1899; Mukâtaa usulüyle işletilen arazileri ise Bursa, Gencelü, Lâzikiyye, Nevrin, Kuyucak, Gönen, Manyas, Çandır, Küleflü, Yarhisar ve Karabürçek'te idi. Ayrıca bu zikredilen yerlerin bir kısmında vergilerini Emir Sultan vakfına ödemekle yükümlü bulunan kalabalık bir yörük nüfusu bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bk.: Ateş (2017: 98, 221-222, 309-319).

12 Vakıflar, hayrî ve ehli (adî) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Hayrî vakıflar; doğrudan doğruya ve hiçbir kısıtlama yapılmaksızın hayrî eserlere veya gayelere tahsis edilmiş olanlardır. Ehli vakıflar ise, son safhada dinî ve hayrî bir esere tahsis edilmiş olmasına rağmen, öncelikle vâkıfa, vâkıfın soyundan gelenlere, ailesine veya üçüncü şahısların istifadesine bırakılmıştır; fakat bu kategorideki vakıf, müteselsil hissedarlar dizisinin inkırâzında, hayrî vakıflar hâline dönüşmektedirler. (Yediyıldız, 1982: 28).

XV. yüzyılda Emir Sultan için saraydan Emir Sultan'ın eşi Hundî Hatun, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed'in eşi Dilfiruz Hatun, Fatih Sultan Mehmed ve Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun vakıfta bulunmuşlardır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise, saray kökenli vâkıf tespit edilememiştir. Diğer taraftan vâkıfları bilinmemekle birlikte ancak devlet tarafından yapılabilecek büyük çaplı gelir tahsislerinin sonradan da yapılmış olduğu, tahrir ve muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır (Ateş, 2017: 76 vd.).¹³ Ulemâ kökenli vâkıflar da vardır. Bunlar, XV. yüzyılda Mevlana Abdurrahim ve Müderris Mahmud bin Mehmed; XVI. yüzyılda imam Abdurrahman Çelebi bin Muslihuddin ve Köse Kadı; XVII. yüzyılda İmam İsa Efendi, Şeyh İsa Efendi ve Mevlana Abdulhâdi Efendi'dir. Sûfilerden vakıf kurucular ise XV. yüzyılda Emir Sultan, Hacı Bayezid ve Sûfî İshak; XVI. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Efendi; XVII. yüzyılda da Mehmed Dede bin Hüseyin'dir. Ağa unvanlı olanlardan XV. yüzyılda padişah kölelerinin ağası el-Hâc Sinan bin Abdullah ve XVII. yüzyılda Hasan bin Ahmed, Mehmed Ağa bin Abdullah, Dîvân-ı Sultânî Ruznâmçecisi İbrahim Efendi ve Şeyhî Ağa bin Mehmed bilinmektedir. Âzatlı oldukları, isimlerinin sonundaki Abdullah oğlu/kızı ifadeleri ile birlikte geçen atîk/atîka, muharrer/muharrere nitelemeleri sayesinde¹⁴ tam olarak tespit edilebilen vâkıfların özellikle XV. yüzyılda çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. Buna göre XV. yüzyılda 12 kişi; XVI. yüzyılda 8 kişi âzatlı vâkıftır. Bunların dışındaki vâkıfların sosyal statüleri tespit edilemediğinden Grafik-1'de unvanı belirtilmeyenler olarak gösterilmiştir.

Grafik-1 Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar



2.2. Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar

Osmanlı toplumunda erkeklerin yanı sıra hayırsever kadınlar da ilk zamanlardan itibaren vakıflar tesis etmişlerdir. Bu anlamda Emir Sultan Vakfı'na temlikte bulunan kadın vâkıflar da olmuştur. En başta Yıldırım Bayezid'in kızı ve Emir Sultan'ın eşi Hundi Hatun, külliyenin tesisinde önemli katkıda bulunmuştur.¹⁵ Ondandan sonra da vâkıfların sayısı gittikçe artmıştır.

13 Fatih devri vakfiyesinde (874/1470) Emir Sultan'ın vakfı olarak 9 köy zikredilmekte olup bunlara 1 köy Hundi Hatun; 3 köy de Fatih Sultan Mehmed ilave etmiş; toplam 13 köyün çeşitli gelirleri vakfedilmiştir. Oysa XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinde bunların dışında gelir kaynakları arasında başka köylerin de kaydedildiği görülmektedir. Bk.: BOA, TT.d. 113 (928/1521); TT.d. 369 (926/1519); EV.HMH.d. 6 (974/1566). XVII. yüzyıl vakıf muhasebe defterlerinde vakıfla ilişkilendirilen köy sayısının 51'i bulunduğu yukarıda belirtilmiştir.

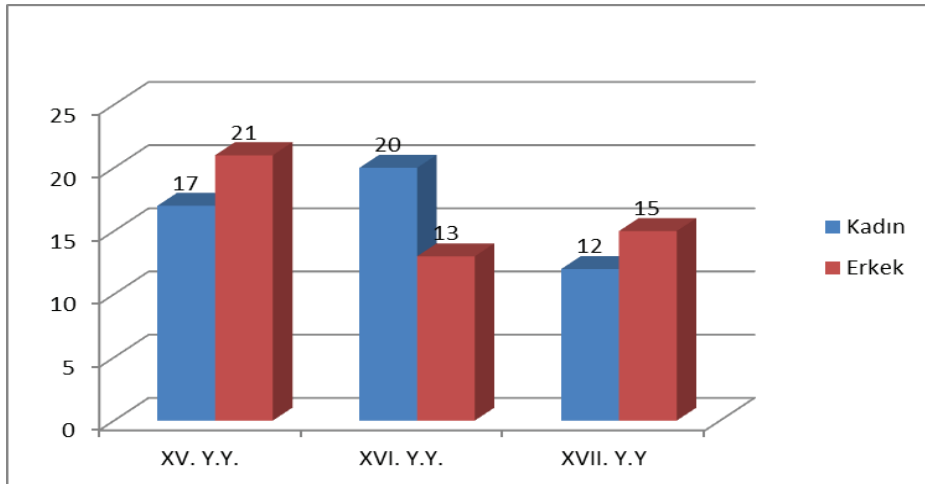
14 XVII. yüzyılda Abdullah kızı/oğlu şeklinde belirtilen vâkıflar bulunmakla birlikte başka açıklayıcı (atîk/atîka, muharrer/muharrere) ifadelerin olmaması nedeniyle bu kişiler âzatlı kategorisine alınmamışlardır.

15 Fatih devrinde tanzim edilmiş olan vakfiyeye göre Hundi Hatun Bursa'nın doğu yönünde bulunan tepeye bir zaviye inşa ettirmiş ve Bursa'ya bağlı Kite nahiyesindeki Çavuş Köyü'nün gelirlerini de önce kendi evladına onlardan sonra da bu zaviyenin ihtiyaçlarına vakfetmiştir. Hundi Hatun'un söz konusu vakıfları için ayrı bir vakfiye tanzim edilmiş ve bu belge devrin âlimlerinden Mevlânâ Şemseddin bin Hamza bin Mehmed Fenârî tarafından tasdik edilmiştir. Bk.: BOA, Evkaf Vakfiye (EV.VKF) No. 19/1: 40-48; VGMA kayıtlarında ona ait bir vakfiye tespit edilememiştir.

Emir Sultan vakıf kurucularına cinsiyetleri açısından olarak bakıldığında XV. yüzyılda 17 kadın (%44.7) ve 21 erkek (%55.2); XVI. yüzyılda 20 kadın (%60.6) ve 13 erkek (%39.3) ve XVII. yüzyılda 12 kadın (%44.4), 15 erkek (%55.5) şeklinde olduğu görülmektedir (Bk.: Grafik-2). Buna göre söz konusu yüzyıllarda kadın ve erkeklerin birbirlerine yakın oranda Emir Sultan Vakfı ile ilgili hayrî tasarruflarda buldukları anlaşılmaktadır. Cinsiyet yönünden ortaya çıkan bu tablo, ilgili dönemlerde Bursa şehrinin vakıf özellikleriyle paralellik arz etmektedir. Zira Bursa vakıfları hakkında şer'îye sicillerine dayalı yapılmış çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Bursa'da XV. yüzyılda 313 vakfiyeden elde edilen verilere göre kadın vâkıfların oranı %51 olarak tespit edilirken (Tuncer, 1992: 23-24); XVI. yüzyılın ilk yarısında 296 (%53) erkek vâkıfa karşılık, 261 (%47) kadın vâkıf tespit edilmiştir. (Demirel, 2006: 60) XVII. yüzyılda ise, 811 vakıf kurucusunun 387'sini (%47.8) kadınlar teşkil etmiştir. (Başol, 2008: 138). Maddî bir varlığı ve ekonomik bağımsızlığı gerektiren vakıf eylemine erkeklerin yanı sıra kadınların da katılmış olmaları, onların sosyal hayatın içinde olup hayır işlerinde de rol aldıklarını ortaya koymaktadır.

XV. ve XVI. yüzyıla ait vakfiyelere göre Emir Sultan'a vakıfta bulunan kadınların çoğunun âzatlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo-2 ve 3). Bunlardan Emir Sultan'ın âzatlılarından olan Ernuvar bint Abdullah, 4 Zilka'de 896/8 Eylül 1491 tarihli belgeye göre, vefat etmeden tahminen 7 sene önce; içinde oda, sofa, fırın, kar-hâne ve avludan oluşan mülkünü önce Ali bin Paşayığıt'e, onun vefatından sonra İnci bint Abdullah, Tuti bint Abdullah ve Kadem bint Abdullah isimli cariyelere, onlardan sonra da Emir Sultan Mes-cidi mesalihine vakfetmiştir (BŞS, A 8: 198a). Melike'nin âzatlısı Kumru bint Abdullah, 910/1505 yılında Emir Sultan Mahallesi'ndeki evini vakfetmiştir (BŞS A 19 310b). Âzatlı olup olmadığı tam olarak tespit edilemeyen Emir Sultan Mahallesi sâkinlerinden Hamide bint Abdullah ise, 1048/1638 yılında aynı mahalledeki iki beyt-i suffî, çardak, fırın, sofa ve avluyu müştamil evini, hayatta oldukça kendisine, sonra eşi Derviş bin Hacı Abdullah'a, sonra sadrî kızı Hanım bint Derviş'e, sonra nesilden nesile evladına, en son da süknâsı Emir Sultan Câmii'nde müezzin olan 4 nefer kimseye vakfetmiştir ki bunun mukabilinde vâkıfenin ruhu için her gün üç defa ihlas okumalarını şart koşmuştur (BŞS, A 161: 40a). Âzatlılar dışında diğer kadın vakıf kurucularının bir kısmının künyeleri, mensup oldukları aile hakkında bilgi vermektedir. Örneğin XVI. yüzyıl vâkıflarından Sittî Hatun, Mevlânâ Lutfî Halife'nin kızı; Sittî Nefise, Seyyid Ali Şerif'in kızı; Fâtma bint Mehmed, Nebi Hoca kızıdır. Kadın-erkek toplamda en fazlâ vâkıf, 38 kişi olarak XV. yüzyıldadır. Bunların 10'u vakfiyede zikredilenler, kalan 28'i de sicillerden tespit edilenlerdir. En az vakıf kurucusuna ise XVII. yüzyılda rastlanmıştır.

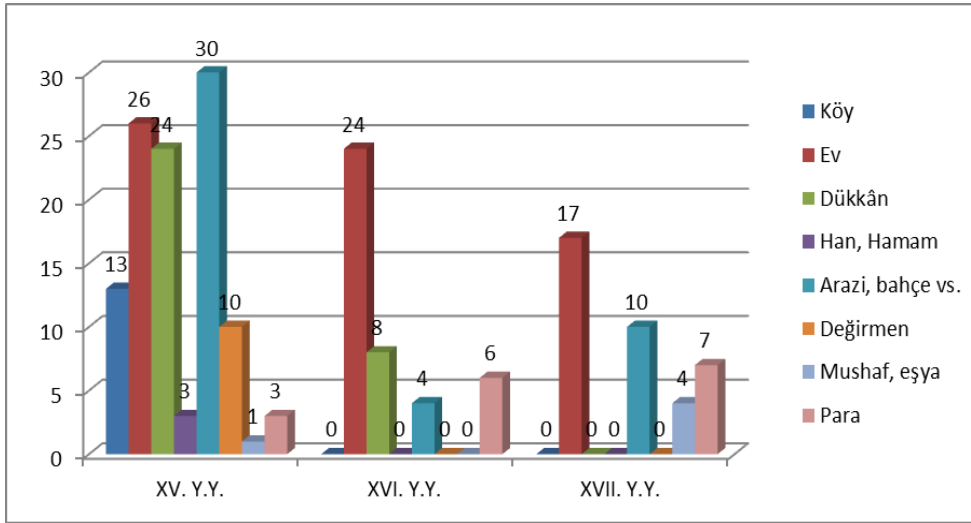
Grafik-2 Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar



2.3. Mevkûfâtın Türü Açısından

Vâkıflar, Emir Sultan Vakfı'na ne tür şeyler vakfetmişlerdir? Grafik-3'teki verilere göre neredeyse tamamıyla gelir getirici nitelikli vakıflar yapıldığı anlaşılmaktadır. Külliye'nin kuruluşunda köy gelirleri (tarım mahsûlâtı/vergiler vs.), araziler, mezraalar, bahçeler, bağlar, han, hamam gibi büyük çaplı gelir kaynakları vakfedilmiştir. Bunlar, külliye'nin ana gelir kaynakları olup varlıkları sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. İlk yüzyıldan itibaren ev, dükkân, eşya, para tahsisi gibi küçük ölçekli vakıflar yapılmakla birlikte bunlar diğerlerine nispetle vakfı besleyici yan kaynaklar mesabesinde olmuşlardır. Grafik-3'te görülen XV. yüzyıldaki mevkûfât çeşitliliği, vakfın başlangıcında yapılan geniş çaplı tahsislerden kaynaklanmaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda en fazla tahsis edilen mülk ise evdir. XV. yüzyılda çeşitli büyüklük ve özellikte 26; XVI. yüzyılda 24; XVII. yüzyılda 17 ev vakfedilmiştir. Bu evlerin çoğu Emir Sultan Mahallesi'nde olmakla birlikte Bursa'nın değişik mahallelerinde bulunanlar da vardır (Bk.: Tablo-2, 3, 4). Arazi/bahçe vakıfları her yüzyılda olmakla birlikte, en fazla XV. yüzyılda tespit edilmiştir. Bu yüzyıldaki arazi/bahçelerin 30'undan 27'si, 874/1470 tarihli vakfiyede topluca zikredilmiştir. Diğer 3'ü ise, sicillerden tespit edilenlerdir. XVI. yüzyılda Emir Sultan Dergâhı Şeyhi Abdurrahman Efendi'nin arazi vakfı oldukça kapsamlıdır. Şeyh Efendi, Musa Baba yakınlarında içinde bir tekke ve müstemilatının yer aldığı Fıstıklı denilen bahçeyi vakfetmiştir.¹⁶ Para vakıflarına gelince; XV. yüzyılda 3, XVI. yüzyılda 6, XVII. yüzyılda 7 ayrı para vakfı yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre para vakıflarının sayısı, giderek artmıştır.¹⁷ Bu türden vakıflar, tamir giderleri, caminin mum ihtiyacı, Ramazan ayı gibi belirli zamanlarda yemek pişirilmesi için yapılmasının yanı sıra daha ziyade çeşitli hizmetleri yerine getiren vakıf personeline özellikle de hatip, imam, müezzin gibi cami görevlilerine yönelik yapılmıştır.

Grafik-3 Mevkûfâtın Türü



2.4. Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihet Açısından

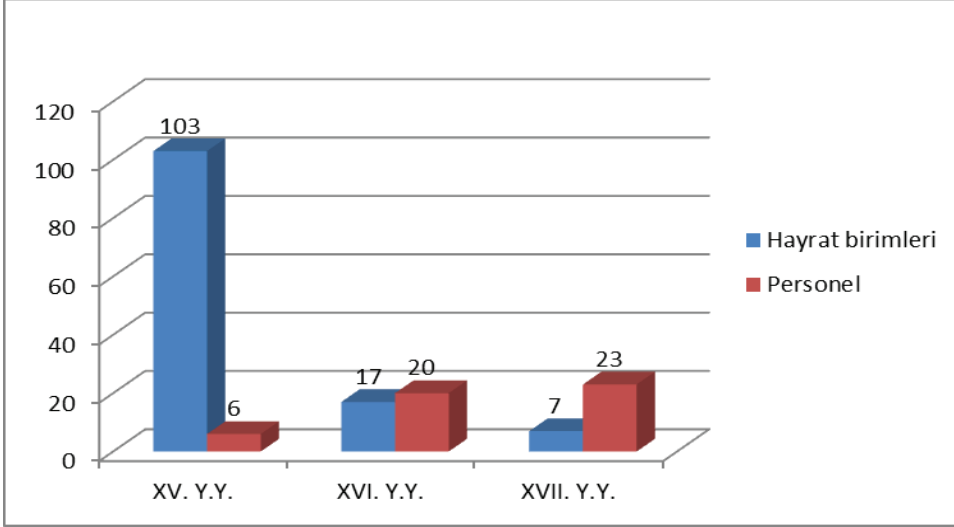
Mevkûfâta, tahsis edildikleri cihet açısından bakıldığında vakıf kurucuların külliye'yi hangi yönlerden destekledikleri görülmektedir. Buna göre vâkıflar, külliye'nin ya hayrât birimlerine ya da burada görev yapanlara yönelik vakıf kurmuşlardır. Grafik-4, kuruluş yıllarında neredeyse tamamen külliye birimlerindeki

16 Bahçenin içinde bir mescid, tekke, derviş odaları, şeyh odası, üç adet vakıf evi, iki parça dut bahçesi, büyük kestane ağaçları ve akar suyu olan bir kârgir havuz bulunmaktaydı. Bk.: BŞS, B 96: 1a.

17 Osmanlı toplumunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra nakit paranın işletilmesine dayalı kurulan para vakıfları artış göstermiştir. Bursa örneği üzerinden bir değerlendirme için bk.: Barkan (1966: 34-36).

ihtiyaçları karşılamak üzere vakıflar yapıldığını göstermektedir. XVI. yüzyılda hayrâta yönelik tahsisler devam etmekle birlikte personele yönelik olanlar artış göstermiş, XVII. yüzyılda ise hayrâta yönelik yapılanlar, önceki dönemlere nazaran daha da azalmıştır. Bu yüzyılda hayır sahiplerinin personeli desteklemeye ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır.

Grafik-4 Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihetler



Personel içerisinde câmi görevlileri (özellikle de imamlar) vakıflardan en fazla tahsisat alan kişilerdir (Bk.: Tablo-2, 3, 4). Vâkıflar, vakfettikleri mülk karşılığında genellikle tasarruf hakkını verdikleri kişiye kendi ruhları için günlük belirli miktarda sure/cüz okumalarını şart koşmuşlardır. Örneğin, 17 Rebiulevvel 899/26 Aralık 1493 tarihli belgeye göre 5.000 akçelik nukûd vakfı kuran Hacı Tanrıvermiş âzatlısı Yusuf bin Abdullah, bu paranın işletilmesini, her sene fukarâ için 100 dirhem, mütevellîye 100 dirhem verildikten sonra kalan meblağa, vâkıfın ruhuna her gün bir cüz okuyan kişinin –ki bu kişi hayatta iken kendisi, sonra evlâdının aslahı, sonra eşi Gülşah bint-i Abdullah ve en son Emir Sultan hatibi olarak belirlemiştir- mutasarrıf olmasını istemiştir (BŞS, A 11: 216a). XV. yüzyılda ayrıca Yıldırım Bayezid, Emir Sultan'ı ziyarete gelen sûffiler için; Selçuk Hatun, imam için; Salih bin Sadık vâiz için; Gülsine bint Abdullah mescidde halife için; Yusuf bin Abdullah hatib için; Hâce Kerem kızının âzatlısı Gülsine bint Abdullah şeyh-i seccâde için vakıf kurmuşlardır (Bkz.: Tablo-2). XVI. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Efendi, Emir Sultan Zaviyesi şeyhleri için; Hayrunnisâ Hatun bint Abdulkerim, müezzinler için; Sittî Nefise bint Seyyid Ali Şerif, Yakub bin İshak, Fâtıma Hatun bint Seyyid Hüseyin, Sa'di bin Nasuh, Sıhrî? Hatun, Ruveyde Hatun bint el-Hâc İbrahim, Hacı Geyvan bin Abdullah ve Köse Kadı Emir Sultan imamı için; Mustafa bin Hüseyin, Fıstıklı Mescidi imamı için; imam Abdurrahman Çelebi bin Muslihuddin, muarraf için; Emir Sultan Camii kayyımı Hacı Kâsım bin Abdullah, kayyım için; Fâtıma bint Mehmed, Emir Sultan silsilesinden gelen bir salih için vakıf kurarlarken bunlardan Hayrunnisâ Hatun bint Abdulkerim kurduğu vakfın tevliyetini Emir Sultan mütevellîsine (son cihet olarak) şart koşmuştur (Bk.: Tablo-3). Personele yönelik kurulan vakıfların en fazla görüldüğü XVII. yüzyılda; Hasan bin Ahmed, Fâtıma Hatun bint Mehmed (h.1021), el-Hâc İlyas bin Süleyman, Rukiye Hatun bint Mehmed, Şa'ban ve Fâtıma Hatun bint Mehmed (h.1074) imam için; Hacı Sefer Efendi bin Bayezid, imam, müezzin ve kayyım için; Cafer Bey bin Abdullah, imam ve zaviye şeyhi için; Şeyh İsa Efendi, Hamide bint Abdullah ve Abdulkerim bin el-Hâc Murad, müezzinler için; Kerime bint el-Hâc İsa, zaviye şeyhi için; Emir Sultan dervişi olan Mehmed Dede bin Hüseyin, başta zâkir Hasan Dede, en son olarak da Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhler için; İbrahim Efendi, Emir Sultan ziyâ-

retine gelen şeyhler için; Ümmügülsüm bint el-Hâc Abdurrahman, Rahime Hatun bint Abdulmennan ve Hacı Ahmed bin Sefer kayyım için vakıfta bulunmuşlardır (Bkz.: Tablo-4).

Külliye çalışanları maaşlarını zaten vakfın bütçesinden aldıklarına göre burada akla şöyle bir soru gelebilir. Personelin gözetilmesine yönelik sonradan vakıflar yapılması ve bu tür vakıfların sayısının özellikle XVII. yüzyılda diğerlerine nispetle daha da fazlalaşması, acaba yukarıda zikredilen unvanlardaki personele standardın üstünde bir yaşam imkânı sağlamış mıdır? Zira söz konusu vakıflar, bu kişiler için birer ek gelir durumundaydı. Ya da bunlar, bu kişilerin vakıftan aldıkları ana maaş yetersiz olduğu için onların geçim darlıklarını hafifletmeye yönelik mi yapılmıştır? Mevcut verilere göre bunun tam cevabını vermek mümkün olmamakla birlikte şu söylenebilir: Vakfiye şartları gereği sabit olan maaş miktarları, başlangıçta ihtiyacı karşılayabilecek miktarlarda olsa bile ilerleyen zamanlarda ekonomik hayatta pahalılaşma, paranın değer kaybı gibi durumlar yaşanmıştır (Akdağ 1975: 36-44, 456-463). Bu tür ekonomik krizler, külliye çalışanlarını da etkilemiştir. Maaşlarda zam yapılmaması¹⁸ maddî açıdan onları da zor durumda bırakmış olabilir. Ayrıca çoğu küçük çaplı tahsisleri içeren bu tür ek vakıflar sayesinde özellikle şeyh, hatib, imam, müezzin gibi din hizmetini yerine getiren kişilerin desteklendiği dikkati çekmektedir.

Sonuç

Vakıf müessesesi, Osmanlı toplumunda hayatın her alanında ve her kesimden insanları cezbeden bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Kamu hizmeti sunan binalar, yöneticilerden halk kesimine kadar çeşitli sosyal statülerden insanlar tarafından hayrat bilinciyle inşa edilmiş, hizmetlerinin uzun yıllar aksamadan devam edebilmesi için gelir kaynakları tahsis edilerek desteklenmişlerdir. Bununla birlikte mevcut bina ve hizmetlerin sürekliliğinin sağlanmasında ilerleyen zamanlarda yeni hayır sahipleri de rol alarak bütçeleri ölçüsünde katkılarda bulunmuşlardır. Emir Sultan külliyesi bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Külliye, vakıf kültürünün Emir Sultan sevgisiyle buluşmasının bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Selâtin evkâfı arasında yer almakla birlikte kurulduğu dönemden itibaren toplumun her kesiminden hayır sahipleri için bir odak noktası olmuştur. Nitekim çalışmanın ana kaynaklarını teşkil eden Fatih dönemi vakfiyesi ve şer'îyye sicillerindeki kayıtlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. İncelenen dönemde ilk vakfiyede 10, sicillerde 88 ve tahrir kaydında 1 olmak üzere toplam 99 farklı vâkıf tespit edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiye kayıtlarında konuyla ilgili başka belgelerin bulunabileceği göz önüne alındığında bu yekunun daha da artacağı şüphesizdir.

Çalışmada elde edilen sonuçları şöyle özetlemek mümkündür: Emir Sultan Külliyesi'nin kuruluşundan XVII. yüzyıl sonuna kadarki döneminde doğrudan bu vakfa yönelik tahsislerde bulunanların yanı sıra kurduğu vakıftan Emir Sultan'ın vakfına yönelik kalem ayıranlar ya da neslinin sona ermesine bağlı olarak vakfının onun vakfına ilhak edilmesini şart koşanların olduğu; toplumda hayrat bilincinin canlı olup farklı toplumsal statüden gelenlerin vakıf ortak paydasında bulunduğu; erkeklerin yanı sıra kadınların da bu sahada kendilerini gösterdikleri; büyük çaplı vakıfların saray mensupları tarafından yapılırken halkın küçük çaplı vakıflar kurdukları ve başlangıçta hayrat yapılaraya yönelik vakıflar yapılmışken zaman içerisinde külliye çalışan personelin desteklenmesine katkı sağlayacak nitelikte vakıfların giderek arttığı görülmüştür.

18 Vakfın 1006-1007 (1597-1598) tarihinden önceki yıllarının muhasebe kayıtları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunların muhasebe bilgileri hakkında bilgi sahibi değiliz. Mevcut kayıtlar ise, XVII. yüzyılda maaşların önemli ölçüde aynı kaldığını, bazı yıllarda ise, maaşların ödenmesinde güçlük yaşandığını ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Ateş (2017: 115-117).

Tablo 1: Fatih Devri Vakfiyesine Göre Vâkıflar ve Mevkûfât

Sıra No	Vâkıf Adı	Köy	Bahçe/ Bağ	Arazi/ Mezraa	Han	Hamam	Dükân	Ev	Değirmen	Toplam
1.	Emir Sultan	9	En az 2	3	-		3	-	-	17
2.	Hundi Hatun	1	-	-	-		-	1	-	2
3.	Fatih Sultan Mehmed	3	-	-	-		-	-	1	4
4.	Âruz Oğlu Hacı İsa	-	-	-	-		-	1	4	5
5.	Mürsel Oğlu Yusuf	-	-	-	-		-	-	2	2
6.	Abdullah kızı Dilfiruz Hatun	-	-	4	-		-	-	-	4
7.	Hacı Bayezid	-	-	1	-		-	-	-	1
8.	Abdullah Oğlu Şahin	-	-	-	-		-	-	1	1
9.	Nasûh Olan Kişiler	-	-	-	-		-	-	1	1
10.	Abdullah Oğlu Hacı Musa	-	-	-	-		-	1'den çok	-	1
11.	Gelir Fazlasından ¹⁹	-	8	-	1		6	-	1	16
12.	Gelir Fazlasından	-	4	5	-	2	15	1	-	27
	Toplam	13	14	13	1	2	24	En az 4	10	81

Tablo 2: XV. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞŞ'ye Göre)²⁰

Sıra No	Vâkıf	Mevkûfât	Mevkûfâtın Yeri (Mah.)	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Yıldırım Bayezid	Arazi	---	Emir Sultan'ı ziyarette gelen sülâhine	---	A 168 51b
2	Yusuf bin Mürsel	Değirmen	Kemerli/Edremit	Emir Sultan zaviyesi mesalihinine	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 860	A 199 33b
3	Selçuk Hatun	Günlük 1 dirhem	---	Emir Sultan Câmîine imam tayini	Evâil-i Cemâziyelevvel 888	A 129 206b
4	Ramazan bin İlyas	Ev	Şehabettin	Emir Sultan mescid mesalihinine (en son)	3 Safer 889	A 4 31b
5	Davud bin Turahan bin Yakub	Ev, 10 Fıkıh kitabı	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihinine (en son)	11 Rebiulevvel 889	A 4 62b
6	Ali bin Sinan	Ev	Dikencik Köyü	Emir Sultan mescid mesalihinine (en son)	8 Ramazan 890	A 4 397a
7	Salih bin Sadık	300 dirhem, Ev	---	Ramazan'da pişirilecek yemek için ve evladına, Emir Sultan mescidinde vâiz olana (en son)	23 Zilhicce 890	A 4 467a
8	Makrame bint-i Ali	Ev	İmaret-i Bayezid Hüdâvendigâr	Emir Sultan mescidine mesalihinine (en son)	6 Rebiulevvel 890	A 4 303b
9	El-Hâc Sinan bin Abdullah	Arsa	Kurb-i Hasan Davud Paşa	Emir Sultan zaviyesine	11 Rebiulevvel 891	A 5 44a
10	İnci bint-i Abdullah	Ev eşyası	---	Emir Sultan imaretine (en son)	9 Rebiulâhır 892	A 5 306b
11	Hatice bint-i İlyas	Ev	İncirlice	Emir Sultan türbesi mesalihinine (en son)	7 Cemâziyelevvel 895	A 7 448b
12	Ali bin Süleyman (haddâd)	Ev	Yer Kapı	Emir Sultan mescid mesalihinine (en son)	21 Ramazan 893	A 7 48b
13	Mevlana Abdurrahim bin el-merhum Mevlana Şeyh Lutfi Halife	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkâfi mesalihinine (en son)	25 Zilkâ'de 894	A 7 337b
14	Süfi İshak bin Kürecaslan (Köse Hacı)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihinine (en son)	19 Şevval 896	A 8 187b

20 Yıldırım Bayezid'in bu vakfını Evâhiri Cemâziyelâhır 993 tarihli bir belge bildirmektedir. Vakfın yapıldığı tarih ise bilinmemektedir.

15	Gülbahar bint-i Abdullah	Ev	Şehzade	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	14 Ramazan 896	A 8 167b
16	Kayser bin Abdullah	Ev	---	Emir Sultan mescid mesalihine	10 Ramazan 896	A 8 163b
17	Ernüvar bint-i Abdullah (Merhume)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	4 Zilka'de 896	A 8 198a
18	'Âişe bint-i Abdullah	Ev	Sarı Abdullah	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	7 Receb 896	A 8 109b
19	Mahmud bin Mehmed (müderriş)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	15 Safer 897	A 8 275a
20	Sitti Hatun bint-i el-Hâc İvaz el-Kunduz	Ev	İbn-i Harîrî	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	26 Rebiulevvel 897	A 8 312b
21	Gülsine bint-i Abdullah (muharre-re-i Hatice bint-i Gülsüm)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescidinde halife olana (en son)	25 Şevval 897	A 8 429a
22	? Hatun bint-i el-Hâc Ahmed	Köy	Kuyucak	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	10 Ramazan 898	A 11 113a
23	Yusuî bin Abdullah	5.000	---	Emir Sultan hatibine (en son)	17 Rebiulevvel 899	A 11 216a
24	Gülsine bint-i Abdullah (atıka-i bint-i Hâce Kerem)	Ev (1/2)	Emir Sultan	Emir Sultan seccadesine oturana (en son)	Evâil-i şevvâl 901	A 26 321b
25	Gülcihan Hatun bint-i Abdullah	Ev	Darbhâne	Emir Sultan imaret matbahı mesalihine (en son)	Şa'ban 902	A 14 260a
26	Server bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	Gurre-i Zilka'de 902	A 14 327b
27	Server bint-i İshak	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	Evâil-i Rebiulâhir 906	A 18 93b
28	Nefise bint-i Abdullah	Ev	İmaret-i Sultaniye	Emir Sultan imaretine (en son)	Evâil-i Rebiulâhir 906	A 18 95b
29	Hızır bin Ahmed Fakih	Ev	Tefsirhân	Emir Sultan imaretine (en son)	Evâil-i Receb 906	A 18 180a

Tablo 3: XVI. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞŞ'ye Göre)

Sıra No	Vakıf	Mevkûfât	Mevkûfâtın Yeri (Mah.)	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Kumru bint-i Abdullah (Melike'nin âzâtı)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan ruhuna cüz okunması	18 Şaban 910	A 19 310b
2	Melike bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi mesalihi (en son)	13 Zilhicce 910	A 19 413b
3	Sittî Hatun bint-i Mevlana Lutfi Halife	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi mesalihine (en son)	20 Rebiulâhîr 914	A 34 92a
4	Hatun Paşa bint-i İshak	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Mahallesinde sâkin su-lehâ ve fukarâdan birine (en son)	29 Zilhicce 917	A 20 111b
5	Hafsa bint-i Abdullah (Bursevî)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imaret mesalihine (en son)	Zilka'de 918	A 20 350b
6	Hayrunnisâ Hatun bint-i Abdulkirim	3 dükkân	Tahtakale	Tevliyet Emir Sultan mütevelifisine, (en son), cüz okunmasını Emir Sultan Câmii müezzinlerine	18 Rebiulevvel 919	A 23 95a
7	Sittî Nefise bint-i Seyyid Ali Şerif	Dükkân (Eşyaları ile birlikte), arazi	Balık Pazarı	Vâkifinin ruhuna cüz okuyanlardan birinin Emir Sultan imamı olması	Evâil-i Cemâziyelevvel 919	A 23 141b
8	Hatice bint-i (Kürâce kızı)	Ev	İncirlice	Emir Sultan imaret mesalihine (en son)	26 Cemâziyelevvel 920	A 24 143a
9	Devlet bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imaret mesalihine (en son)	15 Ramazan 920	A 24 273b
10	Kemal bin Abdullah	Ev	İbn Kazzâz	Emir Sultan evkafına (en son)	14 Şa'bân 923	A 21 105a
11	Şâdi bin Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imaretinde sâkin fakir âlimlere (en son)	Ramazan 923	A 21 127b
12	Şeyh Abdurrahman Efendi	Zaviye (Fıstıklı)	Musa Baba	Emir Sultan zaviyesi şeyhlerine	924	B 96 1a
13	Yakub bin İshak	Ev, arazi	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi imamına (en son)	13 Şaban 927	A 200 49a
14	Fâtma Hatun bint-i Seyyid Hüseyin	Ev, 1050?	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi imamına (en son)	25 Receb 929	A 30 393b
15	İnci bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	8 Cemâziyelevvel 933	A 35 508a
16	Bülbül bint-i Abdullah	Ev	Dâye Hatun	Emir Sultan mesalihine (en son)	3 Ramazan 945	A 40 371(0)a
17	Fâtma bint-i Mehmed (Nebi Hoca kızı)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan silsilesinden olan Salih-lerden birine	Evâil-i Cemâziyelevvel 958	A 45 78b

18	Beneşe bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mesârifine (en son)	Rebiulevvel 960	A 45 5b
19	Kumru ? bint-i Ca'fer	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına (en son)	15 Rebiulevvel 962	A 67 597
20	Hacı Kâsım bin Abdullah (kayım)	Dirhem	---	Emir Sultan Câmiinde mum için Câmîinin kayyımı için	26 Rebiulevvel 897	A 8 312b
21	Hoca Muslihuddîn bin Hoca Ahmed	(5 Dükân)	Irgandı Köprüsü	Tevliyeti Emir Sultan imamı Mev-lânâ Muslihuddîn bin Mehmed'e	Evâil-i Cemâziyelâhir 966	A 66 114b
22	Selçuk Hatun bint-i Yusuf	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan fukarâsına (en son)	Rebiulâhir 967	A 67 404
23	el-Hâc Sa'dî bin Nasûh	Ev, 1000 dirhem	Emir Sultan	Emir Sultan imamina (en son) Câmîinin tamiri, mum ihtiyacı ve Mum yakan için	Evâil-i Rebiulevvel 968	A 72 180b
24	Mahmud bin Abdi	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan fukarâsına (en son)	Rebiulevvel 968	A 72 181a
25	Abdurrahman Çelebi bin Muslihuddîn (İmam)	50 dirhem	--	Emir Sultan Câmîinde muarrife	Evâsit-i Cemâziyelâhir 993	A 141 67b-68b
26	Sihri? Hatun	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamina	994 öncesi	A 141 175b
27	Mustafa bin Hüseyin	1,5 dirhem, 4 dirhem, 60 dirhem	--	Fıstıklı zaviye mescidi imamina, Emir Sultan Câmîine her sene Berat gecesinde 2 mum alınıp konulması için, Mumların her gece yakılıp söndürülmesi için	Evâil-i Cemâziyelevvel 994	A 131 346b
28	Ruveyde Hatun bint-i el-Hâc İbrahim	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imamina (en son)	11 Cemâziyelevvel 996	A 145 215b
29	Mânend Hatun bint-i Hüseyin	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkâfına (en son)	Zilka'de 1002	B 113 79b
30	Fâtıma Hatun bint-i Ali	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkâfına (en son)	Şevvâl 1004	A 174
31	Hacı Geyvan bin Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamina (en son)	Evâsit-i Zilka'de 1004	B 13 7a
32	Hayreddin	Bahçe (Örgülü)	Zeyli Bursa	Emir Sultan vakfına	1007 öncesi	A 153 102a
33	Köse Kadı[1]	7.000 akçe, 4 bab dükân		Emir Sultan Câmii tamirine, imam ve hatbine	XVI. yüzyıl	

Tablo 4: XVII. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)

Sıra No	Vakıf	Mevkûfât	Mevkûfâtın Yeri (Mah.)	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Hasan bin Ahmed (fahri-a'yân)	Kestane Sekisi	Bursa	Emir Sultan Câmii imamlarına	29 Zilka'de 1008	B 18 45a
2	Şemâvil? bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına (en son)	29 Muharrem 1012	A 154 123a
3	İsa Efendi bin Hüseyin (Emir Sultan Câmii imamı)	Mushaf-ı Şerif, 3.600 dirhem	Emir Sultan	Mushaf okuyana	17 Şevval 1014	B 21 114a
4	Mehmed Ağa bin Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	Evâhiri Zilhicce 1020	B 9 140b
5	Fâtma Hatun bint-i Mehmed	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına (en son)	Evâil-i Cemâziyelevvel 1021	B 28 102a
6	Şeyh İsa Efendi bin Şeyh Hüsam (Emir Sultan Câmii imamı)	4.300	---	Emir Sultan müezzini (Muhamediye okuma şartıyla en son)	Gurre-i Cemâziyelâhîr 1029	B 39 71a
7	Cafer Bey bin Abdullah	Çiftlik (içinde altı-üstü 8 beyt, 2 fırın, avlu, dere, bir parça bahçe var), 6 parça bahçe (1/3)	İsabay k., Cumalıkızık k., Yıldırım Bayezid m.	Emir Sultan zaviyesi şeyhine ve Emir Sultan Câmii imamına (en son)	Gurre-i Safer 1032	B 42 31b-32a
8	El-Hâc İlyas bin Süleyman	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına (en son)	15 Receb 1035	B 45 95b
9	Mustafa bin Memi	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	Evâil-i Zilka'de 1038	B 50 39b
10	Rukiye Hatun bint-i Mehmed	200 akçe 500 akçe	Emir Sultan	100'ü Câmii mihrabına bal mumu için, 100'ü mütevellî (Emir Sultan imamı) için; 500'ü Yasin ve 3 ihlas okuyan Emir Sultan imamı için	16 Muharrem (1042)	B 53 26b
11	Mevlana Abdulhâdi Efendi bin Mehmed	Ev	Emir Sultan	Süknâsi, her yıl Emir Sultan'ı ziyarete gelen Hamid kasabasındaki Abdülmürin Efendi halifelerine	Evâil-i Ramazan 1043	B 57 41b
12	Âmine bint-i el-Hâc Hayruddin	2.000 akçe, Kelâm-ı şerif, Muhammediye, bir adet kalıfçe	---	Emir Sultan Câmii imamına (para mum yakılması için)	Evâil-i Şa'ban 1045	B 59 160a

13	İbrahim Efendi (Divân-ı Sultânî'de Ruz-nâmçeci)	Saray (Konak)	Emir Sultan	Süknâsı, her yıl süfler zamanında Emir Sultan'ı ziyaret eden şeyhlerin fukarâsına ve sair zamanda gelen misafirlere	Evâhîr-i Cemâziyelâhîr 1046	B 60 62
14	Mehmed Dede bin Hüseyin	Bahçe	Kızılbayır	Zâkir Hasan Dede, (en son olarak da) Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhlere	Evâhîr-i Zilkâ'de 1046	B 60 69
15	Şa'ban	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına	Evâhîr-i Şevvâl 1047	B 61 69a
16	Hamide bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan müezzînlerine (4 nefer)	Gurre-i Cemâziyelâhîr 1048	A 161 40a
17	Kerime Hatun bint-i el-Hâc İsa	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan zâviyesi şeyhine (en son)	23 Muharrem 1051	B 66 63a
18	Ümmügüsüm bint-i el-Hâc Abdurrahman	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii kayyımına (en son)	26 Şevval 1052	C 2 39b
19	Emine bint-i Hüseyin	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan fukarâsına (en son)	22 Zilhicce 1052	C 2 52b
20	Rahime Hatun bint-i Abdulmennan	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii kayyımına (en son)	14 Rebiulâhîr 1059	B 71 81b
21	Hacı Sefer Efendi bin Bayezid	370 guruş	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamı, müezzînleri ve kayyımına	Gurre-i Receb 1072	B 185 27b
22	Ümmühânî bint-i Mustafa	Ev (satış semeni)	Emir Sultan	Asa suyu mecrasına	25 Şa'ban 1073	B 186 14a
23	Fâtma Hatun bint-i Mehmed	Ev, 1.500 dirhem	Emir Sultan	Ev, Emir Sultan dervişlerine (fukarâ), para ribhi Emir Sultan Câmii imamına	2 Rebiulevvel 1074	B 186 37b
24	Fâtma Hatun bint-i Mustafa (merhum)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkafına (en son)	15 Rebiulâhîr 1076 öncesi	B 109 177a
25	Abdulkerim bin el-Hâc Murad	Ev	Emir Sultan	İcaresinden evin tamiri dışındaki meblağ, mahalledeki 4 müezzine	15 Şevvâl 1086	B 88 204b
26	Şeyhî Ağa bin Mehmed	15 kuruş	---	Emir Sultan Câmiiinde Muhammediye okunması	22 Rebiulevvel 1092	B 142 3b-4a
27	Hacı Ahmed bin Sefer	1 kıt'a Kestane bahçesi	Emir Sultan	Emir Sultan Câmiiindeki 2 kayyımına	24 Zilhicce 1095	B 111 39b

Kaynaklar

- Algar, Hamid (2006). Necmeddin-i Kübrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (32), 498-506.
- Akdağ, Mustafa (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*. Bilgi Yayınevi.
- Ateş, Nilüfer (2017). *Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baba, Mustafa Okan (1991). *Menâkıb-ı Emîr Sultân (Metin-İnceleme-Gramer-İndeks)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baldırzâde Mehmed Efendi (1307). *Terceme-i Hâl-i Hazreti Emîr Sultân Kuddise Sirruhu'l-Mennân, 1060/1650*. Neşr. Hayrullah Nedim Efendi, Vilayet Matbaası.
- Barkan, Ömer Lütfi (1966). Edirne Askerî Kassâm'ına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, C. III, (5-6), 1-473.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli (1988). *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*. C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Başol, Samettin (2001). *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başol, Samettin (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beliğ, İsmail (1287). *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Hüdâvendigâr Matbaası.
- Bostanzâde Yahya Efendi (1978). *Tarih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbâb (Duru Tarih)*. Haz. Necdet Sakaoğlu, Milliyet Yayınları.
- Danişmend, İsmail Hami (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. I, Türkiye Yayınevi.
- Demirel, Hale (2006). *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Ömer (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gazzîzâde Abdullatif (1281). *Hülâsatü'l-Vefeyât*. Bursa Şehir Kütüphanesi (Fotokopi Nüsha).
- Hoca Sadeddin (1279). *Tâcü't-Tevârih*. C. II, Matbaa-i Âmire.
- Kahraman, Nurettin (2009). *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsâmeddin Bursevî) İnceleme ve Metin*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DokuzeYLÜL Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kol, Nilüfer (2007). *Kefeli Mustafa Müdâmî Divanı (16. yüzyıl)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Köç, Ahmet (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümera Vakıfları Ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kunter, Halim Baki (1958). Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, (IV), 39-63.

- Liman, Hatice (2008). *Yahya bin Bahşî'nin Menâkıb-ı Emîr Sultân (Menâkıb-ı Cevâhir) Adlı Eseri –İnceleme-Metin-*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öcalan, Hasan Basri, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, (2013). *Bursa Vakfiyeleri*. C. I, Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Savaş, Saim (1992). *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*. Dergâh Yayınları.
- Senâyî Mehmed Çelebi (1289). *Menâkıb-ı Emîr Sultân (Keşifnâme)*. İzzet Efendi Matbaası.
- Taşlıkloğlu, Zafer (1955). II. Murad'ın İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser. *Tarih Dergisi*, C. VIII, (11-12), 209-226.
- Turğut, Vedat (2011). *Bilecik Bölgesi Örneğinde 16. Yüzyılda Vakıflar ve Şehirleşme*. Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, Yakup (1992). *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğur, Abdullah (2013). *Emîr Sultân Menâkıbnâmeleri ve Nimetullah'ın Menâkıb-ı Emîr Sultân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yediöldüz, Bahaeddin (1982). Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, (15), 23-53.
- 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım*. Haz. Ahmet Özkı-
lınç vd. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Arşiv Kaynakları

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi (BOA)

Emir Sultan Vakfiyesi (Fatih devri): (BOA), Evkaf Vakfiye (EV.VKF) No: 19/1.
BOA, TT.d. 113; TT.d. 369; EV.HMH.d. 6.

2- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Bursa Şer'iyeye Sicilleri (BŞS).

3- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyudu Kadime Arşivi (TKGMKKA)

TKGMKKA TADB.TTD.EVKAF No: 580.

Osmanlı Dönemi'nde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları*

Ali Açikel**

Öz

XII. asırdan itibaren Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Tokat şehrinde cami, mescid, medrese, imaret, zâviye, han, hamam ve türbe gibi çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Tokat'ın doğu-batı, güney-kuzeye giden yol güzergâhında bulunması, ılıman iklimi ve verimli tarım toprakları ile zengin bir sosyo-ekonomik potansiyele sahip olmasının rolü büyüktür. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir.

Bu makalede Osmanlı döneminde Tokat'ta mevcut olan zengin vakıf eserleri arasından örnek bir çalışma olarak sadece Ali Paşa Camii vakıfları ele alınacaktır. Bu cami vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmalar başlangıcından günümüze bu caminin vakıf akarlarını incelememektedir. Bu cami XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 caminin en büyüğü olup Sivas Valisi Temerrüd Ali Paşa tarafından 1570'lerde inşa ettirilmiştir. Caminin bakım ve onarımı ile görevlerinin maaşı için zengin vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Ayrıca bazı hayır sahipleri cami için ilave vakıflar kurmuşlardır. İncelemenin amacı, Ali Paşa Camii vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Cami, Vakıf, Osmanlı, Ali Paşa, Muhasebe.

Waqfs of Ali Pasha's Mosque in Tokat During the Ottoman Period

Abstract

Many religious, social, economic and cultural works such as mosque, small mosque, seminary school, soup kitchen, convent, caravansary, public bath and tomb were constructed in the city of Tokat during the Danismendid, Seljukid and Ottoman periods since XIIth century. The rich social and economic potential of Tokat with its position on east-west and south-north roads, its warm climate and fertile agricultural lands are amongst the main reasons for constructing such works of great variety. As generally seen throughout the Ottoman Empire, these religious, social, economic and cultural works built in Tokat have continued their existence by means of waqfs revenues.

In this article, of the many waqfs studies existing in Tokat, only the waqfs of Ali Pasha's Mosque will be dealt with as an example from the Ottoman period. Although there exist a number of studies on this mosque's waqfs, these works do not examine the revenues of these waqfs from the beginning until the present day. This mosque is the biggest of the 17 others built in the city-centre of Tokat between the XIIth and XXth centuries. The mosque was built in 1570's by the governor-general of Sivas, Temerrüd (Obstinate) Ali Pasha. Large amount of revenues of waqfs were allocated to the repair and maintenance of the mosque and the salaries of its staff. In addition, some philanthropists established waqfs dedicated only to this mosque. The study aims to examine the waqfs of Ali Pasha's Mosque in every aspects and contribute to the social and economic history of Tokat.

Keywords: Emir Sultan, Bursa, Waqf, Kulliye.

* DOI: 10.16971/vakiflar.595515; Bu makale, Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlimi ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu (18 – 20 Ekim 2018 / TOKAT)'na sunulan fakat yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş halidir.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 23.07.2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.10.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Prof.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT. E-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-9477-6923.

1. Giriş

XII-XIV. asırlar arasındaki Danişmentliler ve Selçuklular dönemlerinde Tokat şehrinde çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel vakıf eserleri vücuda getirilmiştir (Yinanç, 1998; Gökbilgin, 1974; Turan, 1980; Wolper, 1994; Kucur, 1993). Şehirdeki bu imar ve inşaa faaliyetleri, XV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemden kalan tapu tahrir defterleri, vakfiyeler, vakıf defterleri, diğeer arşiv belgeleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu eserlerin çokluğu, bir bakıma Tokat şehrinin maddi zenginliğı ile alakalıdır. Bu maddi zenginlik, şehrin doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ikliminin ılımanlığı ve tarım topraklarının verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291). Şehrin bu sosyal ve ekonomik potansiyeli çok sayıda vakıf eserin kurulmasına ve daimi olarak hizmet sunmasına imkân sağlamıştır.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir. Vakıf kelimesinin terim olarak anlamı bir mal veya mülkün sevap kazanmak gayesiyle doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir.¹ Bu tahsis dinî ve hayri eserler yaptırmak ve bunların ihtiyaçları için yeterli miktarda gelirler bağlamak şeklinde olabileceğı gibi çok daha farklı alanlarda da olabilmektedir.

Bu çalışmada Tokat'ta XVI. yüzyılda inşaa edilen ve zengin gelir kaynakları bulunan Ali Paşa Camii vakıfları üzerinde durulacaktır. Bu cami ve vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar (Gabriel, 1934: 91-92; Uysal, 1987: 346-352; Yavi, 1986: 77-78; Eyice, 1989: 430-431; Seçgin, 1993: 115-116; Çelik, 1999: 40; Tunca, 2000: 43-52; Şimşirgil, 2003: 94-96; Gündoğdu vd, 2006: 70-74; Erkara, 2010: 184-209) bulunmakla birlikte caminin bütün vakıflarını ele alan hususi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü sanat tarihçileri tarafından yapılmış olup caminin mimari özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Caminin vakıflarından söz eden çalışmalar ise belirli bir asrı ya da zaman dilimini esas almışlar ve sınırlı kaynaklardan istifade etmişlerdir. Tespitlerimize göre, XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde 17 cami inşaa edilmiş olup bunların en büyüğü Ali Paşa Camii'dir. Vakit namazların yanında "cuma" ve "bayram" namazlarının da kılındığı ve hatibin hutbe okuması için minberi olan büyük yapılara cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan mabetlere mescit denilmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Bu makalede önce camiyi tanımlayan genel bilgiler verilecek; daha sonra vakıfları üzerinde durulacaktır. Caminin mimari özellikleri birçok çalışmaya konu olduğu için tekrar edilmeyip sadece özetlenecektir. Çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın kaynakları, dönemin arşiv malzemesi ve araştırma eserlerdir. İncelemenin esas amacı, Ali Paşa Camii vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bir bütün halinde ele alıp Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

2. Ali Paşa Camii'nin Tarihçesi

Osmanlı döneminde Yaşmeydan Mahallesi'nde, günümüzde Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeybatısında yer alan Ali Paşa Camii'nin bânisi Ali Paşa hakkında farklı fikirler ileri sürülmüşse (Şimşirgil, 1990: 102-103; 2003: 94) de Erhan Afyoncu'nun yaptığı en son çalışmaya göre, onun II. Selim zamanında (1566-1574) Erzurum valisi olan Temerrüd Ali Paşa olduğu kesinlik kazanmıştır (Afyoncu, 2001: 1007-1015). Caminin inşasına Tokat'ın Yaşmeydan Mahallesi'nde Ulu Camii'nin vakfı olan bir arazi üzerinde² 1572'de Ali Paşa'nın ölümünden önce başlanmış, muhtemelen 1577 yılından evvel tamamlanmıştır (Afyoncu,

1 Vakfın farklı tanımları için bk. Şemseddin Sami (1317: 1495-6); Yedi yıldız (1986: 153), (2003: 8-10); Sertoğlu (1986: 105).

2 1574 yılı itibarıyla bu arazi için Ali Paşa Camii Vakfı'ndan Ulu Camii vakfına yıllık 305 akçe ödenmekteydi. Bk. TK. KKA. Evkaf Defteri 583, 28b.

2001: 1021-1023). Yapı, kuzeyindeki türbe ve doğusundaki çifte hamamı ile bir külliye niteliği taşımaktadır. Gülbahar Hatun/Hatuniye Camii ile birlikte Tokat'taki en önemli Osmanlı eseridir. Yontma taştan inşa edilen cami, kalın ve derin ayakların sınırladığı nişlerle genişletilmiş, tek kubbe ile örtülü kare planlı bir esas ibadet mekânı ile kuzeyindeki yedi bölmeli son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesine bitişik minarenden oluşmaktadır (Gabriel, 1934: 91-92; Uysal, 1987: 346-352; Yavi, 1986: 77-78; Eyice, 1989: 430-431; Seçgin, 1993: 115-116; Tunca, 2000: 43-52; Şimşirgil, 2003: 94-96; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 70-74; Erkara, 2010: 184-209).

1939 ve 1943 depremlerinde büyük hasar gören caminin onarımı 1953 yılında tamamlanmıştır (Akyüz vd., 2010; 37). 1999 yılında, caminin bir kısmında onarım ve çevre düzenlemesi yapılmıştır (Çelik, 1999: 40). Son olarak, 2018 yılında tekrar restorasyonuna başlanan cami 1 Mart 2019 tarihinde yeniden ibadete açılmıştır.³

3. Ali Paşa Camii Vakıfları

Ali Paşa Camii'nin bizzat Ali Paşa'nın tesis ettiği vakfı ile diğer şahısların zamanla bu cami için ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Burada önce Ali Paşa'nın kendi camisi için tesis ettiği vakfı üzerinde durulacaktır.

3.1. Ali Paşa'nın Cami Vakfı

Ali Paşa'nın Cami Vakfı ile ilgili 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Cami vakfının akarlarına ait bilgiler aynı tarihli 14 numaralı Sivas sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nde Tokat kazasına ait kısımdan önce kaydedilmiştir.⁴ Bu kayıtlara göre hazırlanan Ali Paşa Camisi'nin akarları, görevlileri ve bunların ücretleri şöyledir (Tablo 1): Ali Paşa Camii'nin Tokat, Niksar, Zile, Erzurum ve Çorum'da akarları olduğu görülmektedir. 14 numaralı Sivas Mufassal Tapu Tahrir Defterinde bu akarların sağladığı gelirler yazılmamıştır. Defterde vakfiye dökümünde belirttiği üzere, bu akarların bir bölümü, vâkıf Ali Paşa'nın Erzurum'dan gönderdiği 15.000 altının murâbahası ile vakfın mütevellisi Hacı Dursun tarafından kimi yeniden inşa olunarak kimi de satın alınmak suretiyle oluşturulmuştur (Afyoncu, 2001: 1028). Cami vakfının 25 farklı meslek erbabından toplam 67 kişiden oluşan bir görevli kadrosu bulunmaktadır. Bunlara gündelik olarak toplam 162,5 akçe ödenmektedir. Bu bilgiler ışığında Ali Paşa Cami Vakfı'nın Tokat'taki en büyük vakıflardan birisi olduğu söylenebilir.

17. ve 18. yüzyıllarda Ali Paşa Cami Vakfı'na ait muhasebe kayıtları arşivlerde tespit edilememiştir. Ancak caminin görevlileri ile alakalı birçok belgeye rastlanılmaktadır. Cami vakfı görevlilerinin atamaları hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA)'nde Hurufat Defterleri'nde pek çok tevcih kaydı mevcuttur.⁵ Aynı asırlara ait cami vakfı görevlilerinin atamalarına dair Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nin İbnü'l-Emin Evkaf ve Cevdet Maarif fonlarında bazı belgeler yer almaktadır.⁶ Yine aynı arşivde yer alan Sivas Ahkâm Defterlerinde Ali Paşa'nın Cami Vakfı görevlileri ile ilgili şikâyet hükümleri bulunmaktadır (BOA. SAD. Nr. 5: 202/1-2; BOA. SAD. Nr. 10: 255/2, 275/3; BOA. SAD. Nr. 14: 129/1; BOA. SAD. Nr. 17: 332/2).

3 <https://www.haberler.com/tokat-restore-edilen-ali-pasa-camisi-ibadete-11792522-haberi/>

4 Afyoncu, a.g.m., s. 1023'den naklen: TK. KKA. TD nr. 14, s. 138a.

5 Örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: VGMA. Mf. Nr. 3, s. 100/306; 259, s. 64/1; 259, s. 74/4; 449, s. 45/59; 481, s. 124/62.

6 Örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: BOA. İ.E. Evkaf nr. 3078; 3648; BOA. Cevdet Maarif nr. 594; 7633.

Tablo 1. Ali Paşa Camii Vakfı'nın 1574 Yılı Akarları ve Görevlileri (Afyoncu, 2001: 1028-1030)

Tokat'taki akarlar	Çifte hamam (Tokat şehir merkezinde)
	3 adet müstakil ev (hamamın yanında)
	Saraydar isimli bostan
	Saray denilen ve Ali Paşa tarafından tamir ettirilen ev
	1 adet hamam (Ali Paşa tarafından tamir ettirilen ev yakınında)
	Yar Ahmed oğlu Calabverdi'nin evleri (Meydan Mahallesi)
	1 çiftlik (Kazabad'a bağlı Uluoba köyünde)
	Alın köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 1/2 malikânesi ⁷
	4 adet zergerân (kuyumcu) dükkânı (Tokat şehir merkezinde)
	Boyahane dükkânı (Tokat şehir merkezinde)
	Sehin? çeşmesi
	Bazı emlak (Tokat ahalisinden)
	Heze köyü (Tokat/Tozanlı nahiyesinde) 1/2 mâlikânesi
	Kınık köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 1/4 mâlikânesi
	Alemdar köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 3/8 mâlikânesi
2 adet kervansaray	
1 adet nalbant dükkânı	
Zile'deki akar	Kabaklar köyü (Zile/Hüseynabad nahiyesinde) 1/4 mâlikânesi
Çorum'daki akarlar	Çifte hamam (Çorum şehir merkezinde)
	1 hamam (Çorum'a bağlı Ilıca köyünde)
	Dükkânlar (Çorum şehir merkezindeki hamamın çevresinde)
Niksar'daki akar	Korlos/Yahyalı köyü (Niksar nahiyesinde) mâlikânesi
Erzurum'daki akar	Çifte hamam (Erzurum şehir merkezinde)

7 Malikâne tabiri, Osmanlı Devleti'nin Sivas eyaleti ve bazı eyaletlerde "mâlikâne-divânî sistemi" adıyla uyguladığı çifte vergileme rejimi ile ilgilidir. Selçuklu sultanları ve küçük beyliklerin idarecileri yerel beylere çok sayıda kırsal yerleşim yerinin vergi toplama haklarını verdiklerinden, Osmanlılar 1393-1398 yılları arasında Rum/Sivas eyaleti topraklarını ilhak ettiklerinde yerel beylerin vergi toplama haklarını ve imtiyazlarını kabul ederek bölgede farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemi uygulamaya başladılar. Bu mali uygulama, bir vergi birimi (köy veya mezra) gelirinin *divânî hisse* ve *malikâne hisse* olarak paylaşıldığı "malikâne-divânî sistemi" idi. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmişti. Başka bir ifade ile bu sistem altında köylüler divânî hisse ve malikâne hisse olarak iki öşür ödediler (Barkan, 1939: 119-184; 1980: 151-208).

Görevli ücretleri	Akçe	Görevli ücretleri	Akçe
Vâiz	6	Salâ-hân	1
İmam ve hatib	10	Mu'arrif	2
İmam	5	Mü'ezzin (2 kişi)	8
Muallim	3	Nâzir	3
Halife	1,5	Nokta-güzar	1
Bevvabîn (kapticılar)	8	Muvakkıt	3
Ser-mahfil	2	Kayyum (2 kişi)	6
Hafız (8 kişi)	8	Çâhken	2
Hoş-hân	2	Sirâci	2
Türbe-hân	3	Kâtip	3
Yasin-hân	1,5	Câbi (2 kişi)	6
Tebareke-hân	1	Meremmetçi (Tokat'taki cami ve hamam için)	3
Amme-hân	1	Meremmetçi (Erzurum'daki hamam için)	2
Kürsi-hân	1	Câbi ve kâtip (1 kişi) (Çorum'daki akarlar için)	3
Cüz'hân (30 kişi)	60		
Toplam	117,5		45
Genel toplam	162,5 akçe		

19.asrın ilk yarısına ait Tokat Şer'îye Sicillerinde (TŞS) Ali Paşa'nın Cami Vakfı muhasebe kayıtları mevcuttur. 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarına (TŞS 53: 26-27/2, 45/1, 114/1, 134-133/4, 154/1) göre, caminin vakıf gelirleri, görevlileri ve ücretleri aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, evvela Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın gelirlerinin 1574'te olduğu gibi hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, 1574-1840 yılları arasındaki dönemde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Söngüt ve Ohtab köyleri mâlikâne gelirleri 1574 yılı vakfiye dökümünde yer almazken 1838 ve 1839 yılları muhasebelerinde mevcuttur. Bu durum zamanla akarlar da tebeddülât (takas) vuku bulduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet üreten görevlilerin sayısı 1574-1840 döneminde azalmış gözükmektedir. Ayrıca, 23 Zilkade 1255/28 Ocak 1840 tarihinde Şerife bint Ağa-zâde Mehmed Çavuş tarafından Ali Paşa Cami hitâbet ve seccâde-nişînlğine şart koşulan bir vakıf tesis edilmiştir (TŞS 53: 145/1). Bu nedenle 1840 yılı vakıf görevliler listesine seccade-nişinlik vazifesi de eklenmiştir. Son olarak, 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinden görevlilere aktarılan giderlerin toplam 42 hisse üzerinden her bir görevliye hisse miktarına göre dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Mesela, müteveliye 8 hisse kadar ücret tahakkuk ettirilmiştir.

Tablo 2. Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın 1836-1840 Yılları Arası Gelir ve Giderleri

Hububat Gelirleri /Yıllar	1836	1837	1838	1839	1840
İlpit köyü (Kafirni nahiyesi) 1/2mâlikânesi	47	235	80	59,5	275,5
Kınık köyü (Kafirni nahiyesi) 1/4 mâlikânesi	26	173,5	100	288	343,5
Heze köyü (Tozanlu nahiyesi) 1/2 mâlikânesi	14	134	64	87	266
Tahtalu mezra'ası (Komanat nahiyesi) geliri	17	401	100	0	219
Durak köyü (Kazabad nahiyesi) mâlikânesi	18,5	80	0	49	0
Söngüt köyü (Kazabad nahiyesi) mâlikânesi	0	0	100	0	0
Ohtab köyü (Komanat nahiyesi) geliri	0	0	0	100	0
Erükdaryeri mezra'ası geliri	0	0	0	0	0
Toplam	122,5⁸	1023,5	444	583,5	1104
İcar Gelirleri /Yıllar	1836	1837	1838	1839	1840
Ali Paşa Hamamı (Tokat'ta)	540	600	600	600	600
Ali Paşa Hamamı (Çorum'da)	360	400	0	400 ⁹	400 ¹⁰
Meydan mahallesinde vâki' dükkânların icarı	-	-	-	-	23
Toplam	900	1000	600	600	623
Nakledilen toplam		600 1023,5 444		583,5	1104
Genel toplam	1500	2023,5	1044	1183,5	1727

Giderler/Yıllar	1836	1837	1838	1839	1840
Evkâf-ı Hümâyûn öşrü	12,5	202,5	-	-	-
Şahnelik ¹¹ ve nakliye	10	323	200	220	-
Câmi ve hamamın mâ'-ı cârîsi (su) masrafları		757	310	0	-
Muhasebe harcı			62,5	58	152,5
Vakfın rakabesi borcuna mahsûb			191,5	0	-
Tokat'daki hamamın rakabesine				370	-
Ehl-i mürtezika hissesi				175,5	-
Çorum'daki hamam ve Ali Paşa Câmi'nin rakabesine					600
Toplam	22,5	1282,5	764	823,5	752,5

8 Bu miktarın 22,5 rublağı masraflara ayrıldıktan sonra kalan 100 rublağı satılarak 600 kuruş elde edilmiş ve bu para vakfa âit hamamların tamiri masrafına mahsûben te'diye olunmuştur.

9 Rakabesine sarf olunmuştur.

10 Rakabesine sarf olunmuştur.

11 Şahnelik, şahneye yani mahsul öşrünü toplayan görevliye verilen ücreti ifade etmektedir (bk. Pakalın, 1983-III: 305).

Görevli ücretleri/Yıllar	1836	1837	1838	1839	1840
	Yevmî akça	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Mütevelli	8				
Türbe-hân	3				
Cüzhân	1				
Ser-mahfil	1,5				
Muvakkıt	2				
Mü'ezzin (evkât-ı hamse)	4				
Cüzhân (1/2 hisse)	0				
Cüzhân	0				
Câbi	5				
İmâm (1/2 hissenin 1/6'sı)	0				
Nâzır (1/2 hissenin 1/6'sı)	2				
Seccâde-nişîn	1,5				
Vâiz	0				
Cüzhân (eczâ)	2				
Mü'ezzin-i Salâ ve ferrâş	1,5				
Cüzhân	0,5				
İmâm (1/4 hisse), Yâsin-hân (1/2 hisse), cüzhân (1/2 hisse)	0				
Hâfız Sâlih	10				
Toplam	42¹²	741¹³	280	360	1375

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)'nde 1875-1895 yılları arasında yer alan Vakıf Muhasebe Defterlerinde de Ali Paşa'nın Cami Vakfı muhasebe kayıtlarına rastlanmaktadır. Örnekleme yöntemi ile seçilen iki adet deftere (T. VBMA. Muh. Def. Nr. 1: 6; T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8: 105) göre, caminin vakıf gelirleri, görevlileri ve ücretleri tespit edilmiştir (Tablo 3. ve 4). Aşağıda verilen Tablo 3 ve 4'teki veriler genel olarak incelendiğinde, ilk olarak, Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinin 1574 yılı ve 1574-1840 yılları arasındaki dönemde olduğu gibi hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, önceki devirlerde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Ohtab köyü mâlikâne geliri 1574 yılı vakfiye dökümünde yer almaz ve 1838-1839 yılları muhasebelerinde mevcutken 1875 yılı muhasebe kaydında girilmemiştir. Bu durum zamanla akarlarda tebeddülât (takas) vuku bulduğunu ya da muhasebe kayıtlarının eksik olduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet eden görevlilerin sayısında bazı görevlerin birkaç kişi arasında paylaşılması sebebiyle 1836-1895 döneminde artmış gözükmektedir. Ayrıca bazı görevlilerin birden fazla vazifede hisse sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Abdullah Efendi, tevliyet görevinin yanı sıra na'at-hânlık vazifesini üstlenmiştir. Son olarak, 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı'ndan görevlilere aktarılan ücret-

12 Vakfa âit Tokat ve Çorum'daki hamamların tamine 7355 kuruş sarf olunmuş olduğundan, şart-ı vâkif gereği rakabe önce geldiğinden bu seneki gelirler borçtan düşülmüş, geriye 5855 kuruş borç kaldığından bu borç ödeninceye kadar mütevelli ve ehl-i mürtezika hisse verilemeyeceği defterde kaydedilmiştir.

13 Masraflardan kalan 741 kuruşun mütevelli, hademe ve ehl-i mürtezika arasında teâmül-i kadîm üzere taksim edilmek üzere kendilerine teslim edildiği belirtilmiş ve dökümü verilmemiştir.

lerin toplam 42 hisse üzerinden dağıtım uygulaması 1875 yılı sonrasında da devam etmiştir. Mesela, mütevelliyeye 8 hisse kadar ücret ödenmesi aynen muhafaza edilmiştir.

Tablo 3. Ali Paşa'nın Camii Vakfı'nın 1875 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelirler	Kuruş	Para
Tahtalu köyü (Komanat) mâlikânesi	10242	20
Kınık köyü (Kafirni) 1/2 mâlikânesi	3463	0
İlpit köyü (Kafirni) 1/2 mâlikânesi	876	0
Durak mezrası (Söngüt/Kazabad) mâlikânesi	404	0
Alemdar köyü (Kafirni) mâlikânesi	260	0
Uluoba icarı	125	0
Zemin icarı	250	0
Çifte hamam (Tokat'ta) icarı	3625	0
Çifte hamam (Çorum'da) icarı	5480	0
Toplam	24725	20

Giderler	Kuruş	Para
Câmi-i şerîfin kurşunlarına masraf	475	0
Kapıların demirlerine burma	155	0
Caminin ve kademhanelerin (tuvaletler) suyollarına masraf	525	0
Mekteb tahtaları ve sair mahallerine masraf	555	0
Hamamın ma'-i câri ve ebniyelerine masraf	596	0
Câmi-i şerîfin kandillerine ve sairesine masraf	225	0
8 sehim Derviş Ahmed Efendi'nin tevliyet vazifesi	3208	35
3 sehim Derviş Ahmed Efendi'nin na'at-han vazifesi	1604	17,5
3,5 sehim Hafız Şerif Efendi'nin imamet, devirhân ve cüz'hân vazifesi	1871	34
4,5 sehim Ebubekir Efendi'nin imamet, cüz'hân ve Yasin-hân vazifesi	2406	26,5
7 ve 3 rub' sehim Mehmed, Mustafa ve Abdurrahman Efendilerin imamet, mü'ezzin, muvakkit ve cüz'hân vazifeleri	4144	31,5
4,5 sehim Mehmed Emin Efendi'nin sıbyan muallimliği ve mekteb halifeliliği vazifesi	2406	26,5
5 sehim Salih Efendi'nin ferraş ve cüz'hân vazifesi	2674	2,5
3 sehim Ali Efendi'nin çâhkânlık vazifesi	1604	17
0,5 sehim Ali el-Gazi Efendi'nin vâ'izlik vazifesi	267	16,5
0,5 sehim Mustafa ve Süleyman Efendilerin cüz'han vazifesi	267	16,5
3 rub' sehim hattat Ömer Efendi'nin Amme ve Mülk-hân vazifesi, münhal	401	5
0,5 sehim Yahya Efendi'nin devirhân vazifesi, münhal	267	16,5
Rüsûmât	1069	25
Toplam	24725	30

Tablo 4. Ali Paşa Camii Vakfının 1895 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelirler	Kuruş	Para
Tahmis bedeli (2/3 hissesi) ¹⁴	2610	0
Giderler	Kuruş	Para
8 sehim Abdullah Efendi'nin tevliyet vazifesi	373	0
3 sehim Abdullah Efendi'nin na'at-hân vazifesi	186	10
4,5 sehim Benli-zade Bekir Efendi'nin imamet, cüz'hân ve Yasin-hân vazifesi	279	20
7 ve 3 rub' sehim Mustafa ve Abdurrahman Efendilerin imamet, müezzinlik, muvakkit ve cüz'hân vazifeleri	481	20
4,5 sehim Hacı Emin Efendi'nin sıbyan muallimliği ve mekteb halifeliği vazifesi	279	20
2 ve rub' sehim Hafız-zâde İzzet Efendi'nin imamet, Amme ve Mülk-hân vazifesi	139	30
2 sehim Nebi-zâde Hafız Mustafa Efendi'nin imamet ve devirhan vazifesi	124	10
0,5 İmam-zâde Hasan Efendi'nin vâ'izlik vazifesi	31	10
1 sehim Ceyb Efendi-zâde Hafız Ali Efendi'nin devirhân vazifesi	62	10
0,5 sehim Muhsin Efendi-zâde Mustafa ve Süleyman Efendilerin cüz'han vazifesi	31	10
5 sehim Salih Efendi'nin cüz'hân, salâ-hân ve ferraş vazifesi	310	20
3 sehim çahgân Alim Ağa'nın Çâhkânlık vazifesi	186	20
Muhasebe harcı	124	20
Toplam	2610	00

3.2. Ali Paşa Camii'nin Diğer Vakıfları

17. yüzyıldan itibaren Ali Paşa Camii giderleri için bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar kuruluş tarihlerine göre aşağıda verilmiştir.

a) Seyyid Mehmed Çelebi oğlu Seyyid Ali Paşa Vakfı: Seyyid Ali Paşa, 1022/1614 tarihli vakfiyesinde,¹⁵ vakfi gelirlerinden Ali Paşa Camii'nin aydınlatılmasında kullanılmak üzere kandil yağı ücreti verilmesini ve Ramazan ayında caminin mihrabı önüne konulup aydınlatmada kullanılmak için herbiri 15'er okka iki adet bal mumu alınmasını şart koşmuştur (TŞS 65: 169; VGMA Mf 600: 172/205; Tunca, 2000: 49).

b) Kibleli Mustafa Paşa Cüzhan Vakfı: Mustafa Paşa, 1072/1662 tarihli vakfiyesine¹⁶ göre, Tokat'ta Meydan Mahallesi'nde yaptırdığı iki hanını vakfederek icar gelirinden Cami-i Kebir'de sabah namazından sonra 30 cüzhan tarafından birer cüz Kur'ân-ı Kerîm okunmasını, vâkifa ve ailesine dua etmelerini, bu 30 cüzhandan birinin günlük bir akçe ile noktacı tayin edilerek cüzhanları kontrol etmesini, sıklıkla cüz okumaya gelmeyenlerin görevlerine son verilerek yerlerine münasip cüzhan atanmasını istemiştir. Hurufat Defterleri ile Tokat Şer'îye Sicilleri kayıtlarına göre, Kibleli Mustafa Ecza Vakfı'ndan 1168/1754 yılından

14 19. yüzyılın ikinci yarısında Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı vakıfların gelirlerini toplamak için Osmanlı Maliyesi tahmis bedeli uygulamasına geçmiştir. Maliye Nezareti tarafından toplanan gelirlerden vakıflara "kura bedelâtı" adıyla maktu bir bedel ödenmeye başlanmıştır. Bedel takdirinde vakif köyler ve mezarların devletçe zapt olunmadan önceki beş senelik öşür hasılatı beşe bölünerek ortalama bedel esas alınmış ve buna tahmis usulü adı verilmiştir. Bazı vakıflarda maktu bedel olarak tahminin tamamı, bazılarında tahminin sülüsânı (2/3'ü), bir kısmında ise tahminin sülüsü (1/3'ü) vakfa ödenmiştir (Abdurrahman Vefik, 1328: 268; Pakalın, 1983-III: 375-376).

15 Bu vakfiye, Ali Açık ve Abdurrahman Sağırılı tarafından yayımlanmıştır. Bk. Açık ve Sağırılı (2005, 203-206).

16 Bu vakfiye, Ali Açık ve Abdurrahman Sağırılı tarafından yayımlanmıştır. Bk. Açık ve Sağırılı (2005, 231-234).

itibaren Ali Paşa Camii için günlük 2 akçe vazifenin yarım hissesinden südüs (1/6) hisse cüzhanlık ve yine aynı vakfından günlük 2 akçe vazifenin yarım hissesinden südüs (1/6) hisse cüzhan nazırlığı görevleri ihdas edilmiştir (VGMA, 1092: 5; VGMA, 1082: 114; VGMA, 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA, 568: 26; VGMA, 537: 188; VGMA, 539: 207, 212; TŞS 4, 83/1).

c) Hoca Sinan Ecza Vakfı: Bu vakfın vakfiyesine ulaşılamadığından tesis tarihi kesin olarak bilinmese de Hurufat Defterleri ile Tokat Şer'îye Sicilleri kayıtlarından 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir cüz tilaveti için gelir sağladığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1082: 114; VGMA, 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA, 568: 26; VGMA, 537: 188; VGMA, 539: 207, 212; TŞS 4, 83/1).

d) İsmihan Sultan Vakfı: Bu vakfın vakfiyesi tespit edilemediğinden tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Hurufat Defterleri kayıtlarından 1168/1754 yılından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir cüz tilaveti için gelir sağladığı görülmektedir (VGMA 1092: 23, 29; VGMA, 1082: 110).

e) Dede Ebubekir Vakfı: Bu vakfın vakfiyesine ulaşılamadığından tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Hurufat Defterleri kayıtlarından 1171/1757 yılından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir devirhanlık görevi için gelir sağladığı anlaşılmaktadır (VGMA 1092: 2, 29; VGMA, 1083: 250; VGMA, 539: 210).

f) Hacı Ahmed kızı Ümmühan Hatun Vakfı: Ümmühan Hatun, 1226/1811 tarihli vakfiyesinde, Ali Paşa Camii için Berat gecelerinde 4,5 kuruşluk bir adet bal mumu alınması ve sevabının eşi, babası ve kendisine bağışlanmasını şart koşmuştur (Çelik, 1999: 40).

Bu vakıfların dışında Ali Paşa Camii'nde Tokat Voyvodalığı mukataası malından almak üzere haftada 3 gün yarım hisse Buhari-i Şerif tedris ciheti için 21 Recep 1221/4 Ekim 1806 tarihinde günlük 15 akçe tahsis edilmiştir (TŞS 10, 67/2).

4. Sonuç

Ali Paşa Camii'nin bizzat Ali Paşa'nın tesis ettiği vakfı ile zamanla bu caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için diğer şahıslar tarafından kurulan vakıfları olduğu tespit edilmiştir.

Ali Paşa'nın kendi camisi için yaptığı vakfa dair veriler incelendiğinde, evvela Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın gelirlerinin hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, 1574-1840 yılları arasındaki dönemde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum zamanla akarlarda mahkeme kararı ile tebeddülât (takas) vuku bulduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet üreten görevlilerin sayısı bazı görevlerin birden fazla kişiye paylaşılması sebebiyle zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu durum, Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nda görevli sayısının artmasına neden olmuştur. Son olarak, 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicilindeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinden görevlilere aktarılan giderlerin toplam 42 hisse üzerinden her bir görevliye hisse miktarına göre dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu uygulama 1875 yılı sonrasında da devam etmiştir.

17. yüzyılın başlarından itibaren Ali Paşa Camii'ne diğer vakıflardan gelir tahsisi yoluyla ya da camide bazı hizmetler için vakıf kurma şeklinde ortaya çıkan toplam altı vakıf tespit edilmiştir. Bunlar: Seyyid Mehmed Çelebi oğlu Seyyid Ali Paşa Vakfı, Kibleli Mustafa Paşa Cüzhan Vakfı, Hoca Sinan Ecza Vakfı, İsmihan Sultan Vakfı, Dede Ebubekir Vakfı, Hacı Ahmed kızı Ümmühan Hatun Vakfı'dır. Bu vakıflarla ilgili muhasebe kayıtları tespit edilemediğinden onlar hakkındaki bilgiler sadece görevli atamaları ile sınırlıdır. Bu vakıfların dışında Ali Paşa Camii'nde Tokat Voyvodalığı mukataası malından almak üzere haftada üç gün yarım hisse Buhari-i Şerif tedris ciheti ihdas edilmiştir.

Ali Paşa Cami Vakfı'na ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır.

Kaynaklar

I. Arşiv kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. İ.E (İbnül Emin). Evkaf nr. 3078; 3648.

BOA. Cevdet Maarif nr. 594; 7633.

BOA. Sivas Ahkam Defteri (SAD) Nr. 5: 202/1-2; BOA. SAD 10: 255/2, 275/3; BOA. SAD 14: 129/1; BOA. SAD. Nr. 17: 332/2.

Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS 4, 83/1; TŞS 10, 67/2; TŞS. 53, s. 26 -27/2; TŞS. 53, s. 45/1; TŞS. 53, s. 114/1; TŞS. 53, s. 134-133/4; TŞS. 53, 145/1; TŞS. 53, s. 154/1. TŞS 65: 169;

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi¹⁷

T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 1: 6; T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8: 105.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA 3:100/306; VGMA 259: 64/1, 74/4; VGMA 449: 45/59; VGMA 481: 124/62; VGMA 537: 188; VGMA 539: 207, 210, 212; VGMA 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA 568: 26; VGMA 1082: 110, 114; VGMA 1092: 2, 5, 23, 29.

VGMA Mikrofilm No 600: 172/205.

II. Kitap ve Makaleler

Abdurrahman Vefik (1328). *Tekâlif Kavâidi*. İkinci Kısım, Dersaadet.

Açıklık, Ali ve Abdurrahman Sağırlı (2001). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*.1. Cild, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.

Afyoncu, Erhan (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyleri I Temerrüd Ali Paşa. *Belleten*, C. LXV (244): 1007-1030.

Akyüz, Abdurrahman vd.(2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat 2010.

Barkan, Ömer Lütfi (1939). Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2: 119-184 (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208).

Çelik, Reşat (1999). *Tokat Vakıfları(1757-1810)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erkara, Ayşe (2010). *Tokat Merkez'de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ethel Sara Wolper (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*. Doktora tezi, University of California.

¹⁷ Bu arşivdeki belgeler ve defterler birkaç yıl önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Eyice, Semavi (1989). Ali Paşa Camisi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. II: 430-431.
- Gabriel, Albert (1934). *Monuments Turcs D'Anatolie*. II, Paris.
- Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yay.
- Gökbilgin, Tayyib (1974). Tokat. *İslam Ansiklopedisi (İA)*, XII/1: 401-412.
- Hamza Gündoğdu Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.
- Kucur, Sadi Süleyman (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- Turan, Osman (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi. *TDVİA*, C.7: 46-56.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I-II-III, İstanbul: MEB. Yay.
- Seçgin, Nuri (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. Enderun Kitabevi Yay.
- Şemseddin Sami (1987). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Şimşirgil, Ahmet (2003). XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1: 94-96.
- Şimşirgil, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: 259-315.
- Taşkın, Ünal (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunca, Aylin (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, A. O (1987). Tokat'taki Osmanlı Camileri. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara: 347-352
- Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*. İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). Vakıf. *İA*, C. XIII: 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. TTK Yay.
- Yınanç Mükrimin Halil, Danişmendliler. *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1988, s. 468-469.

III. Elektronik kaynaklar

<https://www.haberler.com/tokat-restore-edilen-ali-pasa-camisi-ibadete-11792522-haberi/>
(19.07.2019)

Midilli’de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı*

İbrahim OĞUZ**

Öz

Osmanlı Devleti, fethettiği topraklardaki gayrimüslim dinî kurumların çalışmalarına, bazı durumlara dikkat etmeleri şartıyla ses çıkarmamış fakat bu kurumların elinde bulunan topraklar ve diğer mallardan vergi almayı da ihmal etmemiştir. Bu dinî kurumlar arasında manastırlar önemli yer tutarlar. Devlet, manastırların arazilerini, eskiden itibaren kendilerine ait olmaları halinde onlara vermiş ve bu araziler üzerinde ekilen ve dikilen ürünlerden vergi ödemelerini kendilerinden istemiştir.

Midilli Adası, fethiyle birlikte, devletin özel önem verdiği alanlardan birisi olmuştur. Bu önem adanın konumu, verimli toprakları ve yetiştirilen ürünlerle ilgilidir. Adanın verimli toprakları hem saray ve başkentin önemli bazı ihtiyaçlarını karşılamış hem de getirdiği vergi gelirleriyle devlete önemli faydalar sağlamıştır.

Adada bulunan Kreokopou Manastırı, geniş arazisi ve bu araziden alınan ürünleri ile dikkat çeker. Bu çalışmada, manastıra ait araziden elde edilen gelirin manastır, devlet görevlileri ve arazinin vergisine sahip bir vakıf tarafından nasıl paylaşılmaya çalışıldığı ve arazi gelirlerine sahip olma mücadelesinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Midilli, Çetre Köyü, Kreokopou Manastırı, Keşiş, Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı.

The Struggle for Income Sharing of Kreokopou Monastery in Lesvos and Aziz Mahmud Hüdâyî Waqf

Abstract

The Ottoman Empire did not interfere in the matters of non-Muslim ecclesiastical establishments as long as they took notice of certain rules set by the state; nevertheless it continued to charge taxes on their land and property. Some of the most important of those establishments are monasteries. If the monasteries owned their lands and properties before the conquest, the state did not expropriate them, yet it imposed taxes on the products obtained by cultivating the land.

The island of Midilli (Lesvos) was one of the places of special interest of the state. The reasons for that were its location, fertile soils and local products. The island’s fertile lands provided crops for the needs of the palace and the capital city, in addition to the tax revenues enjoyed by the state.

The Kreokopou Monastery is noteworthy because of its large lands and their products. This work aims at discussing the monastery’s income, its distribution among the monastery, the state and the waqf, and also the dispute between those parties over the income from these lands.

Key Words: Lesvos, Tzithra Village, The Kreokopou Monastery, Monks, Sheikh Aziz Mahmud Hüdâyî Waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.668331; Değerli yardımlarından dolayı Yunanistan Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü’nden Dr. Stratis Anagnostou’ya teşekkürlerimi sunarım.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 29-03-2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.10.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr., Tarih Öğretmeni, Mersin Nevit Kodallı Güzel Sanatlar Lisesi. iboguzz@yahoo.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8198-9591>

Midilli Adası ve Midilli Vakıfları

Türkçe'de Midilli, batı dillerinde ise Lesvos veya Lesbos adıyla bilinen ada, Kuzey Ege'de, Doğu Sporat veya Saruhan Adaları denilen adalar grubunun en büyüğüdür. Adanın Türkçe ismi, Ortaçağ'dan beri adanın merkezini oluşturan Mytilene kasabasından gelmektedir (Şemseddin Sami, 1996: 4242). Anadolu'ya yakın adalardandır ve uzaklığı yaklaşık 12 kilometredir. Ada yüksek olmasa da aynı Batı Anadolu'da olduğu gibi engebeli bir yapıya sahiptir ve Akdeniz iklimi görülür. Fakat ziraata çok uygun değildir (Darkot, 1993: 283). Adanın bu engebeli yapısı, Midilli'yi tahıl bakımından Anadolu'ya bağımlı kılmıştır (Lithgow, 1650: 95). Ama bu olumsuz coğrafi yapıya rağmen Midilli Adası'nın zeytinyağı, şarabı, inciri ve hatta buğdayı eski zamanlardan beri ünlüdür (Hammer, 1330: 76).

Ada tarihi, İ.Ö. III. bin yıla kadar dayanır. Girit, Aka, Pers, Helen (Mansel, 1988: 21-83-293) ve İskender uygarlıklarının ardından Roma egemenliğine girmiş, Roma'nın ikiye ayrılması ile birlikte Doğu Roma sınırları içinde kalmıştır (Darkot, 1993: 283). Bizans egemenliği ile birlikte ada, Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak isteyen Venedik ve Ceneviz gibi dönemin güçlü devletlerinin bir rekabet alanı haline almıştır (Demircan, 2002: 363). Midilli Adası, ara ara Çaka Bey ve Venedik devletlerinin egemenliklerine girmişse de Bizans tarafından geri alınmıştır. 1354'te Cenevizli Francesco Gattilusio, Bizans İmparatoru Paleologos'a tahta geçmesi için yaptığı yardım karşılığında imparatorun hem kız kardeşini hem de çeyiz olarak Midilli Adasını elde etmiştir (Turan, 2000: 56, Heyd 2000: 571).

Midilli, 1462'de Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı egemenliği altına alındı. Böylece Osmanlı Devleti Ege'de önemli bir üsse sahip olduğu gibi, buradan geçen ticari yolları egemenlik altına almış, adalardan gelen korsan tehlikesini önlemiş ve Anadolu sahillerine yapılabilecek saldırılara karşı korumayı sağlamıştır (Tansel, 1985: 231, Ünal 2002: 12).

Fethin hemen ardından, adada vakıfların oluşmaya başladığı görülmektedir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Midilli Şer'iyye Sicilleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) yapılan araştırmalar sonucunda adada, Osmanlı dönemine ait 607 adet vakfa rastlanmıştır. Bunlardan 336 tanesi gayrimenkul sermayeli vakıf, 171 tanesi ise menkul sermayeli vakıftır. Geri kalan 100 vakfın sermayesinde ise hem menkul ve hem de gayrimenkul bulunmaktadır. Bu durumda, vakıfların % 44'ünü para vakıfları oluşturmaktadır. Adadaki vakıfların 407 tanesi Midilli kazası ve köylerinde, 117'si Molova kazası ve köylerinde, 54'ü ise Kalonya kazası ve köylerinde kurulmuştur. Dokuz vakfın kuruluş yeri hakkında ise bir bilgi yoktur (Oğuz, 2014: 119-121).

Adada kurulan 607 vakıftan 131 tanesinin izi, belgelerde elli yıl ve daha üzeri süre izlenebilirken, 40 vakfın izi yüzyıl ve üzeri sürülebilmektedir. Bu vakıflardan üçü 200-249 yıl aralığında kayıtlarda takip edilebilmekte, bir vakıf ise 250 yıl üzerinde izlenebilmektedir. Geriye kalan vakıfların, belgelerde izlenebilme süresi 1-49 yıl aralığındadır (Oğuz, 2014: 138-139-140). Adaya ait kayıtlarda karşımıza çıkan en eski vakıf, Hicrî 928 (Miladî 1522) tarihlidir (VİBMA, 2332). En yeni tarihli vakıflar ise Vakıf Tasfiye Defterleri'nden 1929 yılına kadar izlenebilen defterlerdir (Oğuz, 2014: 132). Tasfiye harici belgelerde rastlanabilen en yakın tarihli vakıf ise H. 1341 (M. 1923) tarihli bir para vakfıdır (VGMA, VMD, 184/166/1326).

Aziz Mahmud Hüdâyî

1541 yılında Şereflikoçhisar'da doğmuş, Celvetiyye tarikatının kurucusu, şair ve mutasavvıftır. Hocası Nazırzâde Ramazan Efendi ile birlikte Edirne, Mısır ve Şam'da bulunmuş, daha sonra Bursa'ya nâib olarak tayin edilmiştir. Hocasının vefatı üzerine bir süre resmî görevinden ayrılmış ve Muhyiddin Üftâde'nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Daha sonra dönemin şeyhülislâmı Hoca Sadettin Efendi'nin

ısrarıyla İstanbul'da Küçükayasofya Camii Tekkesi'nde şeyhlik ve Fatih Camisi'nde vaizlik görevlerinde bulunmuştur (Yılmaz, 1991: 338). Doğumu Osmanlı Devleti'nin yükselişinin en tepe noktası kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuş ve hayatı boyunca sekiz padişah devri (Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad) görmüştür (Yılmaz, 1999: 27). Asıl ismi Mahmud'dur. "Aziz" ismi eserlerinde geçmez ve kendisi için diğer kişilerin özellikle yazarların kullandığı bir sıfattır. "Hüdâyî" ismi ise şiirlerinde kendisinin kullandığı mahlasıdır ve şeyhi Üftâde tarafından verilmiştir. "Doğru yola mensup" anlamındadır (Yılmaz, 1999: 42).

1589'da Üsküdar'da bugünkü Hüdâyî Camii/Dergâhı'nın bulunduğu yeri satın almış, 1595'te dergâhın inşaatını tamamlanmıştır. Yine Üsküdar'da, Bulgurlu Köyü'nde bir çilehane ve bir hamam yaptırmıştır. Bu alan I. Ahmed tarafından Aziz Mahmud Hüdâyî adına tescil edilmiştir (Yılmaz, 1991: 338-339).

Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın, Rüstem Paşa'dan olan kızı Ayşe Sultan ile evlendiği söylentisi var ise de bu kesin değildir. Bu duruma, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin padişahlar ve devlet adamları, dolayısıyla sarayla olan ilişkilerinin neden olduğu söylenebilir (Yılmaz, 1999: 73-74). 1628 yılında vefat eden Hüdâyî'nin on bir çocuğu olmuştur. Bunlardan altısı kızdır ve nesli kızları Ümmügülsüm, Zeynep ve Fatma Zehra tarafından devam ettirilmiştir (Yılmaz, 1991: 339).

Aziz Mahmud Hüdâyî öğrenciliği sırasında Nureddinzâde Muslihuddin, Mısır'daki naipliği zamanında Kerimuddin Halvetî aracılığıyla Halvetî, Bursa'daki görevleri sırasında ise Üftâde aracılığıyla Bayramiyye'nin Celvetî koluna girmiştir. Hüdâyî'nin kendisi, Celvetî tarikatından olduğunu bizzat ifade etmiştir (Yılmaz, 1999: 157). Celvetiye, Bayramiyye tarikatının Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan bir koludur. İbrahim Hakkı Bursevî, Celvetiye'nin ilk defa İbrahim Zahid-i Geylânî'den ortaya çıktığını söyler. Ancak tarikat olarak, Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında meydana gelmiştir. Esas olarak Halvetiye'nin bir kolu olan Celvetiye Zahidiyye, Safeviye ve Bayramiye ile de birleşir. Bazı İslam bilginlerine göre Celvetiye, Bayramiye'den doğmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında Anadolu ve Balkanlarda, özellikle İstanbul, İzmir, Balıkesir, Orta Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlaşmıştır. İstanbul, bu tarikatın en yaygın bulunduğu yer olmuş, Balkanlar ise en yaygın tarikatlardan birisi haline gelmiştir (Yılmaz, 1993: 273-274).

Hüdâyî, padişahlara yazdığı mektuplarla da öne çıkmış bir şahsiyettir. Öğrencilik dönemine rastlayan Kanuni ve II. Selim dışında, yaşadığı dönemde tahta geçen diğer altı padişahla daima irtibat halinde bulunmuştur. Padişahlara, Hüdâyî tarafından yazılan mektup sayısı yüz yetmiş ikidir ve bu mektuplar hem o dönemin tarihine ışık tutması ve hem de din-devlet ilişkileri ile sufilere padişahlara olan etki ve nüfuzlarını göstermesi bakımından önemlidir (Güven, 2012: 114). Hüdâyî, yazdığı bu mektuplarda padişahlara nasihat etmiş ve toplumda yaşanan aksaklıkları bildirmiştir (Kemal, 2004: 52).

Aziz Mahmud Hüdâyî, Osmanlı'nın en parlak döneminde siyaseti yönlendirerek, Osmanlı tarihine önemli bir katkıda bulunmuştur. Döneminde, sivil toplumun en güçlü temsilcilerinden birisi olarak toplumun siyasetten kopmasını engellemiş ve halkla saray arasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Padişah ve devlet adamlarına yaptığı ve zaman zaman hayli sert olan uyarılarla devlet ve toplum arasındaki bağların sağlamlaşmasına katkıda bulunmuştur. Amacı, devlet ve toplumun karşı karşıya gelmesini önlemek ve devletin halkına karşı adaletli, hukuka saygılı, ahlaklı ve şefkatli davranmasını sağlamak olmuştur (Kemal, 2004: 67).

Kreokopou Manastırı

Osmanlıca belgelerde *Kirkoku*, *Kirkoblu*, *Kirkoylu* veya *Taksiyarhi Kirkoku* olarak geçen manastırın gerçek ismi Kreokopou veya Kriokopou Manastırı’dır. Kayıtlarda, manastırın ismi Kutlu Manastır olarak da geçer (BOA, C.Ev. 603/30414). Aynı zamanda bazı kaynaklar manastıra Turkopoyi¹ Manastırı da dendiğini belirtmektedir (BOA, *TT.d.* D.No: 264; Kampouridis, 2016: 267; Karydis-Kiel, 2000: 96). Yer olarak adanın kuzey-batı kısmına doğru olan alanda, modern Antissa diye de geçen bugünkü Antissa’ya² yakın olan Çetre (Τζέτρα) veya diğer adıyla Aya Todori köyü civarında bulunur. Osmanlı dönemine ait belgelerde köy Midilli sancağı, Molova nahiyesine bağlı olarak geçer. Rum Patrikhanesi ile Vergi İdaresi arasındaki 1880 tarihli bir yazışmada manastırın yeri tarif edilirken, yer olarak Hindre veya Hidre (bugünkü Hidira) köyünde olduğundan bahsedilmektedir (Hamoudopoulos, 1880: 53-54). Oysa manastır, Antissa ile Hidira köyleri arasında fakat Hidira’ya daha uzak bir mesafede, Çetre köyü yakınındadır. Bu durumun nedeni, büyük bir ihtimalle belgelerdeki, Çetre ve Hidira köylerinin yazımı arasındaki benzerlikten dolayı olan bir yanlış okuma olmalıdır.

Manastıra ait ilk bilgiler Miladî 1331 tarihine kadar gitmektedir. Dönemin patriği olan İsaías’a ait bir resmi yazıya göre (siggilion), manastırın açılış tarihi 6 Nisan 1331’dir. (Miklosich vd., 1860: 165). Bir erkek manastırı olan Kreokopou Manastırı, XVI. yüzyıl ortalarında bazı düzenlemeler geçirmiş ve 1605’de manastıra yeni bir ana kilise (katholikon) eklenmiştir (“Churches of Lesvos”, 2011: 9). Kathalikon kitabesinde, kilisenin 20 Ağustos 1605 tarihinde açıldığı yazmaktaydı (Hamoudopoulos, 1880: 54). Ardından, kötü yönetim ve fazla harcama nedeniyle ağır finansal sorunlarla uğraşmak zorunda kalan manastır, 1821’de tamamen kapanmıştır (“Churches of Lesvos”, 2011: 9).

Kreokopou Manastırı’nın ismine, H. 954-955 (M. 1548) tarihli tapu tahrir defterinde (BOA, *TT.d.* D.No: 264) ve ardından H. Muharrem 998 (M. Kasım-Aralık 1589) tarihli bir fermanda rastlanır. Midilli ve Molova kadılarına gönderilen bu fermanda, Kreokopou ve adadaki diğer manastırların vergilerinin toplanma usulleri açıklanmaktadır. (Karydonis, 1900: 100-101). Manastıra ait emlak ve arazi, H. 1030 (M. 1620-1621) yılında tahrir olunmuş (BOA, C.Ev., 389/19734), arazi öncelikle mirlivâ hası olarak ayrılarak, Telonya mukataasına bağlanmıştır. Fakat H. Zilhicce 1033 (M. Ekim 1624) tarihli bir belgede, manastırın öşür ve rüsûm vermemek için bir yol bularak, Hasbahçe ve Kuşhane mühimmatna senede belli bir miktar karşılığında bağlandığı ve bu nedenle az vergi ödediği, bunun da mukataaya zarar verdiği şikâyet konusu olmuştur (BOA, *TS. MA. d.* 2574). Bu şikâyet sonucunda olmalıdır ki manastır arazisi geliri, H.12 Ramazan 1033 (M. 28 Haziran 1624) tarihinde, Sultan IV. Murat tarafından Aziz Mahmud Hüdâyî Camii ve Türbesi’ne vakıf ve temlik olarak hatt-ı hümayûn ve mülknâme-i hümayûnla verilmiştir. Mülknâme-i hümayûnda, manastıra ait arazinin gelirinin, tüm vergileri ile Aziz Mahmud Hüdâyî’nin mülkünde ve tasarrufunda olduğu bildirilmektedir. H. Şevval 1082 (M. Ocak/Şubat 1672) tarihli Hatt-ı Hümayun’la manastırdaki keşişlerin Has Ahır’a (İstabl-ı Âmire) yıllık 366,5 okka zeytinyağı ödemesi gerektiğine karar

1 Turkopoyi isminin bir yazım veya okuma yanlışlığı mı olduğu veya Türk kelimesine atıfta bulunularak mı bu ismin kullanıldığı konusunda elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Zira Türk kelimesi ile ilgili ise sonundaki “poyi”nin de bir anlamı olması gerekir. Oysa Yunanca da böyle bir kelime veya ek yoktur ve Türk kelimesi ile birleştirildiğinde bir anlam da oluşturmamaktadır. İsim muhtemelen yanlış okuma veya yazma nedeniyle ortaya çıkmış olmalıdır. Belki de Dr. Stratis Anagnostou’nun küçük bir ihtimal olarak gördüğü gibi, manastır arazisinin, adadaki diğer manastırlardan ayrı olarak Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı’na temlik edilmesi, manastırın Türk kelimesinden türetilen bir isimle adlandırılmasına neden olmuş olabilir mi?

2 Metinde modern veya bugünkü Antissa denmesinin nedeni, eski Antissa ile bugünkü Antissa’nın aynı yerde bulunmamasıdır. Eski Antissa, Yunanca’da “ Αρχαία Άντισσα” olarak yazılan, adanın kuzeyinde, deniz kıyısında yer alan bir yerleşim yeridir. Bugünkü Antissa ise Osmanlıca belgelerde *Telonya*, *Telvine*, *Tilvinye* veya *Telvinye* adıyla geçer ve daha içeride, Çömlek (Skalochori) ile Sığrı (Sigri) arasında ve yukarıda adı geçen Çetre köyü yakınında yer alır.

verildiği yazılmıştır (Hamoudopoulos, 1880: 53). H. 15 Muharrem 1083 (M. 13 Mayıs 1672) tarihli bir fermenda manastır sınırlarının bozulmasından dolayı, bu sınırların yeniden belirlendiği ve deftere kaydolduğundan bahsedilir (BOA, C.Ev., 389/19734).

1730 ve 1744 tarihlerinde, I. Mahmud döneminde, konu hakkında bilgi isteyen psikoposlar ve Rum Patriği'ne yazılan fermanlarla, suç işleyen keşişlerin nasıl yargılanacağı konusuna açıklık getirilmiştir. Buna göre suç işlemiş olan keşişler, sadece psikoposlar veya patrik tarafından cezalandırılacaklardır. Aynı fermanla, Midilli'de bulunan manastırların haraç veya cizye vergilerini tam olarak ödemeleri gerektiği belirtilmiş ve bu vergilerin, Kreokopou Manastırı hariç, yerel yöneticilere değil, doğrudan İstabl-ı Âmire'ye ödenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Kreokopou Manastırı ise üzerine düşen vergiyi, doğrudan Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Camii Vakfı'na göndermekle sorumlu tutulmuştur. 1792 tarihli başka bir ferman ise, yine Midilli'de bulunan manastırlarda suç işleyen keşiş olması durumunda nasıl davranılması gerektiği ve buradaki manastırlarda bulunan keşişlerin ödedikleri vergilerin hafifletilmesi ve düzenlenmesi ile ilgili ricada bulunan Rum Patrikliği'ne cevap niteliğindedir. Fermenda, Kreokopou Manastırı özelinde, bu manastırın yıllık olarak vergisini İstanbul'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'na, her bir okka zeytinyağı için 4 akçe olmak üzere ödemesi gerektiği buyurulmaktadır (Karydonis, 109-110-111).

1808 tarihinde Patrik V. Gregorius, *siggilion* diye adlandırılan patrikliğe ait resmi yazı ile Kreokopou Manastırı'na çok uzak olmayan, Dafya köyü yakınlarındaki Leimonos Manastırı'na bir baş keşiş (gumeno-igoumenos) atamıştır. Bu atama sırasında bazı Hristiyanlardan, Kreokopou Manastırı'nın terk edildiği ile ilgili bir duyum aldığından bahisle, bir emirle Leimonos Manastırı keşişlerinden, Kreokopou Manastırı için bir lider yani igoumenos seçilmesini ve manastırın tamir edilmesini istemiştir (Hamoudopoulos, 1880: 54-55; Karydonis: 118, 190)³.

1 Eylül 1811 tarihinde (H.12 Şaban 1226) Molova ve Kalonya kadılarına, Sultan II. Mahmut tarafından gönderilen bir fermanla, keşişlerin yargılanmasının sadece psikoposlar tarafından yapılabileceği bildirilmiştir. Aynı emirde, adadaki Kreokopou Manastırı dâhil, diğer manastırların vergilerini İstabl-ı Âmire'ye göndermeleri gerektiği hatırlatılarak, Kreokopou Manastırı'nın ise üzerine düşen verginin İstabl-ı Âmire'den, Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'na transfer edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda ferman, adadaki görevlilerin, keşişleri rahatsız etmemeleri gerektiği konusuna da dikkat çekmekteydi (Hamoudopoulos, 1880: 54-55). Fakat bir süre sonra adadaki görevliler, merkezin bu emirlerini dinlemeyerek Kreokopou Manastırı arazilerine el koymuşlar ve manastırdaki keşişleri adadaki diğer manastırlara kovmuşlardır. Patrik V. Gregorius'un arazilerin geri verilmesiyle ilgili yaptığı girişimler ise sonuçsuz kalmıştır (Hamoudopoulos, 1880: 55-56). Manastır'ın 1821 tarihinde kapandığı ve Patrik V. Gregorius'un da Yunan İsyanı nedeniyle idam edilmesi göz önüne alındığında, bu olayların 1820-1821 yılları civarında olduğunu söyleyebiliriz. 1880'de Patrikhane, Osmanlı Hükümeti'nden tekrar bu haksızlığın düzeltilmesini istemiştir. Hükümet ise arazilerin satışının ertelenmesi emrini vererek, dosyanın Molova'daki mahkemeye getirilmesini istemiştir. Ortodoks Kilisesi'ni N. Sullidis'in temsil ettiği (Hamoudopoulos, 1880: 55-56) bu davanın sonucu hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Manastır Arazisi'nin Durumu ve Uyuşmazlıklar

Manastırların varlıklarını devam ettirebilmeleri ve kurulma amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için bunu sağlayabilecek gelirlere ihtiyaçları vardır. Bu yüzden toprak ve tarımsal faaliyetler, manastırların temel

³ Bu iki kaynaktaki tarihler birbirini tutmamaktadır. Hamoudopoulos, Patrik V. Gregorius'un bu yazısı için 24 Haziran 1808 tarihini verirken, Karydonis ise 24 Haziran 1792 tarihini işaret eder. Oysa Patrik V. Gregorius 1797-1798, 1806-1808 ve 1818-1821 tarihleri arasında Patriklik görevinde bulunmuştur. Bu nedenle bu yazının 1792'de yazılmış olması mümkün değildir.

servet kaynağı haline gelmiştir. Bu serveti arttırabilmek için de manastırların büyük miktarlarda toprak ve çeşitli diğer mülklere sahip oldukları aşikârdır. Manastırların, bu serveti gelire dönüştürebilmek için yapması gereken ise ellerindeki bu mülklerin verimli şekilde işletilmesidir (Adıyeke, 2015: 574). Kreokopou Manastırı’nın bu örneğe uygun bir kurum olduğu kayıtlardan kolayca görülebilmektedir. Manastır, komşu köy sınırları içine de giren 41 ayrı mevzide tarla bağ ve bahçeye sahipti. Ayrıca manastırda 50 ile 60 civarında rahip bulunduğu, sınırlarının mezralar, tepe ve nehirleri içine alacak kadar geniş olduğu da bilinmekteydi. (BOA, C.Ev., 389/19734).

Manastırların gelir elde etmek amacıyla sadece buldukları bölgede değil, başka bölgelerde de mülk sahibi olmaları, sıkça rastlanılan ve geliri olabildiğince arttırma isteğini ortaya koyan bir durumdur (Adıyeke, 2015: 567). Kreokopou Manastırı’nın yukarıda saydığımız mülklerinin, manastıra oldukça uzak sayılabilecek Çömlek (Skalachori) ve Hidira gibi köylerin civarına yayılması (Hamoudopoulos, 1880: 53; BOA, HH.d., 20574), hatta manastırın denizden oldukça içeride kalmasına rağmen, Guna isimli mevki-deki tarlanın, ...*civâr-ı selâsesi deryâ*... diye tarif edilmesi, bu duruma güzel bir örnek oluşturabilir (BOA, C.Ev., 389/19734; BOA, HH.d., 20574).

Kreokopou Manastırı’na ait arazilerin tahririnden sonra, buralardan elde edilen gelirlerin hem manastır rahipleri, hem de bu vergi gelirine sahip olan veya olmak isteyen resmî veya gayri resmî kişiler arasında bir mücadeleye neden olmaya başladığını görürüz. Arazinin büyüklüğü ve gelirinin fazlalığı karşısında bunun doğal olduğunu söyleyebiliriz. 1730 tarihli bir kayıтта, Midilli Adası’nda bulunan manastırlara ait ödenmesi gereken zeytinyağı miktarlarına bakıldığında.⁴ Kreokopou Manastırı’nın, belgede sayılan dokuz manastır içinde üçüncü sırada bulunduğu görülür ki bu da manastıra ait arazinin getirdiği gelir bakımından bize bir fikir verebilir (BOA, MAD.d. no: 10490).

Belgelerde manastır arazisi ile ilgili rastlanılan problemlerden biri, 1589 tarihli fermanda yer alır. Ferman, Midilli ve Molova kadılarına yazılmış bir emirdir. Buna göre, içlerinde Kreokopou Manastırı da olmak üzere, adadaki manastırlarda yaşayan keşişler, devlete şikâyetle bulunarak, adadaki devlet görevlilerinin kendilerini daha fazla vergi vermeleri konusunda rahatsız ettiğini iddia etmekteydiler. Keşişlere göre vergiler, maktu 98.000 akçe olarak her yıl düzenli bir şekilde ödenmesine rağmen, devlet görevlileri keşişlerin ellerindeki arazilerin sadece bir kısmını maktu olarak ödediklerini diğer kalan kısımların vergilerini ise kendilerine ödemek zorunda olduklarını savunmaktaydı. Bu karşılıklı iddialar fermanda sıralandıktan sonra, sorunun çözümü konusunda, manastırlara ait eskiden beridir onların olan veya satın alınanların -ki bunlar evler, bağlar, değirmenler, bahçeler, dükkân ve depolar ile hayvanlar olarak işaretlenmiştir- dokunulmaz olduğu bildirilmiş, bunların keşişler, manastıra sığınanlar, hacılar ve çalışanlara ait olduğunun altı çizilmiştir. Fakat bunların aynı zamanda satılamayacağı, sadece kiralanabileceği, buralardan alınacak vergi oranının ise % 10 olacağı anlatılarak, bir keşişin ölmesi halinde ona ait para veya yerlerin diğer keşişlere ait olacağı belirtilmiştir (Karydonis, 1900: 100-101).

Manastıra ait emlâk ve arazi, H. 1030 (M. 1620-21) tarihinde tahrir olunmuş, ardından M. 1624’te Sultan IV. Murad tarafından Mülknâme-i Hümâyûn ile İstanbul’daki Üsküdârî Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî vakfının tasarrufuna verilmiştir. Bununla ilgili yazılan fermanda, bu tasarrufun manastıra ait tarlalar, bağlar, değirmen, kıymet biçilmiş veya biçilmemiş ağaçlar üzerinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca ferman, adada bulunan görevlilerin, manastıra müdahalesini veya herhangi bir saldırıda bulunmasını da yasak-

4 Adı geçen dokuz manastırın H. 1141 senesi için İstabl-ı Âmire’ye ödemeleri gereken zeytinyağı miktarları vukiyye cinsinden şöyledir: Limonas-1962,5, Ayo Yani-428, Lagosa-300, Katedri ve Suda-100, Dyonisio-116, Taksiyarhi-107, Tasarya-100, Hristos-71 ve Aya Yorgi-86.

lamıştır. Bu mülknâmenin yazılma nedeninin, manastır üzerindeki vergilerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mülknâmede manastırın mirlivâ hassı olduğu, buradan elde edilen çeşitli ürünlerin Aziz Hüdâyî camisi ve türbesinin kandil yağını karşılamak amacıyla ayrıldığı belirtilmiştir (BOA, C.Ev., 389/19734).

Durum 4-5 sene böyle devam etmişken, adadaki emniyetten sorumlu görevliler ve mirlivanın, elde edilen ürünlere el koymaya çalıştığı şikâyet konusu olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı cizyedârı olan Osman Dede isimli şahsın padişaha bu konuyla ilgili yazdığı arzuhâl sonucunda H. 12 Ramazan 1033 (M. 28 Haziran 1624) tarihinde yazılan mülknâmede, *...Aziz mûmâ-ileyhe temlik ve ihsân eyledim...manastır hudud ve sınırına vâki olan arâzi ve mezârî ve bağ ve bağçeleri ve cibâl ve eşcâr ve tilâl ve enhârî ile ve yava ve kaçgun ve mâl-ı mefkûdu ve ferâh-ı arâzi ve öşr-i gallâtı ve resm-i ganemi ve sair...Aziz müşârûn ileyhin mülk ve hakk-ı sarfı olub...*denilerek, arazi ve içindekilerin vakfa temlik edildiği kesin olarak onaylanmıştır (BOA, C.Ev., 603/30414) .

Arazilerin, padişah tarafından Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî'ye temlik edilmesinin ardından, Hüdâyî de buradan gelecek paranın fakirlere harcanmasına karar vermiştir. Fakat Şeyh'in 1628 tarihinde ölümünün ardından, 1671 tarihinde adaya gelen bir devlet görevlisinin, manastır rahiplerini vergiye zorladığı görülmektedir. Görevli, manastırdaki rahiplerin vergi ödemesi gerektiğini söyleyerek, bundan böyle bu rahiplerin vergi olarak 366,5 kıyye zeytinyağını, cizye vergisi olarak, her yıl İstabl-ı Âmire denilen Has Ahırlar'a gönderecekleri emrini vermiştir (İşbilir, 2004: 108-109). Bu yeni vergi, vakfa gönderilen yıllık öşürden ayrı olarak konulmuştu. Aşağıda değinileceği gibi, bu durum birkaç yıl bu şekilde devam etti ve haklı olarak, vakıf yöneticilerinin tepkisine neden oldu. Onlara göre manastır arazisinden gelen tüm para, sadece vakfa tabi olmalıydı ve bu bizzat IV. Murad tarafından vakıf kurulurken verilen bir emirdi. Vakfiyeye göre de değiştirilmesi mümkün değildi. Vakıf yöneticilerinden gelen bu itiraz üzerine defterlerde yapılan incelemeler sonucunda, itirazın haklı olduğu anlaşılmış ve manastır arazisinden gelen tüm paranın vakfa ait olacağına karar verilmiştir (İşbilir, 2004: 108-109).

Manastıra ait araziler ve bu arazilerden gelen gelirlerin problem oluşturması üzerine H. 15 Muharrem 1083 (M. 13 Mayıs 1672) tarihinde yazılan bir emirde *...manastır-ı mezbûre tarlalarının hudûd ve sınırları bozulmağla...müceddeden sınırları ile tahrîr ve eşcârları ta'dil ve kemâkân vakfiyesi üzere defter-i cedîd-i hâkaniye kayd olundu* denilerek, manastıra ait arazi, tarlalar ve ağaçların yeniden tahrir olduğu belirtilmektedir (BOA, C.Ev., 389/19734). Yapılan bu tahrir sonucunda, manastır arazisi üzerinde 41 adet mevzi üzerinde, 270 kilelik⁵ tarla, 25 ırgatlık⁶ bağ ve bahçe bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu sayılan yerlerin dâhilinde 849 adet zeytin ağacı, 52 adet dağınık halde incir ağacı, yine dağınık olarak 152 palamut ağacı, cinsleri verilmemiş 9 adet çeşitli ağaç bulunmaktaydı (BOA, HH.d., 20574; BOA, C.Ev., 389/19734). 1880 tarihli Rum Patrikhanesi ile vergi idaresi arasındaki bir yazışma da manastıra ait bu mülkleri, 1673 tarihli fermana dayanarak, hemen hemen doğrulamaktadır. Buna göre manastırın mülkü 40 tarla, 2 bahçe, 2 bağ, 1 su değirmeni, 839 zeytin, 152 palamut, 52 diğer tür ağaç, 9 meyve ağacı ve 5 işçiden oluşmaktadır (Hamoudopoulos, 1880: 53-54). Bütün bu sayılan kıymetlerle beraber, manastıra ait öşür, bağ-bahçe, palamut, zeytin, kovan ve diğer vergilerin yıllık miktarı 300 akçe olarak belirtilmektedir (BOA, C..Ev., 389/19734; BOA, HH.d., 20574).

5 Kilelik; Bir kilelik tohumun ekildiği arazi parçası. Kilelik ile ilgili bkz: Önder (2012). 14. Yüzyıldan Bugüne Türkiye Türkçesinde Toprak Ölçümü. *Acta Turcica*, Yıl: 4, Sayı: 1, s. 62-79.

6 Ölçünün, bir işçinin işleyebileceği alan olduğu düşünülmektedir. Alan ölçüsü olarak 2 evlek veya yarım dönümdür. Bk. Taşkın (2005).

Manastır arazisi ile ilgili bir diğer problem, H. 1211 (M. 1709) tarihine ait belgede geçen bir anlaşmazlıktır. Midilli ve Molova kadılarına hitaben yazılan bu emirde, yerli halktan Türkmenoğlu Mustafa ve Mumcuoğlu Hüseyin isimli kimselerin, Kreokopou Manastırı’na ait ve Aziz Hüdâyî Vakfı’nın toprağı olan bağ ve bahçelerden, birkaç yıldan beridir fuzuli öşür aldıklarından şikâyet edildiğine dikkat çekilmektedir. Buna göre adı geçen bu kişiler, bu öşürleri aldıkları gibi aynı zamanda yağ, peynir, zeytin gibi azıklara ve hatta ballara da el koyarak, toprağı işleyenlerin ve bu malları üretenlerin zor durumda kalmalarına neden olmaktadır. Emir, bu şeriata ve kanuna aykırı durumun önlenerek, el konulanların geri alınmasını ve araziye olan müdahalelerinin men edilmesini istemekteydi (BOA, C.Ev., 3069).

M. 1761 tarihinde, Üsküdârî Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı mütevellisi olan Fatma Hanım’ın bir arzuhali dikkat çekmektedir. Fatma Hanım’ın şikâyeti, ecdadı olan Aziz Mahmud Hüdâyî’ye dönemin padişahı tarafından temlik olunan Kreokopou Manastırı arazisi üzerindeki vergilerle ilgiliydi. Şikâyette, temliknâmeğe göre manastır rahipleri ve araziye ekip-biçenlerin her yıl vakfa belli bir miktar zeytinyağı vermesi gerektiği gibi, aynı zamanda öşür ve diğer vergileri de vakfa ödemek zorunda oldukları belirtilmekteydi. Fakat hem rahipler ve hem de araziye ekenler *...beher sene Aziz müşârün-ileyhin vakf-ı şerifi için ma’lûmü’l-mikdâr revgân-ı zeyt veririz gayri öşr resmi nâmıyla şey vermeyiz...* diyerek başka vergi ödemek istememekteydiler. Fatma Hanım ise bu kişilerin, öşür vergisi yanında bağ-bahçe ve zeytin vergisi ile kovan ve palamut vergisi de vermeleri gerektiğini savunmaktaydı. Mütevelliyeye, kanuna ve şeriata aykırı olan bu durumun önlenerek, vergilerin ruhbanlar ve ziraat edenlerden aliverilmesi için Molova kadısına gerekli emrin verilmesini rica etmekteydi (BOA, AE. SMST. III, 155/12197). Burada problemin, Mülknâme-i Hümâyûn’da belirtilen bir durumla ilgili olduğu anlaşılmalıdır. Mülknâmede, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı’nın manastır arazisi üzerindeki hakları sayılırken manastıra ait tarla, bağ, değirmen ve içerisindeki tüm ağaçların bu hakların içinde olduğu açıkça belirtilerek, verginin maktu olarak zeytinyağı ile vakfa ödeneceği açıklanmaktaydı. Fakat aynı zamanda manastır rahiplerinin de eğer temlik tarihinden sonra herhangi bir emlak veya araziye sahip olurlarsa, buna ait vergileri ayrıca ödemek zorunda oldukları da mülknâmeğe yazılmıştı (BOA, C..Ev., 389/19734; BOA, C..Ev., 603/30414).

Manastırla ilgili bir diğer anlaşmazlık konusu, cizye ile ilgilidir. Bir şer’î vergi türü olan cizye, Osmanlı Devleti için hem toplanması hem de harcanması önemli bir vergiydi. Cizye mükellefleri âlâ, evsat ve *ednâ* olarak üç gruba ayrılırlardı. Bu terimler sırasıyla zengin, orta halli ve fakir gruplar için kullanılırdı. Cizye, değişmez ve sabit miktar olan *maktû* ve şahıslardan toplanan vergi olan *cizye-i ale’r-ruûs* olmak üzere iki çeşitti. Rahipler ve keşişler bazı yerlerde ilk dönemlerde cizyeden muaf tutulmuşlar fakat 1692’deki fermanın ardından bunlar da cizye mükellefi haline gelmişlerdi (İnalçık, 1993: 45-46). 1709 tarihli Midilli Adası Kanunu, adadaki keşişlerin çalışabilir durumda olanlarının, cizye ödemekle yükümlü olduğunu belirtmekteydi (Barkan, 1943: 337).

Kreokopou Manastırı rahipleri ile ilgili cizye şikâyetinin sahibi, o tarihte Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı mütevellisi olan es-Seyyid Ahmed isimli kişiydi. Es-Seyyid Ahmed’in yazdığı arzuahalden anlaşıldığına göre, manastır rahiplerinden cizyeler *ednâ* hesabına göre toplanmaktaydı ve tutarı 366,5 kıyye⁷ zeytinyağına rast geliyordu. Zeytinyağı, her sene bizzat manastır tarafından İstabl-ı Âmire’ye teslim edilmek zorundaydı. Belgede bu durumun, 1672 senesinde belirlendiği ve H.1098 (M. 1686-87) senesinde ise aynı miktarın Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Camii ve Türbesi için teslim edilmesi hususunda emir verildiği belirtilmekteydi (BOA, C.Ev., 389/19734). Bu durumda, manastır arazisine ait verginin, maktu olarak 366,5 kıyye yani bugünkü hesapla yaklaşık 470 kg. zeytinyağı olduğu ve her yıl İstanbul’daki Has Ahırlar’a

7 Kıyye veya Okka, yaklaşık 1,2828 kg.’a eşit bir Osmanlı ölçü birimidir. Kıyye için bk: Hinz (1990, s. 30).

teslim edilmek suretiyle 1672'deki tahrirden itibaren 1686-1687 yılına kadar bu şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren ise vergi, o dönemki mütevellî Fatma Hanım'ın yukarıda işaret ettiğimiz şikâyeti sonucunda, tamamıyla Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'na teslim edilmeye başlanmıştı.

Burada ilgi çeken durum, manastır keşişlerinin cizye vergisi ödemeleridir. 1692 yılındaki cizye reformuna kadar Osmanlı Devleti'nin geleneği, yukarıda da bahsedildiği gibi, bazı yerlerdeki manastır rahip ve keşişlerinden cizye vergisi alınmaması yönündeydi. Fakat bunların istisnalarına rastlanmaktaydı. Örneğin, Kanuni Dönemi'nde Aynaroz keşişlerinin cizye mükellefi olduğu bilinmekteydi (Lowry, 1981: 134-135) . Limni Adası'ndaki Aynaroz'a bağlı keşişler, maktu olarak cizye vergisi ödemekteydiler (Demircan, 2012: 102). İşbilir'in makalesine göre ise (2004: 108-109) 1671 yılında Midilli Adası'na gelen bir görevli, manastırdaki rahipleri cizye vergisine zorlamıştı. Eğer durum bu şekilde ise Midilli Adası'nın, keşişleri de 1692'den önce de cizye ödemekle yükümlü hale gelmişlerdi. Nitekim bir kayıтта,

“... manastır-ı mezburun rahiblerinden ‘amele kâdir olan rahiblerin ru’s-ı cizyeleri ber-mucib-i emr-i âlî ednâ hesabından nakl ile 366,5 kıyye revgân-ı zeyt manastır-ı mezbure tarafından beher sene kendilerin getirip ıstabl-ı âmireye teslim eylemek üzere binsekseniki senesi şevvaline tahrir ve bindoksansekiz senesinde ıstabl-ı âmire tarafına maktuen kaydolan revgân-ı zeyt...” (BOA, C..Ev., 389/19734).

denilerek, henüz daha 1672 ve 1686-1687 tarihleri arasında bile, manastır rahipleri tarafından ödenen cizyeden bahsetmektedir. Buna göre manastır rahipleri, maktu olarak bir cizye yükümlülüğü altında görünmektedirler. Bu ilginç bir durumdur, çünkü diğer Ege Adaları'nda ve Girit'teki uygulamalar, rahip ve keşişlerin, ancak 1692'deki reformun ardından cizye ödemeye başladığını işaret etmektedir.⁸ Buralarda din adamlarından cizye alınmama nedeni, adalardaki Katolik baskısını kırmak ve Ortodoks inancı için güvenli bir alan açmaktır (A.N. Adıyeke, 2017: 137). 1692'de din adamları maktu olarak cizye ödeme yükümlüsü olmuşlar ve 1694'de diğer reaya gibi bireysel cizye yükümlüsü haline gelmişlerdir (Balta vd. 2001: 343). Cizyede ölçünün *toprak sahibi olmak* olması ve toprak sahiplerinden alınması, Kreokopou Manastırının gereğinden fazla toprağa sahip olması veya manastırın tahrirden sonra elde ettiği topraklar nedeniyle, kendilerinden bu verginin tahsil edilmesine neden olmuş olabilir ve belki ayrı bir araştırmanın konusu olmalıdır.

Önceden de cizye alınıyor olsa bile, 1692 yılındaki vergi reformu sonrası yayınlanan fermanla rahip ve manastır keşişlerinden de cizye vergisi alınmaya başlanması, Kreokopou Manastırındaki din adamlarını da etkilemiş görünmektedir. Kayıтта, manastır rahip ve keşişleri için H. 1104 (M. 1692-1693) senesinden itibaren cizyelerin evrâk ile tahsil edilmeye başlandığı ve manastırın 50-60 civarında rahibi bulunduğu bahisle, rahip ve keşişlerden cizye vergisi alınmaya başlanmasından itibaren, bugüne kadar bu kişilerden cizye vergilerinin *ednâ* yani fakir cinsinden alındığından bahsedilmekteydi. Şikâyetin konusu ise cizyedârların bir kaç yıldan beri âlâ cizyesi talebiyle, rahipleri rahatsız etmesiydi. Vakfın mütevellisi, bu durumun devam etmesi halinde hem rahiplerin perişan olacağından, hem de İstanbul'a gelecek olan zeytinyağının telef ve kaybolacağından endişelenmekteydi. Bunu önlemek için yapılan yazışmalar sonrasında beş adet rahibin âlâ cizyesinden *ednâ* cizyesine geçmesi sağlanmışsa da bunun yeterli olamayacağı da mütevellî tarafından belirtilmekte ve 20 rahibin daha *ednâ* cizyesine dönmesi için, Şeyhülislam'dan ricada bulunulmaktaydı (BOA, C..Ev., 389/19734). Anlaşıldığına göre, rahiplerin âlâ cizyesine yazılmaları, manastır ve buradan elde edilen geliri bir hayli etkilemişti ve bu durumun en çok zarar verdiği yer ise

8 Cizye ve Balkanlar, Ege Adaları, Girit'teki uygulamaları için bk: Nedkoff (1944); Kiel, M. (1990); Sariyannis (2011).

manastır arazisi gelirine sahip olan ve her yıl 366,5 kıyye zeytinyağını vergi olarak alan Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı’yı. Mütevelli es-Seyyid Ahmed’in bu arzuhaline üzerine, 25 rahibe *ednâ* cizyesi yazılması hususunda emrin H. 8 Zilhicce 1115 (M. 13 Nisan 1704) tarihinde çıktığı ve kayıtlara geçildiği belirtilmektedir (BOA, C.Ev., 389/19734).

Aralık 1763 tarihli ve manastır arazisi gelirleriyle ilgili diğer bir belge, manastır rahiplerinin devlete yazdıkları bir şikâyetnamedir. Rahipler dilekçelerinde, her yıl öşür, bağ-bahçe, zeytin ağacı, palamut, kovan ve çeşitli ağaçlara vergi ödediklerini anlatarak, bunun senede 300 akçe tuttuğunu, yine 366,5 kıyye miktarında zeytinyağını bizzat İstanbul’a getirip, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı’na ait cami ve türbenin kandilleri için teslim ettiklerini, bunların yanında cizyelerini de cizyedâr olanlara ödediklerini belirtmekteydiler. Rahiplerin şikâyetçi olduğu durum ise, mültezimin kendilerini rahatsız ederek, fazladan para istemesiydi. Mültezim, araziyi vakıf mütevellisinden iltizâm eylediğini söyleyerek, bunun için senede bin-iki bin kuruşluk bir bedel ödediğinden bahisle, bu parayı rahiplerden zorla almaya çalışmaktaydı. Eğer bu parayı vermezlerse, tarla, bağ-bahçe, zeytin ve palamut ağaçlarını ve hatta manastırı ellerinden almakla tehdit etmekteydi. Manastır rahipleri, bu saldırıların sonunun olmadığını belirterek, perişan hale gelmemeleri ve rencide edilmemeleri için Molova ve Midilli kadılarına emir verilmesini istiyorlardı (BOA, C. Ev. 603/30414).

Bu arada aynı belge bize, Kreokopou Manastırı rahiplerinin, kendilerine yapılan baskı nedeniyle 1663’de Molova’daki nâibe başvurduklarını da göstermektedir. Rahipler, Çetre, Aklovanya (Alburya?) ve Telonya (Tilvinye) köyleri voyvodasının, adamları ile birlikte arazilere saldırmasından şikâyetçi olmuşlardı. Rahiplerin isteği bu saldırıların engellenmesiydi. Yapılan inceleme, devletin kayıtlarına göre bağ ve bahçelerin manastırdaki rahipler tarafından kullanıldığı, bir miktarının ziraat, bir miktarının ise köy ahalisine icar karşılığı verildiği, kiranın ise rahipler tarafından alındığını göstermekteydi. Vakıf mütevelliyesi Fatma Hanım yukarıda anlattığımız üzere durumdan şikâyetçi olarak, rahiplerin manastır arazisini zabt edip icara verdikleri, burada ziraat yaparak üretilenleri kendileri aldıklarını ve *beher sene bir mikdâr revgân-ı zeyt veririz* dediklerini belirtmekteydi. Dava sonucunda manastır arazisinin rahipler üzerine yazılıp, kaydedilmesine haraç, öşür gibi vergilerin ise vakfa ait olmasına karar verildi (BOA, C. Ev.603/30414).

Ayrıca H. 1076 (M. 1665-1666) yılında arazinin iltizâm olduğu ve bedelinin vakfa ait olduğu karara varılmıştı. Yine aynı belge bize Ocak-Şubat 1677 tarihinde (H. Şaban 1077) mütevelliyenin şikâyeti üzerine Divân-ı Hümayûn’dan yazılan bir yazı ile arazi üzerinde şikâyet konusu olan durumun düzeldiği, rahiplerin vergilerini düzgün bir şekilde ödediğini ve yıllık 366,5 kıyye zeytinyağını da vakfa bizzat verdiklerini göstermektedir. Fakat yazının devamında, rahiplerin bu duruma razı olmalarına rağmen, bu defa mültezim olanların razı olmayıp, iltizam bedelini rahiplerden almak istedikleri işaret edilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi mültezimler, bu paranın ödenmesini, aksi halde tarla, bağ, bahçe ve ağaçlara el koyacakları tehdidinde bulunarak, rahipleri tehdit ve rencide etmeye başlamışlardı. Durumla ilgili vakıf mütevelliyesinin arzuhalinde, mültezimlerin *manastır-ı mezbûr arâzisi ve eşcârlarını zabt ve sarf kasdıyla müdâhale ve gadr...* ettiklerinden şikâyet edilmekteydi. Mütevelliyeye, bu durumun devamı halinde ise, rahiplerin zor durumda kalacağını ve bunun da vakfa gelen geliri etkileyeceğini düşünmekteydi. Vakıf, rahiplerin kanunen ödenmesi gereken öşürleri zamanında mültezimlere verdiğini belirterek, görevlilerin mültezimleri vakfa ait olan mahsullerden uzak tutmasını ve araziyi kullananlara yaptıkları saldırıların sona erdirilmesini rica etmekteydi (BOA, C. Ev. 603/30414).

Görüleceği üzere, vakıf için en önemli olay, gelirin devam ettirilmesi idi. Bunu sağlayabilmek için vakfın önce yeterli vergi ödemediğini düşündüğü manastır rahiplerinden, bu işi hallettikten sonra ise rahiplerin ve araziyi kullananların üretim yapmasını engelleyen mültezimlerden şikâyetçi olarak rahipleri koruyan bir pozisyon alması, vakıf için önceliğin araziden kendilerine gelecek olan gelir olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Burada vakıf için önemli olanın rahip veya mültezim ya da Müslüman veya gayrimüslim olmadığı görülmektedir. Çünkü ne şekilde olursa olsun, kim yaparsa yapsın üretimin devam etmesi, vakfın da uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır. Bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin, tarımsal üretimi kutsayan ve devamı için tüm önlemleri alan klasik dönem iktisat anlayışının yerele indirgenmiş bir yansımasıdır.

Manastır arazisine ait bir başka olay H. 1178 (M. 1765) tarihinde kayıtlara giren bir haksız zapt şikâyetidir. Çömlek köyünden Kara Süleyman tarafından yazılan bu şikâyetnamede, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'na ait manastır arazisinden elde edilen zeytin üzerindeki anlaşmazlıktan bahsedilmektedir. Buna göre, vakfa ait, manastırın Telonya köyü civarında bulunan arazisindeki zeytin ağaçlarının mahsulü iltizamı üzerinde olan ve bir müddet önce katledilen Abdurrahman Ağa isimli kişi, katlinden bir ay önce Kara Süleyman'a, 600 kuruşa zeytinliğin mahsulâtını satmıştı. Abdurrahman Ağa'nın vefatından sonra mirasçıları, bu zeytinleri toplayarak depoladılar. Fakat o sırada Midilli Nâzırı olan Hasan Ağa, Abdurrahman Ağa'nın kendisine Peraşle köyü mukataasından 2.200 kuruş borcu olduğunu söyleyerek, toplanan ve depolanan bu ürünlere hizmetlilerini göndererek el koyulmasını sağladı ve zeytinleri Telonya'daki değirmencilere taksim ederek, bunlardan 572 testi zeytinyağı elde etti. Kara Süleyman bu durumdan şikâyetle, değirmenlerde kendisine ait olması gereken bu zeytinyağlarından sadece 250 testi bulunduğunu belirterek, kendisine ait olması gereken zeytinyağının Hasan Ağa'dan alınmasını istemekteydi (BOA, C.Ev., 6739).

1818 yılına gelindiğinde, bu defa problem Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı mütevellisi ve mültezimler ile manastır arazisi civarında bulunan köy ahali arasında ortaya çıkmıştır. Telonya ve Çetre köyünden tamamı gayrimüslim 16 kişi, bu köylerin zabiti olan Mehmed Tahir Ağa'ya başvurarak, mültezimlerden şikâyetçi olmuş ve durum mahkemeye yansımıştır. Bu iki köy ahalesinin yakınma nedeni ise köylere ait meraların paylaşılması sorunudur. Köylülerin mahkemede anlattığına göre, Kreokopou Manastırı arazilerinin mültezimleri olan Ali Baba ve Mehmed Zuhri, mültezimliklerini kullanarak aç gözlü davranmakta ve kanuna aykırı hareket etmekteydiler. Bu kişiler, mültezimi oldukları manastır arazisinin senelik hâsılâtını almakta iken aynı zamanda bu köylerin arazisi olan ve eskiden beri köylülere ait hayvanların gelip-geçtiği, otundan ve suyundan yararlandığı meraları da zapt etmek istemekteydiler. Mültezimler, bu meraların manastır arazisi mülkü olduğu iddiasıyla buraları köylülere icara vererek hâsılata el koymakta ve aynı zamanda köylülere kötü davranmaktaydılar (BOA, C.Ev. 13/617).

Vakıf mütevellisi ise bu durum karşısında, mültezimleri koruyan bir tutum içerisinde görünmektedir. Mütevellî, reâyânın bu arazilere tecavüzünün önlenmesi ve meraların vakıf tarafından zaptı için devlete bir arzuhal vermiş, Molova ve Midilli kadılarına bir emir yazılmasını istemiştir. Belgede mahkemeye gidilme nedeni olarak köy reâyasının manastıra ait bazı yerlere *bizim meramızdır* diyerek müdahalede bulunması gösterilmektedir (BOA, C.Ev. 13/617). Mütevellinin böyle bir tutum takınma nedeni, şüphesiz ki vakfa ait arazilerin ve buradan gelen gelirin artırılması olmalıdır.

Açılan bu dava sonucunda, mahkemenin arazinin keşfine karar verdiği görülmektedir. Arazide, Mustafa b. Baba Ali, Tiryaki Mustafa b. İsmail, Ali b. Mehmed, Ömer b. Mehmed, Ali b. Hüseyin, Ömer b. Süleyman, Ahmed b. Süleyman, Ahmed b. Mehmed, Mehmed b. Mustafa isimli 9 kişinin şahitlikleriyle yapılan

tetkik sonucunda sınırları belirlenen yerlerin manastır arazisi olmadığı, Telonya ve Çetre köyleri arazisi olduğu, mültezimlerinden buralara herhangi bir saldırı olmaması ve ellerinde iki seneden beri haksız olarak tuttıkları yerlerin haraç vergisinin, köylerin zabiti Mehmed Tahir Ağa’ya, icarlarının da davacı köy reâyasına ödenmesine karar verilmiştir (BOA, C.Ev. 13/617). Kreokopou Manastırı ile ilgili başka bir kayıt ise bundan bir yıl sonraya (1819) ait olan ve manastır ile ilgili mülknâme ile yukarıda bahsedilen manastıra ait arazilerin yeri, sınırları ve içinde ihtiva ettiklerini gösteren bir defterdir (HH.d., 20574).

Sonuç

Midilli, verimli toprakları ile fethinden itibaren devletin özel önem verdiği, saray ve başkentin bazı ihtiyaçlarının karşılandığı bir adaydı. Kreokopou Manastırı arazileri, hem genişliği hem de elde edilen ürünlerin bolluğu ile dikkat çekicidir. Arazinin büyüklüğü ve buradan elde edilen gelirin miktarı, aynı zamanda vergi gelirlerinin de kayda değer bir meblağa ulaştığını göstermekteydi. Manastır gelirleri, tahrirden sonra adadaki diğer manastırlarla birlikte İstabl-ı Âmire’ye aktarılmışsa da, bir müddet sonra bizzat padişah tarafından Üsküdârî Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı’na bağlanmıştır. Vakıf, gelirlerini İstabl-ı Âmire ile paylaşma konusuna itiraz etmiş ve vergi gelirlerin tümüne sahip olmuşsa da bu defa manastır arazisinin gelirlerinden faydalanmak isteyen devlet görevlileri, çevre köy reayası ve hatta vergi konusunda şikâyetçi olan manastır rahip ve keşişleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Arazinin gelirleri konusundaki bu mücadeleler arazi verimliliğinin iştah kabartıcı olduğunun bir göstergesi olmalıdır. Manastır ruhbanı ise kendilerine hem vakıf ve hem de vergi tahsildârı konumundaki görevliler tarafından yapılan baskıya karşılık, başkente çeşitli dilekçelerle başvurarak, üzerlerindeki bu baskıyı kırmaya çalışmışlar ve ödemekle yükümlü oldukları vergiyi en aza indirmeye gayretinde olmuşlardır. Görünen o ki bir müddet sonra manastır, üzerindeki bu baskılara dayanamayarak, Ortodoks Patriği’nin çabalarına rağmen, kapısına kilit vurmamak zorunda kalmıştır. Belki de manastırın kapanma sebebi, bu yoğun gelir kavgasının ortasında kalarak yıpranmasıdır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, Mustafa III (AE. SMST III), D. no: 155, G.no: 12197, H. 9 Rabiulahir 1175 (M. 7 Kasım 1761).

Cevdet-Evkâf (C..Ev.), D. no: 3069, H. 1 Rabiulahir 1121 (M. 10 Haziran 1709); D. no: 6739, H. 12 Recep 1178 (M. 5 Ocak 1765); D. no:389, G.no:19734, H.29 Muharrem 1177 (M. 9 Ağustos 1763); D. no:603, G. no: 30414, H. 2 Cemazeyilahir 1177 (8 Aralık 1763); D. no: 13, G.no: 617, H. 29 Şaban 1233 (M. 4 Temmuz 1818).

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.), G.no: 20574, H. Cemazeyilevvel 1234 (M. Şubat-Mart 1819).

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), no: 10490, H. 1 Ramazan 1142 (20 Mart 1730).

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), Defter no: 264, H. 954-955 (M. 1548).

Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Defterleri (TS. MA. d.) No: 2574, H. 29 Zilhicce 1033 (M. 12 Ekim 1624)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakıf Maaşları Defteri (VMD), No: 184/166/1326.

Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA)

Hanya ve Midilli Vakıf Defteri, No: 2332.

2. Araştırma Eserleri

Adıyeke, Ayşe Nükhet (2017). 18. Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri. *Bellekten*, Cilt: LXXXI, Sayı: 290, Nisan, 135-159.

Adıyeke, Nuri (2015). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları. *Bellekten*, Cilt: LXXIX, Sayı: 285, Ağustos, 559-587.

Balta, Evangelia - A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke (2001). *The Poll-Tax in the Years of the Cretan War (Symbol of Submission and Mechanism of Avoidance)*. Tesavrimasta, Bolletino dell'Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Venezia. 31. 323-359.

Barkan, Ömer Lütfi (1943). *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları*. I. Cilt, Kanunlar. Burhaneddin Matbaası.

Churches of Lesvos. *A Preservation Study for the Katholikon of Moni Perivolis and Other Historic Churches*. World Monuments Fund, New York. 2011.

Darkot, Besim (1993). Midilli. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (8), 282-284. Milli Eğitim Basımevi.

Demircan, Yasemin (2002). Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek & Salim Koca (Ed.), *Türkler*. 9. Cilt (363-372). Yeni Türkiye Yayınları.

Demircan, Yasemin (2012). XV-XVII. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Hâkimiyetinde Limni Adası Manastırlarının Durumu. *Bilig*, (Kış, Sayı: 60), 87-110.

Güven, M. Salim (2012). Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 105-142.

Hammer, Joseph von (1330). *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*. İstanbul: Bedrosyan Matbaası.

- Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı
- Hamoudopoulos, Minas D. (1880). I Moni tou Kriokopou. *Ekklesiastiki Alitheia*, İstanbul: 1/4, 53-56.
- Heyd, William (2000). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (Enver Ziya Karal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, Halil (1993). Cizye. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (8), 45-48.
- İşbilir, Ömer (2004). Foundation (Vakıf) Establishment Process in Midilli Island Under the Rule of the Ottoman Empire. Turkish Marine Research Foundation, *II. National Aegean Islands Symposium*, İdris Bostan and Sertaç Hami Başaran (Eds.), 107-111.
- Kampouridis, E. Konstantinos (2016). I Lesvos ton 16o Aiona Oikonomia kai Plythismos. To Othomaniko Katastiho tis Apofrafis tou 1548, Tessaloniki.
- Karydis, Dimitris N. - Machiel Kiel (2000). *Mytilinis Astygrafia kai Lesvou Horografia 15os-19os Aionas Me Vasi Adimosieftes Othomanikes kai Gallikes Arhiakes Pikes*. Atina.
- Karydonis, Stavros (1900). *Ta en Kalloni tis Lesvou Stavropigiaka kai Patriarhika Monastiria tou Agiou Ignatiou Arhiepieskopou Mythimnis eis Meri Duo*. İstanbul.
- Kemal, Necmettin (2004). Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ve Dönemin Siyasal Ortamina Etkisi. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman & Celil Güngör (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu I*, 51-69.
- Lithgow, William (1650). *Total discourse of the rare adventures & painefull peregrinations of long nineteene yeares travayles from Scotland to the most famous kingdomes in Europe, Asia and Affrica*. London.
- Lowry, Heath W. (1981). A Note on the Population and Status of the Athonite Monasteries Under Ottoman Rule (ca. 1520). *Wiener Zeitschrift für Die Kunde Des Morgenlandes*, Wien, 115-135.
- Mansel, Arif Müfid (1988). *Ege ve Yunan Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Miklosich, Franz et Joseph Müller (1860). *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana. Collecta Ediderunt*. Volumen Primum, Vindobonae.
- Oğuz, İbrahim (2014). *Midilli'de Osmanlı Vakıfları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemseddin Sami. (1996). *Kamusu'l-A'lam (Tıpkıbasım)*. Kaşgar Neşriyat.
- Tansel, Selâhattin (1985). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, Şerafettin (2000). *Türk-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ünal, Ayhan Afşin (2002). *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde Midilli Sancağı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1991). Aziz Mahmud Hüdâyî. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (4), 338-340.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1993). Celvetiyye. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (7), 273-275.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1999). *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. Erkam Yayınları.

Tablo 1. *Kreokopou Manastırı'na Ait Araziler (HH.d. 20574; Hamoudopoulos,1880: 53-54).*

Mezvi'	Cinsi	Ölçü ⁹	Açıklama
Guna	Tarla	5	Üç tarafı deniz, bir tarafı Abdurrahman, Mihalaki Andonaki tarlalarıyla mahdud.
Ala Sefatolyo? Kostantini	"	5	Pirmatyo Yorgaki, Andonaki ve Halo Nikoli tarlaları ile mahdud.
Alufye nâm-ı diğer: Fotpetin	"	5	Yorgaki, Mihalaki, Dimitraki, Mihal, palamutluk ve tarik- amm ile mahdud.
Alufye nâm-ı diğer: Fotpetin	"	10	Tarik-i amm, Kostu Dimitraki, Mihal tarlalarıyla mahdud.
Hormin (Hormiu)	"	3	Tarik-i amm, dalyan harmanı, manastırın ahır ve tarlası ve mahzenleriyle mahdud.
Aymo (Arev)	"	3	Maderlu veled-i Andonaki, Mihalaki, Andonaki, manastırın harman tarlası ve tarik-i amm ile mahdud.
Velladina	"	10	Foti ve Manolaki Bahçesi ve Mirancola yeri ve tarik-i amm ile mahdud.
Ahladona (Ahlidu)	"	4	Çadırlı Andonaki ve Manolaki ve çay ve çit ile mahdud.
Haller	"	4	Katyo Manolaki, Marazlı Andonaki ve vadi ile mahdud.
Muman (Mal)	"	5	Adalı yalısı ve vadi ile mahdud.
Kudurina	"	19	Vadi ile mahdud.
Perivoli nâm-ı diğer: Satita Bahçesi	Bahçe	Verilmemiş. Ağaç:1	Civar-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Filo	Tarla	3	Pavlaki Dimitraki ve Yorgaki Papazoğlu ve Dalya Makmi ve tarik-i amm ve çay ile mahdud.
Mitepolyana	"	4	Simyato Yorgaki ve dalyan ve Mihalaki Andonaki tarlalarıyla mahdud .
Filo	Tarla Bahçe	4 10	Dimitraki Vesiki ve Vesiki Pavlaki bahçeleriyle mahdud. Hâlâ incir bahçesidir.
Kolna	Tarla	20	Manastır-ı mezburun çiftlikleri. Cîvâr-ı erba'ası çay ve temrak(?) ve vadi ile mahdud.
Kolna	"	10	Mihalaki Dimitraki ve İbrahim Çelebi ve temrak(?) ve vadi ile mahdud.
Emirse	Tarla Bağ	8 15	İbrahim Çelebi ve çay ve tarik-i amm ile mahdud evlâ tarla yanında bağ Harab olub hâlâ tarladır.
Sila nâm-ı diğer: Ahyolo der Filo	Tarla	4	Papayannaki Marilo Konstantin, Manoli Çömlekçi, bulaki, Dimitraki tarlalarıyla mahdud.
Panagia İstetelulirya	"	3	Dimitraki Latako ve Manolaki Pili ve Ahmet ve çit ile mahdud.
Panagia İstetelulirya nâm-ı diğer: Kahari ve Der mezvi-i Monis	Tarla Zeytin Ağacı	3 849 adet	Çay ve Mustafa Çavuş ve Panagi ve vadi ile mahdud.

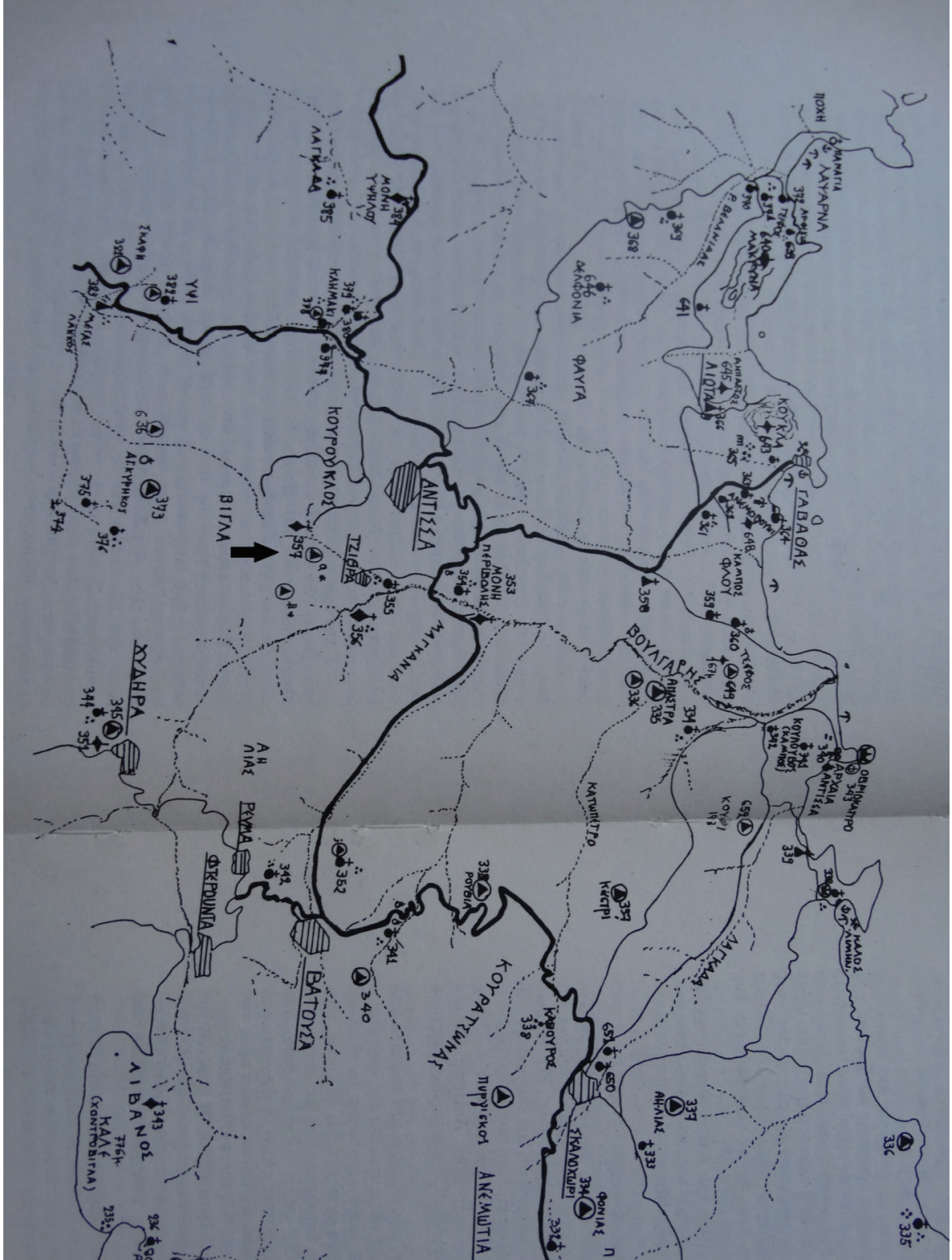
9 Ölçü; Tarla için kilelik, bağ ve bahçe için ise ırgatlık olarak verilmektedir.

Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı

Panagia Ava ... ve Küçük İskâmiye	Tarla Tarla	5 2	Çay ve Şabanoglu Mehmed ve tarik-i amm ile mahdud. Karye-i Çömlek
Panagia Alari nâm-ı diğer: Makaru Filo	Tarla İşcâr-ı İncir:13 Badem: 3 Palamud:2	1,5	Andonaki Yorgaki ve Panagi Halo ve Fati Yorgi Kosta tarlalarıyla mahdud.
Lalsari Çiftlik	Bağ-ı Cedid ve Samanlık	21	Civâr-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Asgamina	Tarla Tarla	5 3	Letasi Pavlaki ve çay ve Dimitraki Vesiki tarlalarıyla mahdud.
Benam Akalim nâm-ı diğer: Adalumeta	"	3	Derya ve çay ve Yorgaki ve Yorgaki Dimitraki tarlalarıyla mahdud.
Varna nâm-ı diğer: Lidadi	"	5	Yorgaki Yakumi ve Stamatyu Canu Papa Palesiyu ve Panagia tarlalarıyla mahdud.
Saraçenoz	"	3	Derya ve Andonaki Manulaki ve Panagi Vesiki ile mahdud.
Arsid nâm-ı diğer: Karaça	"	4	Vadi ve dere ile mahdud.
Malur nâm-ı diğer: Pakomeni ve Papa Mirkan	"	3	Manolaki, Yorgaki ve ormanlık ve tarik-i amm ve vadi ile mahdud.
Ustino Arkadiyalisila nâm-ı diğer: Kanarya	"	3	Manolaki ve Yorgaki ve Dimitraki ve Deli Manol ve cebel ile mahdud.
Borlukukur	"	2	Çay ve vadi ile mahdud.
Lalsari nâm-ı diğer: Kiryako ve İsfendo ve Menadiko ve Haristi demekle meşhûr	"	20	Civar-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Asyadimo	"	2,5	Bağlık ve Mihalaki Puludin ve tarik-i amm ve cebel ile mahdud.
Samlu nâm-ı diğer: Lemiri	"	3	Dalyan bahçesi ve yalı ve Palopina Areflin tarlası ve tarik-i amm ile mahdud.
Valadino nâm-ı diğer: Lapsar	Tarla Bağ-ı cedid	9 4	Dalyan ve Dimitri Yorgi ve Manolaki Ak bahçesi ve vadi ile mahdud.
Lapsar	Tarla	5	Civâr-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Alye Lapsar nâm-ı diğer: Varna	"	3	Civâr-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Lenari Kordeni nâm-ı diğer Eldan	"	3	Civâr-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.
Mestavi Maluda nâm-ı diğer: Tavi	"	40	Pavlağın Dimitraki ve derya ile mahdud.
Kukupli nâm-ı diğer: Pırasa	"	12	Civâr-ı erbaası ma'lumü'l-hudud.

Kaynak: *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, G.no: 20574, H. Cemazeyilevvel 1234 (M. Şubat-Mart 1819); Hamoudopoulos, M.D. (1880). I Moni tou Kriokopou. *Ekklesiastiki Alitheia*. İstanbul: 1/4. 53-56.

Harita 1. Kreokopou Manastır'ının Yerini Gösterir Harita. (Haritada Kreokopou Manastır, okla gösterilen 357 numaralı alandır)



Kaynak: Axiotis M. (1992). Perpatontas Ti Lesvo. Topografika, Istoria, Arheologia. Tomos A. Mytilini. s. 392.

Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar)*

Mehtap Nasıroğlu**

Öz

İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle başlayan medeniyet sürecinin en önemli uzantısı olan şehirler, tarih boyunca ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen çeşitli mekânların oluşturduğu yerleşim yerleridir. Bu mekânlar, şehirde bir arada yaşayan toplumun sosyal, ekonomik, dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılardır. Osmanlı şehirlerinin hem silüetinin hem de mimarisinin oluşmasında önemli yeri olan bu yapılar, genellikle vakıf anlayışıyla oluşturulmuş ve sürdürülmüştür. Vakıf anlayışı, şehrin temel birimi olan mahallelerde görülen ahengin, dayanışma ve yardımlaşmanın da temelini oluşturmaktadır. Bir Osmanlı şehrinde vakıf kurumunun somut tezahürlerinden olan cami ve zaviye gibi yapılar, toplumun sosyal ve kültürel olarak ilişki içerisinde olmasına ve gelişmesine katkı sağlamaktaydı.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Hasankeyf şehrinin sosyal dokusunun gelişmesine ve gündelik hayatın dinamizmine çok büyük katkı sağlayan İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi tanıtılmıştır. Ayrıca bir yapılar topluluğu olan bu vakfın işleyişi, gelir ve gider kalemleriyle, içerisinde çalışan personelin aldıkları ücretlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Vakıf, İmam Abdullah, Cami, Zaviye

Imam Abdullah Mosque and Zawiya Waqf in Hasankeyf

Abstract

The cities, which are the most important extension of the process of civilization started by the humans' transition into the settled life, are the places of settlement formed by various principle entities which are generated based upon the needs of the community throughout the history. These entities are the structures in regards to fulfilling the social, economic, religious and cultural needs of the society which lives together in the city. These structures, which have a significant place in the formation of both the silhouette and architecture of the Ottoman cities, have mostly been created and maintained by means of establishing waqfs. The concept of waqf also forms the harmony, solidarity and cooperation observed in the neighborhoods which are the basic units of the city. In an Ottoman city, the structures such as mosques and hermitages, which are amongst the tangible manifestations of the institution of waqf, had been providing a social and cultural interaction within the society and thus contributing into its development.

In this study, based upon the Ottoman archival documents, the Imam Abdullah Mosque and Zawiya, which provided great contributions into the development of the social fabric and the dynamism of the daily life of the city of Hasankeyf, are introduced. Additionally, the way of operation, revenues and expenditures of the waqf, comprising a group of various buildings, and the wages of its personnel are addressed.

Keywords: Hasankeyf, Foundation, Imam Abdullah, Mosque, Zawiya.

* DOI: 10.16971/vakiflar.570693

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 27-05-2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BATMAN; mehtapnasiroglu@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4411-0784>

Giriş

Günümüzde Batman İline bağlı küçük bir ilçe olan Hasankeyf, 1990 yılına kadar Mardin'e bağlı Gercüş ilçesinin bir nahiyesi durumundaydı. Dicle nehrinin kıyısında kurulmuş olan bu yerleşme, Diyarbakır-Cizre, Batman-Midyat karayolu üzerinde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğu sınırına denk gelen Hasankeyf'in kuzeyinde önemli petrol yataklarına sahip Raman Dağları bulunmaktadır (Yıldırım, 2004: 1; Ergin Yıldırım, 2006: 1).

Dicle nehri üzerinde bir geçiş yeri ve Kafkasya-İran ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan yolun önemli bir durağı olması sebebiyle, Ortaçağın büyük şehirlerinden olan Hasankeyf, en parlak dönemlerini bir İslam merkezi olarak yaşamıştır (Aydın, 2000: 3). Ortaçağ coğrafyacıları genellikle Hasankeyf'i, kalesinin müstahkemliği ile tarif etmişlerdir. (El-Mukaddesi: 141; İbn Havkal: 218-219)

Prehistorik (tarih öncesi) dönemlerden itibaren yerleşim yeri olan Hasankeyf (Arık, 2003: 13), sırasıyla Roma, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve Osmanlıların hakimiyet alanına girmiştir. En parlak dönemini XIII. yüzyılda yaşayan şehir, Osmanlı yönetiminin ilk yıllarını temsil eden 1526 yılında orta büyüklükte bir merkezdi.¹ Ancak XVII. yüzyıldan itibaren gelişen şartlar Hasankeyf'i olumsuz etkilemiş ve burayı çevresiyle irtibatı kesilen küçük bir kasaba konumuna getirmiştir (Oğuzoğlu, 1997: 364-367; Ory: 506-509).

Öte taraftan, İslam medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak ortaya çıkan vakıf, VIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur (Yediyıldız, 2012: 479). İslam devletlerinde inşaat ve bayındırlık işlerinin bir bölümünü doğrudan doğruya devlet üstlenmekteydi. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde her beylerbeylik merkezinde, gerektiği zaman yerel ustaları ve işgücünü seferber edip kaleler, köprüler, camiler ve başka kamu binaları inşa veya tamir ettirmeye yetkili bir devlet mimarı bulunmaktaydı. Buna karşılık kentlerin çarşılar, dükkânlar, hamamlar ve bedestenler gibi ticari tesisleri, dini hayrat külliyelerini ayakta tutacak gelir kaynakları yaratmak amacıyla, vakıf sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi (İnalçık, 2000: 119-120). Bu dini hayratların başında kuşkusuz camiler, tekke ve zaviyeler gelmekteydi. İslam dini, İslam şehirlerinde yaşayan halkın birlikte namaz kılacakları genişlikte bir cami inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Esasen bu yapılar sadece ibadet amacıyla kullanılmamakta, çeşitli fonksiyonlar üstlenmekteydi (Halaçoğlu, 2007: 154). İbadet işlevi dışında camiler aynı zamanda manevi etkileşim ile dini bilginin öğretildiği merkezler ve halka açılan toplantı yerleriydi. İnsanların davranışlarına yön veren değerler burada öğretilmekteydi. Ayrıca kaynağını Kuran ve sünnetten alan bu değer ve bilgilerin yaygınlık kazanması, camilerin etrafından başlayarak ihtiyaç duyulan her yerde vakıf olarak teşkil edilen çeşitli eğitim öğretim kurumları vasıtasıyla gerçekleşmekteydi (Yediyıldız, 2012: 479). Şehirlerde müstakil bir mahkeme binasının bulunmadığı zamanlarda camiler mahkeme olarak da hizmet vermekteydi. Bu nedenle şehir halkı aralarındaki anlaşmazlıkları buralarda çözüme kavuşturur, alım-satım işleri, evlenme-boşanma ve nafaka gibi toplumsal hayatla ilgili meseleleri de yine camilerin bünyesinde hallederlerdi. Bu yönüyle bakıldığında camiler mahallenin en önemli kamu alanları statüsündelerdi (Behar, 2014: 27).

1 XVI. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olan Hasankeyf'te, 14 mahalle, 4 cami, 30 mescit, 2 muallimhane, 2 medrese, 2 kervansaray, 11 zaviye ve Kayseriyye adı verilen 70 dükkanlı bir çarşının yanı sıra, 448 dükkân, şem'hane, tahunhane, debbağhane, boyahane ve 2 meyhane de vardı (Erpolat, 2008: 58). Bu dönemde şehir, Antep, Diyarbakır ve Mardin'den sonra hem dış görünümü hem de nüfusu açısından Urfa ile birlikte Güneydoğu Anadolu'nun en büyük dördüncü kenti konumundaydı (Oğuzoğlu, 1997: 366; Erkek, 2008: 78).

İslam medeniyetinde sosyal hayatın önemli merkezlerinden biri de zaviyelerdi. Zaviye, şehir, kasaba ve köylerde ya da yollar üzerinde kurulmuş olup, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ile dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi ifade etmektedir. Ancak “zaviye” kelimesi yerine çeşitli zamanlarda farklı terimler de kullanılmıştır. Özellikle “ribat”, “tekke-tekke”, “hângâh”, “buk’a”, “medrese”, “dergâh” gibi terimler “zaviye”yi ifade etmek için sık kullanılan kelimeler olmuşlardır. XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde “zaviye” terimi şehir, kasaba ve köylerdeki küçük tekkeler için kullanılmakla beraber, ticaret ve seyahat yolları üzerindeki misafirhaneleri de ifade eder olmuştur. Geçitler ve derbentlerde kurulmuş olan bu müesseselerin dini bir hüviyet taşımadıkları noktası daha ağır basmaktadır (Ocak, 1978: 248, 258).

Bu çalışmada, Hasankeyf antik kenti sınırları içerisinde yer alan, ancak inşası devam eden İlisu Barajı nedeniyle mevcut yerinden taşınan, İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi ile vakfı üzerinde durulacak; yoğunlukla Evkaf² ve Hurufat³ defterlerindeki kayıtlar ışığında, cami ve zaviye vakfının Osmanlı dönemindeki yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verilerek, müessesede çalışan personelin durumu ve vakfın gelir gider kalemlerinden bahsedilecektir.

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi

Daha çok zaviyesiyle anılan bu yapılar topluluğu (Oğuzoğlu, 1997: 367; Bizbirlik, 2002: 71) yakın zamana kadar Hasankeyf Antik Kenti’nin girişinde Dicle’nin sol yakasında bir tepe üzerinde bulunmaktaydı. İmam Abdullah Zaviyesi, Batman’ın Hasankeyf ilçesinde yapımı süren İlisu Baraj Gölü altında kalacağından, 10 Eylül 2018 tarihinde “Yeni Hasankeyf”teki Arkeopark alanına taşınmıştır. Bu zaviye, Hasankeyf Eyyubi meliki el-Melikü’l Muvahhid Takiyeddin Abdullah tarafından (647-693/1249-1294) yaptırılmıştır (Hısn-ı Keyfâ Vekayinamesi: 41a.).⁴ Zaviyenin, şuan Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nde bulunan giriş kapısının üzerindeki kitabede, yapının Uzun Hasan’ın oğlu Halil tarafından 1478’de tamir edildiği yazılıdır (Zengin, 2001: 168).⁵ Bu yapı, benzer örneklerinde de görüldüğü gibi bir avlu çevresinde değişik amaçlar

2 Çalışmada kaynak olarak kullanılan evkaf defterleri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır. Bunlardan 21, 4540 ve 7457 numaralarla kayıtlı olanlar Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi’nde (MAD), 1122 numaralı kayıtlı olan bir defter de Tahrir Defterleri Tasnifi’nde (TD) yer almaktadır. 1564 yılı tahririne göre hazırlanan 21 numaralı defter (BOA, MAD. 21:1), XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bilgileri ihtiva etmektedir. 4540 ve 7457 numaralı defterlerde ise herhangi bir tarihe rastlanmamaktadır. Ancak Bizbirlik, bazı verilerden hareketle her iki defteri XVI. yüzyılın son çeyreğine tarihlemektedir (bk. Bizbirlik, 2002: 7). 1122 numaralı deftere gelince, 14 Ramazan 974 (25 Mart 1567) tarihlidir (bk. BOA, TD. 1122: 2). Bu defterlerden başka, yine aynı arşivde Tahrir Defterleri Tasnifi’nde 998 numaralı kayıtlı, vakıf gelir-giderlerini de gösteren, başka bir defter daha vardır. Bu defter, arşiv idaresince 1530 tarihli olarak yayımlanmış (bk. 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zül-Kâdiriyeye Defteri (937/1530) I. Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998) olmakla birlikte, defterin tarihi konusunda farklı görüşler de vardır. Bunlardan bir kısmı 1526 tarihli olduğunu savunurken (bk. Göyünc, 1991:54; Erpolat, 2008: 56; Kılıç, 2014: 184), bir kısmı da, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1522-23 yıllarında yaptırdığı umumi tahriri referans göstererek, 1523 olarak tarihlendirmiştir (bk. Ünal, 1989: 5; Bizbirlik, 2002: 6). Dolayısıyla son iki tarihlendirme arasında önemli bir fark olmadığı düşüncesinden hareketle, çalışmada bu defterdeki veriler için 1523 tarihi kullanılmıştır.

3 Bu çalışmada kullanılan Hurufat defterleri ise; Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 539, 1084, 1090, 1094, 1095, 1098, 1099, 1100, 1139, 1158 numaralı defterlerdir. Bu defterler, 1690-1805 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti’nde vakıflara yapılan tayin ve terfi işlemleri Kazaskerlik Dairesi tarafından tutulan ve alfabetik bir düzenle kaleme alınan Hurufat Defterlerine kaydedilmekteydi ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan bu defterlerle ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Alkan (2007), Alkan (2010), Beyazıt (2013); Eroğlu Memiş (2013); Demirtaş (2012); Çakar (2018); Çakar-Uzun (2017).

4 Takiyeddin Abdullah’ın Kafur adındaki hizmetçisi, rüyasında İmam Abdullah’ın şehit düştüğü yeri görmüş, bunun üzerine İmam Abdullah türbe ve zaviyesi yaptırmıştır (Hısn-ı Keyfâ Vekayinamesi : 41a.).

5 Kitabenin Türkçe metni: “Bu mübarek yapının yenilenmesini Osman’ın oğlu Ali’nin oğlu Hasan’ın oğlu Sultan Halil, Rahman ve Rahim olan Allah’ın (mükafatını) umarak emretti. Allah onların amellerini doğrulukla tamamlasın. 878 Hicri yılının Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1474)” (Yurttaş, 1991: 191); A. Gabriel, sehven Uzun Hasan’ın oğlu Ali tarafından tamir edildiğini yazmaktadır (1940: 80).

için kullanılan bölümleri ihtiva etmektedir (Sözen, 1981: 141). Bu bölümler Cafer-i Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah'ın yaptığı varsayılan türbe, avlu ve camiden oluşmaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan kare planlı minarenin yıkıldığı anlaşılmaktadır (Kılıcı, 1987: 162; Bizbirlik, 2002: 71). Ancak yapının neredeyse çökme durumuna gelen kısımlarının sağlamlaştırılması için 2010 yılında Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafından proje hazırlanmış ve bu kapsamda 2012-2013 yılları arasında konservasyon ve restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır (Akgönül vd. 2016: 193).

İmam Abdullah Camii, Osmanlı arşiv belgelerinde genellikle cami ve zaviye kimliğiyle kaydedilmiş olmakla birlikte,⁶ bazen mezar vakfı olarak da zikredilmiştir.⁷

İmam Abdullah Vakfı Gelirleri

1523 ve 1567 tarihli defterlerde İmam Abdullah Vakfı'nın gelir ve giderlerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Buna göre, 1523 yılında vakfın gelirleri 3 köy ve 2 mezranın çeşitli mahsulünden ve değirmen, hamam, dükkân, bağ ve bostan vâridâtından oluşmaktaydı. Gelir kalemlerinin bir kısmını da vakfın içerisinde yer alan ve İmam Abdullah'a ait olduğuna inanılan türbeye bırakılan sadakalar oluşturmaktaydı. Bu dönemde vakfın 19.273 akçelik bir geliri mevcuttu ve bunun büyük bir kısmı vakıfta çalışan personelin ücretlerini karşılamaktaydı. Personel maaşlarının dışında vakıfta mutfak masrafları için senelik harcanan 5772 akçelik meblağ da vakfın diğer bir gider kalemini oluşturmaktaydı (BOA, TD. 998: 261).

1567 yılında vakfın gelirlerinin bir hayli arttığı görülmektedir. Bu dönemde daha önceden Simsim isimli bir mezranın da (BOA, TD. 998: 261) köye dönüşmesiyle beraber vakfın gelirleri 4 köyün mahsulü ile çeşitli gayrimenkullerin kiralardan oluşmaktaydı. Toplam gelir 1523 tahririyle kıyaslandığında 8646 akçe artarak toplamda 27.919 akçeye çıkmıştır. 1567 yılında vakfın giderleri yine personel maaşları ve mutfak masraflarından oluşurken, personel ücretleri mutfak masraflarından daha fazlaydı. Ancak 1523'te vakfın gelirleri ve giderleri eşit iken 1567 tarihinde giderler artmış olmasına karşın ziyade verdiği görülmektedir. XVI. yüzyılın ilk yarısında vakıfta toplamda 16 personel çalışırken yüzyılın ikinci yarısında personel sayısı 17'ye yükselmiştir (BOA, TD. 1122:7).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru vakfın personel sayısı 15'e düşmüş, bununla doğru orantılı olarak giderler de azalmıştır. 1567 tahririnde vakfın giderleri 19.800 akçe iken bu dönemde 13.680'e düşmüştür (BOA, TD. 1122:8; BOA, MM. 4540: 13). Bir sonraki tahrirde vakfın giderleri daha da azalarak 6850 akçe olmuştur (BOA, MM. 7457:8). Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre vakfın faaliyetleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir (VGMA, 539:101).

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı'nın Çalışanları ve Ücretleri

Bir vakfın işleyişinden sorumlu olmak üzere atanan kişiye mütevellî denmekteydi. Mütevellînin yaptığı her eylem vakfın lehine olmak durumundaydı. Vakfiyenin koşullarına uygun bir biçimde hareket etmek zorunda olan mütevellî, hizmet binalarının bakım ve onarımı, vakıf personelinin atanması ile bunların ücretlerinin zamanında ödenmesi, gelirlerin toplanması ve personelin görevlerini gerektiği şekilde yapmalarının sağlanması gibi sorumluluklara sahipti. Kurallara uygun bir şekilde atanan mütevellî, görevini kötüye kullanmadığı müddetçe tevliyetten ihraç edilemezdi (Öztürk, 2006: 217-219).

Osmanlı topraklarında her vakıf, ayrı birer birim şeklinde bir kadın veya erkek nazırın denetiminde, mütevellî ya da mütevellîler tarafından yönetilmekteydi (Yediöldüz, 2012: 485). Mütevellîlerin atanması çeşitli şekillerde gerçekleşmekle beraber en sık atanma biçimi kadı (VGMA, 1098: 60) ya da nâib (VGMA, 1139:3;

⁶ "Vakf-ı Câmî' ve Zâviye-i İmam Abdullah" (BOA, MAD. 21: 10; BOA, TD. 1122: 7).

⁷ "Vakf-ı mezar-ı İmam Abdullah Aleyhi'r-rahme" Bk. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekir Ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım (1998): 261.

1098: 59; 1094:106; 1099:68) arzlariyla merkezde hazirlanan berâtlarla yapilan atamalardi. Mütevelliler de diğ er vakıf çalışanları gibi emeklerinin karşılığında belli bir ücret almaktaydılar. 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda müteveli (tevlıyet) ücreti günlük 2 akçeydi (BOA, TD. 998: 261; BOA, TD. 1122:8).

Vakıflarda müteveli dışında yönetici veya denetleyici konumunda olan nâzırlar da çalışmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde maliye, idare ve vakıf kurumlarındaki denetleyiciye nâzır, bu görevin uygulandığı kurum ve faaliyetlere de nezâret denilmekteydi. Osmanlılar'da yaygın olarak mukataaların vergilendirilmesi işinde çalışan nâzırların yine en sık görevlendirildikleri alanlardan biri vakıf sektörüydü. Bu sektörde görevlendirilen nâzır, mütevellinin vakıfla ilgili yetkilerini denetlemekten sorumluydu (Genç, 2006: 449-450).

İmam Abdullah Vakfında 1523 yılında görevli olan bir nâzır günlük 3 akçe alırken (BOA, TD. 998: 261) 1691 yılında bu miktarın 1 akçeye düştüğü görülmektedir (VGMA, 1098: 59). 17. yüzyılın son çeyreğinde nâzırların aldıkları ücretlerin düşüşü vakfın gelirlerinin azaldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Nâzırların atama işlemlerinin yine naipler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1098: 59).

İmam Abdullah vakfı, içerisinde cami dışında "zaviye" veya "tekke" denilen bir "şeyh" in idaresinde tasavvufi faaliyetlerin yürütüldüğü (Ocak, 1978: 247) yapıları da barındırmaktaydı. Bu yönüyle vakfın çalışanları arasında zaviye ayağını temsilen bir şeyh de bulunmaktaydı.

İlk dönem Osmanlı hükümdarları kazanılan topraklardaki ahalinin yeni yönetime alışmalarını kolaylaştırmaları ve iskân konusunda yardımcı olmaları için şeyhlere ve dervişlere imtiyaz tanımaktalardı. Bundan dolayı yeni fethedilen topraklarda şeyhlere zaviyeler açıp vakıf tahsis etmek veya önceden bir vakfa sahip olanların vakfını genişletmek gibi politikalar yürütülmekteydi. Ancak merkezi otoritenin güçlenmeye başladığı XV. yüzyıldan itibaren zaviyelere tanınan imtiyazlar tedricen kısıtlanmaya başlanmıştı. Özellikle XVI. yüzyılda "zaviye" terimi köy, kasaba ve şehirdeki tekkeler için kullanılmış, bunun yanında seyahat ve ticaret yolları üzerindeki misafirhaneleri de temsil eder olmuştu. İkinci amaç için kullanılan bu müesseseler dini bir hüviyet taşımamaktaydı (Ocak, 1978: 256- 259).

Zaviye şeyhliği terimi içerik olarak dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Selçuklu devri ile Osmanlıların ilk dönemlerinde zaviye şeyhleri çeşitli tarikatlara mensup, dini kimliği güçlü kişilerden oluşmaktadırlar. Ancak bu sistem zamanla babadan oğula geçen bir şekil olarak vakfın hem maddi hem de manevi yönetiminin belli ailelerin eline geçtiği görülmektedir. Bu durum Anadolu'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda birçok derebeyi ve âyan ailelerinden daha güçlü hâkimiyet alanı kuran şeyh ailelerinin oluşmasına yol açmıştır (Ocak, 1978: 262- 264). Zaviye şeyhlerinin atamaları bazı durumlarda naipler tarafından gerçekleştirilirken (VGMA, 1139: 3), bazen de mütevellinin arzı üzerine şeyhülislamın önerisiyle yapılmaktaydı (VGMA, 1090: 15; 1095: 53). Örneğin; 1786 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda üç akçe ile meşihata mutasarrıf olan Salih ölünce yerine Osman'ın geçmesi için vakfın mütevellisi tarafından Şeyhülislam Ahmed Efendi'ye arzda bulunulmuş böylece şeyhülislamın onayıyla Osman, zaviye şeyhi olarak atanmıştır (VGMA, 1095: 53).

1523 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda meşihat görevi için günlük 9 akçe ödenirken (BOA, TD. 998: 261) 1567 yılında bu ücret 3 akçeye düşmüştür (BOA, TD. 1122:8). Meşihat görevi için vakıftan ödenen 3 akçelik ücret 18. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir (VGMA, 1139:3; 1090: 15; 1095:53).

Vakıfta idari görevlilerin yanı sıra imam, müezzin, hatip ve kâtip gibi personel de hizmet vermekteydi. 1523 yılında İmam Abdullah Camii'nin imamet ciheti 4, hitabet ciheti ise 3 akçe idi (BOA, TD. 998: 261). 1567 yılında imamet ve hitabet cihetleri tek kalem altında toplanmış ve her iki görev için bir kişi atanmıştı. Bu tarihte imamet ve hitabet için toplamda günlük 4 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 1122:8). 1706 yılına ait bir hurufat belgesine göre vakfın imam dışında bir hatibe ihtiyacı olduğu ve bu nedenle kadı arzıyla bu göreve Seyyid Kasım'ın atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1098: 60). Vakıfta imam olarak görev yapan personelin almış olduğu 4 akçelik yevmiye 18. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir (VGMA, 1158: 106).

Camide, namaz vakitlerinde ezan ve kamet görevlerini yerine getiren müezzinler de bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde müezzinler, maaşlarını mescit ve cami vakıflarından almaktaydı. Atamaları, Osmanlıların ilk dönemlerinde vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislamın onayıyla hazırlanan beratla gerçekleştirilmekteydi. II. Mahmut döneminden itibaren atama teklifi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından uygulanmıştır (Küçükaşçı, 2006: 494). 1523 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda müezzinlik yapan personele günlük 2 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 998: 261). 1567 tarihinde ise camide iki müezzin çalışmaktaydı ve bu her iki personel için de günlük 2 akçe ödenmekteydi. 1728 yılında müezzinlik ciheti boşalınca bu göreve evlâd-ı vakıftan Seyyid Osman getirilmiş (VGMA, 1139:3), 1756 yılına kadar camide müezzin olan Osman, bu tarihte kendi rızasıyla görevini oğlu Ahmet'e bırakmıştır (VGMA, 1090: 14). 1786 yılına kadar caminin müezzinlik işini Ahmet'in devam ettirdiği anlaşılmaktadır (VGMA, 1158: 106). Başta aile vakıfları olmak üzere, küçük vakıfların tüm idaresi mütevelliler tarafından yürütülürken, büyük vakıfların idaresi daha zor olduğu için müteveli, nâzır, câbi veya katip gibi birçok görevli birlikte görev yaparlardı (İpşirli, 1992: 529). İmam Abdullah Vakfı'nda kâtiplik yapan personel 1523 ve 1567 yıllarında günlük 2 akçe karşılığında hizmet vermektelerdi (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). Hurufat defterlerinden anlaşıldığına göre 17. ve 18. yüzyıllarda vakfın kitabet ciheti bulunmamaktaydı. Ancak cibâyet ve muhasebe cihetlerinin varlığı, bu dönemlerde kâtibin yapacağı işleri de câbi ve muhasebecinin yaptığını göstermektedir. Câbilerin statüleri ve ücretleri vakfiyelerdeki hükümlerle belirlenir, tayin ve azil gibi idari ve hukuki işleri kadılar aracılığı ile yürütülürdü. En önemli görevleri vakıfların gelirlerini toplamak olan câbiler, vakfın iş hacmine ve büyüklüğüne göre 1 ile 10 akçe arasında yevmiye alırlardı (İpşirli, 1992: 529). 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda çalışan cabilerin almış oldukları günlük ücret 3 akçeydi (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). 1705 yılında vakfın cibayeti vâkıfın çocuklarından Mehmed isimli bir şahsa verilmişti ve bu kişi aynı zamanda Kur'an tilaveti de yapmaktaydı (VGMA, 1098: 59). 1728 yılında vakıfta 3 akçe ile muhasebecilik görevi yapan Derviş Hasan'ın beratsız olarak bu işi yaptığı ve vakıf tarafından berat talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır (VGMA, 1139: 3). 1742 yılında Derviş Hasan ölmüş ve onun yerine vakfın muhasebe görevi yine 3 akçe ile Mustafa b. Hacı Osman'a verilmiştir.

Vakıf çalışanları arasında dua etmekle görevli olan ve duâgû adı verilen kimseler de bulunmaktaydı. "Dua eden, duacı" anlamındaki bu kavram Osmanlılarda tarikat hiyerarşisi ve devlet teşkilatında dua ile ilgili sorumlulukları yerine getiren kişiler için kullanılan resmi bir unvandı. Bazı kayıtlarda "duahan" olarak geçen bu görevliler, belirli merasim ve törenlerde duruma uygun olarak dualar okurlardı. Duâgûluk tarikat hiyerarşisinde de üst makamları ifade etmekteydi. Zamanla törenlerde yapılan duaların yanı sıra devletin devamı için hayır temennisinde bulunan kimselere belli bir ücret karşılığında görev verilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla "duâgûluk ciheti" tahsis edilmiştir (İpşirli, 1994: 541).

Osmanlılarda duâgûluk görevinin en sık rastlanıldığı alan vakıflardır. Vakfiyelerde yoğunlukla ilim ve tarikat mensuplarına verilen duâgûluk vazifesi, aslında ilim ehlini maddi açıdan destekleme amacı gütmekteydi. Belgelerde İmam Abdullah vakfında bu görevin 1523 ve 1567 yıllarında mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 18. yüzyılda vakıfta duâgûluk görevi diğer personele kıyasla oldukça yüksek bir ücretle icra ediliyordu. Zira İmam Abdullah vakfında çalışan duâgûlar 18. yüzyıl boyunca günlük 10 akçe yevmiye almaktaydılar (VGMA, 1100: 62; 1090: 14; 1090: 15; 1099: 68; 1099: 69; 1084: 22; 1158: 106; 1095: 53). Bu rakam imam ve müezzinlerin almış oldukları ücretlerin oldukça üzerindedir. Vakıfta duâgûluk vazifesi başlangıçta babadan oğula intikal etmiyordu. Mesela 1728 yılında bu vazifeyi yürüten Hafız Ahmet, görevinden kendi isteğiyle feragat edince vakfın duâgûluk cihetine padişah beratıyla Derviş Hasan getirilmiştir (VGMA, 1139: 3). Daha sonra 1744 senesinde bu göreve gelirini Bayra (?) isimli köyden almak üzere günlük on akçeyle

Mahmud bin Mollazâde atanmıştır (VGMA, 1100: 62). Yaklaşık yedi yıl bu vazifeyi yapan Mahmud, 1751'de görevini kendi isteğiyle Abdulgaffur bin Seyyid Osman'a bırakmıştır (VGMA, 1100: 62).

Vakıfta çalışan personele ücretleri her zaman nakit olarak ödenmiyordu. Mesela 1764 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda duâğûluk görevine atanan Seyyid Abdurrahman halifeye ücreti nakit olarak değil, aynı biçimde ödenmekte ve senelik bir Amid müddü⁸ buğday olarak verilmekteydi (VGMA, 1099: 69). 1786 senesinde bu göreve atanan Müderriszâde Abdurrahman'a da ücreti yine aynı olarak, ancak bu kez yarım Amid müddü buğday şeklinde ödenmekteydi (VGMA, 1095: 53). Bu durum yüzyılın sonuna doğru duâğûluk vazifesi için ödenen miktarın kısmen azaldığını göstermektedir.

1764 yılından itibaren İmam Abdullah Vakfı'nda duâğûluk vazifesi "evlada meşruta olup" babadan oğula intikal eden bir hal almaya başlamıştır. Anılan tarihte bu görev "evlâd-ı vakıftan" Salih halifeye müteveli arzıyla verilmiştir (VGMA, 1099: 69). Ancak daha sonraki tarihlerde bu görevin babadan oğula intikal ettirilme durumu yine ortadan kalkmış ve duâğûluk vazifesi Müderriszâde Seyyid Abdurrahman'a verilmiştir (VGMA, 1095: 53). Bu gelişmenin yaşanmasından, vakıflarda duâğûluk görevinin daha çok ilim ehli kimselere verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Vakıfta dini görevliler arasında hafızlar da bulunmaktaydı. 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda 5 tane hafız çalışmakta ve bunlar günlük 5 akçe yevmiye kazanmaktaydı (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). 18. yüzyılda vakıfta çalışan personel arasında hafızlara rastlanılmaması, XVI. yüzyılda da vakıfta duâğûların bulunmaması, bu vazifenin zamanla duâğûluk görevine evrildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Vakıfta çalışan personel arasında cami ve zaviyeye, çeşme ve sarnıç gibi kaynaklardan su taşımakla görevli olan *sakalar* ve yine vakfın temizliğinden sorumlu olan *ferraşlar* bulunmaktaydı. 1523 yılında vakıfta sakalık görevini yapacak personel bulunmazken, ferraşlık görevini yapan personel 1,5 akçe yevmiye almaktaydı (BOA, TD. 998: 261). 1567 yılında sakalık görevini ifa eden kişiye günlük bir akçe, ferraşlık görevini yapan kişiye ise günlük yine 1,5 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 1122: 8). 18. yüzyılda bu her iki görevi de tek personel yapmakta ve sakalık için ayrı, ferraşlık için de ayrı ücret almaktaydı. Mesela 1751 yılında vakfın hem ferraşı hem de sakası olan Seyyid Mustafa ölünce yerine bu görevleri yapmak üzere oğlu Hasan, müteveli arzıyla atanmış ve ferraşlık görevi için 2, sakalık görevi için de yine 2 akçe olarak toplamda günlük 4 akçe yevmiye kazanmaktaydı (VGMA, 1100: 62).

İmam Abdullah Vakfı'nda görev yapan diğer personel arasında; cami ve zaviyenin bakım ve onarım içlerinden sorumlu mimar, vakfın içerisinde bulunan türbenin hizmetini gören ve bekçiliğini yapan türbedâr ve bir de alemdâr bulunmaktaydı. 1523 yılında mimarlık görevi için ayrılan bir meblağ bulunmazken 1567 yılında mimarlık görevi için günlük 1 akçe, yine aynı yıl tahsis edilen türbedârlık görevi için ise 0,5 akçe yevmiye verilmekteydi (BOA, TD. 1122:8). 1523 yılında vakıfta alemdarlık görevini yapan personele rastlanmazken 1567 yılında bu işi yapan personel 1 akçe yevmiye almaktaydı (BOA, TD. 1122: 8).

1728 yılında vakfın boş olan alemdarlık görevine naib Hasan'ın arzıyla Mehmed Halife isimli kişi getirilmiştir (VGMA, 1139: 3). 1731'de Mehmed Halife, 1 akçe yevmiye ile alemdarlık görevine yeniden atanmıştır (VGMA, 1094: 106).

Vakıfta ayrıca mutfak ve zahire işleriyle ilgilenen personel de bulunmaktaydı. 1523 tarihinde vakfın ambarından sorumlu ambâri, günlük 2 akçe, yemek pişirme ve ekmek yapma içlerinden sorumlu olan tabbah ve habbaz ise 1 akçe almaktaydı (BOA, TD. 998: 261).

8 "Müd", genellikle hububat ve diğer kuru gıdaların ölçümünde kullanılan bir hacim ölçüsüydü. Bu ölçeiğin diğer birimlerden karşılığı tarih boyunca hesaplanmış hatta bazen çeşitli ihtilâflara neden olmuştur. Osmanlılarda "müd" yaklaşık 20 İstanbul kilesine denk gelmekteydi (Kallek, 2006: 457-458). Osmanlı Devleti'nin resmi ölçeiği olan İstanbul kilesi, XVI. yüzyılda 25,6589 kg buğday ve un, 23,093 kg arpa alırdı. Bir Amid kilesi, ½ İstanbul kilesine eşitti (Kallek, 2002: 568-569).

Tablo-1: İmam Abdullah Vakfı'na Yapılan Görevlendirmeler (1691-1805)⁹

Vazife	Görevde Bulunanlar	Tarih
Nâzır	Seyyid Hasan	1690
Câbî	Mehmed	1705
Mütevelli	Abdullah	1706
Hatib	Seyyid Kâsım	1706
İmam	Abdurrahim Halife	1728
Meşihat	Osman	1728
Müezzin	Osman	1728
Alemdâr	Mehmed Halife	1728
Duâgû	Derviş Hasan	1728
Muhasebeci	Derviş Hasan	1728
Alemdâr	Mehmed	1731
İmam	Seyyid Kâsım	1731
Müezzin	Osman	1732
İmam	Seyyid Mustafa	1740
Duâgû	Abdullah bin Hacı Osman	1742
Muhasebeci	Abdullah bin Hacı Osman	1742
Duâgû	Abdurrahim Halife	1742
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1751
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1751
Müezzin	Ahmed Halife	1756
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1756
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1756
İmam	Fethullah	1756
Meşihat	Salih Halife	1756
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1758
Müezzin	Ahmed Halife	1759
İmam	Fethullah Halife	1759
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1759
Meşihat	Salih Halife	1760
Katib	Hüseyin b. Seyyid Mehmed	1761
Duâgû	Seyyid Abdurrahman Halife	1762
İmam	Seyyid Abdulkerim Halife	1763
İmam	Seyyid Mustafa Halife	1763
Saka ve Ferrâş	Seyyid Mehmed Halife	1763
Duâgû	Seyyid Abdurrahman	1764
Duâgû	Salih Halife	1764
Duâgû	Seyyid Mehmed	1773
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1786
Müezzin	Ahmed	1786
İmam	Mustafa ibn-i Fethullah	1786
Meşihat	Seyyid Hacı Ahmed	1786
Duâgû	Müderrişzâde Seyyid Abdurrahman	1786
Câbî	Seyyid Osman Halife	1805

9 VGMA, 1098: 59, 60; 1139: 3; 1094: 106,107; 1100: 62; 1090:14,15; 1099:68,69; 1084: 22; 1158: 106; 1095: 53; 539: 101.

Sonuç

Hasankeyf Antik Kenti'nde 13. yüzyılda Eyyubi meliki el-Melikü'l Muvahhid Takiyeddin Abdullah tarafından inşa edilen İmam Abdullah Zaviyesi, 1478'de Uzun Hasan'ın oğlu Halil tarafından tamir edilmişti. Bu yapılar topluluğu, İslam Peygamberinin akrabası olan Cafer-i Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah'ın yattığına inanılan türbe, avlu ve camiden oluşmaktaydı. Asırlar boyunca Hasankeyf'in girişinde Dicle'nin sol yakasında bir tepe üzerinde bulunan bu yapı, her ne kadar 2012-2013 yılları arasında yapılan konservasyon ve restorasyon çalışmalarıyla sağlamlaştırılsa da, 10 Eylül 2018 tarihinde yapımı devam eden İlisu Barajı nedeniyle su altında kalmaması için "Yeni Hasankeyf"teki Arkeopark alanına taşınmıştır. Yapının ahşap işçiliğinin zengin dekorunu yansıtan giriş kapısı ise halen Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin vakıf gelirleri, çeşitli köy ve mezraların mahsulünden, ayrıca şahısların vakfettiği gayrimenkul ve nakit gelirlerin işletilmesi yöntemiyle sağlanmaktaydı. Gelir kalemlerinin önemli bir kısmını da vakfın içindeki İmam Abdullah'a ait olduğuna inanılan türbeye bırakılan sadakalar oluşturmaktaydı. Toplam gelirin büyük kısmı, vakıfta çalışan görevlilerin ücretlerini ödemek için kullanılmaktaydı. Personel maaşlarının dışında mutfak masrafları da önemli bir gider kalemini oluşturmaktaydı. Vakfın gelir ve gider kalemleri 1523 yılında eşit iken 1567'de giderler artmış, buna rağmen vakfın gelirleri ziyade vermişti. Ancak yüzyılın sonlarına doğru vakfın gelirleri sürekli bir azalma göstermiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında vakıfta çalışan personel sayısı 16 iken yüzyılın ikinci yarısında bu sayı 17'ye çıkmış, ancak yüzyılın sonlarına doğru 15'e düşmüştü.

İmam Abdullah Vakfı'nın çalışanları arasında vakfın idari işlerini yürüten; mütevellî, nâzır ve câbi gibi vazifelilerin yanı sıra, halkın dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olan ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan, imam, müezzin, hatib ve duâgû gibi görevliler de mevcuttu. Bunun dışında, vakfın su ihtiyacını karşılamak ve su sevkiyatını sağlamakla görevli olan sakalar ve vakfın temizliğinden sorumlu olan ferraşlar da vakıfta çalışan diğer personeller arasında yer almaktaydı.

Vakıfta yapılan atamalar nadiren padişah fermanıyla gerçekleşirken, çoğunlukla nâib, kadı veya mütevellînin arzlarıyla yapılmaktaydı. Arz sonucunda merkezde hazırlanan beratla atama işlemi gerçekleşmekteydi. Bunun dışında bazı görevliler berâtsiz çalışmakta, bazıları da babalarının eski berâtına (berât-ı atık) göre görevlendirilmekteydi. Böylelikle vakıf çalışanlarının görev intikali babadan oğula geçen bir sistemi oluşturmakta ve vazifeler çoğunlukla evlâdiyet yöntemiyle tasarruf edilmekteydi.

Vakfın işleyişinde görev alan personelin aldıkları ücretlerin miktarı dönemsel olarak değişiklik göstermekle beraber çoğunlukla aynı işi yapanlar eşit miktarda maaş almaktaydı. Bazen müessese içerisinde bir personelin birden fazla görevi icra ettiği de olurdu. En yüksek ücret, duâgûluk görevi yapan personele verilmekteydi. Duâgûdan sonra en yüksek maaşı alan personel yine vakfın dini işleriyle ilgilenen şeyh, imam ve hatip gibi görevlilerdi.

Hasankeyf'teki vakıfların çoğunun evlatlık vakıf statüsünde olması, tasarruf hakkının babadan oğula geçmesini gerekli kılıyordu. Şehirde, evlatlık vakıfların yanı sıra, cami, zaviye, medrese ve hanlar gibi dini, eğitim ve sosyal amaçla kullanılan vakıflar da mevcuttu. Bu tür vakıflar, Hasankeyf'in sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine katkı sundukları gibi mimari açıdan da zenginleşmesini sağlamaktaydı. İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi de bu yönüyle Hasankeyf'e hem sosyo-ekonomik hem de mimari açıdan büyük kazanç sağlamıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter Numarası: 539, 1084, 1090, 1094, 1095, 1098, 1099, 1100, 1139, 1158.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri : MM-21, MM-4540, MM-7457, TD-1122.

1.3.Yayımlanmış Olan Arşiv Vesikaları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I. Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998.

2.Klasik Kaynaklar

El-Mukaddesi (1906). *Ahsenü't-Tekâsim fî Marifeti'l-Ekalim*. Nşr. M.J. De Goele, Brill.

İbn Havkal. *Suratü'l-Arz*. trc. J.H. Kramers- G. Wiet.

3. Vekâyinâmeler

Hısn-ı Keyfâ Vekâyinâmesi (Müellifi Meçhul) Viyana Milli Kütüphanesi, Mxs 355. (Nüzhetü'n-Nâzır ve Râhetü'l-Hâtır).

4. Araştırma ve İncelemeler

Alkan, Mustafa (2007). Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi. *Vakıflar Dergisi*, (30), 1-34.

Alkan, Mustafa (2010). Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği. *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, (4), I. Kısım, 831-842.

Arik, Oluş (2003). *Hasankeyf Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Aydın, Suavi (2000). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. Tarih Vakfı Yayınları.

Akgönül, Serdar.- Eliüşük, Mevlüt (2016). Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, (6), 193-227.

Behar, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*. Yapı Kredi Yayınları.

Beyazıt, Yasemin (2013). Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri. *History Studies International Journal of History*, (5/1), 36-69.

Bizbirlik, Alpay (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çakar, Enver (2018). Hurufat Defterlerine göre 18. Yüzyılda Palu. *Vakıflar Dergisi*, (49), 21-41.

Çakar, Eeener-Uzun, C. (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Demirtaş, Hasan (2012). Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği. *Vakıflar Dergisi*, 47-92.

- Erkek, Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerine G6re XVI. Yüzyılda Hasankeyf'in İdari Yapısı. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler (II)*, 75-86.
- Eroğlu Memiş Şerife. (2013). Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerîf Örneği. *Vakıflar Dergisi*, (29), 115-146.
- Erpolat, Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerindeki Kayıtlara G6re Hasankeyf Sancağı'nda İskân ve Nüfus. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler (II)*, 55-73.
- Gabriel, Albert (1940). *Voyages Archeologiques dans la Torquie Orientale*. Paris, E. De. Boccard.
- Genç, Mehmet (2006). Nâzır. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (32). 449-450.
- Göyünç, Nejat (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (2007). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalçık, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (1), Eren Yayıncılık.
- İpşirli, Mehmet (1992). Câbî. *DÍA*, (6). 529-530.
- İpşirli, Mehmet (1994). Duâğû. *DÍA*, 541-542.
- Kallek, Cengiz (2002), Kile, *DÍA*, 568-571.
- Kallek, Cengiz (2006). Müd. *DÍA*, 457-459.
- Kılıcı, Ali (1987). .Hasankeyf Vakıf Eserleri. *Vakıf Haftası Dergisi*, (5), 159-188.
- Kılıç, Orhan (2014). Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar). *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, (1), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 167-212.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2006). Müezzin. *DÍA*, (31). 491-496.
- Ocak, Ahmet. Yaşar (1978). Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme. *Vakıflar Dergisi*, (12), 248-258.
- Oguzođlu, Yusuf (1997). Hasankeyf. *DÍA*, (16). 364-368.
- Öztürk, Nazif (2006). Mütevellî. *DÍA*, (32). 217-220.
- Sözen, Metin (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediylıldız, Bahaeddin (2012). Vakıf. *DÍA*, (42). 479-486.
- Yıldırım, Ahmet (2004). *Hasankeyf-Gercüş ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafiyası*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara
- Yıldırım, Banu E. (2006). *Hasankeyf İlçe Merkezinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafiyası*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ
- Zengin, Burhan (2001). *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*. İstanbul.

EKLER

1. Resimler



Resim 1: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin taşıma işleminden önceki konumu.

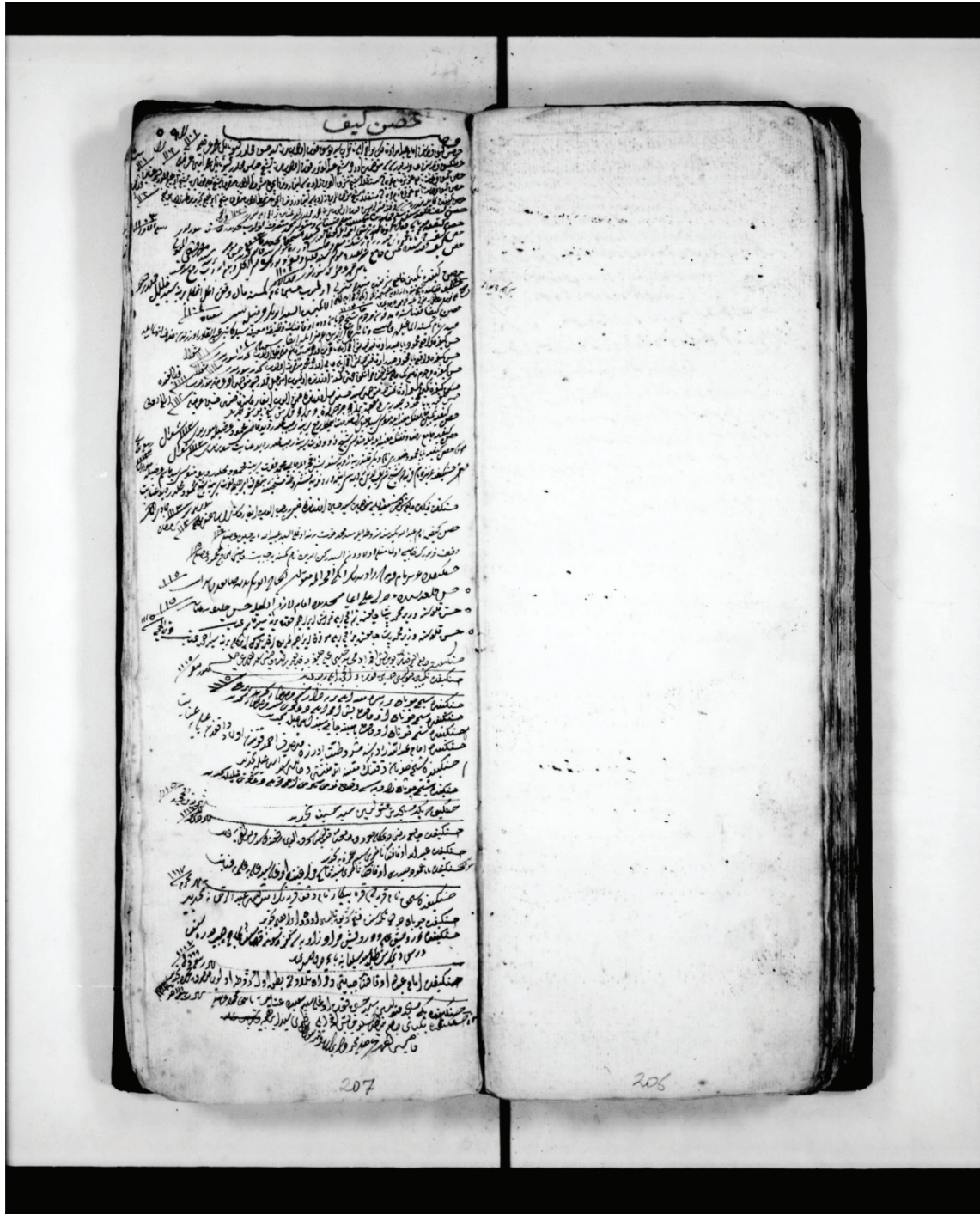


Resim 2: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin yeni yerine taşınması

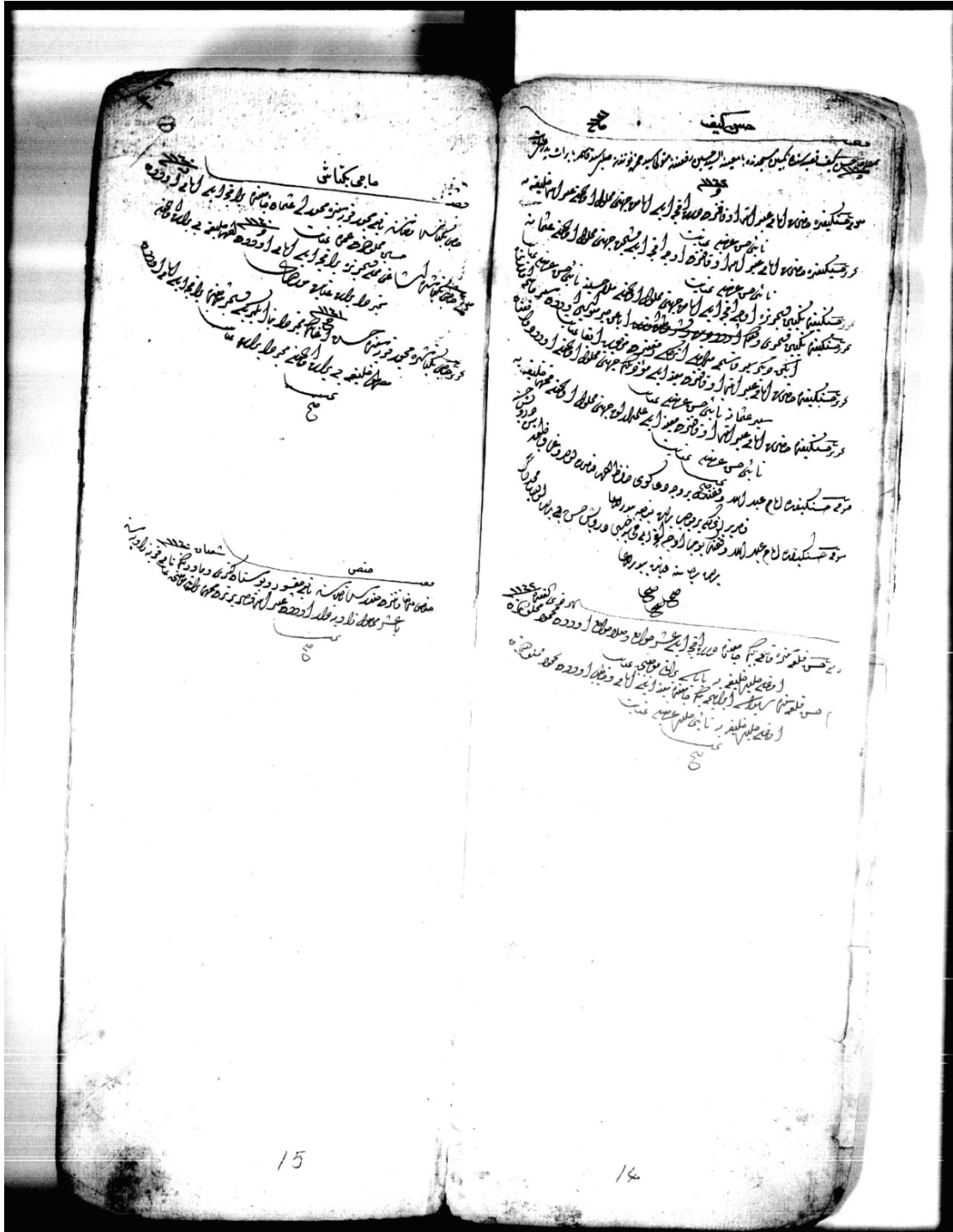


Resim 3: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin Hasankeyf Arkeopark'taki yeni yeri.

2. Belgeler



Belge-1: VGMA, Hurufat Defteri, 1098:59.



Belge-2: VGMA, Hurufat Defteri 1139:3.

18. Yüzyılda Hayırsever Bir Padişah Kadını: Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Vakıfları*

Abdullah Çakmak**

Öz

Sultan I. Mahmud'un üçüncü kadını Vuslat Kadın, padişahın kendisine temlik ettiği gayrimenkullerden elde ettiği gelirleri, Medine'deki darüşşifası ve İstanbul'daki çeşmesi için vakfetmiştir. Darüşşifa, Medine halkı ile hac ve umre ziyareti için Medine'ye gelen misafirlere sağlık hizmeti; çeşme ise, İstanbul halkına içme suyu hizmeti sunmaktadır. Vuslat Kadın'ın kurduğu vakıf, bu iki hayratta yürütülecek hizmetlerin asırlarca sürdürülebilir olmasına imkân sağlamıştır.

Bu çalışmada; Vuslat Kadın'ın kim olduğuyla ilgili tespitler yapıldıktan sonra Medine ve İstanbul'daki hayratı için kurduğu vakıf incelenecektir. Bu doğrultuda, Vuslat Kadın'ın vakfiyesinden hareketle vakfın idaresi, gelir-giderleri ve personeli ile ilgili tespitlerin yapılmasının yanı sıra varlığını sürdürdüğü yıllarda vakıfla ilgili arşiv belgelerine yansıyan olaylar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vuslat Kadın, Medine, Darüşşifa, Vakıf, Surre.

A Philanthropist Consort of Ottoman Sultan in the 18th Century: The Case of Vuslat Kadın's Medina and Istanbul Waqfs

Abstract

Vuslat Kadın, the third consort of Sultan Mahmud I, endowed incomes from her estates, which were assigned by Sultan, to her hospital in Medina and water fountain in Istanbul. The hospital provided health services to Medina people and pilgrims of Hajj and Umrah. The fountain provided drinking water to people of Istanbul. Vuslat Kadın also established a waqf that enabled services of mentioned charities to last for centuries.

This study presents information about Vuslat Kadın herself and her foundation established to run and maintain her charities in Medina and Istanbul. In this way, the study, based on Vuslat Kadın's foundation certificate charter (vakfiye) and archive documents, sheds light on management of the foundation, its incomes and expenses, staff members and recorded incidents related to the foundation during the period of service.

Keywords: Vuslat Kadın, Medina, Hospital, Foundation, Surre.

* DOI:10.16971/vakiflar.540963

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 27-05-2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ABD, acakmak@aku.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9246-3373>

Giriş

İslamiyet'in ortaya çıkışından günümüze değin, taşıdığı kutsallık itibariyle Mekke, Medine ve Kudüs diğer beldelere nazaran Müslümanlar için her daim ayrı bir öneme sahip olmuştur. 1517 senesinde gerçekleşen ilhakın öncesinde Osmanlı Devleti'nin bu beldelere yönelik vakıf ve surre hizmetleri, mukaddes beldelere olan hürmetini göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda; Haremeyn için tahsiste bulunan ilk Osmanlı padişahının Yıldırım Bayezid olduğu kabul edilmektedir (Oruç Beğ, 2014: 158). Sultan Çelebi Mehmed'in her yıl Haremeyn halkına surre gönderdiği (Neşri, 2013: 234), oğlu I. Murad'ın ise Haremeyn ile birlikte Kudüs ve Halilurrahman halkına da surre gönderdiği ve ayrıca Ankara'ya bağlı Balıkhisarı köyünü Mekke fakirleri için vakfettiği bilinmektedir (Âşikpaşazâde, 2013: 302; Neşri, 2013: 280).

Hicaz topraklarının ilhakıyla birlikte Osmanlı sultanlarının aldığı *hâdimü'l-harameyni's-şerifeyn* sıfatı, bu hürmete farklı bir boyut kazandırarak ilhak öncesinde rızaya bağlı olan hayrî hizmetlerin ilhak sonrasında bir sorumluluk dâhilinde yapılmasını zaruri kılmıştır.¹ Devlet eliyle gerçekleştirilen vakıf ve surre hizmetlerinin yanı sıra hac yollarının tamir ve bakımı,² güvenliğinin sağlanması³ ve hac güzergâhında menziller açılmasına⁴ yönelik tedbirler, sadece bu beldelerde yaşayan yerel halka değil, aynı zamanda ibadet maksadıyla farklı coğrafyalardan kutsal topraklara gelen halka da hizmet edildiğinin bir göstergesidir. Bu yönüyle Osmanlı hanedan üyelerinin, Müslümanların kutsal saydığı beldelere yönelik hizmetleri özellikle bu beldelerin ilhakıyla birlikte bir devlet politikasına dönüşmüştür. Bu hizmetlerle kutsal beldelerdeki halkı himayesine alan Devlet, böylelikle bu beldelerdeki meşruyetini de sağlamıştır.

İslâm hukukunun, kadınlara, mal varlıklarını istedikleri gibi tasarruf etme hakkı sunması, tarihin her döneminde kadınlar tarafından birçok vakfın kurulmasına imkân tanımıştır. Osmanlı döneminde de miras, temlik, mehir ve ticaret yoluyla elde ettikleri mal varlıklarını vakfeden hayırsever kadınlar, bu yönüyle toplumun dinî, ilmî, iktisadî, sağlık vb. ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol üstlenmişlerdir (Maydaer, 2006: 366). Kadınlar tarafından kurulan bu vakıflar arasında Haremeyn için tahsiste bulunanlar da yer almaktadır. Osmanlı hanımları arasında Haremeyn'e ilk tahsisi yapan Sultan II. Murad'ın kızı Şehzade Hatun, kendisine temlik edilen Yenişehir'e bağlı bir köyün gelirini Medine fukarası için vakfetmiştir. Bu ilk vakfın ardından padişah ailesinden olan hanımlar başta olmak üzere vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi devletin üst düzey yöneticilerinin hanımları tarafından Haremeyn için birçok vakıf kurulmuştur (Güler, 2011: 226-227).

1. Osmanlı Padişah Kadınları ve Vuslat Kadın

Osmanlı Devleti'nin saltanata dayalı yönetim anlayışında tahta geçecek kimsenin mutlak surette irsiyet yoluyla hanedana bağlı şehzadelerden olması gerekliliği, şehzadeleri dünyaya getiren padişah eşlerinin hanedan içindeki konularının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. XVIII. yüzyıla kadar *hatun*, *sultan* ve nadiren *hanım* gibi unvanlarla anılan padişah eşleri bu dönemden itibaren kadın olarak adlandırıldı. Padişah kadını olabilmeyen belirli kaidelere bağlı olduğu sarayın harem dairesine öncelikle acemi adıyla alınan cariyeler burada İslâm adabına göre yetiştirilirdi. Yeteneklerine göre şakird, *kalfa*, *usta* ve padişahın şahsi hizmetine bakan gedikli sınıfına yükselebilen cariyelerden, padişahın gönlünü çekenlere *gözde* veya *ikbal* denirdi. İkbal sınıfına yükselen cariyelerin birden fazla olması durumunda bunlar, *başıkbal*, *ikinci ikbal* ve üçüncü ikbal olarak isimlendirilirdi. Bu ikballerden biri, padişahın bir çocuk dünyaya getirirse saray kadınlarının en yüksek derecelisi olan kadınlığa yükselirdi. Yine padişah

1 Osmanlı padişahları tarafından Haremeyn'e yapılan hizmetler için bk. el-Mekkî (1318).

2 Hac yolu tamir ve bakımı için bk. Kurşun (2017: 287-290).

3 Hac yolu güvenliği için bk. Doğan (2013: 127-157).

4 Menzillerin hac kervanlarına yönelik hizmetleri için bk. Çakmak (2018: 18-19).

kadınlarından biri vefat eder ya da padişah tarafından boşanırsa başıkbal her kimse o kadınığa geçerdi. Bunlar da kendi aralarında *başkadın*, *ikinci kadın* ve üçüncü kadın gibi isimlerle anılırlardı. Bu kadınların kız veya erkek çocuk doğuranlarına *haseki* adı verilir ve kendilerine kıymetli mücevherlerden oluşan bir taç giydirilirdi. Ölüm veya başka bir sebeple iktidar değiştiğinde eski padişahın kadınlarından erkek çocuk sahibi olmayanlar ya devlet ricalinden biriyle evlendirilir ya da Eski Saray'a gönderilerek hayatlarını burada tamamlamalarına imkân tanınırdı (Uzunçarşılı, 2014: 134-144; Akyıldız, 2001: 94-96).

Padişah kadını olabilmeyen genel kaidelerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra onların hâl tercümelerini detaylı olarak ortaya koymanın oldukça zor olduğunu belirtmek gerekir. Bunun en önemli sebebi, yaşadıkları döneme ait kronik ve vakayinamelerde daha çok siyasi olayların işlenerek hanedanın harem hayatına dair fazla malumat verilmemesidir. Ancak bununla beraber hazineden kendilerine verilen değerli eşyalar, içlerinden hayırsever olanların kurdukları vakıflar veya geride bıraktıkları mal varlıkları gibi hususlar vesilesiyle arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler padişah kadınları hakkında sınırlı da olsa bilgi sunmaktadır. Yine bazı Avrupalı seyyahların İstanbul'u ziyaretleri esnasında sarayla ilgili gözlemlerini anlattıkları hatıra kitaplarında da padişah kadınları hakkında birtakım bilgiler bulmak mümkündür.

Buradan hareketle çalışma konumuz olan *Vuslat Kadın*'ın hayatıyla ilgili gerek yaşadığı döneme ait vakayinamelerde gerekse günümüze değin ortaya koyulan araştırma eserlerinde ayrıntılı bilgi bulunmadığını söyleyebiliriz. Osmanlı meşhurlarının biyografilerini kaleme alan Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'sinde (Süreyya, 1307-1311: I-IV) ya da Alderson'un Osmanlı hanedanını konu alan ve her bir padişahın kadınlarını tablolar halinde gösterdiği *The Structure of the Ottoman Dynasty* (Alderson, 1956) adlı eserinde *Vuslat Kadın* ismine rastlanmamaktadır. Onun kim olduğuna dair tek bilgi M. Çağatay Uluçay'ın *Padişahın Kadınları ve Kızları* adlı çalışmasında "*Vuslat Kadın'ın da II. Mahmud'un kadınlarından olması kuvvetle muhtemeldir*" şeklindedir (Uluçay, 1992: 126). *Vuslat Kadın* ile ilgili bu bilginin ihtimal bildirmesi, kanaatimizce arşiv kaynaklarına rahat ulaşamama veya arşivlerdeki tasnif çalışmalarının yetersizliği gibi dönemin araştırma imkânlarının kısıtlı olmasıyla ilgilidir. Ancak günümüzde Osmanlı Devleti'ne ait belgelerin yer aldığı arşivlerin araştırmacılara sundukları hizmetler, bu sorunların büyük oranda giderildiğini göstermektedir. Bu anlamda yapılan çalışmalar sonucunda, *Vuslat Kadın*'ın iddia edilen aksine II. Mahmud'un değil, I. Mahmud'un kadınlarından olduğu anlaşılmaktadır. Kendisiyle ilgili bazı belgelerin I. Mahmud dönemine ait olması⁵ ve bazılarında ise "*Cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Evvel hazretlerinin üçüncü kadını *Vuslat Kadın*" (VGMA. d. 4583: s. 126) gibi ifadelerin yer alması bu bilgiyi temellendirmektedir. I. Mahmud'un tespit ettiğimiz diğer kadınları ise başkadın *Alicenab Hâce Aşşe Kadın*⁶, ikinci kadın *Fehime Kadın*, dördüncü kadın *Hatem Kadın*, beşinci kadın *Verdinaz Kadın*, altıncı kadın *Rami Kadın*'dır.*

Aldığı kadın sıfatından da anlaşılacağı üzere *Vuslat Kadın*'ın I. Mahmud'dan çocuk dünyaya getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bununla ilgili hiçbir kaynakta bilgi bulunmaması, kanaatimizce bu çocuğun erken yaşta vefat etmesi sebebiyledir. Kaynaklarda *Vuslat Kadın*'ın ismine ise hayırsever bir saraylı olarak yaptırdığı hayrat ve bunlara vakfettiği akarlar vesilesiyle rastlanmaktadır. Buna göre *Vuslat Kadın*'ın, harap halde bulunan, Medine'de bir darüşşifa ile Kasımpaşa Eyyühüm Efendi Mahallesi'nde bir çeşmeyi yeniden inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.⁷ Darüşşifa için Müslümanların kutsal topraklarından

5 *Vuslat Kadın*'a ait vakfiye 16 Safer 1161/16 Şubat 1748 tarihini göstermektedir (VGMA. Kasa No. 161: s. 25).

6 *Alicenâb Hâce Aşşe Kadın* için bk. BOA. BEO. 3585/268840; BOA. C. EV. 383/19426; 444/22483; BOA. HAT. 191/9255; 1649/15. *Fehime Kadın* için bk. BOA. AE. SMHD. I. 35/2077. *Hatem Kadın* için bk. (BOA. EV. HMK. SR. d. 3481; 3754; 3789; 3791). *Verdinaz Kadın* için bk. (BOA. AE. SMST. III. 123/9522; BOA. EV. HMK. SR. d. 3481; 3754; 3789; 3791). *Rami Kadın* için bk. (BOA. EV. HMH. d. 4838; 4980; 5028; 5196). *Rami Kadın* I. Mahmud'un altıncı kadını iken çırak edilerek Cezir Mustafa Paşazade İbrahim Bey'e nikâhlanmıştır (BOA. C. SM. 130/6533).

7 Bk. VGMA. Kasa no. 161: s. 5b-10a; BOA. EV. HMH. d. 5169: s. 1.

biri olan Medine'yi seçmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Zira Müslümanların hac ve umre için Mekke ve Medine'ye yaptıkları ziyaretlerde sıkıntı çekmemeleri adına gerek Osmanlı hanedanı ve devlet ricali, gerekse halktan varlıklı kişiler kurdukları vakıflarla buralara hizmet götürmekteydi. Vuslat Kadın da Medine'de ihya ettiği darüşşifa ile burada bulunan hem yerel halkın hem de hac ve umre ziyaretçilerinin sağlık konusundaki sıkıntıları için bir dizi tedbirler almıştır. Burada yürütülecek hizmetlerin süreklilik arz etmesi için kendisine has olarak temlik edilen çiftliğin gelirlerini de buraya vakfetmiştir.

2. Vuslat Kadın Evkafı

Vuslat Kadın'a ait 1161/1748 tarihli vakfiye; vakfa ait akarları sıraladıktan sonra vakıfta görev alacak idari ve hizmet personelinin hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği ile ne kadar ücret alacakları hususunda bilgi vermektedir. Bunun dışında vakfiye, Medine'deki darüşşifada sunulacak yemek hizmetlerinin ayrıntılarına da yer vermektedir.



Belge 1. Vuslat Kadın Vakfiyesinin İlk Sayfaları (VGMA. Kasa No. 161).

2.1. Vakfın İdaresi

Padişah, sultan, valide sultan, saray erkânı ve vezir vakıflarının her biri Haremeyn vakıflarından olup bu vakıfların nezaret görevi 996/1588 senesinden itibaren darüşsaade ağalarına tevdi edilmiştir. Bunun temel sebebi, Haremeyn vakıflarının genelinde, tesis edilen binalar ile gelir kaynaklarının birbirinden uzak mahallerde bulunmasından dolayı vakfın yönetiminde birtakım aksaklıkların yaşanması ve daha da önemlisi bu aksaklıkların vakıf gelirlerinin gerekli yerlere ulaşmasına yansımalarıdır (Güler, 2011: 231-237).

Vuslat Kadın'a ait vakfın, hayratının biri Medine'de diğeri İstanbul'da; akarının ise, biri Mora Adası'nda diğeri ise İstanbul'dadır. Bu vakıfta da hayrat ile akar arasındaki mesafenin uzaklığı dikkat çekmektedir. Bu yönüyle vakfın nezaret görevini darüşsaade ağalarının üstlenmesi, vakıf hukukunun korunması bakımından önemlidir. Buna göre vakfın ilk nâzırı, vakfın kurulduğu 1161/1748 senesinde Darüşsaade Ağası olan Beşir Ağa'dır⁸ (VGMA. Kasa no. 161: s. 4a). Beşir Ağa'nın Vuslat Kadın Vakfı ile ilgili olarak Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği bir arzda, vakfın gelirlerinden olan Peçakoz Çiftliği'nin 1189/1775, 1191/1777 ve

8 Beşir Ağa'nın hayatı ve hayratına dair bk. Ürkündağ (2017).

1192/1778 seneleri öşür vergileri hasılatının reaya zimmetinde kaldığı, çiftliğin Vuslat Kadın'a ait vakfın gelirlerinden olduğundan bahisle bu gelirlerin vakfın müteveli kaymakamı İzzet Mehmet Paşa'nın kapı kethüdası marifetiyle tahakkuk ettirilmesi ve Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne gönderilmesi istenmiştir (VGMA. d. 338: s. 11, 1192/1778). Vakfın nâzırı olarak Beşir Ağa'nın bu arzı, vakfın hukukunu vakfiyede yer alan şartlara göre koruduğunu göstermektedir.

Vakfın tevliyet görevi ise, hayatta olduğu sürece vâkıf Vuslat Kadın'a aittir. Ancak Vuslat Kadın, tevliyet görevini bilfiil yerine getiremeyeceğinden, bu görevi müteveli kaymakamı olarak gayretli ve iş bilen birinin yürütmesini şart koşmuştur (VGMA. Kasa no. 161: s. 11a). Buna göre vakfın kurulduğu tarihte vakfın nâzırı Darüssaade Ağası Beşir Ağa, kâtabi Derviş Mustafa Efendi'yi ilk müteveli kaymakamı olarak atamıştır (VGMA. Kasa no. 161: s. 4a). Beşir Ağa tarafından başlatılan uygulama bir müddet bu şekilde devam etmiş ve Vuslat Kadın Vakfı müteveli kaymakamlığını Darüssaade ağası kâtipleri yürütmüşlerdir. Bu minvalde 1171/1758 senesinde Darüssaade Ağası kâtabi olan İzzet Mehmed Efendi,⁹ aynı zamanda Vuslat Kadın Vakfı'nın müteveli kaymakamı da olmuştur. Beşir Ağa'dan sonra darüssaade ağası olan İdris Ağa'nın Divanihümayun'a gönderdiği arz, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın henüz darüssaade ağası kâtipliği görevindeyken vakfın müteveli kaymakamlığını yürütmeye başladığı ve 1198/1784 senesinde vefatıyla yerine bu göreve kimin getirileceği hususundadır. Bu arza cevaben verilen "her kim yazıcı olur ise ol zabt eylemek üzere Haremeyni'ş-Şerifeyn kalemine kayd ve nizâma verilmek şartıyla münâsibdir" (VGMA. d. 338: s. 119) hatt-ı hümayunundan hareketle Vuslat Kadın Vakfı'nın müteveli kaymakamlığının, darüssaade ağası kâtiplerine tevcih olunması uygun görülmüştür. Burada dikkat çeken bir husus, vakfiyede müteveli kaymakamlığı görevinin kayd-ı hayat şartıyla tevcih edileceği yönünde bir ibare bulunmasa da müteveli kaymakamının görevini vefat edene kadar yürütmesidir. Bu, darüssaade kâtipliği görevinden rütbe tenzili veya terfi gibi sebeplerle ayrılışlar dahi müteveli kaymakamlarının görevlerini yürütmeye devam ettiklerini göstermektedir.

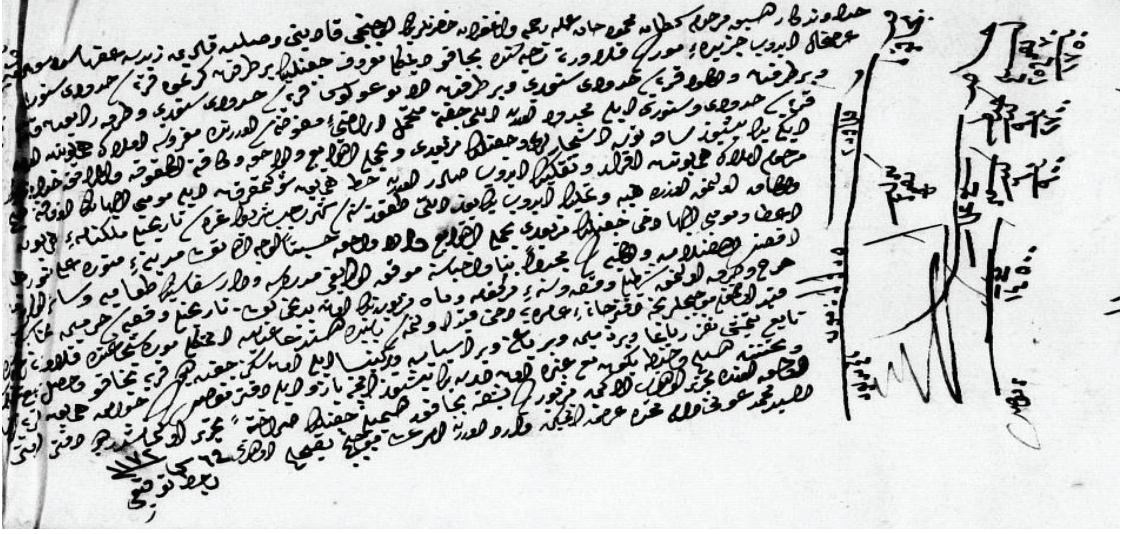
Nâzır ve müteveli dışında vakfın idari personeli arasında yazı işlerini yürüten bir kâtip ve tahsilat işlerini yürüten bir de câbî bulunmaktadır. 1246/1830 senesinde vakfın kitabet, cibayet ve hancılık görevlerini yürüten Hacı Mustafa Ağa'nın Çengelköy'de vefat etmesiyle mahlûl olan görevlerin oğlu Mehmed Hüsnü'ye tevcih edilmesi istenmesi bu üç görevin zamanla tek kişide toplandığını ortaya koymaktadır (BOA. EV. HMH. 17/164).

2.2. Vakfın Gelirleri

Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Kasımpaşa'daki hayratı için kurduğu vakfa ait gelirlerin büyük bir kısmını Sultan I. Mahmud'un kendisine temlik ettiği çiftlik oluşturmaktadır. 1161/1748 tarihli vakfiyede, çiftliğin Mora Ceziresi'ndeki Karitena Kazası'nda bulunduğu ve Peçakoz ismiyle meşhur olduğu kayıtlıdır. Müştemilatını; elli çift arazi, iki bin beş yüz dut ağacı, birtakım binalar ve tarım aletleri oluşturan çiftliğin konumunu belirlememize yarayacak olan sınır bilgileri vakfiyede yer almamaktadır (VGMA. Kasa no. 161: s. 4b). Çiftliğin sınıрыyla ilgili bilgilere, tarih kısmından vakfiyeden yaklaşık on sene sonra tutulduğu anlaşılan Mora Ceziresi'ne ait bir tahrir kaydında rastlanılmaktadır. İlgili kayıt şu şekildedir:

"Hüdâvendigâr-ı esbak merhûm Sultân Mahmud Hân hazretlerinin üçüncü kadını Vuslat Kadın sütte-i sa'âdetime arzuhâl idüb Cezîre-i Mora'da Kalavrita nâhiyesinde Beçako dimekle ma'rûf çiftlik bir taraftan Kerasova Karyesi hudûdu sınırı ve bir taraftan Valtos Karyesi hudûdu sınırı ve bir taraftan Armogolos (Armpounas?) Karyesi hudûdu sınırı ve taraf-ı râbi'den ... (Zarelia?) Karyesi hudûdu sınırı ile mahdûd olan elli çifte mütehammil arâzî-i müfevvezası üzerinde magrûse emlâk-ı hümâyûndan olan iki bin beş yüz sâk dut eşcârları çiftlik-i mezbûru..." (BOA. EV. HMH. d. 5169: s. 1).

⁹ Bu dönemde Darüssaade Ağası kâtabi olan İzzet Efendi, 1794-1798 senesinde sadrazamlık yapmış İzzet Mehmed Paşa'dır. Bk. Süreyya (1311: III, 456).



Belge 2. Mora Vilayetine ait tahrirde Beçako Çiftliği ve Vuslat Kadın Evkafı ile İlgili Şerh (BOA. EV. HMH. d. 5169: s. 1).

Bu tahrir kaydında Vuslat Kadın'aa ait çiftliğin Karitena'da değil, Kalavrita'da yer aldığı ve meşhur isminin ise Peçakoz değil, Beçako olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyedeki kaydın aksine olan bu husus, tahrir kaydının sonunda yer alan ibareyle vuzuha kavuşmaktadır.¹⁰ Buna göre; dönemin Defter Emîni Seyyid Mehmed Avni tarafından tahrir defterlerinde yapılan araştırma sonucunda, bu bölgede Peçakoz ismiyle herhangi bir çiftliğin bulunmadığı Haremeyen Muhasebesi'ne bildirilmiş ve yanlış kayıtların her biri bu tespiti göre düzeltilmiştir.

Çiftliğin kuzeyinde yer alan Kerasova (Κεράσοβα) ile güneyinde yer alan Valtos (Βάλτος) köyleri, bugün aynı isimle Yunanistan'a ait Mora Adası'ndaki Kalavrita (Klitoria/Κλειτορία) şehrinde yer almaktadırlar. Tahrirde Armogolos olarak kayıtlı köyün, çiftliğin batısında yer alan Armpounas (Αρμπουνας) olması kuvvetle muhtemeldir. Son olarak tahrirde okunma ihtimali bulunmayan ve çiftliğin doğusunda yer alan köyün ise, diğer üç köyün harita bilgilerinden hareketle Zarelia (Ζαρέλια) olabileceği kanaatindeyiz.

Çiftliğin sınırlarını ve günümüzdeki konumunu bu şekilde tespit ettikten sonra çiftlikten elde edilen hasıllarla ilgili ayrıntılara geçebiliriz. Bu doğrultuda yetmiş reayanın bulunduğu çiftlikten ispenç vergisi tahsilatı, reaya başına yirmi beş akçeden yıllık toplam bin yedi yüz elli akçe tutmaktadır. Kilesi otuz akçeden doksan kile buğday, iki bin yedi yüz akçe ve kilesi on beş akçeden altmış kile arpa ise, dokuz yüz akçe mahsul gelirlerini oluşturmaktadır. Bunun yanında bir bağ, bir değirmen, bir kilise ve on sekiz çiftten hâsıl olan gelirlerle birlikte Beçako çiftliğinin yıllık geliri, toplam on dört bin beş yüz akçeye ulaşmaktadır (BOA. EV. HMH. d. 5169: s. 1). Bu bilgiler ışığında, Osmanlı tebasından yetmiş gayrimüslimin yaşadığı Beçako çiftliğinin, Vuslat Kadın Vakfı akarları arasına dâhil olmasıyla buradan hâsıl olan gelirlerin Medine'deki Müslümanlara tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebasına cizye ödemeleri karşılığında tanıdığı inanç ve ibadet özgürlüğüdür. Çiftlikte yer alan kilise, Beçako gayrimüslimlerinin ibadetlerini Osmanlı hâkimiyeti öncesinde olduğu gibi devam ettirdiklerini göstermektedir.

Beçako Çiftliği'nden elde edilen gelirden başka, vakfa gelir sağlayan iki akar daha bulunmaktadır. Bunlardan biri, Vuslat Kadın Vakfı'na ait İstanbul Bahçekapısı haricindeki arsadır. Bu arsa üzerinde bulunan ve Siyavuş Paşa, Rüstem Paşa, Ayasofya-ı Kebîr ve Ali Paşa-yı Cedîd Vakıfları tarafından tasarruf

¹⁰ İlgili ibare şu şekildedir: "... arâzî-i mezbûrda başka Beçakoz ismiyle çiftlik sarâhaten tahrîr olunmamıştır deyü Defter Emîni es-Seyyid Mehmed Avni arz etmeğin vârid olan emr-i âlî mücebince tashîh olundu" (EV. HMH. d. 5169, s. 1).

edilen han¹¹ Vuslat Kadın Vakfı'na mukataa geliri sağlamaktadır. Diğer akar ise, yine bu hanın altında yer alan birer ekmekçi fırını, ekmekçi dükkânı, manav, sarrâf ve berber dükkânının kira gelirleridir (VGMA. Kasa no. 161: s. 5a-5b).

2.3. Vakfın Giderleri

Vakfın giderlerini; idari ve hizmet personelinin ücretleri ile Medine darüşşifası için gönderilen surre tahsisatı oluşturmaktadır.

2.3.1. Personel Giderleri

Haremeyn evkafından Vuslat Kadın Vakfı'nın nazırlığını yürüten darüssaade ağalarının bu görevleri karşılığında ne kadar tahsisat aldıklarıyla ilgili vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfın tevliyet görevi ise Vuslat Kadın'a ait olup kendisi vakfın sene sonunda muhasebesi görüldükten sonra gelir fazlası olarak kalan miktara sahip olacaktır. Vuslat Kadın'ın vefatından sonra müteveli olacak kişi ise, müteveli kaymakamı için belirlenen günlük on beş akçe tahsisata sahip olacaktır (VGMA. Kasa no. 161: s. 11a).

Tablo 1. Vakfın İdari Personeli

Vazife	Adet	Günlük Tahsisat
Nâzır	1	?
Müteveli	1	Galle fazlası
Kâtip	1	10 akçe
Câbî	1	7 akçe
Müteveli kaymakamı	1	15 akçe

Vakfın tevliyet işlerinin yürütülmesine karşılık verilen günlük on beş akçenin bu vazifeyi yürütenlerce ne kadar önemli bir miktar olduğunu, 1223/1808 senesinde Hacı İsa ve Mehmed Ragıb arasında yaşanan tevliyet rekabetinden anlamak mümkündür. Bu dönemde vakfın tevliyet görevini Eski Saray teberdaranından¹² Hacı İsa yürütmektedir. Hacı İsa'nın vakfın bu göreviyle ilgili olarak elinde beratı bulunmasına rağmen Mehmed Ragıb adlı şahıs da bu görevin kendisine tevcih edildiğini gösteren beratı almayı başarmıştır (BOA. HAT. 1507/8). Ancak Hacı İsa, bu hususla ilgili Divan-ı Hümayun'a sunduğu arzda vakfın tevliyet görevinin kendisine ait olduğunu gösteren beratının elinde olduğunu, Mehmed Ragıb'ın ise haksız yere kendisine muarazada bulunarak berat çıkarttığını ifade etmiştir. Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesi kayıtları incelendiğinde son olarak vakfın nâzırı Darüssaade Ağası Mercan Ağa zamanında tevliyetin Hacı İsa'ya verildiği anlaşılmış ve elinde bulunan beratın yenilenmesine karar verilmiştir (BOA. HAT. 1443/59289).

Vuslat Kadın, Kasımpaşa'nın Eyyühüm Efendi Mahallesi'nde halkın su ihtiyacını gidermek üzere yaptırdığı çeşme için de görevli tayin edilmesini şart koşmuştur. Buna göre; çeşmeye gelen suyolundan sorumlu olan su yolcusuna (râh-i âbî) günlük iki akçe, halkın su içmesi için çeşmede bulunması gereken taşı sabah koyup akşam kaldırmakla görevli kişiye (hâfız-ı tâs-ı çeşme) ise günlük üç akçe tahsis olunmuştur. Vuslat Kadın ayrıca, çeşmenin zamanla tamire ihtiyaç duyması halinde gerekli olan tamir masrafının da vakfın gelirlerinden karşılanmasını vakfiyesinde bildirmiştir. Vakfın gelirleri arasında yer alan İstanbul Bahçekapısı'ndaki handa görevli hancıya ise, hanın altındaki dükkânların kiralalarını tahsil etmesi karşılığında günlük beş akçe tahsis olunmuştur (VGMA. Kasa no. 161: s. 10a-10b).

11 Bu dört vakıf hanın; üst katındaki yirmi iki oda ve iki tuvaleti, orta katındaki on beş oda ve iki tuvaleti, alt katındaki ahır, su deposu ve Valide Sultan suyundan beslenen iki çeşmeyi tasarruf etmektedir.

12 Teberdaran: Saray hizmetkârlarından olan teberdarlar hakkında kullanılır. Teber denilen ay şeklindeki küçük balta taşıdıkları için bu ismi almışlardır. Bunun yerine "baltacılar" da denilirdi. Bk. (Pakalın, 1983: III, s. 429).

2.3.2. Surre Tahsisatı

Surre, sözlükte akçe kesesi ve para çıkını anlamlarına gelmektedir (Sami, 1317: 826). İslâm devletleri tarafından Haremeyn olarak adlandırılan Mekke ve Medine halkı ile Kudüs halkına gönderilen hediyelerin genel adıdır (Pakalın, 1983: III, 280).

Haremeyn'e surrenin ilk olarak ne zaman gönderildiğine dair kesin bir bilgi bulunmasa da Abbasiler zamanında gönderildiği görüşü hâkimdir. Abbasilerin ardından gelen bütün İslam devletlerinin Haremeyn'e surre göndermeye devam etmeleri bu icraatın bir geleneğe dönüşmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin de devam ettirdiği bu gelenekte ilk surre gönderen padişahın kim olduğu meselesi tartışmalıdır. Buna göre ilk surrenin Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde gönderildiğine dair zayıf bir rivayet bulunmakla birlikte yaygın rivayete göre ilk surre Çelebi Mehmed (1403-1421) zamanında gönderilmiştir. Çelebi Mehmed'in ardından II. Murad (1421-1451) ve II. Mehmed'in (1451-1481) saltanat dönemlerinde de surre gönderilmeye devam etmiş ve II. Bayezid (1481-1512) döneminde surrenin her yıl gönderilmesi mutad hale gelmiştir (Atalar, 1999: 31-36; Buzpınar, 2006: 567-568). Haremeyn'in içinde yer aldığı Hicaz topraklarının I. Selim (1512-1520) tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilmesiyle birlikte surreye Osmanlı damgası vurulmuştur. Zira Osmanlı Devleti'nden önce Hicaz'a hâkim olan Memlûklerin Çerkes emirleri tarafından Haremeyn'e gönderilen surre, I. Selim'in emriyle devlet hazinesine mahsuben evvelce olduğu gibi gönderilmeye devam etmiştir. Bu tarihten itibaren bu surrenin adı Sadakât-ı Mısıriyye iken Osmanlı sultanları tarafından gönderilen surrenin adı ise Sadakât-ı Rumiyye olarak kayıtlara geçmiştir (Atalar, 1999: 42). Osmanlı sultanlarının dışında Haremeyn vakıfları olarak isimlendirilen vakıflar da Mekke, Medine ve Kudüs halkı için surre tahsisatında bulunmuşlardır.

Haremeyn vakıflarından olan Vuslat Kadın'ın vakfından Medine'deki darüşşifası için yaptığı tahsisat da surre tahsisatıdır. Zira darüşşifada pişirilecek yemeklerin malzemesi ile darüşşifa görevlileri için tahsis edilen 1300 guruşun, her sene düzenli olarak vakfın gelirlerinden ayrılarak Haremeyn-i Şerife Hazinesi'ne teslim edilmesi ve surre emini vasıtasıyla Medine'de bulunan darüşşifa nâzırına ulaştırılması şart koşulmuştur (VGMA. Kasa no. 161: s. 9a).

Her gün çorba ve Cuma günleri ise, pilav ve zerde pişirilmesi için yıllık satın alınması istenen pirinç, yağ, nohut, soğan, karabiber, tuz, bal, safran ve gülsuyu malzemelerinin miktarları şu şekildedir (VGMA. Kasa no. 161: s. 7b-8b):

Tablo 2. Darüşşifada pişirilecek yemekler için her sene satın alınacak ürün ve miktarı

Ürün	Miktar
Erz-i Mısırî (Mısır pirinci)	192 keyl ¹³
Revgan-ı sâde (sade yağ)	272 vukiyye ¹⁴
Nohud	192 vukiyye
Basal (soğan)	120 vukiyye
Fülfül (karabiber)	3840 dirhem ¹⁵
Milh (tuz)	20 keyl
Asel (bal)	288 vukiyye
Za'ferân (safran)	28 dirhem
Gül-âb (gülsuyu)	15 vukiyye

13 1 keyl 20 okka yani yaklaşık 25,65 kilogramdır.

14 1 vukiyye 400 dirhem yani yaklaşık 1,282 kilogramdır.

15 1 dirhem yaklaşık 3,207 gramdır.

Tabloda belirtilen ürünlerin dışında yine darüşşifa için gerekli olan senelik yüz elli guruşluk odun, ayda onar guruştan senede yüz yirmi guruşluk ekmek ve aydınlatmada kullanılmak üzere doksan vukıyye zeytinyağı da vakfın gelirlerinden karşılanmaktadır (VGMA. Kasa no. 161: s. 8b-9a). Bu malzemelerin yıllık masrafı 757 guruştur. Yıllık surre tahsisatı olan 1300 guruştan geri kalan 543 guruş ise, darüşşifada görevli hizmet sınıfına aittir (BOA. EV. HMK. SR. d. 3481: s. 7b; 3791: s. 7b).

Vuslat Kadın, Medine'deki darüşşifasında görev yapmak üzere on üç personele ücret tahsisinde bulunmuştur. Bunlar arasında en yüksek tahsise sahip olan nâzır, darüşşifada tedavi gören hastalardan, görevli personelden ve yürütülen hizmetlerden sorumlu olarak darüşşifanın en üst yetkilisidir. Darüşşifada görev yapan personel ve aldıkları tahsisat şöyledir (VGMA. Kasa no. 161: s. 6a-10a):

Tablo 3. Darüşşifada Görevli Personel ve Günlük Ücretleri

Vazife	Adet	Günlük Tahsisat (akçe)	
Hekim	1	Vazife ücreti	15
		İlaç ücreti	25
Cerrâh	1	Vazife ücreti	10
Hâdim-i merzâ, câmeşûy, mûkid-i kanâdil (hasta bakıcı, çamaşırcı, kandilci)	2	Vazife ücreti	15
		Sabun ücreti	3
Sâki-i mâ-i lezîz (sucu)	1	Vazife ücreti	10
Habbâz (ekmekçi)	1	Vazife ücreti	8
Ferrâş (temizlikçi)	1	Vazife ücreti	7
Bevvâb (kapıcı)	1	Vazife ücreti	7
Kennâs (süpürgeci)	1	Vazife ücreti	7
Tabbâh (aşçı)	1	Vazife ücreti	10
		Sabun ücreti	3
Şâkird-i tabbâh (aşçı yamağı)	1	Vazife ücreti	10
Gassâl	1	Vazife ücreti	5
Nâzır-ı darüşşifa	1	Vazife ücreti	30

Darüşşifadaki hastaların tedavisiyle ilgilenecek hekim ve cerrahın taşınması gereken özellikler vakfiyede açıkça belirtilmektedir. Buna göre; iyi bir eğitim alarak tıp ilminde mahir ve hastalara şefkatle yaklaşacak işinde uzman olması, hekimde olması gereken özelliklerdir. Cerrahın ise, ameliyat ve hacamat işlerinde yetenekli olduğu herkesçe bilinen biri olması beklenmektedir. Hekim ve cerrahın hastaların tedavisiyle daha rahat ilgilenebilmesi için işini özveriyle yapan iki kişi hasta bakıcı olarak görev yapması istenmektedir. Hasta bakıcıların görevleri; çamaşırlarını yıkamak ve kandillerini yakmak gibi hastaların ihtiyaç duydukları işlerini görmektir. Böylelikle sağlık hizmetlerini yerine getirmek üzere darüşşifada bir hekim, bir cerrah ve iki hasta bakıcı olmak üzere toplam dört sağlık personeline tahsiste bulunduğu anlaşılmaktadır. Sucu olarak görev yapan kişi ise, kanaatimizce içme suyunu tedarik ettikten sonra darüşşifaya getirmekle ve buradaki görevli ve hastalara dağıtmakla görevlidir. Bunların dışında ekmekçi, temizlikçi, kapıcı ve süpürgeci darüşşifanın genel hizmetlerini yerine getirmekle mükelleftirler. Darüşşifada tedavi gördüğü esnada hayatını kaybeden kişileri yıkamak üzere bir gassalin görevlendirilmesi, bu hayratın Medine halkına yönelik hizmetlerinin kişinin ölümünden sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde saltanatın devamı için üstlendiği rol itibariyle sarayda önemli bir konuma sahip olan Osmanlı padişah hanımları hakkında yapılacak çalışmalar, biyografik bir çalışmanın ötesinde devlet-toplum ilişkisine ışık tutması bakımından oldukça önemi haizdir. Bunun için padişah hanımları tarafından Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaptırılan hayrat ile bu hayrata tahsis edilen akarların tespit edilmesi gerekmektedir. Sadece hayrat ve akar bakımından daha büyük vakıflara sahip valide sultanların değil, bunun yanında diğer padişah hanımlarının vakıflarının da incelenmesi hem bu kadınların hayatlarının bir yönünü hem de hanedan üyeleri tarafından gerçekleştirilen sosyal hizmetlerin çeşitliliğini ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Vuslat Kadın'ın vakfiyle ilgili bu çalışma, vakıf literatürüne katkıda bulunacak önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Vuslat Kadın'ın kim olduğuyla ilgili -yok denecek kadar az- bilgileri içeren araştırma eserlerinde, kendisinin II. Mahmud'un üçüncü kadını olduğu ifade edilmektedir. Ancak Osmanlı dönemine ait belgelerin bulunduğu arşivlerde çalışma imkânlarının günümüzdeki gibi kolay olmadığı dönemlerde verilen bu bilginin sehven verildiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle gerek Vuslat Kadın'a ait vakfiye tarihi gerekse diğer arşiv belgelerinde yer alan kesin ifadeler, Vuslat Kadın'ın II. Mahmud'un değil, I. Mahmud'un üçüncü kadını olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Vuslat Kadın'ın 1161/1748 tarihinde kurduğu vakıfla ilgili belgeler, yaklaşık üç asır sonra kendisini tanımamıza imkân sağlamaktadır. Bu minvalde Vuslat Kadın, eşi I. Mahmud tarafından kendisine temlik edilen mal varlıklarını yeniden inşa ettirdiği Medine'de bir darüşşifa ile İstanbul Kasımpaşa'da bir çeşme için vakfederek Müslümanların hizmetine sunmuştur. Bu mal varlıkları, Mora Vilayetine bağlı Kalavrita Kazası'nda bulunan Beçako Çiftliği ile İstanbul Bahçekapı haricinde yer alan arsadır. Mora Vilayetine ait bir tahrir kaydına istinaden Beçako Çiftliğinin bugünkü sınırları tahminen de olsa tespit edilmiştir. Ancak İstanbul Bahçekapı civarındaki arsası ve arsa üzerinde yer alan hanın yeri ve bugünkü durumu ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Vuslat Kadın'ın kurduğu vakıftan Medine'deki darüşşifası için ayırdığı tahsisat, Osmanlı medeniyetinde yer alan mukaddes beldelere surre gönderme geleneğinin bir tezahürüdür. Bu tahsisat ile Vuslat Kadın, gerek Medine halkına gerekse Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden Medine'yi ziyarete gelen Müslümanlara sağlık hizmeti sunmaktadır. İstanbul'daki çeşme için ayırdığı tahsisat ise, halkın içme

suyu ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bu iki hayratta yürütülecek hizmetler için görevlendirilen personel ile vakfın idari işlerini yürüten personel sayısına bakıldığında vakfın 20 kişiye iş istihdamı sağladığı görülmektedir. Bu personellerin taşınması gereken vasıflar, darüşşifada pişirilecek yemekler için yıllık satın alınması gereken malzemelerin isim ve miktarları, çeşme için görevlendirilecek kişilerin görev tanımları gibi hususların vakfiyede açıkça belirtilmesi, bu iki hayratta yürütülecek hizmetlerin asırlarca sürdürülebilir olmasının ilk adımını oluşturmaktadır. Bunun ikinci ve önemli bir adımı ise vakfın Haremeyn vakıflarından olmasıdır. Osmanlı hanedan üyeleri ile saray erkânı tarafından kurulan Haremeyn vakıflarının nazırlık görevinin 1588 senesi itibariyle darüssaade ağaları tarafından yürütülmesi, bu vakıfların hukukunun korunması bakımından oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Haremeyn vakıflarının genelinde olduğu gibi Vuslat Kadın vakfında da hayrat ile akarın birbirine oldukça uzak mesafelerde yer alması, vakıf gelirlerinin dönem dönem hayrata ulaşamamasına neden olmuştur. Vakfın işleyişini engel teşkil eden bu durumun önüne geçilmesi ise vakıf nazırı olarak darüssaade ağalarının duruma müdahale etmeleriyle sağlanmıştır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada, I. Mahmud'un üçüncü kadını Vuslat Kadın'ın hayırsever kimliğinin yanı sıra kurduğu vakfın ayrıntılarına yer verilmiş ve vakfın asırlarca hizmet edebilmesindeki temel saikler ortaya koyulmuştur.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

1.1. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emiri Tasnifi: AE. SMHD. I. 35/2077; AE. SMST. III. 123/9558; AE. SMST. III. 123/9522.

Bab-ı Ali Evrak Odası: BEO. 3585/268840.

Cevdet Tasnifi: C. SM. 130/6533; C.EV. 383/19426; C.EV. 444/22483.

Evkâf Tasnifi: EV. HMH. 17/164; EV. HMH. d. 5169; EV.HMH.d. 4838; EV.HMH.d. 4980; EV.HMH.d. 5028; EV.HMH.d. 5196; EV.HMH.SR.d. 3481; EV.HMH.SR.d. 3754; EV.HMH.SR.d. 3789 ;EV.HMH.SR.d. 3791; EV. SRG. 312/135.

Hatt-ı Hümayûn: HAT. 1443/59289; HAT. 1507/8; HAT. 191/9255; HAT. 1649/15.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA):

Vuslat Kadın Vakfiyesi, VGMA. Kasa No: 161.

VGMA. d. 338.

VGMA. d. 4583.

2- Basılı Eserler

Akyıldız, Ali (2001). Kadınefendi. *DİA*, (XXIV), 94-96.

Anthony Dolphin, Alderson (1956). *The Scruature of the Ottoman Dynasty*. Oxford: Clarendon Press.

Âşıkpaşazâde (2013). *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat.

Atalar, Münir (1999). *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Buzpınar, Ş. Tufan (2006). Surre. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (XXXVII), 567-568.

Çakmak, Abdullah (2018). Bolvadin Menzilinın Osmanlı Haberleşme Sistemindeki Yeri ve Önemi. *Bolvadin Araştırmaları 1*, Eğitim Yayınevi, s. 10-37.

Doğan, Faruk (2013). 18 ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliğı: Cerde Başbuğıluğı. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, (XV), 127-157.

el-Mekkî, Muhammed el-Emîn (1318). *Hulefâ-yı İzâm-ı Osmaniyye Hazerâtının Haremeyen-i Şerîfeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayunları*. İstanbul.

Güler, Mustafa (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*. Çamlıca.

Kurşun, Zekeriya (2017). Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (6), 281-311.

Maydaer, Saadet (2006). Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneğı). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Cilt XV, Sayı 2), 365-381.

Mevlânâ Mehmed Neşrî (2014). *Cihânnümâ*. (Haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat.

Oruç Beğ (2014). *Tevârih-i Âl-i Osman (=Oruç Beğ Tarihi)*. (Haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat.

Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB, Cilt III.

Süreyya, Mehmed (1307-1311). *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*. Matbaa-i Âmire, Cilt I-IV.

Şemseddin Sami (1317). *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası.

Uluçay, M. Çağatay (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Saray Teşkilatı*. TTK Yayınları.

Ürkündağ, Ayhan (2017). *Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağâ ve Hayratı*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Ekler

Ek 1: *Vuslat Kadın Vakfîyesinin Transkripsiyonu*

[1b] *İşbu vakfiye-i ma'mûlün-bihâ min-küllî'l-vücûh sahîh ve şer'-i kadîme muvâfık ve lüzûmu sarîh olduğu [manzûr-ı/mesmû'-ı] hümâyûnum olmağla mûcibiyle ilâ mâşâallahu teâlâ amel olunub hilâfından be-gâyet hazer ve mûcânebet oluna.*

Şâhsâr-ı elsine-i hâmidînden zâhir ve ayân olan hamd-i firâvân ve sipâs u şükr-i bî-pâyân ol Âferînende-i zemîn ü asûmân ve hâlik-ı ins ü cân ve râzık-ı cümle-i cihâniyân celle şânuhû ani'l-vasfi ve'l-beyân **[2a]** cenâbına şâyândır ki nüsha-i insânı ebda'-ı üslûbda imlâ ve ahsen-i takvîmde inşâ edüb mesâlik-i me'âşî ta'lîm ve menâhic-i me'âdî tefhîm etmekle ma'rifet-i Rabbânîye hakîk eyledi. Ve salevât-ı zâkiyyât ve teslîmât-ı mütevâlîyât ol cenâb-ı risâlet-penâh ve nübüvvet-i dest-gâh pîşvâ-yı enbiyâ vü mürselîn muktedâ-yı evvelîn ü ahirîn efdalü evlâdî beşer şeff'u rûzî mahşer mahbûbu Hüdâ memdûhu kibriyâ Hazret-i Muhammed Mustafa sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem ilâ mâ-dâmeti'l-arzu ve's-semâ hazretlerinin **[2b]** ravza-i tâb-nâk-ı enver ve buk'a-ı itr-nâk-ı münevverlerine îsâr u nisâr olunur ki de'âyim-i serîr-i refîk-i karîn ile erkân-ı dîn-i metîni te'yîd ve levâmi-i envâr-ı şer'-i mübîn ile zulemât-ı küfr ü dalâli nâ-bedîd edüb kâffe-i enâmı dârû's-selâma da'vet ve minhâc-ı Hakk-ı mübîne hidâyet eyledi ve dahi âl ü ashâb-ı kirâm ve zevcât-ı mutahherât-ı zevî'l-ihtirâmı üzerlerine olsun ki her biri necm-i burc-ı semâvât-ı dîn ve kevkeb-i evc-i eflâk-ı yakîn olmuşlardır rıdvânallahu teâlâ aleyhim ecmâ'în.

Emma ba'd hâlâ serîr-i âlem-masîr-i **[3a]** sultânî ve taht-ı felek-rif'at-ı cihâniyânî üzere hezâr şevket ü ikbâl ile sâye-endâz-ı iclâl olan sultân-ı selâtin-i cihân ve hâkân-ı havâkîn-i zemân nezârat-bahş-ı arâzî-i memâlik ve tarâvet-fezâ-yı hadâyık-ı menâhic u mesâlik âftâb-ı âlem-tâb-ı devlet-i kâhire mâhtâb-ı efrûz-ı şevket-i bâhire sultânü'l-İslâm halîfetullahi ale'l-enâm kâmi'u'l-kefereti ve'l-müşrikîn kâhiru'l-fecereti ve'l-mütemerridîn es-sultân ibnû's-sultânî's-sultân el-Gâzî Mahmud Hân halledallahu hilâfete-hû ilâ-nihâyeti'z-zemân hazretlerinin **[3b]** rikâb-ı şevket-meâb-ı hüsrevânîlerinde dârû's-sa'adeti's-şerîfe ağalığı ile kâmyâb olub cenâb-ı şehriyâr-ı cihândâr hazretlerinin halîle-i celîle-i muhteremelerinden hacle-nişîn-i serâ-perde-i ismet ve mesned-ârâ-yı erîke-i iffet tâc-ı farku'n-nisvân mimmen lehünne uluvvî's-şân tâlibetü'l-hayri'l-hisân râgibetü'l-birri ve'l-ihsân sa'adeti'ü üffetlü Üçüncü Vuslat Kadın hazretleri cânibinden vekîl-i celîl-i lâzîmü't-tescîlleri olan iftihâr-ı erbâb-ı izz ü ikbâl ve mümtâz-ı ashâb-ı câh ü celâl menbâ-ı mehâsin-i cûd ü kerem ma'den-i merâsim-i **[4a]** lutf ü şiyem rüknü'l-atebeti'l-aliyyeti's-sultaniyye mukarrebü'l-hazreti'l-aliyyeti'l-hâkâniyye el-muhtassu bi-inâyeti'l-Meliki'l-Müsteân devletlü sa'adeti'ü Beşir Ağa ibn Abdülmennan hazretlerinin huzûr-ı âlîlerinde akd olunan meclis-i şer'-i şerîf-i enver ve mahfil-i dîn-i münîf-i ezherde vâkıf-ı âtiyyü'z-zikre li-eclî't-tescîl ve'l-itmâm emrû't-tekmîl mütevellî nasb ve ta'yîn buyurdıkları ağa-yı müşârün-ileyh hazretlerinin hıdmet-i kitâbetleriyle şeref-yâb olan umdetü erbâb-ı tahrîri ve'l-kalem zübdetü ashâb-ı tastîri ve'r-rakam Derviş Mustafa Efendi **[4b]** hâzır oldukları hâlde bî'l-vekâle takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm edüb müvekkile-i mûmâ-ileyhânın hüccet-i şer'iyye ve mülknâme-i hümâyûn-ı mevhebet-makrûn mûcibince silk-i milklerinde olub Mora Ceziresi'nde Karitena Kazası'nda beyne'l-ahâlî Peçakoz Çiftliği demekle ma'rûf olmağla şöhet ve süyû'una binâen tahdîd ve tavsîfden müstağnî çiftliklerini ebniye-i memlûke ve âlât-ı hirâsetiyle ve çiftlik-i mezbûra tâbi elli çifte mütehammil arâzî-i müfevzaları üzerinde mağrûse iki bin beş yüz sâk milk dut eşcârlarını ve **[5a]** hatt-ı hümâyûn-ı mevhebet-makrûn ile mu'anven hüccet-i şer'iyye mûcibince silk-i milk-i sahîhlerinde olan İstanbul'da Bahçekapısı hâricinde vâki arsasının Siyavuş Paşa ve Rüstem Paşa ve Ayasofya-i Kebîr ve Ali Paşa-yı Cedîd Vakıflarına mukâta'a-i ma'lûmesi olub fevkânî yirmi iki bâb oda ve iki kenîf ve vustâda on beş bâb oda ve iki kenîf ve tahtında ahır

ve su hazînesi ve bâ-hatt-ı şerîf-i şevket-redîf merhûme Valide Sultan sebîli suyundan **[5b]** müfrez iki masura mâ-i lezîz-i cârîyi müşt Emil ma'lûmu'l-hudûd hânlarını ve yine hân-ı mezbûr tahtında vâki bir ekmekçi fırını ve bir ekmekçi dükkânı ve bir manav dükkânı ve bir sarrâf dükkânı ve bir berber dükkânlarını hasbeten-lillâhi'l-Melikü's-Samed vakf-ı sahîh-i mü'ebbed ve habs-ı sarîh-i muhalled ile vakf u habs edüb şöyle şart eylediler ki çiftlik-i mezbûrdan ve eşcâr-ı mezkûrdan hâsıla olan galle ile hân-ı mezkûr ve dekâkîn-i merkûmenin gallâtından eşref-i bilâd u emsâr ve eltaf-ı medâyin u aktâr olan Medine-i Münevvere neverahallahu **[6a]** teâlâ alâ münevvirihâ efdalût-tahiyyede hasbeten li-vechillahi teâlâ ve haseneten lirûhi Rasûlihî'l-müctebâ müceddeden binâ ve ihyâ buyurdıkları Serşura demekle şehîr dârü's-şifâ-i ma'mûrelerinde fenn-i tıbb ve hikmetde mâhir ve merzâ-yı müslimîne şefkati zâhir bir hâzik tabîb hekim-i dârü's-şifâ olub yevmî on beş akçe vazîfe-i tabâbet ve yevmî yirmi beş akçe dahi müdâvât-ı merzâ-yı müslimîn için lâzım olan eczâ ve akâkîr bahâsı olmak üzere cem'an yevmiye kırk akçeye mutasarrıf ola ve fenn-i cerâhat ve hacâmatda mahâreti müsellemler bir kimesne **[6b]** dahi cerrâh olub yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve iki nefer hıdmetine mukdim kimesne hâdim-i merzâ ve câme-şûy ve mûkid-i kanâdîl olub dârü's-şifâda mevcûd bulunan merzânın hıdemât-ı lâzîmelerin görüb ve câmelerin tathîr ve tanzîf ve kanâdîllerin îkâd etmek mukâbelesinde beher birine yevmî on beş akçe vazîfe ve üçer akçe sabun-bahâ verile ve bir kimesne dahi sikâ-i mâ-i lezîz olub yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi cebbâd[habbâz?] olub **[7a]** yevmî sekiz akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne ferrâş ve bir kimesne bevâb ve bir kimesne kennâs olub her biri yevmî yedişer akçeye mutasarrıf olalar ve bir ehliyetli kimesne dahi tabbâh olub yevmî on akçe vazîfe ve üç akçe sabun-bahâya mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi şâkird-i tabbâh olub yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi gassâl olub vâki olan mevtâ-yı müslimîni gasl eylemek mukâbili yevmî beş akçeye mutasarrıf ola ve hâlâ Medine-i Münevvere Kalesi **[7b]** Dizdarı olan Seyyid Osman Ağa nâzır-ı dârü's-şifâ olub umûr-ı dârü's-şifâ ve hademe ve merzâyı kemâ hüve'l-lâyık rûyet ve nezâret mukâbili yevmî otuz akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve senede yüz doksan iki keyl erz-i Mısırî ve iki yüz yetmiş iki vukiyye revgan-ı sâde ve yüz doksan iki vukiyye nohud ve yüz yirmi vukiyye basal ve üç bin sekiz yüz kırk dirhem fülful ve yirmi keyl milh ve iki yüz seksen sekiz vukiyye asel ve iki yüz seksen sekiz dirhem za'ferân ve on beş vukiyye gül-âb **[8a]** iştirâ ve mahall-i mahfûzada hıfz olunub beher şehir onar keylden senede yüz yirmi keyl erz-i Mısırî ve onar vukiyyeden senede yüz yirmi vukiyye revgan-ı sâde ve onar vukiyyeden senede yüz yirmi vukiyye basal ve onar vukiyyeden senede yüz yirmi vukiyye nohud ve yirmişer dirhemden senede iki yüz kırk dirhem fülful ve senede on keyl milh ile beher yevm dârü's-şifâ-i ma'mûrede çorba tabh ve beher leyâl-i Cum'ât'da birer buçuk keylden yetmiş iki keyl erz-i Mısırî ve dörder vukiyyeden **[8b]** yüz elli iki vukiyye revgan-ı sâde ve altışar vukiyyeden iki yüz seksen sekiz vukiyye asel ve yetmiş beşer dirhemden üç bin altı yüz dirhem fülful ve altışar dirhemden iki yüz seksen sekiz dirhem za'ferân ve birer buçuk vukiyyeden yetmiş iki vukiyye nohud ve on keyl milh ve on beş vukiyye gül-âb ile kırk sekiz leyle-i Cum'a'da pilav zerde tabh olunub mevcûd olan merzâ-yı müslimîn ve hüddâm-ı vakf ve gurabâ ve müstahakkîne it'âm oluna ve tabh-ı şûrbâ-yı rûz-merre ve dâne ve zerde ve tathîr-i câme-hâ-yı merzâ için senede **[9a]** yüz elli gurusluk hatab ve beher şehir onar gurusdan senede yüz yirmi gurusluk nân-ı azîz ve îkâd-ı kanâdîl için senede doksan vukiyye revgan-ı zeyt iştirâ oluna ve müretteb olan vezâ'if-i hademe ve ta'âmiye-bahâ ve revgan-ı zeyt ve hatab-bahâ olan cem'an yekûn senevî bin üç yüz gurus evkâf-ı şerîfe mahsûlünden beher sene âsitâne-i sa'âdetde Haremeyn-i Şerîfeyn Hazînesi'ne teslim ve ümenâ-yı surre yediyle irsâl olunub Medine-i Münevvere'ye duhûllerinde şeyhü'l-haremi's-şerîfî'n-nebevî ve kâdı bulunanlar **[9b]** ma'rifetleriyle nâzır-ı vakf bulunanlara teslim olunub ol dahi tertîb üzere hüddâm vazîfelerin ashâbına tevzî ve taksîm ve müretteb olan zehâyir-i mezkûreyi iştirâ ve beher yevm müretteb ve meşrût olan çorba ve leyâl-i Cum'ât'da pilav zerdelerin tabh ve it'âm olduğun müş'ir

âsitâne-i sa'âdetde evkâf-ı şerîf defterine kayd olunmak için hüccet-i şer'iyeye ve müzmâ ve mahtûm müfredât defteri ahz oluna ve bu şurût ilâ mâ-şâallahi teâlâ mürâ'ât olunub düstûrû'l-amel tutulmak **[10a]** şartıyla bir sûreti Medine-i Münevvere Mahkemesi sicilâtına kayd ve aslı Hazîne-i Harem-i Şerîf'de hıfz ve bir sûreti dahi nâzır-ı dârü's-şifâ olanlar yedinde ibkâ oluna ve kasaba-i Kasımpaşa'da Eyyühüm Efendi Mahallesi'nde vâki bundan akdem müceddeden binâ ve inşâ eyledikleri çeşme-i latîfeye bir san'atında mâhir kimesne râh-ı âbî olub yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir hıdmetinde mukdim kimesne hâfiz-ı tâs-ı çeşme olub subh ve mesâda çeşme-i mezbûrenin tasını ref ve ta'lik **[10b]** eyleyüb yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir müstakîm kimesne hân-ı mezkûrlarına hâncı olub hân-ı mezkûrun tahtında vâki dekâkînin icârâtını beher şehri tahsîl edüb yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve çeşme-i mezbûrun ta'mîr ve termîmi iktizâ eyledikde masârif-i lâzimesi evkâf-ı şerîfeleri tarafından harc ve sarf oluna ve bir hesâb ve kitâba kâdir kimesne kâtib-i vakf olub yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi câbî olub **[11a]** yevmî yedi akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve vakf-ı şerîfleri dârü's-sa'âdeti's-şerîfe ağası hazretlerinin nezâretine ve emri tevliyet vâkif-ı müşârün-ileyhâ hazretlerine mahsûs ve meşrûta ola ve taraflarından bir mukdim ve sadâkatkâr ve kârgüzâr kimesne kâim-i makâm-i mütevellî olub umûr-ı vakf-ı şerîfi kemâ hüve Hakkahû rü'yet edüb yevmî on beş akçe vazîfeye mutasarrıf olub kâim-i makâm-ı mezkûrun sene hitâmında muhâsebesi rü'yet ve evkâf-ı şerîfelerinden müretteb olan **[11b]** vezâ'if ve masârifât-ı mu'ayyene ve zuhûrâtından fazla kalan galle-i vakfa lâbis-i libâs-ı hayât oldukça vâkife-i müşârün-ileyhâ hazretleri mutasarrıfe olub ba'de-mâ tevliyet-i vakf sene be-sene nâzır-ı müşârün-ileyhin re'y ve ma'rifetleriyle birer mütedeyyin kimesneye kâim-i makâm-ı için ta'yîn olunan vazîfe ile tevcih olunub şurût-ı vakfa ri'âyet oluna ve vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri min-ba'din ührâ kendi yedlerinde ola deyüş şart ve ta'yîn ve tahsîs ve tebyîn edüb **[12a]** çiftlik-i mezkûr ve eşcâr ve ebniye ve hân ve dekâkîn-i mezkûrîni bi'l-cümle tevâbi ve levâhıkıyla fârigan ani's-şevâgil mütevellî-i mûmâ-ileyhe teslim ol dahi vakfiyet üzere kabz ve tesellüm ve sâ'ir mütevelliyân-ı evkâf misillü tasarruf eyledi buyurdıklarında gıbbe't-tasdîki'l-mu'teberi'l-vicâhî ağa-yı müşârün-ileyh hazretleri zimâm-ı kelâm-ı semt-i vifâkdan cânib-i şikâka âzim olub eğer vakf-ı akâr ve menkûl-ı müte'ârifin sıhhat ve lüzûmu ve vâkif menfa'at-i vakfi kendi nefsine şart ve tahsîs husûsunda eimme-i **[12b]** nehârîr-i dîn-i mübîn rahimehümüllahü'l-Melikü'l-Muîn hazerâti beyenlerinde olan ihtilâfa binâ'en istirdâd ve imtinâ da'vâsı cereyânından sonra hâkim-i muvakkî-i sadr-ı kitâb tûbâ-lehû ve hüsn-i me'âb hazretleri âlimen bi'l-hilâfi beyne'l-eimmeti'l-eşrâf alâ kavli men yerâhu vakf-ı mezbûrun evvelen sıhhatine ve sâniyen lüzûmuna hükm-i şer'î ve kazâ-i mer'î edüb min-ba'd vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım ve sarîh-i mütehattim olub naks u nakîzine mecâl adîmü'l-ihhtimâl olmuşdur. Fe-men beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-inne mâ ismühû ale**[13a]**'llezîne yübeddîlûnehû inne'llâhe semî'un âlîm. Ve ecrü'l-vâkîfi ale'l-Hayyi'l-Cevâdi'l-Kerîm. Cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi's-sâdisi aşer min Saferü'l-Hayr li-sene ihdâ ve sittîn ve mî'e ve elf min hicreti men-lehü'l-izzü ve's-şeref.

Şuhûdü'l-hâl

Umdetü'l-emâcidi ve'l-ekârim Ali Efendi Muhâsebeci-i Haremeynü's-Şerîfeyn hâlâ

Kıdvetü'l-emâcidi ve'l-a'yân Emin Efendi Mukâta'acı-ı Haremeynü's-Şerîfeyn hâlâ

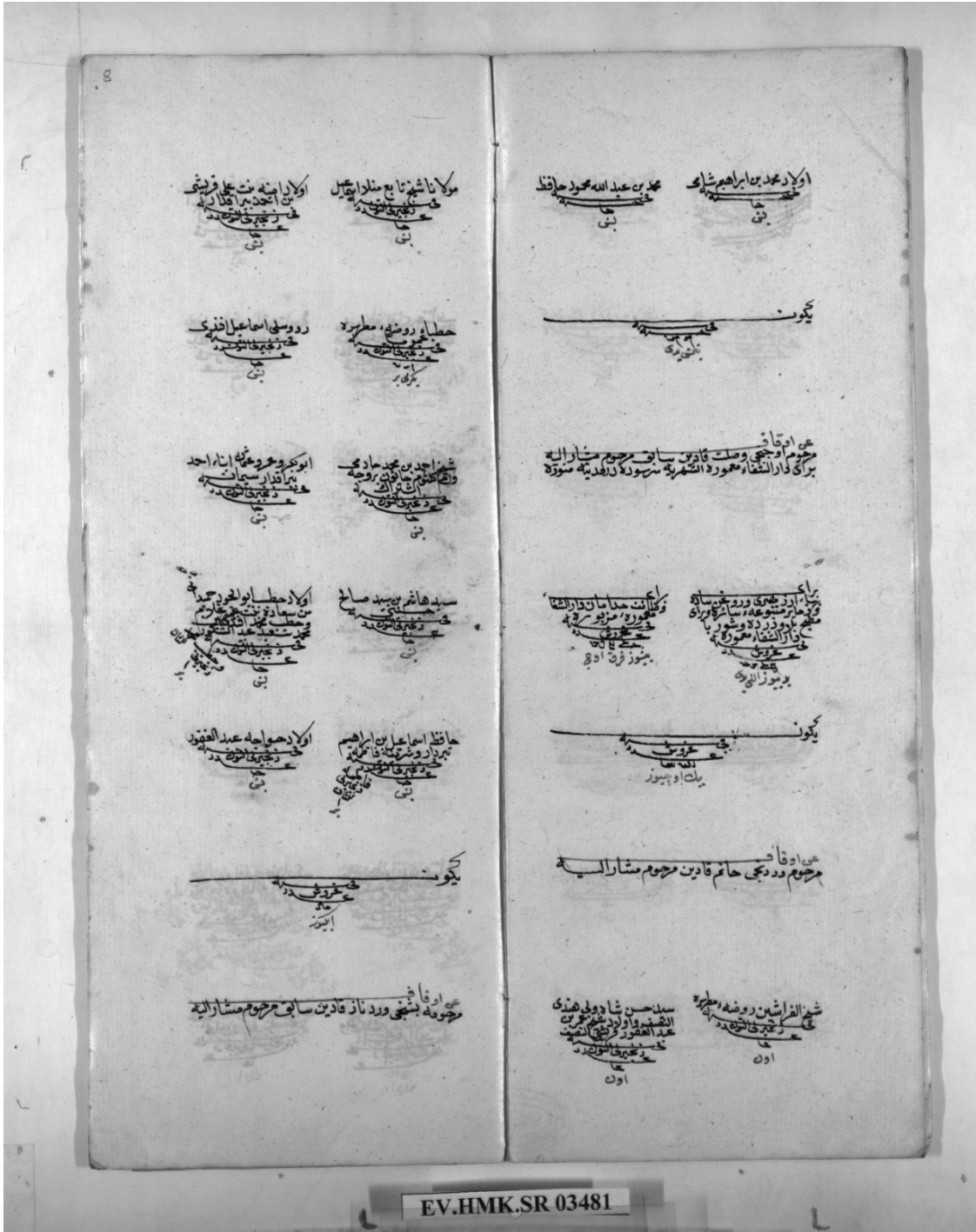
Umdetü'l-erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem Mustafa Efendi Mevkûfât sâbık

Umdetü'l-erbâbi't-tahrîr ve'r-rakam Muhammed Efendi Kâtib-i Sipâh hâlâ

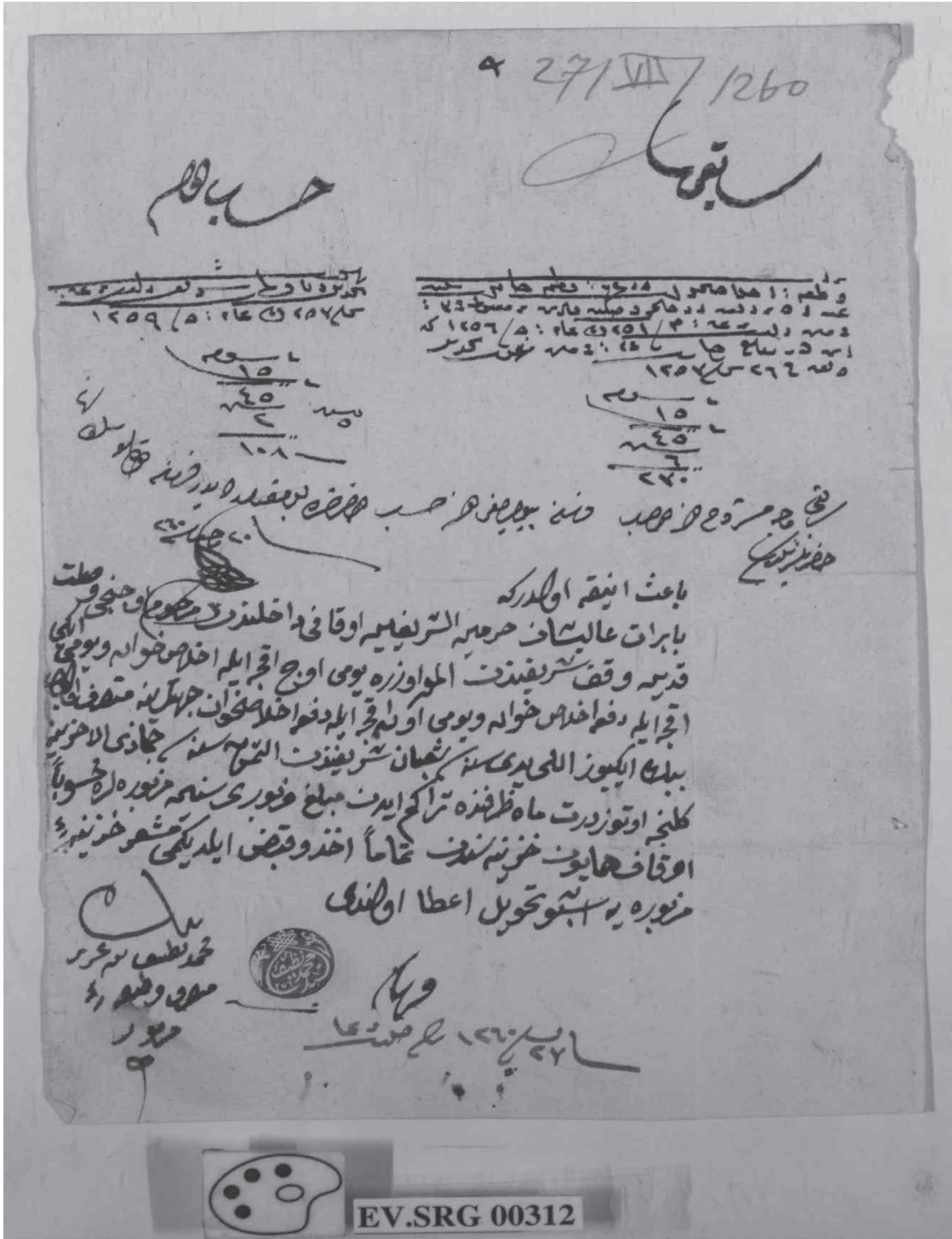
Kıdvetü'l-emâsili ve'l-akrân el-Hac Ali Ağâ Kethüdâ-yı Teberdârân hâlâ

Kıdvetü'l-emâsili ve'l-akrân el-Hac Mustafa Ağâ Baba-yı Ağâ Hazret-i Darü's-sa'âdeti's-şerîfeti hâlâ

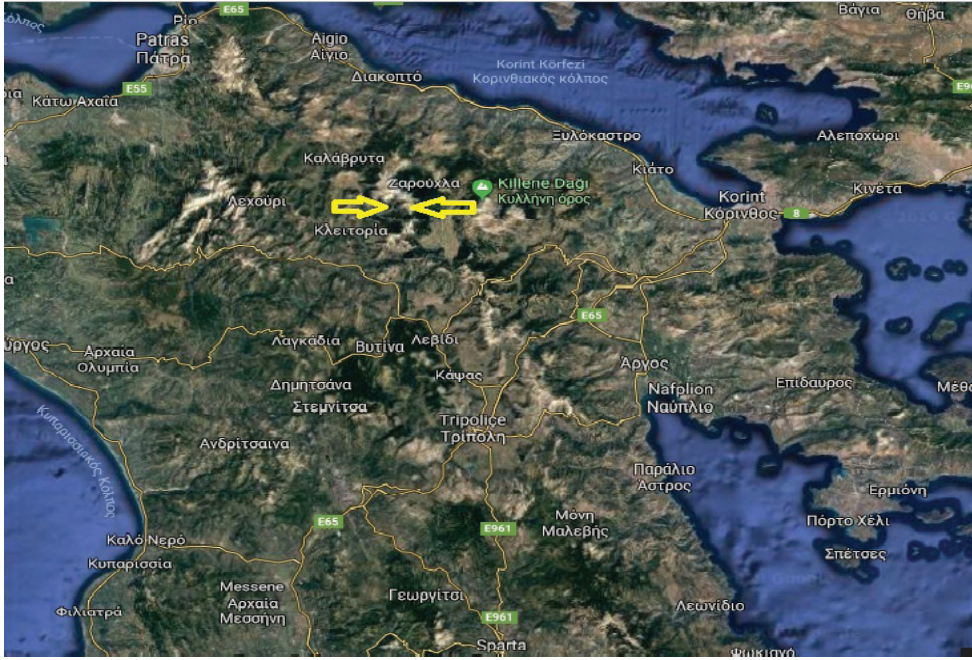
Ek 2. Vuslat Kadın Vakfından Medine'ye Yapılan Surre Tahsisatı (BOA. EV. HMK. SR. d. 3481: s. 7b).



Ek 3. Vazifesi Karşılığında Vakıftan Alacağına Tahsil Ettiğine Dair Mehmed Nazif'in Tahvili (BOA. EV. SRG. 312/135).



Ek 4. Kalavrita Kazası'nda Beçako Çiftliği'nin Bulunduğu Konum



Ek 5. Beçako Çiftliğine Sınır Köylerin Konumları



Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları*

Abdülkadir Atar**

Öz

Osmanlı Devleti'nde görülen ilk para vakfı Edirne'de 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihiddin tarafından 10.000 akçeyle kurulan vakıftır. Bu tarihten Osmanlı'nın sona erdiği tarihe kadar para vakıfları varlıklarını yaygın bir şekilde sürdürmüşlerdir. Meşrûiyeti dönem dönem gerek Osmanlı uleması arasında gerekse günümüz fıkıh bilginleri arasında tartışılmış olsa da para vakıflarına kâhîr ekseriyetle fukaha tarafından cevâz verilmiş, hatta tarihi süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisi haline gelerek varlıkları bir anlamda garanti altına alınmıştır. Özellikle XVI. asırda devrin önemli ulemaları olan ve şeyhülislâmlik görevini ifâ eden Ebussuûd Efendi ve Çivizâde arasındaki fıkıhî temelli meşrûiyet tartışmaları yaşanmış ve Çivizâde'nin etkisiyle kısa bir dönem faaliyetlerine son verilmiş olsa da bu ara dönem akabinde bir daha asla para vakıfları uygulamasından vazgeçilmemiştir. Hatta para vakıflarının sosyal yaşama olan katkıları nazar-ı dikkate alınarak kurulmaları teşvik edilmiş ve bizzat padişahlar, vüzerâ ve ulema tarafından da bu tür vakıflar kurulmuştur.

Günümüzde para vakıflarına yönelik akademik çalışmalar hız kazanmıştır. Para vakıflarına ilişkin ilk çalışmalar Osmanlı başkenti olan İstanbul'u kapsayacak şekilde yapılmış, zamanla Bursa gibi diğer büyük şehirleri ve Osmanlı'nın taşra bölgeleri ve kazalarını da içerecek diğer çalışmalar bunları takip etmiştir. Bu çalışma, bir Osmanlı taşrası olan Safranbolu'da kurulmuş para vakıflarını inceleyerek bu vakıfların kimler tarafından, ne kadar sermaye ile ve hangi amaçla kuruldukları hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, para vakıflarının vakfiyelerinde geçen camilerin günümüze kadar intikal edip edemedikleri ve kurucularından soy bağı süren kişilerden günümüze kadar ulaşan kimselerin olup olmadığını saha araştırması yoluyla ortaya çıkarmaktır. Bu yönüyle tespit edebildiğimiz kadarıyla para vakıflarını inceleyen çalışmalar içinde saha araştırmasını içine alan ilk çalışma olarak farklılaşmakta ve literatüre yeni bir yaklaşım getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu; Para Vakıfları, Safranbolu İktisat Tarihi; Safranbolu Finans Tarihi.

Safranbolu Cash Waqfs in the Ottoman Period

Abstract

The first cash waqf in the Ottoman State was established in Edirne in 1423 by Yağcı Hacı Muslihiddin with a capital stock of 10.000 akche. As of this date, cash waqfs continued their existence by widely spreading throughout the country until the end of the Ottoman Empire. Although its legitimacy has been debated, at times, between scholars of the Ottoman Empire as well as between modern scholars of Islamic law, cash waqfs became common in the Ottoman Empire, and they were protected by the Ottoman administrators. Especially the legitimacy debates between Ebussuûd Efendi and Civizade are important, who were important scholars of 16th century and the following ages, because cash waqfs were banned by Shaykh al-islam Civizade for a short term. However, this ban was criticized by many scholars claiming that cash foundations had many contributions to the public welfare. After Civizâde's term, became Shaykh al-islam and the ban was removed. Following the ratification of Ebussuud Efendi, many cash waqfs were established by the sultans, viziers and scholars and public benefactors.

The aim of this study is to examine the cash waqfs established in Safranbolu during Ottoman period, giving details about their founders, purposes and the amount capital used. Another aim of the study is to determine whether the mosques mentioned in the endowments of cash waqfs have survived to the present day and whether there are any descendent of the founders through the field research. We claim that the current study differs from the rest in the sense that it is the first study involving field research in examining cash waqfs and introduces a new approach to the literature.

Keywords: Safranbolu; Cash Waqfs; Economic History of Safranbolu; The Finance History of Safranbolu.

* DOI: 10.16971/vakiflar.668496

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 07.12.2018

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Üyesi Karabük Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü; abdulkadiratar@karabuk.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5721-9826>

1. Safranbolu'nun Tarihçesi

Günümüzde idarî anlamda Karabük iline bağlı bir ilçe olan Safranbolu, coğrafî olarak ise Karadeniz bölgesinin batısında Karabük-Kastamonu yolu üzerinde yer almaktadır. Bir iskân merkezi olarak Safranbolu'nun tarih sahnesine çıkması ise Eskiçağ'a kadar uzanmaktadır. Bugünkü haliyle yirmi mahalle, elli dört köyden müteşekkil olan Safranbolu, yeni ve eski yerleşim birimleri şeklinde bir ayırımı tâbi tutulabilir. Nitekim günümüzde Safranbolu'nun merkezde yer alan tarihi kısmına Eski Çarşı adı verilmekte, yeni yerleşim merkezine ise Yeni Çarşı ya da Kıranköy denilmektedir. Safranbolu'da ilk yerleşimin başladığı tarih ve dönemler itibariyle taşıdığı isimler konusunda çeşitli ihtilâflar bulunmaktadır. Orta Çağ dönemine ait kaynaklarda Dadibra olarak belirtilen antik yerleşmenin Safranbolu olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır. Türkler tarafından bir dönem bu bölgeye Zalifre isminin verilmesi ise Dadibra ismiyle olan benzerliği nedeniyle Dadibra'nın Safranbolu olduğu düşüncesini sağlamlaştırmaktadır.

Genel itibariyle Safranbolu Osmanlı arşiv kaynaklarında ve bazı seyahatname ve tarih kitaplarında Zalifre, Zağfiranborlu, Taraklıborlu, Zafranbolu gibi isimlerle anılmıştır. Örneğin XIV. asırda bu bölgeyi ziyaret eden İbn Battûta burayı Borlu ismiyle kayıt altına almıştır. Kezâ, Osmanlı döneminde de Borlu veya Taraklıborlu olarak anıldığı vâkidir. Bu isim XIV. asrın ortalarından 1871 yılına kadar resmî yazışmalarda kullanılmıştır. Taraklı adı büyük bir Türk aşiretinden gelmekte olup günümüzde Özbekistan'da bu aşirete mensup Türkler halen varlıklarını sürdürmektedir. XVI. asırda Safranbolu bölgesinde dolaşan konar-göçer topluluklara "Yörükân-ı Taraklı" veya "Yörükân-ı Taraklı Borlu" ismi verilmiştir. (Yazıcıoğlu, 1982: 37) Safranbolu'nun günümüzdeki adının dayandığı "Zağferanborlu" ismi ise XVI. asrın sonları ilâ XVII. asrın başlarında ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Emecen, 2008: 481,482).

Safranbolu, Türk yönetimine ilk kez 1196 tarihinde II. Kılıçarslan'ın oğlu Ankara Melîki Muhyiddin Mesud tarafından dört aylık kuşatma sonucunda girmiştir. Safranbolu geçici bir süreliğine yeniden Bizans hakimiyetine girmiş, ancak 1304'te Süleyman Bey tarafından Kastamonu ile birlikte bölgeyi Türklerin elinde kalıcı olmak üzere fethedilmiştir. Bölgenin büyümesi de Anadolu'daki beyliklerin hâkimiyeti döneminde olmuştur. Nitekim bölgenin esas tarihî yönünü oluşturan yapılar XV. asrın başlarındaki Candaroğulları dönemine aittir. Günümüzde Safranbolu'da herhangi bir antik yapıya ait bir iz bulunmasa da Bizans dönemine ait bazı fizikî kalıntılar bulunmuştur. Tarihçiler Safranbolu'nun hangi tarihte Osmanlılar'ın eline geçtiğini tam olarak tespit edememekle birlikte Yıldırım Bâyezid döneminden (1389-1402) Ankara Savaşı'na kadarki dönemde Osmanlı hakimiyetinde olduğunu tahmin etmektedirler. Ankara Savaşı'nın akabinde yeniden Candaroğulları tarafından idare olunan Safranbolu'nun II. Murad döneminde, 1423 tarihinde kesin ve kalıcı olarak Osmanlı hakimiyetine girdiği belirtilmektedir (Emecen, 2008: 481-482).

Safranbolu'nun nüfusuna baktığımızda ise 1844-1845 yıllarına ait temettüat defterlerine göre Müslümanlara ait 1049 hane ve on beş mahalle kaydı bulunduğunu görmekteyiz. 1897 tarihli Kastamonu Vilayet Salnâmesi'nde geçen rakamlara göre ise on sekiz Müslüman, dört gayr-i müslim olmak üzere toplam yirmi iki mahalle bulunmakta, 5488 Müslüman ve 2684'ü hristiyan olmak üzere toplam 8172 nüfus bulunmaktadır. Gayr-i müslim nüfus Kirkile, Kıran ve Polad mahallelerinde Müslümanlarla iç içe, Kiliseönü ve Cambaz mahallelerinde ise kendi başlarına yaşamaktaydılar (Emecen, 2008: 482).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Safranbolu nüfus defterleri üzerine yapılan bir yüksek lisans tez çalışmasında 1843 yılına ait¹ 787 ve 788 no.lu nüfus defterleri incelenmiş, bu defterlere göre

1 İlgili tezde 787 ve 788 no.lu nüfus defterlerine ilişkin tarih bilgisine rastlanılmamış, tarafımızca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne müracaat etmek suretiyle bu defterlerin tarihleri tespit edilmiştir.

Safranbolu'nun nüfusu 7850 olarak tespit edilmiştir (Koç, 2015, s. 12). Burada belirtilmesi gereken bir husus, Osmanlı nüfus sayımlarının dayanağını teşkil eden tapu tahrirleri, modern anlamda Osmanlı'da ilk nüfus sayımı olan 1831 tarihli nüfus sayımı, 1844 tarihli nüfus sayımı gibi kayıtlardaki ana amacın vergi potansiyelinin belirlenmesi, askerlik bakımından Müslüman nüfusun miktarının tespiti ve cizye vergisi bakımından Hıristiyan nüfusun tespiti gibi konular olduğudur (Tabakoğlu, 2015: 219, 223).

2. Vakıf Kavramı

Vakıf kelimesi Arapça kökenli olup, sözlükte hapsetmek, alıkoymak, durdurmak gibi anlamlara gelmektedir. Vakıf bir fıkıh terimi olarak "bir malın menfaatini insanlara/kullara tahsis edip çıplak mülkiyetini Allah'ın mülkü hükmünde kılmak" şeklinde tanımlanabilir. "Bir malın çıplak mülkiyetinin Allah'ın mülkü hükmünde kılmak" demek, o malın kamu malı statüsünü alması demektir. Vakıf kelimesi, mevkûf (vakfedilen mal) anlamında da kullanılır. Çoğulu evkâf'tır. Malını vakfeden kişiye vâkıf, vakfedilen mala "mevkûf" ve vakıftan yararlananlara da "mevkûfün aleyh" denir. Yine vakfedilen bir malın menfaati kendisine tahsis edilen müessese ve şahsa meşrûtu leh veya mürtezika da denir (Bilmen, 1969: 284-286). Vakfın işlerini vakfiyeye göre idare etmek üzere tayin olunan şahsa mütevellî adı verilir. Büyük vakıflarda mütevelliden başka kâtip, câbî (tahsildar) gibi memurlar da görevlendirilir (Özcan, 2004: 60). İslâm ülkelerinde devletin vakıflar üzerinde umumi ve yüksek bir murakabe (denetleme) hakkı vardır. Bu murakabe genel olarak devlet namına kadı tarafından icrâ edilir (Çiftçi, 2004: 83). Sultan Mahmud döneminde hicrî 1242 (miladî 1826) tarihinde bir Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kuruldu (Nazif, 1995: 521-524). Bu nezârete, bazı vakıfları yönetme ve bazı vakıfları da denetleme görevi verildi. Türkiye Cumhuriyeti'nde vakıfları denetleme görevi 1924 yılına kadar Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'ne verildi (Akyıldız, 2010: 7). Bu vekâletin ilgâsından sonra vakıfların denetimi görevi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredildi.

Bir kurum olarak vakfın ortaya çıkışıyla ilgili mutlak bir bilgi bulunmamakta birlikte İslâm toplumlarında ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardaki fonksiyonu bilinmektedir (Yediyıldız, 2003: 3). İslâm ülkelerinde vakıflar din hizmetlerinden eğitime, sağlıktan bayındırlığa kadar kamu hizmetleri ifa eden ve ekonomik hareketliliği artırmayı hedefleyen hayır kurumları olarak bilinmektedir. Vakfın bir diğer önemli unsuru ise gerek kurucuları bakımından gerekse işlevleri dikkate alındığında toplum içerisindeki servet ve gelir transferine olan katkısıdır (Öztürk, 2005: 15). Osmanlı'dan günümüze kadar ulaşan vakıfların kurucularına baktığımızda padişah, sadrazam, vüzerâ ve ulemâ tarafından vakıfların kurulduğu gerçeği dikkat çekmektedir.

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, vakıf sürekli ve ebedî bir statüde kurulabilir. Bu yüzden fakihler vakfedilecek malların ebedilik vasfı taşıması şartını yani gayr-i menkul olması şartını aramışlardır. Bununla birlikte tarihî süreç içerisinde bir takım kamusal ihtiyaçlara binaen gayr-i menkullerin tamamlayıcı uzantıları olan menkul malların da vakfedilebileceği görüşü geliştirilmiştir. Ayrıca sahâbe uygulamalarına ve Müslüman toplulukların gelenek ve göreneklerine istinaden harp unsurları, kitap gibi bazı menkul malların da vakfedilebileceği bildirilerek vakıfların kamusal yarar etki alanı genişletilmiştir (Atar, 2015: 102-103).

3. İslâm Hukuku'nda Para Vakıfları ve Osmanlı Uygulaması

Mâlikî fakihlerinin çoğunluğu, Şâfiî ve Hanbelîler'in bir kısmı para vakfının câiz olduğunu ileri sürmüştür (Günay, 2012: 477). Hanefîler'in çoğunluğu ise paranın menkul mal olması sebebiyle kural olarak onun vakfını câiz görmemişlerdir. Ancak İmam Züfer'in para vakfının câiz olduğu görüşünde olduğu rivayet

edilmiştir (Okur, 2005: 41-42). Osmanlı toplumunda XVI. asırda Hanefî âlimleri tarafından nakit paranın vakfedilip edilemeyeceği hususu hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Osmanlı döneminde nakit para vakfının önem kazanması, Osmanlı ulemâsının böyle bir vakfın cevâzını uzun süre münakaşa etmeleri, vakıf paralarının işletilmesinin usullerinden biri olan “muâmele-i şer’iyye” usulünün İslâm’ın yasak ettiği riba konusuyla ilgili olması gibi sebeplere dayanmıştır (Bilgin, 2003: 155).

Tespitlere göre Osmanlı’da Şeyhülislâm Kemalpaşazâde (ö.940/1534) para vakıflarının meşrûiyetine dair *Risâle fî cevâzi vakfi’d-derâhim ve’d-denânîr* adıyla ilk müstakil risâleyi kaleme almıştır (Özcan, 2000: 31-41). 1530’lu yıllarda Anadolu kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö.954/1547) ile Rumelî kazaskeri Ebussuûd Efendi (ö.982/1574) arasında başlayan tartışma, nakit paranın vakfı meselesini Osmanlı âlimlerinin gündemine getirmiştir. Çivizâde gibi çağdaşı İmam Birgivi (ö.981/1573) de para vakfının câiz olmadığını ileri sürmüştür. Birgivi *es-Seyfü’s-Sârim fî Ademi Cevâzi Vakfi’l-Menkûli ve’d-Derâhim* adlı müstakil risâlesinde para ve menkûl vakfının kurulmasının câiz olmadığını kaleme almıştır (Lekesiz, 1997: 185). Şeyhülislâm Çivizâde para vakfının câiz olmadığı konusunda fetva vermiş ve idareciler tarafından desteklenen bu fetva ile Osmanlı toplumunda para vakfı resmen yasaklanmıştır. Çivizâde’nin bu fetvası ile devam eden yasak 1544 yılında şeyhülislâm olan Ebussuûd Efendi tarafından 1548 yılında kaldırılmış, cevâzi yönünde fetva verilmiş ve bu tarihten itibaren Osmanlı toplumunda vakıf para uygulaması başlamıştır (Bardakoğlu, 1997: 2117; Gel, 2010a: 185-192). Yasağın kaldırılmasında para vakıflarının kaldırılmasının iktisadi-ictimâî hayatına getirdiği olumsuzluklar etkili olmuştur. Ebussuûd’dan sonra gelen şeyhülislâmlar da para vakfının cevâzına dair fetva vermeyi sürdürmüşlerdir (Gel, 2010b: 229).

Ebussuûd tarafından para vakfının câiz olduğuna dair verilen fetvayı takip eden yıldan itibaren ülkenin her tarafında pek çok para vakfı kurulmuş ve her bir vakıf kuruluş amacı doğrultusunda hizmette bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren 1456-1551 yılları kapsayan zaman diliminde Osmanlı’da tespit edilen 1161 adet para vakfı bulunmaktaydı (Döndüren, 2008: 4). Osmanlı’da XVIII. yüzyılda kurulan tüm vakıfların %32’sinin para vakfı şeklinde kurulduğu belirtilmektedir (Yediyıldız, 2003: 116). Bu durum para vakıflarının Osmanlı’da ne ölçüde yaygın olduğunu göstermektedir. Osmanlı’da para vakıflarının hayatta kalması ve yaygınlaşması İslâm dünyasının diğer yerlerinde de benimsenip yaygınlaşmasına yol açtı. Hindistan Müslümanlarının önderliğinde, bugün önce Hindistan ve Pakistan, İran, Mısır ve Lübnan gibi pek çok İslâm ülkelerinde de yasal kabul edildi. Uzak doğudaki Malezya’da bile, nakit fonlar ve banka hesaplarıyla vakıf kurmak mümkündür (Çizakça, 2000: 24).

Osmanlı’da vakıf paraların işletilmesi, mudarebe şirketi tabir edilen emek-sermaye ortaklığı şeklinde, fakirlere karz-ı hasen (faizsiz ödünç verme) veya muâmele-i şer’iyye denilen kâr amaçlı yatırım kredisi şeklinde olmuştur (Bardakoğlu, 1997: 2117, Kurt, 2011: 315-318). Muâmele-i şer’iyyenin icrasına şöyle bir örnek verilebilir: Mütevellî borç alanın bir malını vakıf adına peşin para ile -mesela yüz liraya- satın alır, sonra aynı malı, bedelini bir yıl sonra ödemek üzere o şahsa 110 liraya satar. Bu durumda borç alan bir yıl sonra 10 lira fazlasıyla -ödünç aldığı 100 lirayı- öder fakat satış işlemi sebebiyle -şekil bakımından-faiz gerçekleşmez. İslâm ekonomisinde muâmele/muâmele-i şer’iyye terimi borç verenin vereceği borç için gelir sağlayacak şekilde ve görünüş itibarıyla de şer’î kurallara uygun olarak yapılan alım-satım gibi ticarî işlemleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu şekilde borç paradan alınan fazlalık da *ribâ* değil *ribh/kâr* olarak değerlendirilmiştir. Bazı âlimler ise bu usulle borçtan alınan fazlalığı meşrû bir gelir (*ribh*) değil, *ribâ* olarak nitelendirmişlerdir. Bu şekil biraz önce de ifade edildiği gibi Şeyhülislâm Çivizâde ve Birgivi gibi bazı fakihlerce örtülü faiz olarak görülüp eleştirilmiş ve tecviz edilmemiştir. Bununla birlikte bazı araştırmacılara göre Osmanlı ulemâsı arasında para vakfını caiz görmeyenlerin sayısı çok az olmuş,

uygulamada gerek devlet gerek halk tarafından tarih boyunca benimsenip yaşatılmıştır (Şimşek, 1986: 220). Ömer Lütfi Barkan ve John E. Mandaville gibi araştırmacılar Osmanlı'daki para vakıflarının *murabaha* usulüyle yaptıkları kredilendirme uygulamasının fâiz olduğunu belirtmektedir (Döndüren, 2008: 7). Fıkıh'ta "mesâlih-i mürsele" adı verilen kamu menfaatinin olduğu alanlarda istinaî uygulamalar olarak özetlenebilecek bu yaklaşım Osmanlı döneminde kardeş katli, klasik doktrine aykırı ya da ilâve suç ve ceza yöntemlerinin tatbiki, mîrî arazi rejimi, gedik usûlü vb. gibi alanlarda uygulama alanı bulmuştur. Para vakfı uygulamasının meşrûluğu da esasen bu fikhî yaklaşıma dayanan bir durumu teşkil etmektedir (Özen, 2001: 387, Şimşek, 1986: 215).

Şeyhülislâmın fetvalarında, örneğin Şeyhülislâm Ebussuûd'un fetvalarında muamele-i şer'iyelerden elde edilecek yıllık azami kâr oranları %15 olarak tespit edilmiş ve bu sınırı aşanlara *ta'zîr cezası* verileceği açık bir şekilde beyan edilmiştir. Hatta I. Ahmed'in 1609 tarihli fermanında yıllık %40, %50 kâr/ribih muamele yapan ribâhorların (tefecilerin) hapse atılacağı ve küreğe konulacağı yazılmıştır (Çağatay, 1994: 51). Sultan III. Ahmet zamanında şeyhülislâmlık görevini ifâ eden Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin (1715) de fetvalarında azami kâr oranı yıllık %15 olarak belirtilmektedir (Atar, 2015: 327). XIX. asırda çıkartılan 1851, 1864 ve 1888 tarihli murabaha nizamnamelerinde de yine aynı şekilde bu işlemlere uygulanacak olan azami kâr hadleri yine belirlenmiştir. Konuya ilişkin zikredilmesi gereken bir husus Osmanlı'nın klasik dönemi ile yeni dönem olarak isimlerinden Tanzimat dönemi sonrası süreç itibariyle kredi işlemlerine ve faize bakış açısındaki farklılıktır. Örneğin, Osmanlı'da Fatih devrinden itibaren var oldukları bilinen para vakıflarına ilişkin uygulama esası muâmele usûlü ile belirlenmiş kâr hadlerinin aşılmaması prensiplerine göre gerçekleşirken XIX. asırdan itibaren kredi işlemleri yalnızca fâiz oranlarının tahdit edilmesi, fâiz tutarının anaparayı geçmemesi ve de bileşik fâiz uygulanmaması şeklinde bir dönüşüme uğramıştır. Yani hukuk metinlerinde kullanılan dil bile değişikliğe uğramıştır. Bazı araştırmacılar bu dönüşümü ülkenin içinde bulunduğu mâlî buhrana bağlamaktadır (Atar, 2017: 202-203)

4. Literatür

Safranbolu'da kurulan vakıflara ilişkin tespit edebildiğimiz ilk çalışmalar *Safranbolu (Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflâni)* (Yazıcıoğlu, 1982), *16. Yüzyılda Safranbolu İdarî Yapısı ve Vakıfları* (Taş, 1997) ve *Safranbolu Vakfiyeleri* (Abdulkadiroğlu-Özsoy, 1998) başlığını taşıyan çalışmalardır. Zikredilen çalışmaların ilkinde II. Bölüm olarak "Yörede Vakıflar" başlığıyla bazı vakıfların adları belirtilmekte, İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ilişkin ise vakfiyesinden hareketle birtakım malumâtı içeren satırlar yer almaktadır (Yazıcıoğlu, 1982: 76-79). İkinci olarak zikredilen çalışmada "Vakıf Eserleri" başlığıyla camiler, mescidler, zaviyeler, medreseler ve muallimhâneler alt başlıklar halinde listelenmiştir. Mezkûr çalışmada vakfiyelerden söz edilmemekle birlikte her bir başlık altında söz konusu eserlerin isimleri, kuruldukları yerler, gelirin kaynağı ve miktarı gibi bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmada dikkati çeken husus Hüseyin Çelebi Camii için gelir olarak 8.000 akçenin vakfedildiği bilgisidir. 120 akçenin 1 kuruş olduğu rayicini baz alacak olur isek bu yaklaşık 67 kuruşluk bir sermayeye tekâbul etmektedir. Söz konusu diğer çalışmada ise 26 adet vakıf incelenmiş ve bu vakıflara ilişkin vakfiyeler transkript edilerek yayımlanmıştır.² Bu 26 vakfın 15'i para vakfidir. Yani zikredilen çalışmada incelenen vakıfların yaklaşık %58'ini para vakıfları oluşturmaktadır. Yine aynı çalışmada en eski tarihli vakfiye olarak 1645 tarihli Hâmide Hatun Vakfı gözükmektedir. XVII.

2 İlgili çalışmanın ekinde transkript edilmiş vakfiyeler haricinde şahsiyet kayıtlarından hareketle bir liste hazırlanmış, 104 adet vakıf ismi sıralanmıştır.

asır öncesine ait bir vakfiyye bulunmamakla birlikte ağırlıklı olarak XIX ve XX. asırlara ilişkin vakıfların yer aldığı müşahede edilmiştir.

5. Safranbolu'da Kurulmuş Para Vakıfları Hakkında Genel Değerlendirme

Safranbolu'da kurulmuş para vakıfları çalışması, çoğunluğu XIX. asır sonları ve XX. asrın başlarında köy hüviyeti taşıyan dağınık ve uzak bölgelerde kurulan bu vakıfların Osmanlı Devleti'ndeki yaygınlığı ve etkinliğini göstermesi bağlamında somut bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızı yaparken salt arşiv kayıtlarıyla yetinmeyip para vakıflarının vakfiyelerinde adların geçen camilerin günümüze kadar intikâl edip edemediklerini, mevcut durumlarını kayıt altına alan bir envanter dökümünün sağlanması bağlamında topografik tetkikleri de tarafımızca yapılmıştır. Saha araştırması aşamasında vakfı kuran kişilerin soyundan gelen kimselerin günümüze intikal edip edemediklerini de tespit etmeye çalışılmıştır. Kayıtların geçtiği dönem (XIX ve XX. asır) Safranbolu'ya bağlı olup günümüzde Karabük'ün merkez ilçesi ve Eflâni ilçesi, Bartın'ın Ulus ilçesi, Çankırı'nın Çerkeş ilçesi gibi birbirinden oldukça uzak coğrafyalara yayılmış olan birçok para vakfı tespit edilmiştir. Gerek Safranbolu merkez ve çevresinde gerekse Karabük merkez, Eflâni, Ulus, Çerkeş gibi bölgelerde kurulmuş olan para vakıflarının kâhir ekseriyeti genellikle vakfın kurulduğu bölgede ve genellikle para vakfını kuran kişi tarafından inşâ edilen bir cami ya da mescidin çalışanları (imam, hatip, müezzin, ferraş gibi) ve cami/mescidin gereksinimlerinin karşılanması amacıyla kurulmuştur. Günümüzde imam-hatiplik görevleri Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak maaş karşılığında yerine getirilen bir memuriyet iken önceki dönemlerde bu çalışanların masrafları para vakıfları örneğinde görüldüğü gibi vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Safranbolu'da kurulan para vakıflarıyla ilgili dikkati çeken bir diğer husus ise nakit kredi işlemlerinin taşrada ve nüfusu son derece sınırlı olan ücra köylerde yapılıyor olması gerçeğidir. Bu, kredi piyasasının Osmanlı'daki yaygınlığını göstermek açısından önemlidir.

Çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi (VGMA)'da yer alan vakfiyeler esas alınmıştır. Safranbolu'da kurulmuş toplam 16 adet para vakfı bulunmaktadır. Bunların 10'u zikredilen çalışmada da transkript edilerek yayımlanmıştır. Kalan 6 vakfiye ise ilk defa bu çalışmada neşredilmektedir. Erişebildiğimiz para vakıflarına ilişkin vakfiyeleri kronolojik bir sıralamayla incelediğimizde en eski tarihli para vakfının 1802 tarihli Debbâğ el-Hâc Hüseyin Ağa Vakfı olduğunu görmekteyiz. Bunun haricinde 8 adet para vakfı XIX. asrın son çeyreğinde kurulmuş olup, geri kalan 7 para vakfı ise XX. asrın ilk yıllarında kurulmuştur. Bizim çalışmamızda rastlamadığımız ancak bahsi geçen diğer çalışmada yer alan 6 para vakfının kuruluş tarihleri ise 3'ü XIX. asrın son çeyreği, 2'si ise XX. asrın başlarıdır. Yani incelemeye tabi tuttuğumuz vakıfların 12'si XIX. asra, 9'u ise XX. asra aittir. Bu tarihlerden önce Safranbolu'da kurulmuş bir vakfın olup olmadığı tespit edilememiştir.

İncelediğimiz para vakıflarında içerisinde en yüksek sermaye ile kurulmuş olanı 5.100 kuruş ile Debbâğ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah Vakfı'dır. Bunun dışındaki 11 adet para vakfı 2.000 kuruş sermaye ile kurulmuş olup, 2'si 1.500 kuruş, 1'i 800 ve 1'i de 500 kuruş sermaye ile kurulmuşlardır. Bunların toplamı ise 31.400 kuruştur. Kuruluş amaçlarına göre incelendiğinde para vakfının harcama alanları; camileri aydınlatma ve tamir masrafları, imam, hatip, müezzin ya da duacı gibi sâir cami görevlilerinin maaşları, vakıf muhasebesini tutan görevlilerin maaşları, mekteplerde muallimlik yapanların maaşları gibi ödemelerdir. Bu giderlerin dışında elde edilen gelirin belirli bir kısmının vakfın ana sermayesine eklenmesini şart koşan vakfiyelere de rastlanılmıştır. İncelediğimiz vakıfların hepsinde paranın işletim usûlü *muâmele-i şer'iyye*dir. Her ne kadar teoride vakıf paraların bidâ'a, mudârebe,

müşâreke gibi farklı işletilme usullerinden bahsediliyor olsa da gerek incelediğimiz para vakıflarında gerek Osmanlı'daki diğer para vakıflarında uygulama alanında işlemlerin büyük çoğunluğu muâmele-i şer'iyye usûlü ile yapılmaktadır (Atar, 2016, s. 155). Karz işlemleri için şart koşulan teminatlar ise bütün para vakıflarında "rehn-i kavî" ve "kefil-i mer'î"dir. Rehn-i kavî, kuvvetli teminat anlamında kullanılırken kefil-i melî ise borcu ödemeye yeterli gücü olan kefil anlamına gelmektedir. Diğer para vakfı çalışmalarında da ekseriyetle bu teminat koşullarının belirlendiğini görülmektedir.

Safranbolu'da kurulan para vakıflarının zamanının iktisadî koşulları itibariyle hangi ölçekte olduğunu anlayabilmemiz için XIX. asrın ortalarında Tanzimat dönemi sonrasında vergi uygulamalarını sadeleştirmek ve bir anlamda standardize etmek amacıyla ve fertlerin iktisadî durumlarının hangi noktada olduklarını tespit etmek gayesiyle, sahip oldukları emlak, arazi, hayvanlar ve gelirlerini kayıt altına alan temettuat defterlerine bakabiliriz. Bu defterler Tanzimatın cârî olduğu tüm Osmanlı Anadolu coğrafyasında 1840 ve 1845 yıllarında iki seri halinde oluşturulmuştur. Temettuat sayımı Safranbolu'da 1840 serisine aittir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ne dayanarak yapılan Safranbolu'ya ilişkin temettuat defterlerini inceleyen ve *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840-1841)* başlığını taşıyan bir tez çalışmasına göre kaza halkının sahip olduğu gayrimenkuller 191,9 adet dükkân, 24,35 adet değirmen ve 118,8 adet han odasıdır. Bunların değerleri ise dükkân için toplam 115.000 kuruş, değirmen için 16.051 ve han odası için 56.545 kuruş şeklindedir (Gümüšoğlu, 2006: 41). Yani bir dükkânın ortalama değeri yaklaşık 600 kuruş, değirmenin 670 kuruş, han odası ise 475 kuruştur. İncelediğimiz para vakıflarının ortalama sermayesi ise yaklaşık 1.963 kuruştur. Buna göre vakfedilen paranın hacminin (ortalama olarak dikkate alındığında) yaklaşık 52 adet dükkân değerinde bir meblağ olması ölçek hakkında bir mukayese imkânı tanımaktadır.

Safranbolu ile ilgili yapılan bir çalışmada III. Selim döneminde sadrazamlık görevini ifâ etmiş olan İzzet Mehmed Paşa'nın da anılması gerektiği kanaatindeyiz. 1743 yılında Safranbolu'da doğan İzzet Mehmed Paşa, darphane emînliği, tersane emînliği, Cidde valiliği, Mısır valiliği gibi birçok önemli görevlerde bulunmuş, 1794 yılında ise sadrazamlık makamına getirilmiştir. Mısır'ın Napolyon liderliğindeki Fransa tarafından işgal edilmesindeki ihmalleri ileri sürülerek 1798'de sadrazamlık makamından azledilerek önce Sakız Adası'na sonra ise kendi talebiyle Manisa'ya zorunlu sürgüne gönderilmiştir. Vefât ettiği 1812 tarihine kadar da on dört yıl boyunca Manisa'da yaşamış ve burada defnolunmuştur. Safranbolu doğumlu olması hasebiyle buraya kendi adıyla anılan bir adet şaheser cami, çeşmeler, su yolları, su kemerleri, saat kulesi ve köprü yaptırmıştır. Anılan tüm bu eserler ile Safranbolu'nun şehirleşmesi ve kalkınmasında büyük bir pay sahibi olmuştur. Bahsi geçen saat kulesi, 1798'te inşa ettirilmiş olup, yalnızca Osmanlı değil İslâm âleminin de ilk saat kulesi olma özelliğini taşımaktadır. Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa tüm bu eserleri kendi adına kurduğu vakıf bünyesinde kazandırmış, yine bu vakıfların sürekliliğinin sağlanması için gelir elde etmek üzere birçok gayrimenkul vakfetmiştir (Karakaya vd, 2013: 16-37).

Burada konumuzu ilgilendiren bir husus olarak İzzet Mehmed Paşa tarafından kurulmuş bir para vakfının olmamasıdır. İzzet Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfları inceleyen *Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'nın Vakıfları* başlıklı bir doktora tezinde belirtildiğine göre İzzet Mehmed Paşa yalnızca 50.000 kuruşluk bir nakdini vakfetmiş ancak bu parayla da vakıf hizmetlerinin karşılanmasına gelir elde edecek bir akar alınması şartını belirtmiştir (Deniz, 2014: 3, 188). İzzet Mehmed Paşa'nın para vakfı kurmamayı kasıtlı olarak tercih ettiğine yönelik kanaati güçlendiren husus ise vakfiyesine şart olarak vaizlik görevini edâ edecek kimseye *Risâle-i Birgivi* okutmasıdır. İmam Birgivi, para vakıflarının caiz olmadığını ileri sürdüğünden bu tercihe binâen İzzet Mehmed Paşa'nın da para vakfı olarak bir vakıf kurdurmamış

olduğunu düşünebiliriz. Her ne kadar İzzet Mehmed Paşa bir para vakfı kurdurmamış olsa ve vakıfların gelir fazlalıklarının muâemele-i şer'iyeye ile işletilmesine yönelik bir husus bulunmamış olsa da Paşa'nın vefatından sonraki süreçte 1892 tarihinden itibaren vakıf geliri fazlalıklarının muâemele usulleriyle işletilmiş olduğunu görmekteyiz. Yani İzzet Mehmed Paşa vakıflarının kurulduğu 1796 tarihinden 1892 tarihine kadarki 94 yıl zarfında herhangi bir para işletilme usulüne rastlanılmamış olursa da 1892'den 1912 tarihine kadar olan süreçte bu işlemlerin vakfın mütevellileri tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. Bu 20 yıllık zaman diliminde 310 adet yüzlük mecdiye altını kredi olarak verilmiş, bunlardan 186 mecdiye altını gelir elde edilmiştir. Sim mecdiye üzerinden toplam 35.552 kuruş karz kullandırılmış, bunlardan ise 14.861 kuruşluk hasılât elde edilmiştir. Altın olarak verilen krediler beş yıl, gümüşler ise iki, üç ve beş yıl vâde gruplarında ve %12 yıllık kâr haddiyle kullandırılmıştır. Kredi kullanan kişilere bakıldığında büyük bölümünün Dersaadet'te görev yapan devlet memurları oldukları görülmektedir. İdâne (borç verme) işlemlerinin yapıldığı yer ise Beytümâl Kassamlığı'dır (Deniz, 2014: 268-273). Bu bilgilerden hareketle İzzet Mehmed Paşa'nın kurdurmuş olduğu vakıfların 1892 yılından sonraki sürecinde gelir fazlalığı olan paraların işletilmesi usûlünden Safranbolu halkının istifade etmediği sonucu çıkartılabilir.

Kuruluş sermayelerini mukayese etmek amacıyla XIX. asrın sonlarını içeren Konya'nın Kadınhanı bölgesine ait para vakıflarını inceleyen *Kadınhanı'nda Para Vakıfları* adını taşıyan bir makaleye göre, kurulan para vakıflarının kâhir ekseriyeti 2.000 kuruş sermaye ile kurulmuştur. Söz konusu para vakıflarında uygulanan kâr haddi %15 olarak belirlenmiştir. (Sarıköse, 2013: 115-132). Mukayese için verilebilecek bir diğer örnek makale ise XIX. asrın ilk yarısında Kıbrıs'ta kurulan para vakıflarını inceleyen çalışmadır. Zikredilen çalışmada 21 aded para vakfı tespit edilmiş olup bunların kuruluş sermayesi 50 kuruş ilâ 8.000 kuruş arasındadır. Bu vakıfların toplam sermayesi 40.300 kuruş olup paraların işletilme yöntemi muâemele-i şer'iyeye ve yıllık kâr haddi %15'tir (Demiryürek, 2009: 1041). Osmanlı coğrafyasında çeşitli zaman dilimlerinde kurulmuş para vakıflarının birlikte ele alınarak incelemeye tâbi tutulması ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte verilen örneklerden hareketle Safranbolu ile Kadınhanı ve Kıbrıs'ta kurulan para vakıflarının işletilme usullerinin, sermayelerinin, kâr hadlerinin ve kuruluş amaçlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir.

6. Safranbolu'da Kurulmuş Para Vakıfları

6.1. Debbâğ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah Vakfı

Vakfiyeye göre hicrî 1217 (miladî 1802) tarihinde Safranbolu'ya bağlı Kapullu Köyü'nde kurulmuştur. Kurucusu (vâkîf) Debbâğ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah olup vakfın kuruluş sermayesi (aslî vakıf) 5.100 kuruştur. Para vakfının gelirlerinde amaçlar için yapılan harcamalardan fazlalık kalır ise bu fazlalığın anaparaya dahil edilmesi de şartlar arasında belirtilmiştir. Para vakfının muamele oranı onu on bir (yüzde 15) olup muamele şartı ise rehn-i kavi ve rehn-i meli ya da ikisinden birisidir. Vakfın elde ettiği gelirin Köyü'nde yer alan Uzun Mescid için harcandığı görülmektedir (Bk. Tablo 1).

Günümüzde vakfın bulunduğu bölge Karabük iline bağlı Kapullu Mahallesi olarak geçmektedir. 1937'de açılan demir-çelik fabrikasına kadar Safranbolu'ya bağlı bir köy olan Karabük, Osmanlı döneminde Aktaş Nahiyesi'ne bağlıydı. Yaptığımız saha araştırmasında zikrolunan mescide (Uzun Mescid) ve sıbyan mektebine dair bir kalıntıya rastlayamadık. Özellikle bölgedeki yaşlı insanlarla yaptığımız mülakatlarda mescidi hatırlayamadıklarını ancak eskiden bir mektebin var olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 1. *Debbağ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	5.100 Kuruş
Muamele Oranı	%15
Harcama Kalemi	Yevmî Akçe
Uzun Mescid imamı	3
Uzun Mescid hatibi	3
Tefsir ve hadis ilimlerine vâkıf vâiz	4
Cüzhânlar (Kur'an'dan cüz okuyan kimseler)	2
Uzun Mescidi yakınındaki sıbyan mektebi muallimi	22
Uzun Mescid yakınındaki sıbyan mektebi muallim vekili	2
Uzun Mescid sebilcisi (su dağıtmakla görevli kişi)	1
Uzun Mescid kayyumu (hademe)	2
Uzun Mescid aydınlatması için mum yağı, keten tohumu yağı alınması	3
Uzun Mescid bakım ve temizlik masrafları	3
Mütevellî	1

6.2. Ahmed Ağa bin Mustafa Vakfı

Hicrî 1292 (miladî 1875) yılında Safranbolu'nun Hacı Derviş Mahallesi'nde kurulmuştur. Vakfın kurucusu Hacı Bakizâde Ahmed Ağa bin Mustafa bin Ahmed olup vakfın kuruluş sermayesi 800 kuruştur. Vakfın geliri, Bağlar bölgesinde bulunan Taşlıboğaz mevkiinde yer alan caminin personel giderleri ile caminin bakım ve onarım masraflarına tahsis edilmiştir (Bk. Tablo 2). Para vakfının gelirleri giderlerinden fazla olur ise fazlalığın fakir Müslümanlara dağıtılma şartı da vakfiyede yer almaktadır. Vakfın yönetimi ise Safranbolu ahalisinden Nakşibendi tarikatı şeyhi Es-Seyyit Mehmed Efendi ibn El-Hâc Mustafa'ya şart koşulmuştur.

Vakfın harcama kalemlerine konu olan camiye ilişkin saha araştırmamızda Safranbolu'nun Bağlar bölgesi Taşlıboğaz mevkiinde (günümüzde Taşlıboğaz Sokak) böyle bir yapıya rastlanılmamıştır. Bölgenin mukimleri ve yaşlı kimselerle yaptığımız görüşmelerde geçmişte bu mevkide yıkılan eski bir mescid olduğu bilgisi edinilmiştir. Yine vakfın kurucuları hakkında bölgede yaptığımız araştırmaya göre Bakioğulları olarak bilinen kimselerin İstanbul'da yaşadıkları şeklinde bilgi edinilmiştir.

Tablo 2. *Ahmed Ağa bin Mustafa Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	800 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Bağlar bölgesi Taşlıboğaz mevkiinde yer alan camii için Ramazan aylarında 4 vukiyye revgân-ı şem (Mum Yağı)	-
Cami imamına	15
Cami hatibine	20
Cami müezzinine	15
Caminin bakım ve onarımı için	25
Muhasebe gideri	5

6.3 Hacı Emin Ağa Vakfı

Vakfiye kayıtlarına göre Safranbolu'nun Bulak Köyü'nde kurulmuş olan vakfın kuruluş tarihi hicrî 1295'tir (miladî 1878). Vâkîf Hacı Emin Ağa bin Hacı Emin olup kuruluş sermayesi 2000 kuruştur. Para vakfının muamele oranı onu on bir (yüzde 15) olup muamele şartı ise rehn-i kavi veya rehn-i melidir. Vakfın gelirinden hâsıl olan yıllık üç yüz kuruş gelir ismi vakfiyede zikredilmeyen ve Bulak Köyü'nde yer alan bir caminin hatibine tahsis edilmiştir (Bk. Tablo 3).

Bulak Köyü günümüzde Safranbolu'ya ait bir köy olup oldukça eski bir yerleşim yeridir. Vakfiyede geçen camiye araştırmak amacıyla köye yaptığımız ziyarette söz konusu caminin izine rastlanılmıştır. Cami günümüzde resmi ismiyle Bulak Köyü Akyol Mahallesi Cami olarak geçmekte olup maalesef köylülerin kendi imkanlarıyla yaptıkları çalışmayla dış cephesi sıvayla kaplanmış, iç mekân ise özensizce tadilata uğramıştır. Caminin orijinal minaresi de günümüzde ulaşamamıştır. Caminin orijinal kitabesi de yerinde olmayıp günümüz Türkçesi'yle asılmış bir levhada "Bulak Köyü Ahalisinden Hacı Eminoğlu Hacı Emin Akyol Mahallesinde Bulunan (Hacı Murat Cami) Vakfı. Musahip Mustafa Paşa Hacı Murat Vakfına 2000 Kuruş Nakit Para Vakfettiği İçin Tahmini 1683-1685 Yıllarında Yapıldığı Sanılmaktadır" şeklinde bir bilgi bulunmaktadır. Musahib Mustafa Paşa IV. Murat döneminde 1683-1685 yılları arasında kaptan-ı deryalık yapmış ve padişahın kızıyla evlenmiştir. Caminin duvarına asılı (kitabe yerinde) yeni Türkçe harflerle yazılan bilgilerde karışıklık bulunmaktadır veyahut bilgiler iyi aktarılamamıştır. Cami, Musahib Mustafa Paşa tarafından XVII. asrın sonlarında inşa olunmuş ise ki caminin içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait "Cami İbadete Açılış Berati"nda inşa tarihi 1685 yılı olarak geçmektedir, para vakfı bundan yaklaşık iki asır sonra zaten ibadete açık iken hatibine gelir tahsis etmek üzere kurulmuştur. Yine aynı belgeye göre caminin mülkiyeti köy tüzel kişiliğine aittir. Caminin dış ve iç görselleri çalışmanın ekinde yer almaktadır (Resim.1,2).

Tablo 3. Hacı Emin Ağa Vakfı

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Bulak Köyü Camii hatibine	300

1.4. Mongazâde Ömer Ağa ibn-i Abdullah bin Ömer Vakfı

Hicrî 1297 (miladî 1879) yılında Safranbolu'ya ait Ova Nahiyesi'ne bağlı Doğanşah divanı köylerinden Şeyler Karyesi'nde kurulan vakfın kurucusu ise Mongazâde Ömer Ağa ibn-i Abdullah bin Ömer'dir. İki bin kuruş sermaye ile kurulan vakfın muamele oranı onu onbirdir (yüzde 15). Vakfın ikraz işlemlerinden elde edeceği gelirden vâkîfın inşa ettirdiği caminin personel giderleri ile caminin bakım ve onarım masraflarına tahsisat yapılmıştır (Bk. Tablo 4).

Para vakfına konu olan cami tarafımızca ziyaret edilmiştir. Cami günümüzde restorasyon çalışması sayesinde halen ayakta ve hizmette olup minaresine ilk yapıldığı hali ile muhafaza edilerek orijinal hali ile günümüze kadar gelmiştir. Vakfiyede para vakfının kuruluş yeri olarak Safranbolu'ya tabi Ova nahiyesine bağlı Doğanşah divanı köylerinden Şeyler Köyü olarak geçen bölgenin günümüzdeki adı ise Ovaşeyhler Köyü'dür. Caminin günümüzdeki resmî adı Ovaşeyhler Köyü Cami olup Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait "Cami İbadete Açılış Berati" belgesinde mülkiyetinin köy tüzel kişiliğine ait olduğu, yapım yılının bilinmediği, 1992 yılında ibadete açıldığı ifade edilmektedir. Caminin imamı ile yapılan görüşmede zikrolunan caminin Osmanlı

döneminden kalma eski bir cami olduğu, dış kısmının onarımdan geçtiği ve isminin halk arasında Divan cami olarak geçtiği belirtilmektedir. Kanaatimize göre bu isim vakfiyede geçtiği üzere bu bölgenin Divan köylerinden olmasıyla ilişkilidir. Camiye ait herhangi bir kitabeye ise rastlanılmamıştır. Camiye ilişkin dış ve iç fotoğraf çekimleri işbu çalışmanın ekinde yer almaktadır (Resim 3).

Tablo 4. *Mongazâde Ömer Ağa ibn-i Abdullah bin Ömer Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Cami hatibine	20
Cami ferraşına	20
Cami müezzinine	20
Muallim-i Sıbyan	20
Caminin bakım ve onarımı için	120
Muhasebe gideri	20
Mütevelli	20

1.5. Hacı Fezullah Zade İsmail Ağa Vakfı

Hicrî 1298 (miladî 1880) yılında Safranbolu'ya tâbi Yörük Nahiyesi'nin Sariahmetli Köyü'nde kurulan vakfın vâkıfı Sakazâde el-hac İsmail Ağa ibn-i el-hac Fezullah bin Abdullah'tır. 1500 kuruş sermaye ile kurulan para vakfının muamele oranı yıllık yüzde 15'tir. Para vakfından yılda elde edilecek gelirden Sariahmetli Köyü'nde bulunan caminin personel giderleri ile caminin bakım ve onarım masraflarına tahsisat yapılmıştır (Bk. Tablo 5). . Muamele şartı olarak ise rehn-i kavi veya kefil-i meli belirtilmiştir.

Sariahmetli Köyü'ne yaptığımız ziyarette bölge halkından aldığımız bilgiye göre köyün yerinin taşındığı, Osmanlı döneminden kalma eski bir caminin ise yıkıldığı öğrenilmiştir. Görüştüğümüz köylülerden birisinin aile lâkabının Sakazâde olduğu ancak ne vâkıf ne de vakıfla ilgili bir malumatının olmadığı da öğrenilmiştir.

Tablo 5. *Hacı Fezullah Zade İsmail Ağa Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	1.500 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Cami imamına	80
Cami müezzinine	25
Cami ferraşına	10
Caminin bakım ve onarımı için	40
Muhasebe gideri	10
10 vukiyye revgân-ı şem (Mum Yağı)	-

1.6. Cebecizâde Mustafa Ağa Vakfı

Safranbolu Eski Çarşı'daki Karaali Mahallesi'nde hicrî 1300 (miladî 1882) kurulmuştur. Vakfın kurucusu Cebecizâde el-hac Mustafa Ağa ibn-i Mehmed bin Mustafa olup kuruluş sermayesi 2000 kuruştur. Para vakfının muamele oranı yıllık yüzde 15 olup, geliri Aşağı Tabakhane'de bulunan bir mescidin günde beş vakit namaz kıldırarak olan imamına 150 kuruş, geri kalan 150 kuruş ise mescidin bakım ve onarımına tahsis edilmiştir. Muamele şartı olarak ise rehn-i kavi veya kefil-i meli belirtilmiştir.

Karaali Mahallesi'ne yaptığımız ziyarette Aşağı Tabakhane bölgesinde böyle bir mescidin varlığı tespit edilememiştir.

Tablo 6. *Cebecizâde Mustafa Ağa Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Tabakhane'de bulunan bir mescidin imamına	150
Caminin bakım ve onarımı için	150

1.7. Abdi Hocaâde İsmail Efendi Vakfı

Abdi Hocaâde İsmail Efendi ibn-i Ahmed Efendi ibn-i Abdi tarafından hicrî 1300 (miladî 1882) yılında Safranbolu'nun Karaali Mahallesi'nde 1500 kuruş sermaye ile kurulan vakfın muamele oranı yüzde 15'tir. Vakfın gelirin Safranbolu'nun Bağlar mevkiinde yer alan Çampınarı Camii'nin berât ile hatip tayin edilen kimselere tahsis edilmiştir ki bu yıllık 225 kuruştur (Bk. Tablo 7). Vakfın muamele şartı ise borçlandırma işlemlerinin rehn-i kavi veya kefil-i meli ile yapılmasıdır.

Tarafımızca bölgede yapılan araştırmaya göre söz konusu Çampınarı adıyla Bağlar mevkiinde bir cami tespit edilmiştir. Caminin Safranbolu Müftülüğü tarafından asılan levhasında yapım tarihi olarak 1946 yılı belirtilmekle birlikte kapısında yer alan Osmanlıca kitabede ise eski harflerle "Mukaddimen Abdi Hocaoğlu İsmail Efendi eser-i hayratı iken harab olub ahfâdı Arap Hacıoğlu Hamdi Kılınc tarafından müceddiden inşâ ve dindaşlarına armağan edilmiştir. 1946" yazılıdır (Resim.4, 5, 6). Yani bu kitaben anlaşıldığına göre para vakfına konu olan caminin 1946 yılında yeniden inşa edilmesiyle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Vakfın kurucusu Abdi Hocaâde İsmail Efendi'nin soyundan gelen kişiler halen daha Safranbolu'da yaşamaktadır. Safranbolu Eski Çarşı'da ve Bağlar bölgesinde Abi Hocaâde İsmail Efendi'ye ait konaklar günümüze kadar ulaşmış olup, mahdumlarından büyük dedesiyle aynı ismi taşıyan Abdi Dayan ve annesi Muhide Dayan ile mülakat yapılmıştır. Abdi Bey ve annesi Müfide Hanım, büyük dedeleri Abdi Hocaâde İsmail Efendi hakkında bilgi sahibi olmayıp kurduğu para vakfından da haberdâr değildir (Resim 7).

Tablo 7. *Abdi Hocaâde İsmail Efendi Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	1.500 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Çampınarı Camii hatibine	225

1.8. Helvacıoğlu İsmail Ağa ibn Hasan Vakfı

Hicrî 1307 (miladî 1889) yılında Safranbolu'ya bağlı Kuzyakaköşeler Köyü'nde kurulan para vakfının vâkîfi Helvacıoğlu İsmail Ağa ibn-i Hasan'dır. 2000 kuruş sermaye ile kurulmuş olup, muamele oranı yüzde 15 olarak belirlenmiştir. Muamele şartı ise rehni kavi ve kefilî melî ile işlemlerin yapılmasıdır. Vakfiyede belirtildiğine göre Feyziye Cami adındaki bir cami vakfın kurucusu tarafından yeniden inşa edilmiş ve bu cami için tahsisatlarda bulunulmuştur (Bk. Tablo 8).

Vakfın kurulduğu Kuzyakaköşeler Köyü'ne yaptığımız ziyarette köyün eski yerleşim yerinin oldukça yüksek bir bölgede olduğu, klasik Safranbolu mimarisinin unsurlarını taşıyan evlerin bakımsız bir şekilde terkedilmiş olduğunu gözlemledik (köyün eski yerleşim yerinde hali hazırda yalnızca bir hanenin yaşadığı bilgisini aldık). Köylülerden öğrendiğimiz bilgilere göre köy 1950'li yıllarda eski yerleşim yerinden daha aşağı bir noktaya taşınmış. Vakfiyede zikredilen Feyziye Cami'ni eski yerleşim yerinde zorlu koşullarda görme imkanına da eriştik. Çatısı çöken, içinde ve çevresinde otlar biten cami metrûk bir haldedir (Resim 8, 9, 10).

Tablo 8. *Hacı Feyzullah Zade İsmail Ağa Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Feyziye Cami imamına	100
Cami hatibine	100
Cuma günleri camide vâkîfın kendisi ve atalarının ruhlarına Yasin, Tebareke, ve Fetih Suresi okuyanlara	30
Caminin bakım ve onarımı için	50

1.9. Ali Ağa ibn İsmail Vakfı

Uzun Hüseyin oğlu Ali Ağa ibn-i İsmail bin Mustafa tarafından hicrî 1314 (miladî 1896) yılında Safranbolu'ya Kızılcaviran alevî köyünde kurulmuştur. 500 kuruş sermaye ile kurulmuş olan para vakfının muamele oranı yüzde 15 olup muamele şartı ise rehni kavi veya kefil-i melîdir. Vakfiyesine göre vakfın işlemlerinden elde edilecek gelir köyde bulunan Safiler Camii hatibine berâtle hatiplik yapan kimselere yıllık 10 kuruş, 20 kuruş ise sermayeye eklenerek ihtiyacı halinde caminin bakım ve onarımına tahsis edilmiştir.

Günümüzde Safranbolu'ya bağlı Aşağı Kızılcaören ve Yukarı Kızılcaören isimlerini taşıyan iki köy bulunmaktadır. Bu köylerin eski isimleri Kızılcaviran-ı Süflâ ve Kızılcaviran'dır. Bölgeye yapmış olduğumuz ziyarette her iki köyde de Safiler Cami adında bir camiye rastlanılmamış olup, köy halkından edindiğimiz bilgiye ise bu köylerde alevî kimlikli hiçbir hane geçmişten bugüne mevcut olmamıştır. Bir başka çalışmada da ismi geçen Kızılcaviran Köyü'ne ilişkin verilen bilgide, 1571 yılına ait bir mühimme kaydında Kastamonu beyi, Küre ve Taşköprü kadılarına yollanan bir hükümde Hamidbükü isimli bir köyde yaşayan İlyas isimli birinin Hacıyülük, Karacakara ve Kızılcaviran köylerinde alevî vatandaşların yaşadığını bildiren ifadeleri yer almaktadır (Gülten, 2016: 34). Söz konusu köyün günümüzde Kastamonu iline bağlı Taşköprü ilçesinin aynı ismi taşıyan Kızılcaviran köyü olup olmadığı ise araştırmaya muhtaçtır.

Tablo 9. *Ali Ağa ibn İsmail Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	500 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Çampınarı Camii hatibine	10
Sermayeye eklenen ve ihtiyaç halinde bakım ve onarım için	20

1.10. Karaahmed oğlu İsmail Çavuş ibn Mustafa bin Abdullah Vakfı

Hicrî 1322 (miladî 1904) yılında Safranbolu'ya bağlı Ulus Nahiyesi'nin Çavuş Köyü'nde kurulan vakfın kuruluş sermayesi 2000 kuruş olup vâkîfi Karaahmed oğlu İsmail Çavuş ibni Mustafa bin Abdullah'tır. Muamele oranı yüzde 15 olup muamele şartı ise rehn-i kavi veya kefil-i melîdir. Vakfiyeye göre vakıftan elde edilen gelir Burhaniye Camii'nin bakım ve onarımı ile camide hatip olarak görev yapan kişiye tahsis edilmiştir.

Günümüzde Ulus bir ilçe hüviyetinde olup Bartın iline bağlıdır. Vakfiyede Çavuş Köyü ile Dere Köyü'nün sınıır olduğu mevkide olduğu belirtilen Burhaniye Cami, bölgeye yaptığımız ziyarette tespit edilememiştir, bölge halkının bu isimli bir cami hakkında bilgisi bulunmamaktadır.

Tablo 10. *Karahmed oğlu İsmail Çavuş ibn Mustafa bin Abdullah Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Burhaniye Camii hatibine	30
Burhaniye Camii bakım ve onarım için	20

1.11. Hatib oğlu Hasan Ağa ibn Yakup Vakfı

Safranbolu'ya bağlı Bulak köyünde Hatib oğlu Hasan Ağa İbn-i Yakup bin Yusuf tarafından 2.000 kuruş sermaye ile hicrî 1323 (miladî 1905) yılında kurulmuştur. Muamele oranı yüzde 15 olup muamele şartı ise rehn-i kavî veya kefil-i meli olarak belirtilmiştir. Vakfın geliri, vâkîfın Safranbolu'ya bağlı (günümüzde Eflani ilçesi) Alaçat Köyü'nde kendi inşa ettirdiği Mahmudiye isimli caminin personel giderleri ile caminin sair ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. Vâkîf ayrıca vakfın gelirinden her yıl 25 kuruşun sermayeye dahil edilmesini ve bu meblağ 500 kuruşa ulaşınca mektep, su yolu, çeşme, yol gibi hizmetlere tahsis edilmesini şart koşturmuştur.

Tablo 11. *Hatib oğlu Hasan Ağa ibn Yakup Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Mahmudiye Camii imamına	25
Mahmudiye Camii hatibine	200
Mahmudiye Camii'nin mum yağı, gaz yağı, kandil yağı gibi ihtiyaçları için	50
Sermayeye eklenecek (500 kuruş olana kadar)	25

1.12. Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa Vakfı

Hicrî 1324 (miladî 1906) yılında Safranbolu'ya bağlı Konarı Köyü'nde kurulmuştur. Vakfın kurucusu Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa ibn-i Ahmet bin Mehmet olup kuruluş sermayesi 2.000 kuruştur. Muamele şartı yüzde 15, şartı ise rehni kavi veya kefil-i meli ile tesis edilmiştir. Vakfın geliri Konarı Köyü'nde yer alan Ferhadlı Camii hatibi ile caminin bakım onarım ve sair ihtiyaçları için tahsis edilmiştir (bk. Tablo 12).

Günümüzde Konarı Köyü mahalle olarak dönüşmüştür. Tarihi bir yerleşim yeri olan Konarı'da yaptığımız saha araştırmasında Ferhatlar Cami'ne rastlanılmış, Anıtlar Kurulu tarafından üç-dört yıl önce restorasyondan geçirildiği bilgisi edinilmiştir (Resim 11, 12).

Tablo 12. *Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Ferhadlı Camii hatibine	200
Ferhadlı Camii'nin mum, zeytinyağı ve lamba vs. ihtiyaçları için	50
Ferhadlı Camii'nin bakım ve onarımı için	50

1.13. Karabicanoğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi Vakfı

Karabicanoğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi tarafından hicrî takvime göre 1324 (miladî 1906) yılında kurulmuş olup kuruluş sermayesi 2.000 kuruştur. Muamele oranı yüzde 15, şartı ise rehn-i kavî veya kefil-i melîdir. Vakfın kuruluş yeri Safranbolu'nun Ulus Nahiyesi'ne (Günümüzde Ulus, Bartın ilinin bir ilçesidir) bağlı İğneciler Köyü'dür. Vâkıf tarafından İğneciler ile Abdurrahmanlar köylerinin arasında İhsaniye adıyla bir cami yaptırılmıştır. Bölgede yaptığımız ziyarette bilgi aldığımız köyde yaşayan Ali Kaba ve diğer kişilere göre bahsi geçen cami 1969 yılında yıkılmış, yıkılan caminin ay yıldızlı minaresi Ağaköy'deki bir camiye nakledilmiştir. Günümüzde yıkılan caminin yerine yapılan yeni bir cami bulunmaktadır.

Tablo 13. *Karabicanoğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15

1.14. Bayram Ağa İbn Ahmed Vakfı

Hicrî 1326 (miladî 1908) yılında Safranbolu'nun Ova Nahiyesi'ne Çalış Köyü'nde kurulmuştur. Kurucusu Abdülbaki oğlu Arnavut Bayram Ağa ibn-i Ahmed'dir. Vakfın kuruluş sermayesi 2.000 kuruş olup muamele oranı yüzde 15, şartı ise rehn-i kavi ve kefil-i meli veyahut ikisinden birisidir. Vakfın geliri vâkıfın kendi yaptırdığı Mesudiye isimli caminin personel gideri ile caminin bakım ve onarım işlerine tahsis edilmiştir (Bk. Tablo 14). Vakfın tevliyeti hayatta olduğu sürece vakfın kurucusuna, vefâtından sonra oğlu Mehmet Ali'ye, o da vefât edince onun soyundan gelenlere tanımlanmıştır.

Vakfın kurulduğu yer günümüzde Karabük iline bağlı Eflâni İlçesi'nin Ovaçalı Köyü'dür. Yaptığımız saha araştırmasında köyün bulunduğu bölge Arnavut Mahallesi olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyede adı geçen caminin halen ayakta olduğu, bölgedeki insanlardan alınan bilgiye göre yanında bulunan derede yaşanan taşkın nedeniyle orijinal duvarlarının yıkıldığı ancak tavanın ve caminin diğer bölümlerinin taşkından etkilenmediği görülmüştür (Resim.13). Köyde vâkıfın soyundan gelen (torununun çocuğu ve bir sonraki nesil) kimselerle görüşme imkânı olmuş, dedelerinin (Bayram Ağa) camiye inşa ettirdiğini bildiklerini ancak kurmuş olduğu para vakfından haberdâr olmadıkları bilgisi edinilmiştir. Bayram Ağa'nın oğlu Mehmet Ali'nin oğlu Satı'nın (resmî kimliğinde Sadık ismi geçmekle birlikte mezar taşında bu isim geçmekte ve kendisi yaşadığı sürece bu isimle anılmış) oğlu Sâdi Yalçın (81 yaşında) ile ve onun yeğeni Nihat Yalçın ile görüşme imkânımız olmuştur (Resim 14, 15). Oğul Sâdi Bey'in bildirdiğine göre (Bayram Ağa'nın torunu) Satı Bey 65 yıl boyunca bahsi geçen caminin imam-hatipliğini üstlenmiştir. Sâdi

Bey'in belirttiğine göre Bayram Ağa Arnavutluk'tan gelerek bu köye yerleşmiş, hızarçılık yaparak elde ettiği keresteleri öküz arabasıyla Bartın'a götürerek geçimini temin etmiştir. Sâdi Bey'in aktardığına göre Bayram Ağa eşkiyaların saldırısı nedeniyle genç yaşta vefat etmiştir.

Tablo 14. *Bayram Ağa İbn Ahmed Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Mesudiye Camii imamına	100
Mesudiye Camii hatibine	100
Mesudiye Camii bakım ve onarım masrafları için	50
Cuma günleri camide vâkıfın kendisi ve atalarının ruhlarına Yasin, Tebareke, ve Fetih Suresi okuyanlara	30

1.15. Mustafa Ağa bin Ahmed Vakfı

Safranbolu'ya bağlı Aktaş Nahiyesi'nin Karaşar Köyü'nde hicrî 1324 (miladî 1906) yılında Çamkerten oğlu Mustafa Ağa ibn-i Ahmed tarafından kurulmuştur. 2.000 kuruş sermaye ile kurulan para vakfının muamele oranı yüzde 15, muamele şartı ise rehn-i kavî veya kefil-i melî temin edilmesidir. Vakfiye belirtildiğine göre vâkıf tarafından Hamidiye adıyla bir cami kurulmuş, işbu para vakfı da bu caminin çalışanlarına gelir elde edebilmek için tesis edilmiştir. Vakfın işlemlerden elde edilen gelir mezkûr caminin tamir ve bakımı, kandil, mum yağı veya lamba gibi gerekli ihtiyaçları ile camide hatiplik yapan kimselere tahsis edilmiştir.

Günümüzde Karabük iline bağlı bir Karaşar Köyü bulunmaktadır. Bununla birlikte Çankırı iline bağlı Çerkeş ilçesine bağlı başka bir Karaşar Köyü daha vardır. Yaptığımız saha incelemesinde öncelikle Karabük'e bağlı Karaşar köyüne gittik ancak aradığımız köyün Çerkeş'e bağlı Karaşar köyü olduğunu, Çerkeş'teki bu köyün Aktaşkaraşar nâmiyle anıldığını öğrendik. Bunun üzerine Çankırı Karaşar Köyü'nde yaptığımız incelemede Osmanlı döneminden kalmış, inşâ tarihi hicrî 1319 (miladî 1901) olan bir caminin varlığını tespit ettik. Caminin üzerindeki yazıya göre 1960 yılında dış sıvası yenilenmiştir. Ayrıca cami içinde Sultan Reşad tuğralı (V. Mehmet, saltanat dönemi: 1909-1918) bir poster bulunmaktadır. Posterde "*Seferberlik var. Asker olanlar silah altına. Seferberlik birinci günü ... dır*" yazmaktadır (Resim.17,18, 19).

Tablo 15. *Bayram Ağa İbn Ahmed Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Hamidiye Camii hatibine	250
Hamidiye Camii bakım ve onarım masrafları için	50

1.16. Ali Ağa bin Ahmed Vakfı

Çam Kerten oğlu Ali Ağa ibn-i Ahmed tarafından bir önceki başlıkta zikredilen aynı bölgede (Safranbolu'ya bağlı Aktaş Nahiyesi'nin Karaşar Köyü) hicrî 1331 (miladî 1912) tarihinde kurulmuştur. Bir önceki vakfın kurucusu ile bu vakfın kurucu arasındaki akrabalık bağı hakkında elimizde veri olmamakla birlikte isimleri ve künyeleri itibarıyla aralarında bir bağ olduğunu tahmin edebiliriz. 2000 kuruş sermaye ile

kurulan para vakfının muamele oranı yüzde 15, muamele şartı ise rehn-i kavî veya kefil-i melî temin edilmesidir. Vakfiye belirtildiğine göre bir önceki vakıfta olduğu gibi köydeki Hamidiye adıyla var olan caminin çalışanlarına gelir elde edebilmek için tesis edilmiştir. Vakfın işlemlerden elde ettiği gelirden söz konusu camide imamı ile müezzinlik ve ferraşlık yapan kimselere tahsisat yapılmıştır.

Tablo 16. *Ali Ağa bin Ahmed Vakfı*

Kuruluş Sermayesi	2.000 Kuruş
Muamele Oranı	% 15
Harcama Kalemi	Yıllık Kuruş
Hamidiye Camii imamına	240
Hamidiye Camii müezzin ve ferraşlık yapan kimselere	60

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin erken tarihlerinden itibaren varlıkları bilinen ve meşrûiyeti hakkında ulemâ arasında özellikle XVI. asırda hararetli tartışmalara sebep olan para vakıfları İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirler dışında taşra bölgelerde de faaliyetlerde bulunmuştur. Gerek taşra bölgelerinde kurulmuş olan para vakıflarına yönelik yapılan çalışmalara, gerekse Osmanlı'nın uzun soluklu ve geniş bir coğrafyada sağlamış olduğu iktidarı dönemine ilişkin para vakıflarını işlevleri ve hacimlerine yönelik bütüncül bilgiye bir katkı sunması amacıyla güden bu çalışmamızda incelediğimiz para vakıflarının kuruluş sermayesi, kuruluş amaçları, kuruldukları dönem, işlem türleri, kâr hadleri, teminat yapıları, vakfın yöneticileri gibi birçok bilgiyi ortaya koymuş bulunmaktayız.

Bu bilgilerden hareketle Safranbolu'da kurulmuş olan para vakıflarının kuruluş sermayelerinin aynı döneme tekâbüle eden diğer Osmanlı kazalarındaki para vakıflarının kuruluş sermayelerine yakın olduğu ve yine aynı şekilde kredi işlemlerinde %15 kâr haddi uygulamasının da benzerlik teşkil ettiğini belirtebiliriz.

Çalışmada incelenen 16 adet para vakfının toplam kuruluş sermayesi 31.400 kuruş olup en yüksek sermaye ile kurulan vakıf 5.100 kuruş ile Debbağ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah Vakfı'na aittir. Bu kişinin bir debbağ olması Safranbolu'da debbağlık (dericilik) mesleğini icrâ edenlerin zenginliklerine bir delil teşkil edebilir. 1840'ta Safranbolu'da yapılan temettüat sayımından hareketle bir dükkânın ortalama değerinin 600 kuruş olduğu iktisadî bir yapıda Safranbolu'da kurulan para vakıflarının sermayelerinin toplamının 52 adet dükkâna denk geldiğini, bunun ise ciddi bir ölçek teşkil ettiğini belirtebiliriz.

Safranbolu'da kurulan para vakıflarında vakfiyelerinde geçen cami ve mescitlerden bir bölümünün günümüze kadar intikâl ettiğini bir kısmının metrûk vaziyette olduğu bir kısmının ise günümüze ulaşmadığını da yaptığımız topografik çalışma ile tespit etmiş bulunduk.

Ayrıca Safranbolu'da para vakfı kuran kişilerin soyundan gelen birkaç kişi ile de görüşme imkânı sağlanmış, bu kimselerin büyük dedelerinin kurmuş olduğu vakıflardan haberdâr olmadıkları da görülmüştür. Bu ise tarihî ve kültürel miras anlamında kuşaklar arasında bir kopuş yaşandığını göstermektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi (VGMA)

VGMA- 595-199-212; VGMA-606-8-11; VGMA-593-29-26; VGMA-593-154-147; VGMA-587/3-1-115-44; VGMA-608/171-83; VGMA-587/3-1-268-329; VGMA-600 -44-55; VGMA-608/1-71-84; VGMA-589-139-249; VGMA-602-257- 443; VGMA-589-72-120; VGMA-595-212-225; VGMA-589-264-437 ; VGMA-603-74-125;

VGMA-372-232-15

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim ve Ülkü Özsoy (1998). *Safranbolu Vakfiyeleri*. Safranbolu Kültür ve Turizm Vakfı Yayını.

Akgündüz, Ahmed (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akyıldız, Ali (2010). “Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti”. *TDVİA*, (39), 7.8.

Atar, Abdulkadir (2015). XVIII. Yüzyıl’da Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadî Hayat. *Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atar, Abdulkadir (2016). Osmanlı’da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin İlmi Mecmuası*, 143-172.

Atar, Abdulkadir (2017). İslami İnanç Sisteminde Finansal Yapı ve Faize Bakış. İ. Eroğlu (Dü.) içinde, *İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar* (s. 189-214). Bursa: Ekin Yayınevi.

Bardakoğlu, Ali (1997). Vakıf. *İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (Cilt IV), 2117.

Bilgin, Vejdi (2003). *Fakih ve Toplum (Osmanlı’da Sosyal Yapı ve Fıkıh)*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1969). *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, (Cilt IV). İstanbul.

Çağatay, Neşet (1994). *Güncel Konular Üzerine Makaleler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çiftçi, Cafer (2004). 18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (36), 83.

Çizakça, Murat (2000). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayını.

Demiryürek, Mehmet (2009). Kıbrıs Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd). *Turkish Studies*, Volume 4/8, 1015-1043.

Deniz, Şefaattin. (2014). Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa’nın Vakıfları. *Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Döndüren, Hamdi (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4.

Emecen, Feridun (2008). Safranbolu. *TDVİA*, 481-483.

Gel, Mehmet (2010). Kanunî’nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli “Hükm-i Şerîf”inin Yeni Bir Nüshası. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, (Cilt 4 Sayı 7 Kış 2010), 185-192.

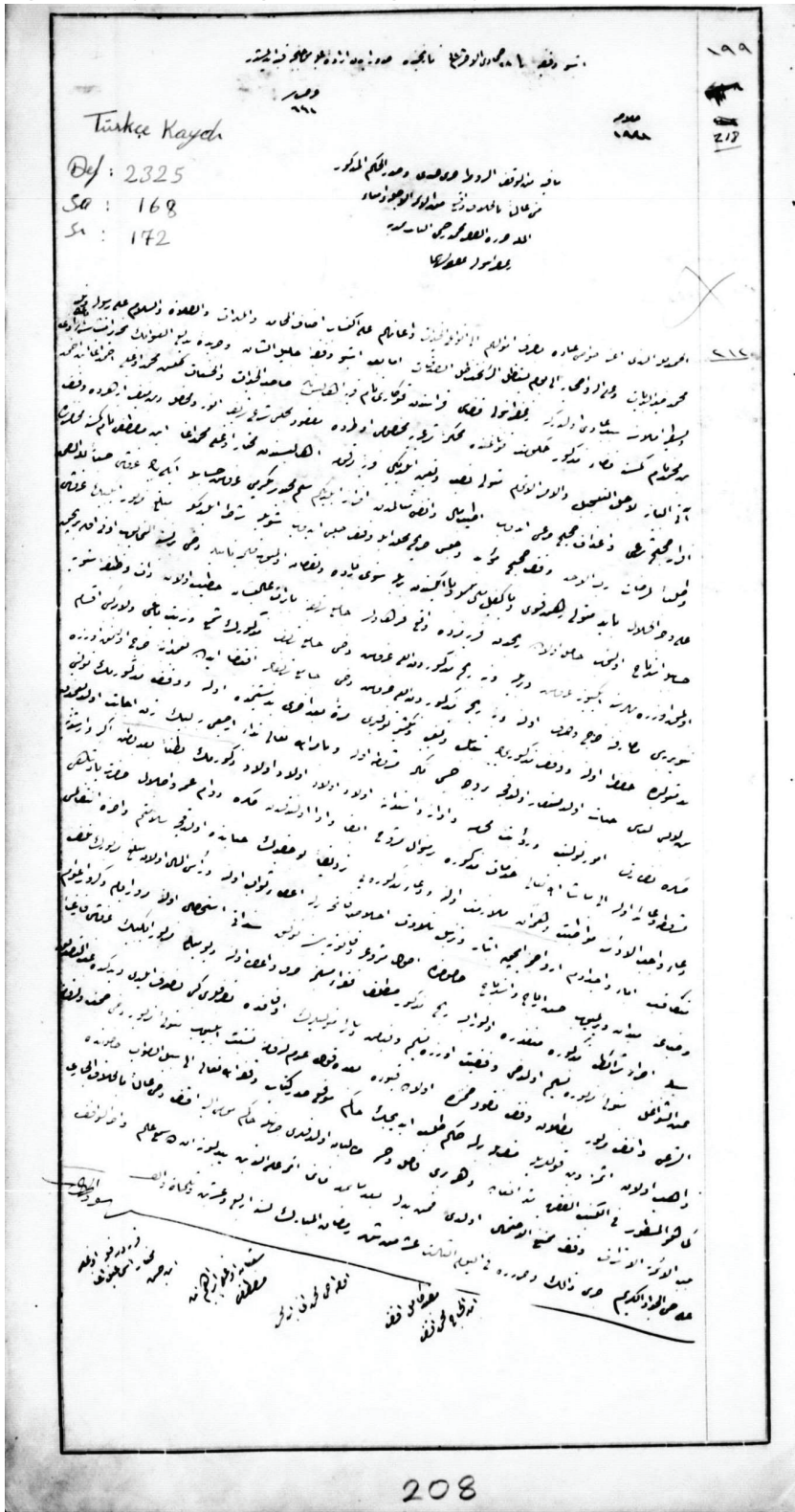
- Gel, Mehmet (2010). XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi Ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme. *Basılmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülten, Sadullah (2016). Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (11), 27-41.
- Gümüšoğlu, Mustafa Zahit (2006). Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840-1841). *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Hacı Mehmet (2012). Vakıf. *TDVİA* (Cilt XLII), 477.
- Karakaya, Recep- İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz (2013). *Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa Vakfiyesi ve Belgeler*. Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Koç, Mehmet (2015). 787–788 Numaralı Safranbolu Nüfus Defterleri. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Kurt, İsmail (2011). Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları. *İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finans Yöntemleri Toplantısı*, . 315-318.
- Lekesiz, M. Hulusi (1997). 16. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Prütanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri. *Basılmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okur, Kaşif Hamdi (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuûd Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (IV), 41-42.
- Özcan, Tahsin (2000). İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (4), 31-41.
- Özcan, Tahsin (2004). Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları. *Üsküdar Sempozyumu-I (düzenleyen Üsküdar Belediyesi)*, 60.
- Özen, Şükrü (2001). İstislâh. *TDVİA*, (23), 383-388.
- Öztürk, Nazif (1995). Evkâf-ı Hümayun Nezâreti. *TDVİA* (Cilt XI), 521-524.
- Öztürk, Nazif (2005). İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (XXIX), 7-20.
- Sarıköse, Barış (2013). Kadınhanı'nda Para Vakıfları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 115-132.
- Şimşek, Mehmet (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 207-220.
- Tabakoğlu, Ahmet (2015). *Türk İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Taş, Kenan Ziya (1997). 16. Yüzyılda Safranbolu İdari Yapısı ve Vakıfları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (C.18, S. 29), 199-206.
- Yazıcıoğlu, Hulusi (1982). *Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflani*. Karabük: Özer Matbaası.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ekler:

Ek.1. Safranbolu Para Vakıflarının Listesi

Sıra	Vâkıf	Kuruluş Tarihi	Kuruluş Yeri Kaza	Nahiye-Karve/Mahalle	Aslı Mal (Sermaye) Kuruluş	Muamele Oranı (Yıllık)	Muamele Şartı
1	Debbağ el-Hâc Hüseyin Ağa bin Hasan bin Abdullah	1802	Taraklı Borlu	Kapullu Karyesi	5.100	15%	Rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile
2	Hacı Bakı zade Ahmed ağa bin Mustafa bin Ahmed	1875	Zağferânbolu	Hacı Derviş Mahallesi	800	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
3	Hacı Emin Ağa bin Hacı Emin	1878	Zağferânbolu	Bulak Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
4	Mongazade Ömer Ağa bin Abdullah bin Ömer	1879	Zağferânbolu	Oda Nahiyesi, Doğanşah Divanı, Şeyhler Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
5	Sakazâde el-hac İsmail Ağa ibni hac Feyzullah bin Abdullah	1880	Zağferânbolu	Yörük Nahiyesi, Memeklu Divanı, Sanı Ahmed Karyesi	1.500	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
6	Cebecizâde el-hac Mustafa Ağa ibni Mehmed bin Mustafa	1882	Zağferânbolu	Kara Ali Mahallesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
7	Abdi Hocaizâde İsmail Efendi ibn Ahmed Efendi ibn Abdi	1882	Zağferânbolu	Kara Ali Mahallesi	1.500	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî ile
8	Helvacioğlu İsmail Ağa bin Hasan	1889	Zağferânbolu	Kuzyakökeseleler Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî ve kefil-i melî ile
9	Uzun Hüseyin Oğlu Ali Ağa bin İsmail bin Mustafa	1896	Zağferânbolu	Kızılcaviran Alevi Karyesi	500	15%	Rehn-i kavî ve kefil-i melî veyahud ikisinden biri ile
10	Kara Ahmed Oğlu İsmail Çavuş ibni Mustafa bin Abdullah	1904	Zağferânbolu	Ulus Nahiyesi, Çavuş Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
11	Hatib Oğlu Hasan Ağa bin Ya'kup bin Yusuf	1905	Zağferânbolu	Eflani Nahiyesi, Alaçat Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
12	Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa ibn Ahmet bin Mehmet	1906	Zağferânbolu	Konarı Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
13	Kara Bican Oğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi	1906	Zağferânbolu	Ulus Nahiyesi, İğneciler Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
14	Çamkerten Oğlu Mustafa Ağa ibni Ahmed	1906	Zağferânbolu	Aktaş Nahiyesi, Karaşar Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
15	Abdulbaki oğlu Damadı Arnavut Bayram Ağa ibn Ahmed	1908	Zağferânbolu	Ova Nahiyesi, Çalış Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî ve kefil-i melî veyahud ikisinden biri ile
16	Çam Kerten oğlu Ali Ağa ibni Ahmed	1912	Zağferânbolu	Aktaş Nahiyesi, Karaşar Karyesi	2.000	15%	Rehn-i kavî veya kefil-i melî
Toplam Sermaye					31.400		

Ek 2. Örnek Belge-1: Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa Vakfiyesi (VGMA- 595-199-212)



Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa Vakfiyesi (VGMA- 595-199-212) Transkripsiyonu

Hulâsa: 1991

İşbu vakfiye fi 28/Cemaziyelâhir sene 328 tarihinde sudûr eden irâde-i aliyye mucibince kaydolunmuştur. Mâ fihi minel-vakfi's-şurût cerâ 'indî ve sadere'l-hükmü'l-mezkûr minnî âlimen bil-hilâf vâki' mine'l-eimmeti'l-ecille ve ümenâi'l-mille harrerehu'l-fakîr Mehmed Rahmi en-Nâibü bi-medînet-i Safranbolu -gufire lehumâ-.

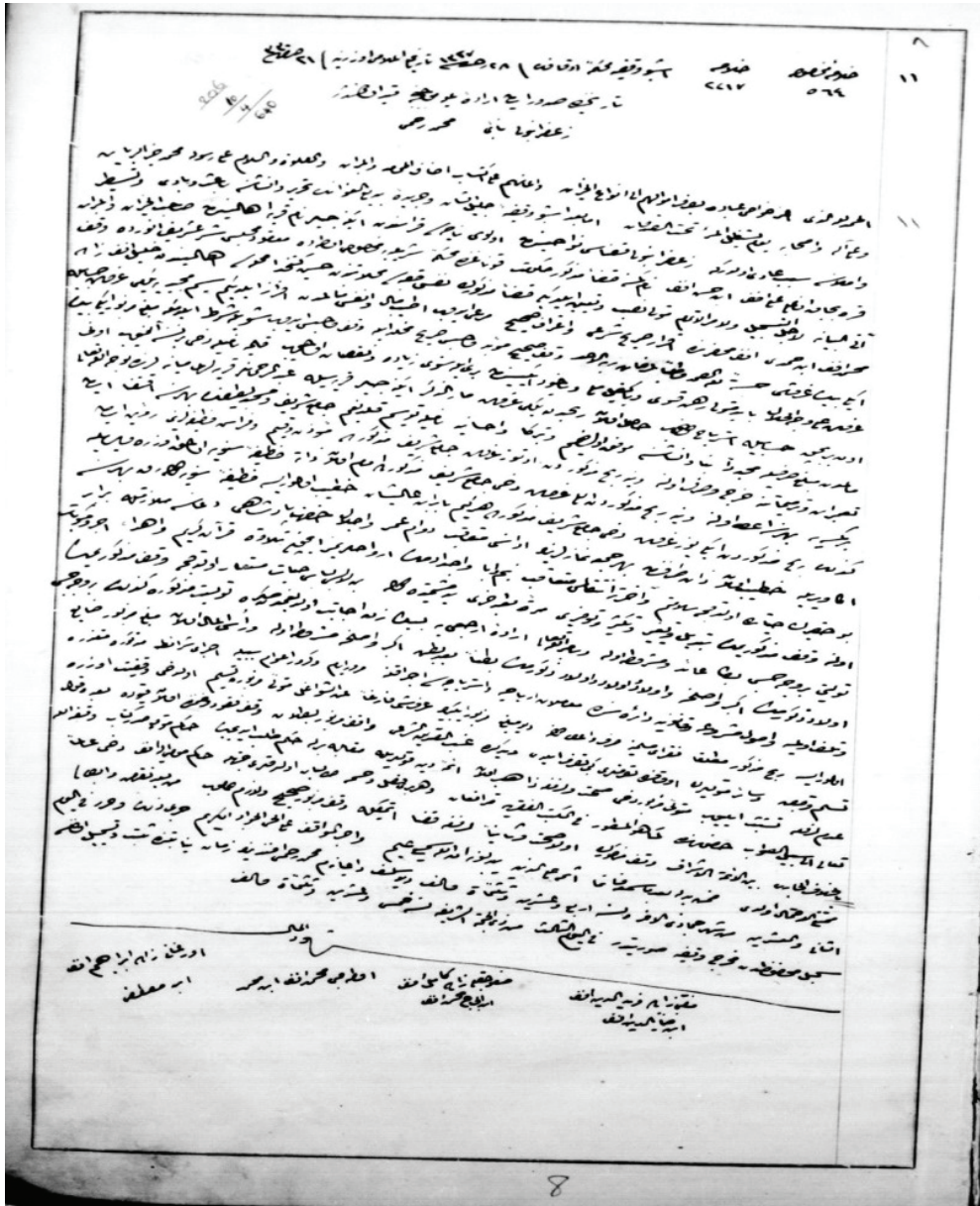
El-Hamdü lillâhillezi e'azze havâssa ibâdihi bi-sarf-ı emvâlihîm ilâ envâ'i'l-hayrât ve e'ânehum alâ iktisâbi esnafî'l-mehâmidi vel-meberrât ve's-salâtu ve's-selâmu alâ resûlihi ve nebiyyihi Muhammedin hayri'l-beriyât ve alâ âlihi ve ashabihi ilâ yevmi yestezillu'l-mer'û tahte's-sadakât.

Emma ba'd işbu vakfiye-i celilü's-şân ve cerîde-i bedî'i'l-ünvanın tahrir-i inşâsına bâ'is [ve] bâdî ve tastir-i imlâsına sebeb-i âdi oldur ki Safranbolu kazası kurâsından Konarı nam karye ahalisinden sahibu'l-hayrât ve'l-hasenât Keleş Mehmet oğlu Ahmet Ağa ibni Ahmet ibni Mehmet nam kimesne kazâ-i mezkûr hükümet konağında mahkeme-i şer'iyeye mahsus odada mâ'kûd meclis-i şer'-i şerîf-i enver ve mahfel-i dîn-i münîf-i ezherde vakf-ı âti'l-beyâna li-eclî't-tescîl ve'l-emri'l-itmâm mütevellî nasb ve ta'yin eylediği karye-i merkûme ahalisinden Muhtar oğlu Mehmet Ağa ibni Mustafa nam kimesne mahzarında ikrâr-ı sahih-i şer'î ve i'tiraf-ı sarîh-i mer'û edüp atyab-i mal ve enfes-i menâlimden ifrâz eylediğim sîm-i mecidi yirmi kuruş hesabıyla iki bin kuruşu hasbeten lillâhi's-Samed ve taleben li-merdâti Rabbihi'l-ahad vakf-ı sahih-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edüp şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezbûr iki bin kuruşu alâ vechil-helâl ba-yed-i mütevellî rehn-i kavî veya kefil-i melî veya ikisinden biriyle senevî ziyâde ve noksan olmayıp ve kalemiye nâmıyla dahi bir nesne alınmayıp onu on bir buçuk hesabıyla istirbah olunup hasıl olan rıbhdan karyemizde vâki' Ferhadlı Cami-i şerîfine ba-berât-ı âlişan hatib olan zat vazife-i seneviye olmak üzere beher sene iki yüz kuruş verile ve yine rıbh-ı mezkûrdan elli kuruş dahi cami-i şerîfi mezkûrun şem' ve zeyt yağı ve lâmba gibi aksâm-ı tenviriyesi masârifine harc ve sarf oluna ve yine rıbh-ı mezkûrdan elli kuruş dahi cami-i şerîfin iktizâ eden tamiratna harc olunmak üzere yed-i mütevellide hıfz oluna ve vakf-ı mezkûrumun tebdil ve tağyir ve teksir ve tevfiiri merreten ba'de uhrâ ve meşiyetimde ola ve vakf-ı mezkûrumun tevliyeti ben lâbis-i libas-ı hayat-ı müsteâr oldukça ber-vech-i hasbî bana meşrûta ola ve bi-emrillâhi teâlâ nida-i irci'ye lebbeykzen-i icabet olduğumdan sonra nezareti umûr-ı tevliyet ve rü'yet-i muhasebe idâne ve istidâne evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrumun batnen ba'de batnin ekber ve erşedine meşrûta ve ait ola ilâ maşaallâhu teâlâ hidemât-ı mezkûre ber-minvâl-i meşrûh ifâ ve edâ olunduktan sonra devam-ı ömr ve iclâl-i hazret-i padişâhi dua-i vacibu'l-edâsına muvazâbet hemvâre mülâze met oluna ve dua-yı mezkûreyi terdifen bu hakirin hayatta oldukça selametim ve âhara intikâlimi müte'akip âbâ ve ecdâdım ervâhımız için iysar ve tertil-i tilavet-i ihlas fatiha birle ita-i savâb oluna ve re'sü'l-mâl olan meblağ-ı mezbûrun telef ve ziyâ'ına meydan verilmeyip hüs-n-i irbah ve istirbah hususunda usul-i meşrû'îye ve kanuniyesine tevfiq-ı senedâti istihsal oluna mürûr eyyâm ve kururu â'vâm ile icra-yı şerait-i mezkûre müte'azzire olur ise rıbh-ı mezkûr mutlaka fukara-yı müslimine sarf ve i'tâ oluna deyu meblağ-ı mezbûr iki bin kuruşu fariğan anî's-şevâğil mütevellî-i mezbûra teslim ol dahi vakfiyet üzre tesellüm ve kabz vesair mütevellilerin evkâfta tasarrufları gibi tasarruf eyledi dedikte gibbe't-tasdiki's-şer'î vâkîf-ı mezbûr butlan-ı vakf-ı nukûd ve zımnında olan kuyûda ba'dehû havli adem-i lüzuma teşebbüs eyleyip mütevellî-i mezbûr dahi sıhhat ve lüzuma zâhib olan eimme-i dîn kavilleriyle mukabele birle hüküm talep edicek Hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitab veffakahullahu te'âlâ ilâ sebili's-savâb huzurunda kemâ hüve'l-mesturu fil-kütübi'l-fıkhiyye muterafi'an ve her biri fasl u hasme tâliban oldukları cihetle hakim-i mûmâ-ileyh efendi dahi âlimen bil-hilâfil-cârî

beynel-eimmeti'l-eshrâf vakf mümteni'ul-ihitmâl oldu. "femen beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhû allelezîne yübeddilunehu innellahe semî'un alim" ve ecru'l-vâkîfî ale'l-hayyî'l-cevadî'l-kerim. Cerâ zalike ve hurrîre fî'l-yevmî's-sâlis aşere min şehri Ramazani'l-mübârek li-sene erba'a ve işrîn ve selâse mi'ete ve elf.

Şuhûdu'l-hâl; -Karyeden Filibe oğlu Muhtar İsmail Ağa b. Hasan, Şaban oğlu İbrahim b. Mustafa, Odacı Mehmet Ağa b. Mehmet, Mukayyid Kâmil Efendi b. El-Hac Mehmet Efendi.

Ek 3. Örnek Belge-2: Kara Bican Oğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi Vakfiyesi (VGMA-606-8-11)



Kara Bican Oğlu Ali Efendi bin Hasan Efendi Vakfiyesi (VGMA-606-8-11) Transkripsiyonu

Hulâsa-i Mahsûsa 564

Hulâsa Esas:2217

İşbu vakfiyye Mahkeme-i Evkaf'ın fi 28 Receb sene 1327 tarihli ilâmi üzerine fi 21 Safer sene 330 tarihinde sudûr eden irade-i aliyye mücibince kayd olunmuşdur.

Zağferanbolu Nâibi Mehmed Rahmi.

el-Hamdu lillâhillezi e'azze havasse ibâdihi bi-sarfi envâlihîm ilâ-envâ'î'l-hayrât ve e'ânehum alâ-iktisab esnâfi'l-mehâmid ve'l-meberrât ve's-selâtu ve's-selâmu alâ-resûlihi Muhammedin hayri'l-beriyyat ve alâ-âlihi ve ashâbihi ilâ-yevmi yestezillü'l-mer'ü tahte's-sadakât.

Emmâ ba'd işbu vakfiyye-i celilü's-şân ve ceride-i bedi'ü'l-ünvânın tahrîr ve inşâsına bâ'is ve bâdi ve tastîr ve imlâsına sebep-i âdi oldur ki, Zağferanbolu Kasabası nevâhisinden Ulus nahiyesi kurasından İğneciler nâm karye ahalisinden sâhibü'l-hayrât ve'l-meberrât Karabican Oğlu Ali Efendi Bin Hasan Efendi nâm kimesne kaza-i mezkûr Hükûmet Konağında mahkeme-i şer'iyyeye mahsûs odada ma'kûd meclis-i şer'i şerif-i enverde vakf-ı âti'l-beyâna li-ecli't-tescîl ve'l-emri'l-itmâm mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği kaza-i mezkûrun nefsi kasabası mahallâtından Hüseyin Kethüda Mahallesi ahalisinden Halil Efendi-zâde Mehmed Efendi bin Hamdi Efendi mahzarında ikrâr-ı sarîh-i şer'î ve i'tiraf-ı sarîh-i mer'î edüb, atyeb-i mal ve enfes-i menâlimden ifrâz eylediğim sîm-i mecidiye yirmi kuruş hesabıyla iki bin kuruşu hasbeten lillâhi's-Samed taleben li-merdât-i Rabbihi'l-Ehad vakf-ı sahih-i müebbed ve habs-ı sarîh-i muhalled ile vakf u habs idüb;

Şöyle şart eyledim ki; meblâğ-ı mezbûru ki bin kuruşu alâ-vechî'l-helâl ba-yed-i mütevellî rehn-i kavî veya kefil-i melî veyahud ikisinden biri ile senevî ziyade ve noksan olmayub, kalemiye nâmıyla dahi bir nesne alınmayub, onu on bir buçuk hesâbıyla istirbâh olunub, hâsil olan rıbhından yirmi kuruş mârrü'z-zikr İğneciler Karyesiyle Abdurrahmanlar karyeleri meyanelerinde li-vechillâhi Te'âlâ malımdan meblâğ sarfiyla müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğum ve Teberrüken ve İhsaniye namıyla tevdim kıldığım câmi-i şerif ve mescid-i lâtifde beher sene iktiza eden ta'mirât ve termimatına harc ve sarf oluna ve yine rıbh-ı mezkûrdan otuz kuruş câmi-i şerif-i mezkûrda müezzin ve kayyim ve ferrâş ve vazifelerini rü'yet eden bir kimesneye beher sene i'tâ oluna ve yine rıbh-ı mezkûrdan elli kuruş dahi câmi-i şerif-i mezkûrda imam olan zâta vazife-yi seneviyye olmak üzere verile kezalik rıbh-ı mezkûrdan iki yüz kuruş dahi câmi-i şerif-i mezkûrda her kim bâ-berat-ı âlişân hatib olur ise vazife-i seneviyye olarak beher sene âna verile hatib olan zat tarafından beher cuma namazlarının edasını müte'âkib devam-ı ömr ve iclâl-i hazret-i padişahî duasına mülâzemetle beraber bu hakirin hayatda oldukça selâmetim ve ahirete intikalimi müteâkib benim ebâ ve ecdâdımın ervâhları için tilâvet-i Kur'an-ı Kerim ve ihda-i ecr ü mesûbat oluna.Vakf-ı mezkûrumun tebdîl ve tağyîr ve teksîr ve tevfi'ri merreten ba'de uhra yed-i meşiyetimde ola. Ben lâbis-i libas-ı hayât-ı müste'ar oldukça vakf-ı mezkûrumun tevliyeti ber-vech-i hasbî bana aid ve meşrûta ola ve bi-emrillâhi Te'âlâ irâde-i "irci'i"ye lebbeyken-i icâbet olduğumdan sonra tevliyeti mezkûre kezalik ber-vech-i hasbî evlâd-ı zükûrumun ekber ve aslahına ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrumun batnen ba'de batnin ekber ve aslahına meşrûta ola ve re'sü'l-mal olan meblâğ-ı mezbûr zâyî' ve telef olmaya ve usûl-i meşru'a ve kanuniye dairesinde mu'amelât-ı irbâhiye ve istirbâhiyyesi icraât oluna. Mürûr-ı eyyâm ve kurûr-ı a'vâm sebebiyle icrâ-yı şerâit müte'azzire olur ise rıbh-ı mezkûr mutlaka fakara-yı Müslümîne sarf ve i'tâ oluna deyu meblâğ-ı mezbûr iki bin kuruşumu fâriğân anî's-şevağil mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahi vakfiyyet üzere tesellüm ve kabz ve sâir mütevellîlerin evkafda tasarrufları gibi tasarruf eyledi dedikde ğibbe't-tasdikî's-

şer'î vâkîf-ı mezbûr butlan-ı vakf-ı nukûd ve zımında olan kuyûda baxdehu kavli adem-i lüzûma teşebbüs eyleyüb, mütevellî-i mezbûr dahi sıhhat ve lüzûmuna zâhib olan eimme-i din kavîleriyle mukabele birle hüküm taleb edicek hâkim-i muvakkı'î sadr-ı kitab veffakahullâhu Te'âla ilâ-sebili's-sevâb huzûrunda kema hüve'l-mestûr fî'l-kütübi'l-fıkhiyye müterâfi'an ve her biri fasl u hasme tâlibân oldukları cihetle hâkim-i mûmâ-ileyh efendi dahi âlimen bi'l-hilâfi'l-câri beyne'l-eimmeti'l-eşrâf vakf-ı mezbûrun evvelen sıhhat ve sâniyen lüzûmuna kaza etmekle vakf-ı mezbûr sahih ve lâzım olub, min-ba'd nakz ve ibtali mümteniü'l-ihtimal oldu."Fe-men beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhu alellezine yubeddilûnehu innallâhe semi'un alîm." ve ecrü'l-vâkîf ale'l-Hayyil Cevâdi'l-Kerîm. Cerâ zâlike ve hurrîre fî'l-yevmi's-sâni ve'l-işrîn min-şehri Cemâziye'l-ahire ve selâse mi'ete ve elf deyu selef-i dâ'iyânem Mehmed Rahmi Efendi'nin zaman-ı niyâbetinde sebt ve tescîl olunan sicill-i mahfûzundan muhrec vakfiyye sûretidir. Fî'l-yevmi's-sâlis min-Zilhiceti's-şerife li-sene hamse ve işrin ve selâse mi'ete ve elf. (22 Cemâziye'l-ahire 1324).

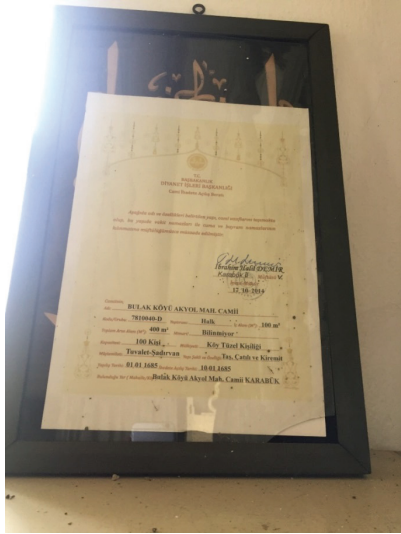
Şuhudu'l-Hal

Urganî-zâde İbrahim Efendi b. Mustafa, Odacı Mehmed Efendi b. Mehmed, Sofucuklu-zâde Kâmil Efendi b. el-Hâc Mehmed Efendi, Müftü-zâde Feridüddîn Efendi b. Ziyaeddin Efendi.

Resimler



Resim.1 Bulak Köyü Akyol Mahallesi Camii



Resim 2. Bulak Köyü Akyol Mahallesi Cami



Resim.3 Ovaseyhler Köyü Cami



Resim 4-5. Safranbolu'nun Bağlar mevkiinde yer alan Çampınarı Camii



Resim 6. Safranbolu'nun Bağlar mevkiinde yer alan Çampınarı Camii



Resim 7. Abdi Hoca zâde İsmail Efendi Vakfı kurucusununun ahfâdı (Solda Abdi Dayan, Sağda Müfide Dayan)



Resim 8. Kuzyakaköseler Köyü'nde kalıntılara rastlanılan metrûk haldeki Fezziye Camii



Resim 9. Kuzyakaköseler Köyü'ndeki Fezziye Camii



Resim10. Kuzyakaköseler Köyü'ndeki Fezziye Camii



Resim 11-12. Konari Köyü'nde yer alan Ferhatlar Mahalle Camii



Resim 13-14 Eflâni İlçesi Ovaçalış Köyü'nde bulunan Arnavut Mahallesi'ndeki Mesudiye Camii ve Bayram Ağa İbn Ahmed Vakfı Kurucusunun Ahfâdı (Solda Nihat Yalçın, sağda Sâdi Yalçın)



Resim 16-17. Çankırı'nın Çerkeş İlçesine Bağlı Karaşar Köyü'nde Bulunan Cami



Resim 18. Karaşar Köyü'ndeki Cami'nin içerisinde muhafaza edilen "Seferberlik" günlerine ait bir ilân



Resim 19. Karaşar Köyü'ndeki Cami'nin İç Mekânı

Çemişgezek Hamidiye Medresesi*

Celalettin Uzun**

Öz

Eğitim, günümüzde olduğu gibi geçmişte de gelişim ve ilerleme hareketlerinin temelini oluşturunuyordu. Bu nedenle bir devletin idari, siyasi, askeri ve ekonomik alanda gelişip büyümesinde eğitimin en önemli unsur olduğu ifade edilebilir. Eğitim sisteminin öneminin farkında olan Osmanlı Devleti, kendinden önceki Selçuklu ve diğer İslam ülkelerinden örnek aldığı eğitim müesseselerine büyük ehemmiyet vermiştir. Eğitim kurumlarını, sürekli değişen ve gelişen çağın şartlarına ve halkın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yenileyerek, devletin ve toplumun büyüüp gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı eğitim sistemi modernleşmenin üst seviyelerine II. Abdülhamid döneminde ulaşmıştır. Bu devirde öğretim yaşına gelmiş her çocuğun eğitim alabilmesi için ilköğretim, devletin sınırları dâhilinde bulunan mahalle, köy ve kasabalara kadar yayılması hedeflenmiştir. Sultan Abdülhamid, bu suretle Anadolu'nun en uzak köşelerinde bulunan yerleşim yerlerine kadar okul yaptırmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada Sultan Abdülhamid tarafından Çemişgezek şehir merkezinde yaptırılan Hamidiye Medresesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda medresenin kuruluş amacından bahsedilmiş ve arşiv belgelerinden hareketle müessesenin inşa tarihi ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca çalışmada medresedeki eğitim ve öğretim faaliyetine değinilip medresede okutulan dersler ve bunlara ait kitap listelerine yer verilmiştir. Öte taraftan çalışmada eğitim ve öğretim faaliyetleri sırasında öğrenci kaynaklı yaşanan birtakım olumsuz olaylardan da bahsedilmiştir.

Anahtar Kelime: Medrese, Eğitim, Öğretim, Çemişgezek, Hamidiye.

Hamidiye Madrasah in Cemisgezek

Abstract

Education made up the basis of growth and development in the past as it is the case in present time. For this reason, it is possible to argue that education is the most important element in the growth and development of a state in administrative, political, military and economic terms. Being aware of the importance of an educational system, the Ottoman State gave great importance to educational institutions, which it inherited from Seljukid State and other Islamic Countries. It ensured that the state and the society grew and developed by renewing the educational institutions in line with the constantly changing and developing conditions of the age and the needs of the society. The Ottoman Educational System reached its peak during the reign of Abdulhamid II. In this period, it was targeted that primary education was spread to all neighborhoods, villages and towns within the boundaries of the Empire to ensure that each child who was at the primary education age received education. Sultan Abdulhamid II aimed to establish schools in every residential area even in farthest corners of Anatolia.

In the present study, information was provided on the Hamidiye Madrasah that was built by Sultan Abdulhamid II in the city center of Çemişgezek. In this context, the purpose of establishing this madrasah was mentioned, and the date of its establishment was revealed based on the archives. In addition, the education and training activities in this madrasah were also examined, the lessons taught and the book lists of these lessons were also included. On the other hand, some negative events that were experienced in this Madrasah during the education and training activities caused by the students were also touched upon.

Keywords: Madrasah, Training, Education, Cemisgezek, Hamidiye.

* DOI: 10.16971/vakiflar.620537

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 16.09.2018

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BİNGÖL, celaleddinuzun@hotmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7465-3309>

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ilme büyük önem vermiştir. Bilindiği gibi ilk medrese Orhan Gazi döneminde yaptırılmıştır. Daha sonraki süreçte medrese teşkilatına verilen önem artarak devam etmiştir.¹ Bu sebeple Türk-İslâm medeniyetinin meydana gelmesinde ve Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde medreselerin büyük rolü vardır (Kodaman, 1991: 9).

Osmanlılar'da eğitim politikasına büyük önem veren padişahların arasında II. Abdülhamid de bulunuyordu.² Osmanlı eğitim sisteminde modernleşmenin üst seviyelere geldiği bir devir olarak nitelendirilen (Kanal, 2016: 157) bu dönemde ilköğretimi bütün coğrafyaya yaymak amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak öğretim yaşına gelmiş her çocuğa asgari bir eğitim vermek için her mahallede ve her köyde veya duruma göre iki mahallede ya da iki köyde en az bir sıbyan okulu açılmaya çalışılmıştır. Ayrıca öğretmen eksikliğini gidermek için vilâyet merkezlerinde birer yatılı *medrese-i muallimîn* açılması da hedeflenmiştir (Kodaman, 1991: 63, 82). Bu bakımdan Abdülhamid, Anadolu'nun en ücra köşelerinde bulunan kasaba ve köylere kadar okul yaptırmayı planlamıştır.

Sultan Abdülhamid'in eğitim politikası sadece Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim dünyanın en uzak bölgelerinde yapılan bazı cami ve medreselerde onun adına rastlamak mümkündür. Mesela Sultan Abdülhamid, Çin'deki Müslümanların dinî eğitimden yoksun kalmamaları ve yüksek seviyede eğitim ve öğretim alabilmeleri için Pekin'de *Dârü'l-Ulûmi'l Hamidiye* adıyla yani Hamidiye Üniversitesi'nin kurulmasını sağlamıştır (Aykut, 2013: 37-39). Öte taraftan Sibiryâ'nın kapısı olarak bilinen Rusya'nın Ural Dağları eteklerinde bulunan *Perm*'de yaşayan Müslüman ahali, şehirde yaptırdıkları cami ve medresenin ismini Sultan Abdülhamid'in adına izafeten Hamidiye konulmuştur (Kankal, 2019: 19-33).

Sultan Abdülhamid, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu'nun dağlık ve dik yamaçla çevrili bir arazide bulunan Çemişgezek³ kaza merkezinde de bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medresenin ismi, Pekin ve Perm de olduğu gibi sultanın adına atfen Hamidiye konulmuştur.

Çemişgezek Hamidiye Medresesi

Çemişgezek kaza merkezinde halka nasihat verecek ulemanın bulunmaması ve ahalinin dinî eğitimden yoksun kalmaması için Medrese Mahallesi'nde (1312 Tarihli *Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi*: 296) Hamidiye Medresesi'nin yaptırılmasına karar verilmiştir.⁴ Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla 15 Nisan 1891 tarihinde gönderilen bir tezkere üzerine medresenin maliyet tutarının hesaplanması için keşif yapılmıştır. Yapılan keşifle medresenin, arsa bedeli dâhil olmak üzere 57.000 kuruşa inşa edilebileceği hesaplanmıştır.⁵ Bu husus 16 Ağustos 1892 tarihinde payitahta bildirilerek medresenin inşası için *emr u fermân* beklenmiştir (BOA. Y.MTV. 65/100). Medresenin yapımı için padişahın onay alındıktan sonra 11 Temmuz 1893 tarihinde hükümet heyeti, ulema ve şehrin ileri gelenleri ve halkın

1 Osmanlı medreseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı (2005); Özyılmaz (2002); Atay (2018); Akgündüz (2002).

2 II. Abdülhamid devri eğitim politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kodaman (1991); Karataşer (2017); Baytal (2000); Eğri (2014).

3 Çemişgezek bugün Tunceli'ye bağlı bir ilçe olup Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde 38-39 doğu meridyenleri ile 39-40 kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. Çemişgezek'in güneybatısında Tunceli, doğusunda Pertek ve Hozat, kuzeyinde Ovacık ve Erzincan, batısında Elazığ ve Erzincan, güneyinde de Keban Baraj gölü vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Özbek (1997).

4 "Kazâlarında 'ulemâ bulunmadığı cihetle ahâlî-i İslâmiyye nasihatden mahrûm kaldığından 'akâ'id-i dîniyyeyi ta'lîm etmek üzere" BOA. Y.MTV. 65/100.

5 "Medresenin 'arsa bedeli dahil olduğu halde inşası Mecidiye yirmi kuruş hesabıyla elli yedi bin kuruşla vücuda geleceği.." BOA. Y.MTV. 65/100.

katılımıyla düzenlenen merasim töreninde müessesenin temeli (vaz'-ı esâs icrâ olunmuş) atılmıştır.⁶ Temel merasiminden sonra medrese kısa bir sürede tamamlanmıştır. Nitekim 22 Ekim 1893 tarihli bir belgeden medresenin tamamlandığı ve müessesenin banisi olan Sultan Abdülhamid'in adına izafeten medresenin isminin *Hamidiye* konulduğu anlaşılmaktadır.⁷ Medresenin tarihçesiyle alakalı kitabesi de 1893 yılında kapısının üzerine kazınmak suretiyle yazılmıştır.⁸

Harputlu Hacı Hayri tarafından yazıldığı iddia edilen kitabede medresenin inşa tarihinin belirtilmemesi dikkat çekicidir.⁹ Günümüze ulaşan kitabe bugün okunmayacak bir haldedir. Zira kitabenin büyük bir bölümü bilinçli bir şekilde tahrip edilmiştir (Bkz. Resim 1). Fakat yukarıdaki arşiv belgelerinde görüldüğü üzere medresenin 1893 senesi içerisinde devlet erkânı ve şehir halkının katılımıyla düzenlenen merasimle temeli atılmış olup aynı yıl içerisinde yapımı tamamlanmıştır. Öte taraftan başka 28 Mart 1894 bir belgede geçen ifadelerden medresenin 1893 yılı içerisinde tamamlandığı ve eğitim ve öğretime açıldığı anlaşılmaktadır:¹⁰

“16 Mart sene 310 târîh ve 19 numaralı tahrîrât-ı ‘aliyyede masârifat idâresine lede’l-havâle mezkûr medrese bundan bir sene mukaddem şeref müte’allık buyrulan irâde-i seniye-i cenâb-ı pâdişâhiye mücebince cenâb-ı hazîne evkâfından müceddeden inşâ itdirildiği anlaşılmış olduğundan...” (BOA. EV. MKT. 2009/140)

Nitekim 8 Ağustos 1893 tarihli başka bir belgeden ise Hamidiye Medresesi'ne ilk müderrisi olarak Harput ulemasından olan *Kiraz-zâde Mehmed Tefvik*'in atandığına dair payitahttan bir ferman gönderildiğini öğrenmekteyiz (BOA. Y.MTV. 80/198). Kiraz-zâde Mehmed Tefvik Efendi'ye aylık maaş olarak başlangıçta 500 kuruşluk bir ücret ödenmesi planlanmıştır (BOA. Y. PRK. MŞ.6/29). Fakat müderris maaşı için aylık olarak tahsis edilen bu ücretin fazla olduğu yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Nitekim bölgedeki vakıf muhasebelerine ait masraf cetvelleri incelenmiş ve müderrislerin aylık ücretlerinin 50 kuruş ile 250 kuruş arasında değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu sebeple müderrise maaş olarak aylık 250 kuruş verilmesi uygun görülmüştür ve bu ücretin medresenin vakfı olmadığı için (BOA. Y.MTV. 80/198) *hazîne-i celîle* tarafından ödenmesine karar verilmiştir.¹¹ Ancak 7 Mart 1894 yılına ait başka bir belgede Mehmed Tefvik Efendi, kendisine tahsis edilen maaşın miktarının belli olmadığını ve vazifesine başlayalı iki ay olmasına rağmen aylık maaşının ödenmediğini ve bu suretle de mağdur ve perişan olduğunu belirtmektedir.¹² Merkeze iletilen bu şikâyetten sonra Mehmed Tefvik Efendi'nin mağduriyeti bir ay geçmeden giderildiği anlaşılmaktadır. Zira 4 Nisan 1894 tarihli başka bir belgeden Mehmed Tefvik Efendi'ye aylık maaş olarak vakıf muhasebe kayıtları incelendikten sonra tespit edilen

6 BOA. YA. HUS. 279/74;BOA. DH. MKT. 115/32; BOA. YA. HUS. 278/160.

7 “cenâb-ı cihân bâniye nisbetiyle “Hamidiye” tesmiye edilmiş” BOA. BEO. 298/22307; BOA. DH. MKT. 160/13.

8 “ ‘arz u takdîm kılınan kıt'a-i târîhçenin medrese-i mezkûrenin kapısı bâlâsına ta'lik ve hakketdirilmiş...” BOA. Y.MTV. 80/198.

9 “ Şâh-ı fârûk-i siyer hazret-i Sultân Hamîd etdi bu medreseyi tâlib-i ‘ilme te’sîs yazdı cevherle de Hayri kulu târîh-i selîs merkezi feyz-ebed ola bu dârû't-tedris” Bk. Özbek (1997).

10 Tarafımızdan yapılan başka bir çalışmada medresenin yapım tarihini 1891 senesi olduğunu belirtmişti (Uzun, 2018: 275). Ancak yeni arşiv belgelerinden hareketle bu bilginin hatalı olduğu görülmektedir.

11 “Müderisine de şehîr beş yüz gurus vazife tahsîs kâfi ideceği beyân olunmuş ve taşra evkâfî muhâsebeciliklerinden vârid olan masraf cedvellerine mürâca'at olundukda livâ ve kazâlarda bulunan müderrislerin şehîr elli gurusdan iki yüz elli gurus kadar vazîfeleri olduğu mütebâyin olarak şu hâle nazaran iki yüz elli gurus müderrislik ma'âşî tahsîsi münâsib görülmüş olmağla...” (BOA. Y.MTV. 65/100; BOA. BEO. 84/630; BOA. BEO. 127/94; BOA. BEO. 54/4007; BOA. İ. HUS. 2/71).

12 “Müderris-i mûmâileyh dahi kazâ-i mezkûra ‘azîmetle icrâ-yı tedrisât bed’ ü mübâşeret eylemiş idiye de kendüsüne ne mikdâr ma'âş tahsîs idilerek i'tâsına dâir henüz bir iş'âr vukû' bulmadığından aylık nâmîyla bir şey verilemediği iki aydan beru ifâ-yı vazife itmekte olub mağdûr ve perîşân kılındığı beyânıyla icâbının icrâsını istid'â eylediği” BOA. DH. MKT. 225/3.

250 kuruş yerine ilk başta ödenmesi planlanan 500 kuruşluk bir maaş bağlandığı görülmektedir (BOA. DH. MKT.225/25).

Çemişgezek Hamidiye Medresesi'nde talebelerin barınması için tahsis edilen 10 oda (hücre) bulunuyordu. Bu odalarda kalan ve derslerini medresede gören talebelere dersler ve beş vakit namaz sonrasında padişaha, kendilerine sağlanan bu imkânlar için hayır dua etmeleri temenni ediliyordu. Kasım 1894 tarihli Medresenin müderrisi Mehmed Tevfik Efendi öğrencilerin eğitimi için gerekli olan bazı ihtiyaçları merkeze bildirerek talep etmiş ve bunlardan en elzem olanının ise dinî kitapların olduğu görülmektedir.¹³

Müderrisin haricinde medresede *damcı* olarak ifade edilen bir görevlinin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. 1893 yılına ait bir belgeden damcının ücreti ile medrese için satın alınan kürek ve ip (kürek ve ip esmâni) masraflarının toplamda 84,5 kuruş olduğu belirtilmektedir. Medresenin bu gibi giderlerinin *masârîfât idâresi* tarafından karşılanması için merkeze müracaat edilmiştir. Ancak daha bir sene önce inşa edilen medrese için bu masrafların fazla olduğu düşünüldüğünden bir tahkikat başlatılmıştır. Bu bağlamda istihdam edilen damcının medresenin nereleri için kaç günlüğüne vazifelendirildiği, ne tür işlerde çalıştırıldığı ve günlük yevmiesinin ne kadar olduğu gibi hususlar ile 84,5 kuruşluk masrafın ne kadarının kürek ve ip masrafına ait olduğu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.¹⁴

Müessesenin muhafazası için medresede bir *bevîvâba* (kapıcıya) da ihtiyaç duyulmuştur. Bu vazifeyi yapacak bir kişinin medresede istihdam edilmesi için 1894 yılında müderris Mehmed Tevfik Efendi merkeze müracaat etmiştir (BOA. Y. PRK. MŞ. 6/29).

1894 yılında medresenin içerisinde bir kütüphane yapılması planlanmıştır. Bu sebeple hem inşa edilmesi düşünülen kütüphanenin maliyetini ortaya çıkarmak hem de tamir ve bakıma ihtiyacı olan medresenin suyollarına gidecek masrafı tespit etmek için keşif yapılmıştır. Keşif sonucunda, kütüphane inşası ve suyollarının onarımı için toplamda 9.101 kuruşluk bir paraya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (BOA. EV. MKT. 2086/272).

Hamidiye Medresesi'nde Mehmet Tevfik Efendi müderrislik görevini 1899-1900 yılında da uhdesinde buldurmaya devam etmiştir. Bu tarihte toplamda medresede eğitim gören 47 öğrenci vardı (Taşkın, 2013: 1345-1346). Öğrencilere daha çok İslam geleneğine özgü derslerle alâkalı eğitim verilmiş olsa da medresede farklı disiplinlerin harmanlanarak aktarıldığı bir eğitim-öğretim sistemi mevcuttu. Nitekim 1907 yılında medrese öğrencilerin tahsili için ihtiyaç duyulan kitapların sarf, nahiv, fıkıh, kelam, tefsir, hadis, tasavvuf, mantık, edebi, tarih, feraiz, farisi, fenni ve lügat ilmiyle ilgili olduğu görülmektedir (bk. Tablo 1).

13 "Medrese-i mezkûre bir çok talebe-i 'ulûm-ı aliyeye merkez-i füyûzâtı olub neşr-i 'ulûm edilmekte ve 'ikâb-ı ders ve evkât-ı hamsede devâm-ı 'ömr ve 'âfiyet-i cenâb-ı padişâhiye tekrâr olunmakta ise de müstemilâtı bulunub ...izdiyad-ı 'ömr ve şevket-i şahâne için makarr-ı de'avât olan on bâb hucerâtın emsâli misüllü vezâ'if-i mu'ayyeneleri bulunmasından nâşî talebe-i 'ulûm efendiler vesâ'il-i tahsilyelerinin tedârik ve istihzârında dūçâr-ı müşkilât olduklarına ve medrese-i mezkûrenin muhafazası için bir bevîvâbın eser-i lüzûmuna ve defteri 'arz u takdîm kılınan kütüb-i dinîyeye dahi ihtiyâç-ı şedîd görüldüğüne mebnî lutfen ve 'inâyeten ..." (BOA. Y. PRK. MŞ. 6/29).

14 " Medrese bundan bir sene mukaddem şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhiye mücebince cenâb-ı hazîne evkâfından müceddeden inşâ etdirildiği anlaşılmiş olduğundan bir sene evvel inşâ edilen bir mahal için damcı ücretiyle kürek ve ip esmâni olarak seksen dört buçuk guruş sarfiyât vukû'a sebep nedir ve mezkûr damcı medrese-i mezkûrenin nereleri için kaç gün istihdâm edilerek kaç guruş yevmiye ne gibi şeylere verilmişdir ve meblağ-ı mezkûrun ne mikdârı ib ve kürek esmândır..." BOA. EV. MKT. 2009/140.

Medresenin müderrisi 1907 yılında öğrencilerin eğitim-öğretiminde gerekli olan kitaplar için bir liste hazırlamıştır. Bu listesi müderris tarafından merkeze arz edilerek talep edilmiştir. Bu talep doğrultusunda, devlet tarafından ücreti karşılanmak üzere medreseye 10.000 kuruş tutarında kitap satın alınmıştır (BOA. Y.MTV. 299/157).

Satın alınan kitap listesine bakıldığında medresede verilen eğitimin temel amacı azami derece öğrencilerin dinî ve ahlâkî yönden yetişmesini sağlamak olduğu açıkça görülmektedir. Böylece öğrenci hem dinini öğrenecek hem de güzel bir ahlak edinmiş olacaktır. Fakat öğretim faaliyetleri sırasında bir kısım öğrenci, medrese talebesine yakışmayacak şekilde hareket ederek müessesenin itibarının zedelenmesine neden olmuştur. Nitekim 1903 yılına ait olan bir belgeden Çemişgezek kazası mal müdürü muavini olan Talat Efendi'nin öğrenciler tarafından medreseye alınarak darp edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebepten öğrencilerin altısına liva hâkimi tarafından iki ay hapis cezası verilmiş olsa da bu karar bir üst mahkeme tarafından temyiz edilmiştir. Ancak olayların bununla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira medrese talebesinin gerektirdiği vakara yakışmayan tutum ve davranışlarda bulunan bir kısım öğrenci medresede *kupa kumarı* oynamış, içki içmiş ve çalgı çalarak eğlenmişlerdir. Bu durumdan haberdar olan Talat Efendi ve Kaymakam Sadık Efendi medrese müderrisini uyarmıştır. Talat Efendi'nin vilayet merkezine müracaat etmesini ve öğrencilerin bu uygunsuz durumlarının ortaya çıkmasını engellemek için medresenin müderrisi bazı kişileri aracı kılmıştır. Bu suretle olayların üstü kapatılmıştır. Fakat medrese öğrencileri eski kaymakam Sadık Efendi tarafından *küreğe vaz' u darb* suretiyle işkence edildiklerine dair merkez livaya şikâyetle bulunmalarıyla, bu olaylar ortaya çıkmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde öğrencilerin işkence gördüklerine dair iddianın temelsiz olduğu neticesine varılmıştır (BOA. DH MKT. 1051/1-2).

Hamidiye Medresesi'nde eğitim-öğretim faaliyetleri medreselerin kaldırılmasıyla son bulmuş ve medrese binası adliye olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraları medrese özel şahıslara satılarak konut haline dönüştürülmüştür (Özbek, 1997: 86). Bugün de halen konut olarak kullanılmaktadır (Bkz. Resim 2-3).

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime büyük önem vermiştir. Kendinden önceki Müslüman devletlerden aldığı eğitim müesseselerini sürekli değişen ve gelişen çağın şartlarına uygun bir şekilde yenileyerek devlet ve toplumun gelişip büyümesini sağlamıştır.

Osmanlı eğitim sisteminde modernleşmenin üst seviyelere geldiği bir dönem olarak kabul edilen Sultan II. Abdülhamid devrinde, Anadolu'nun en ücra köşelerinde bulunan mahalle ve köylerinde, okuma yaşına gelmiş her çocuğun eğitim alabilmesi için okullar yaptırılmıştır. Bu bağlamda Çemişgezek halkının dinî eğitiminden yoksun kalmaması ve halka nasihat verecek ulemalar yetişmesi için Sultan Abdülhamid burada bir medrese yaptırmıştır. Arsa bedeli ile birlikte 57.000 kuruşa mal olan medrese 1893 yılında tamamlanmıştır. Medresenin ismi de sultanın adına atfen Hamidiye olarak konulmuştur.

Bölgenin önemli eğitim merkezlerinden biri olan Hamidiye Medresesi'nde öğrencilere hem naklî hem de aklî ilimlere ait dersler verilmekte, bu bağlamda; sarf, nahiv, hadis, fıkıh, tefsir, kelam, tasavvuf, mantık, tarih, edebiyat, fen, feraiz, lügat ve Farsî gibi çok sayıda dersler okutulmaktaydı.

İslam Coğrafyasında merkezden oldukça uzak Pekin ve Perm gibi şehirlerde II. Abdülhamid adına atfen açılan dinî ve eğitim kurumlarına ait tarihî yapılar günümüze kadar varlıklarını koruyarak gelmesine

rağmen, Sultan Abdülhamid'den günümüze miras olarak kalan Çemişgezek'teki bu tarihî yapıya gereği kadar önem verilmemiştir. Medreselerin kaldırılmasıyla adliye binası olarak kullanılan yapı, sonrasında özel şahıslara satılarak konut haline dönüştürülmüştür. Daha sonra, tarihî kimliği ve dokusu hiçe sayılarak medresenin üst kısmına bir konut eklenmiştir. Ayrıca medrese tamamlandıktan sonra kapısı üzerine kazılmak suretiyle yazılan tarihî kitabenin de okunmaması için harçla sıvanarak kapatılmaya çalışılmıştır.

Sultan Abdülhamid'in hatırası olan bu güzide yapının bugün aslına uygun bir şekilde restore edilip bölgeye kazandırılması gerekmektedir. Böylece Çemişgezek'in tarihî ve kültürel dokusu korunacağı gibi ecdat yadigârı olan bu kadim yapının yok olması engellenerek gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıalı Evrak Odası (BEO): 298/22307, 84/630, 127/94, 54/4007.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT): 115/32, 225/3, 1051/1-2, 225/25, 160/13.

Evkâf Mektubî Kalemi (EV. MKT): 2009/140, 2086/272.

İrade Hususi (İ. HUS): 2/71.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV): 65/100, 80/198, 299/157.

Yıldız Perakende, Meşihat Dairesi Maruzâtı (Y. PRK. MŞ): 6/29.

Yıldız Sadâret Hususi (Y.A. HUS): 279/74, 278/160.

2. Salnameler

1312 Tarihli Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.

3. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Murat (2002). *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*. İstanbul.

Atay, Hüseyin (2018). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Ankara.

Aykurt, Çetin (2013). Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiyye Üniversitesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXVIII/1), 37-39.

Baltacı, Cahid (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. Cilt I-II, İstanbul.

Baytal, Yaşar (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (11), 23-32.

Eğri, Sadettin (2014). II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26 /1), 127-148.

Kanal, Hümmet (2016). Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn'a İnşa Edilen Okullar. *SUTAD*, (40), 151-176.

Kankal, Recep (2019). Kuzey Kutbu'nda Mektup Var Perm Hamidiye Camii. *Yedikıta Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, (26), 19-33.

Karataşer, Büşra (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Science*, (57), 423-434.

Kodaman, Bayram (1991). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara.

Özbek, Abdullah (1997). *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*. Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları.

Özyılmaz, Ömer (2002). *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programı*. Ankara.

Taşkın, Ünal (2013). Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (6/3), 1345-1346.

Uzun, Celalettin (2018). Osmanlı Döneminde Çemişgezek Şehri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28/1), s. 261-279.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara.

EKLER

Resimler:



Resim 1: Hamidiye Medresesi Kitabesi



Resim 2:Hamidiye Medresesinin Genel Görünümü



Resim 3: Hamidiye Medresesinin Giriş Kapısı

Tablo 1: Çemişgezek Hamidiye Medresesi İçin Satın Alınan Kitapların Adları ve Miktarları (BOA. Y.MTV. 299/157)

İlmü's-Sarf	Miktarı
Sarf Cümlesi	10
Maksûd şerhi rûhu'ş-şurûh	2
Metn-i Şâfiye	5
Şâfiye şerhi Radî	1
Şâfiye şerhi Seyyid Abdullâh	2
'İzzî şerhi Seyyid	2
Ve Sa'düdddîn	2
Emsile şerhi Eskici-zâde	1
Çârperdî	2
Kütübü'n-Nahiv	Miktarı
'Avâmil Tuhfesi	20
Netâyic	3
İzhâr Ma'arrî	10
İzhâr erhi Eyyûbî	1
Câmî	5
Abdûlgafûr	1
Muharrem	2
Mugni'l-Lebîb	1
Ve şerhi Monlâ-zâde ve Desûkî	1
Tuhfe Hâşiyesi	1
Netâic Hâşiyesi Menâfi'u'l- ahyâr	1
'İsâm Kâfiye	1
Câmî-i 'İsâmî	1
Kâfiye-i Rediye (Radîsi)	1
Silkûtî(?) 'Alî Abdûlgafûr	1
Kâfiye Ma'arrî	3
İbn-i 'Ukayl	2
Eşmûnî ve Sabân	1
İlmü'l-Mantık	Miktarı
Mantık Cümlesi	10
Mugni't-Tullâb	1
Tasavvurât Tasdîkât	5
Tasavvurât Tasdîkât Seyyidî	5
Sîlkûtî	2
'İsâmları	1
Sîlkûtî Hâşiyesi	2
Şerh-i Metâli'	1
Dürrü't-Tâcî	2

Tuhfetü'r-Rüşdî	2
Çankırî	1
Kara Halil	1
Muhammed Emin Haşiyesi Kara Halil	1
İsâgûcî şerhi Gelenbevî	1
Tuhfe(?) ve şerhleri	1
‘İlmü’l-Âdâb	Miktarı
Husyniye ve şerhi ve hâşiyeleri	3
Takrîr-i Kavânîn	1
Velediye şerhleri	3
Hasan Paşa-zâde	1
Kefevî ‘Alî Mîr Ebu’l-Fettâh	1
Risâle-i Hanefiye ve şerhi ve hâşiyeleri	1
‘İlmü’l-Me’ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî’	Miktarı
Metn-i Telhîs	3
Mutavvel Muhtasar	5
Muhtasar Hâşiyesi Desûkî	2
Mutavvel Seyyidî	2
Sîlkûtîsi	3
Atvel	1
İskâra-i ‘İsâmî	3
Ve şerh ve hâşiyeleri	3
Muhtasar Desûkî	1
Kasım Lesbî ‘ale’l-Mutavvel	1
Hasan Çelebi ‘ale’l-Mutavvel	1
‘Alâka Metnî	10
Ve şerhi Hafız Seyyid	3
Karadepeli	1
‘İlmü’l-Fıkıh	Miktarı
Halebî	5
Hâşiyesi	1
Mültekâ ve şerhleri/1	5
Dürer hâşiyeleri Şurunbilâlî ve Abdülhalîm Hâdimî	3
Dürrü’l-Muhtâr	5
Tahtâvî	1
Fetâva Hindiye	1
Feyziye/1, Behce/1	1
Kahtânî	1
Eşbâh	1
Hamevî	1
Bahr-i Râik	1

Kudûrî ve şerhi	1
'Alî Efendi	1
Hayriye	1
Tenkîh	1
Mîzânü'l Kübrâ	1
Usûl-ı Fenniye	Miktarı
Mecâmi' ve şerhi	3
Mir'ât	3
İzmirî	2
Şerhu'l-Menâli-ibni Melek	1
Tavzîh ve Telvîh	1
Şerh-i Pezdevî	1
Hasan Çelebi Telvîh hâşiyeleri	1
Menâr hâşiyesi İfâzâtü'l-Envâr Hâmîdî/1, Tarsusî/1, Abdülrezzâk/1	1
'İlmü'l-Kelâm	Miktarı
Şerh-i 'Akâ'id-i Neseffî	5
Ve hâşiyesi Sîlkûtî	3
Sîlkûtî Hâşiyesi İbnü'r-Resûl	1
Şerh-i 'Akâ'id-i 'İsâmî	1
Şerh-i Mevâkîf	1
Şerh-i Mekâsîd	1
Tavâî' Hâşiyesi	1
Celâl Hâşiyesi	1
Terceme-i Milel ve Nihal	1
'İlmü'l-Hikme ve'l-Hey'e ve'l-Hendese Kâdî Mîr	2
Vel'hesab Hâşiyesi Lâri	1
Kefevî 'ale'l-Lâri	1
Gelenbevî 'ale'l-Lâri	1
Şerhu'l-İşârât	1
Rub' Risâlesi	1
Hulâsetü'l-Hesâb	1
Hikmetü'l-'Ayn ve Hâşiyesi	1
'İlmü't-Tefsir ve'l-Kırâe	Miktarı
Kâdî	3
Keşşâf	1
Şihâb 'ale'l-kâdî	1
Fetvâ	1
Sa'dî Çelebi	1
Keşşâf hâşiyesi Seyyid ve İtkân	1
Tefsir-i Kebîr	1

Rûhu'l-Beyân	1
Celâleyn	1
Ve Hâşiyesi Cemel	1
İtkân	1
Hâzin	1
Şeyh-zâde	1
İbn Abbâs	1
Tibyân	1
‘İlmü’l-Hadîs	Miktarı
Buhârî-i Şerîf	3
Müslim-i Şerîf	1
Buhârî şerhi Kastalânî	1
Ve ‘Aynî	1
Müslim şerhi Nevevî	1
Şifâ-i Şerîf ve şerhleri	1
Meşârik Şerîf ve İbn Melek	1
Câmi’-i Sagîr ve şerhleri	1
Sünen-i İbn Mâce ve İbn Davud Sünen-i Tirmizî ve Nesâî	1
Terceme-i Şifâ-i Şerîf	1
Terceme-i Şemâil-i Şerîf	1
Mesâbih-i Şerîf	1
Şerh-i Nevâdirü’l-Usûl	1
‘İlmü’t-Tasavvuf ve’l-Mey’ize	Miktarı
İhyâ’ü’l-‘Ulûm	1
Şerhi	1
Tarîkat-ı Muhammediye	1
Ve şerhi	1
Şir’a ve şerhi Seyyidi Abdullâh	1
Ravzatü’r-Riyâzeyn	1
Risâle-i Kaziye (Feneriye)	1
Ve şerhi	1
Tergîb ve Terhîb	1
el-Cevâhir ve’l-Yevâkît	1
İbrîz	1
Mesnevî	1
Şerhi Ankaravî	1
Uhûdü’l-Kübra	1
Tezkire-i Kurtubî	1
Terceme-i Mustazraf	1
Şerhu’l-Mevâhib	1
Gunyetü’l-Mukarrabîn	1

Hayavânü'l Kulûb (?)	1
Avârifü'l-Ma'ârif Li's-Sühreverdî	1
Nisâbü'l-ihstisâb	1
Kûtübü'l-Kulûb	1
Ta'lîmü'l-Müte'allim ve şerhi	1
Fusûlü'l-Bedâyi'	1
Tabakâtü'l- Kübrâ	1
El-Uhûdü'l-Kübrâ	1
Kütübü'l-Edebiye	Miktarı
Divân-ı ibn Fârız ve şerhi	1
Bânet Su'âd şerhi	1
Me'âhidü'l-İnkıyâd (Me'âhidü'nef)	1
Makâmât-ı Harîrî ve şerhi	1
Divân-ı Mütenebbî ve şerhi	1
Nefahâtü'l-Üns	1
Dîvân-ı Ebûtemam	1
Şerhu'l-Mehâsin (Şerhu'l-Hamâs)	
Kasîde-i Hemziyye ve şerhleri Cemîlî ve ibn Hacer	1
Bürde şerhî Harputî ve Şeyh-zâde ve Pâçûrî	1
Kütübü't-Tevârih	Miktarı
Târîh-i ibn Hallikân	1
Tercüme-i Mukadime ibn Haldun me'a Mihtâhu'l-İber ve Tekmîlü'l-İber	1
Târîh-i Cevdet	1
Târîh-i Na'îma	1
Ravzatü'l-Ahbâb	1
Ravzatu'l-Ebrâr	1
Târîh-i Râşid	1
Reşehât	1
Seyyid Velîsî zeyl-i Bânî	1
Terceme-i Siyer-i Halebî	1
Altıparmak	1
Hulâsa-i Eser	1
Futûhu's-Şâm	1
Terceme-i Şakâik-i Nu'mâniye	1
Kitâbü'l-Lügât	Miktarı
Metn-i Kâmûs	1
Şerhi Kâmûs	1
Terceme-i Kâmûs	1
Lisân-ı 'Arab	1
Sihâh-ı Cevheri	1
Ahterî-i Kebîr	1

Behcetü'l-Lugât	1
Burhân-ı Kâti'	1
Kütüb-i Farisiye	Miktarı
Dîvân-ı Câmi'	1
Fuzûlî	1
Nisyân (?) şerhi	1
Gülstân şerhi Sûdî	
Hâfız şerhi Sûdî/1 ve Konevi/1	1
Divân-ı Sâib	1
Bahâristân şerhi	1
Kütübü'l-Ferâiz	Miktarı
Metn-i Sirâciye	1
Ferâiz-i Seyyidi	1
Ve Cerîde-i Sâlih Efendi	1
Zübdetü'l-Ferâiz	1
el-Kütübü'l-Müte'allika bi'l- Fünûn	Miktarı
Gülüstân Ebu'z-Ziya	1
Sefîne-i Râgıb	1
Risâletü'l-Besmeleli'l-Hâdimî	1
Ta'bîr-i Hâm	1
Keşkül	1
Mevâhib-i Ledünniye Tercemesi	1
Ve şerhi	1
Hayvânü'l-Hayevân	1

Basra'daki Sahabe Türbe ve Mescitleri ile Vakıflarının Osmanlı Dönemindeki Durumu*

Reyhan Şahin Allahverdi**

Öz

Bu çalışmada Basra'da bulunan Hülefâyı Raşidîn'in sonuncusu olan Hz. Ali'nin adını taşıyan cami ile Aşere-i Mübeşşere'den Hz. Zübeyr bin Avvâm, Hz.Talha bin Ubeydullah ve son sahabî Hz. Enes bin Mâlik ile "tabiinden" Hz. Hasan-ı Basrî'nin isimlerini taşıyan türbe ve mescitlerin vakıfları ele alınacaktır. Basra, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra sözkonusu vakıflara ait mescit ve türbelerin kayıtları da Osmanlı idaresi tarafından tutulmaya başlanmıştır. Ancak vakıflara dair, en azından şimdilik ulaşabildiğimiz ilk kayıtlar, 17. yüzyılın sonlarında (1690-1695) tutulan vakıf muhasebe defterleridir. Bu defterlere göre Hz. Ali Mescidi (Makam-ı Ali Cami') ile Hz. Zübeyr'in türbesi ve mescidi; Hz.Talha, Hz. Enes ve Hz. Hasan-ı Basrî'ye ait türbeler birbirine yakın yerlerde dir. Hz. Ali Cami' vakfı müstakil olarak gösterilirken, diğer dört vakfın tamamı ortak mütevellî tarafından idare olunmaktadır. Dört vakfın bazı işleri ortaklaşa yapıldığı gibi vakıfların bazı vazifelileri ayrı ayrıdır. Vakıfların en büyüğü Hz. Zübeyr'in vakfıdır; dolayısıyla vakfın bütün vazifelileri sadece onun türbe ve mescidinde görevlidir.

7. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi'nin de gördüğü ziyaretgâhların ve vakıfların durumu bu yüzyılın sonuna kadar takip edilebilmektedirken, 18. yüzyılda bölgedeki Osmanlı idaresinin zayıflamasından dolayı, vakıflara ait kayıtlar da kesintiye uğramaktadır. Dolayısıyla bu yüzyılda ziyaretgâhlar ve vakıflarına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bölgede yeniden Osmanlı otoritesi kurulduktan sonra ziyaretgâhların fiziki durumlarına dair yeni bilgiler Osmanlı arşiv kayıtlarına yansımaktadır. Buna göre Osmanlı idaresi, ziyaretgâhların yıkılan ve eskiyen yerlerini tespit ettirmiş ve tamir girişimlerinde bulunmuştur. Basra dolayısıyla Irak, hem siyasi ve stratejik hem de dini açıdan Osmanlı'nın önem verdiği bir bölgedir. Ayrıca bu vakıflar, sıradan vakıflar olmayıp, bir İslam İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin sultanı ve aynı zamanda İslam halifesinin himaye ettiği dinin ilk inananları olan "kutsal" kişilere aittir.

Anahtar Kelimeler: Sahâbe, Basra, vakıf, Osmanlı, türbe

The Status of the Tombs and Masjids in Basra that belong to the Prophet's Companions and Their Waqfs in the Ottoman Period

Abstract

In this study, the mosque bearing the name of Ali, the last one of *Hulefâyı Raşidîn* (The Rashidun Caliph) and the waqfs of tombs and masjids bearing the names of Zübeyr bin Avvam from *Aşere-i Mübeşşere*, Talha bin Ubeydullah, Enes bin Malik, the last companion of the prophet, and Hasan-ı Basri from "tabiin" (the dependents) will be discussed. Records of the mosques and tombs belonging to the waqfs were kept by the Ottoman administration. However, the first records of waqfs that we have at least for now are the accounts of the waqfs kept in the late 17th century (1690-1695). According to these records, Ali Masjid (Makam-ı Ali Cami') with the tomb and masjid of Zübeyr and tombs belonging to Talha, Enes and Basrî are close to each other. While the waqf

* DOI: 10.16971/vakiflar.547239

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 31.03.2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Doç.Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. rey.sahin34@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5147-4412>

of the mosque of Ali were remarked as müstakil (independent), the other four waqfs were managed by a joint *mütevelli* (trustee). Some of the works of the four waqfs were done jointly while some of the functions of the waqfs were separate. The biggest waqf among them was Zübeyr's waqf; therefore, all servants of the waqf were assigned only to his tomb and masjid.

While the situation of *ziyaretgâhs* (the place of pilgrimage) and waqfs visited by Evliya Çelebi, one of the 17th-century travellers could be traced until the end this century, due to the weakening of Ottoman administration in this region, the records of the waqfs have been cut in the 18th century. Thus, we do not have any information about the physical structures of ziyaretgâhs and waqfs can be found in Ottoman archives. In the 19th century, after re-establishment of the Ottoman authority in the region, the physical entities of the ziyaretgâhs were reflected in the Ottoman archives. Owing to this, the Ottoman administration has determined perished and frazzling places of ziyaretgâhs and made attempts to repair them. Basra, hence Iraq was an important region that the Ottoman Empire has attached importance to both politically, strategically and religiously. Besides, these waqfs were not ordinary ones but belonged to the people whom they regard as sacred in the context of being in an Islamic Empire and in terms of the sultan's position representing the Caliphate.

Key Words: the Companion of the prophet, Basra, waqf, Ottoman, tomb

Giriş

Basra siyasi ve dini kimliği her zaman ön planda olan Irak coğrafyasındaki en önemli şehirlerden biridir. Basra'nın gerek İslam Devleti, gerek Osmanlı dönemi siyasi tarihiyle, Osmanlı-Safevî mücadelesine dair yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Şehir, Basra Körfezi'ne kıyısı olması sebebiyle, özellikle 16. yüzyılda Portekizlilerin ve daha sonra diğer sömürgeci devletlerin ilgisini çekiyordu. Deniz yoluyla Hint Okyanusu'na ve Akdeniz'e bağlanan ticaretin, önemli kavşak noktalarından biridir. Gerek askeri, gerek ticari yönünü inceleyen çalışmalar yapılmış olmakla beraber, Basra'da medfun Sahabe'ye ait türbe ve mescitlerle vakıfları, tarihçiler tarafından üzerinde yeterince durulmayan konulardandır.

Basra'da bulunan Sahabe türbelerine dair yapılan bu çalışmanın en önemli kaynağı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA)'nde bulunan vakıf defterleridir. Bu defterlerden dördü 17. yüzyılın sonuna ait vakıf vazife/yevmiye defteridir. Bu defterler sayesinde vakıfların, Osmanlı idaresinde işlerinin aksa-madan yürütüldüğü, cihetlerin kimin uhdesinde olduğu ve ne kadar yevmiye aldıkları tespit edilebil-mektedir. Bunlar Maliyeden Müdevver (MAD), Kamil Kepeci (KK) ve Haremeyn Muhasebeciliği (HMH.d) fonuna ait defterlerdir. 18. yüzyılda ise vakıfların arşiv kayıtları kesintiye uğramaktadır. Bunun nedeni bu yüzyıl boyunca, Basra'da Osmanlı'nın tam olarak hakimiyet sağlayamamasıdır. 19. yüzyılda, bölgede Osmanlı hükümeti tarafından yeniden, istikrar ve kontrol sağlandıktan sonra ise arşiv kayıtlarının tekrar düzenli bir hal aldığı görülmektedir.

Salnameler, Seyahatnameler ve coğrafya eserleri türbe ve mescitlerin araştırılmasında yine birinci elden kaynak grubunu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber dönemini de eserinde ele alan Tarihçi Taberi'nin Tarihi, Basra'da meydana gelen siyasi olaylar ve Sahabe hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. 14. yüzyılda bölgeyi gezen İbn Battûta'nın müşahadeleri ise türbelere dair ilk canlı anlatımlardır. Çalışmanın asıl odak noktasını oluşturan Osmanlı dönemi için ise arşiv belgeleri dışında, çeşitli seyahatname ve coğrafya eserlerinden yararlanılmıştır. 16. yüzyıla ait önemli bir seyahatnâme ve coğrafya eseri olan *Menâzirü'l-Avâlim*'in yazarı Âşık Mehmed Basra'nın coğrafi konumundan bahsettiği eserinde, İslam kaynaklarına dayanarak Hz. Muhammed ve Sahabe'nin siyasi ve dinî mücadelelerini kaleme almıştır. Bununla beraber, Âşık Mehmed'in eserinde türbelere ve vakıflara dair bahis bulunmamaktadır. 17. yüzyıla ait önemli ve birinci elden kaynak özelliği taşıyan *Seyahatname*'nin yazarı Evliya Çelebi, Basra'da bulunmuş ve gözlemlerini aktarmıştır. 19. yüzyılın sonunda yayınlanan Ali Cevad'ın coğrafya eseri *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati* ise Basra'nın coğrafi özellikleriyle idari taksimatına dair genel bilgiler vermesinin yanı sıra, Sahabe türbelerinin varlığından bahsetmektedir.

Seyahatnâme-i Hudûd, Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının giderilmesi için 1847'de Erzurum'da toplanan uluslararası bir komisyonda, Osmanlı Devleti'ni temsil eden Derviş Paşa başkanlığındaki Türk heyetinde bulunan Mehmed Hurşid Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eser, o tarihlerde Osmanlı sınırları içinde bulunan Irak bölgesiyle İran Devleti'ni ayıran sınırdaki anlaşmazlığın halli için toplanan komisyonunun, Erzurum'dan Basra'ya kadar olan ve dört yıl süren seyahatlerini (1848-1852) içermektedir.

VII. yüzyılda Hz. Ömer zamanında Araplar tarafından kurulan (Bakır, 1992: 108) Basra şehri bulunduğu konum nedeniyle Müslümanların kendi aralarındaki mücadelelere sahne olduğu gibi, dışarıdan gelen saldırılara da maruz kalmıştır. Buna rağmen hiçbir zaman İslam dünyası dışından bir devletin idaresine girmeyen Basra, Osmanlı hâkimiyeti dönemi de dâhil İslam medeniyetinin geliştirdiği önemli şehirlerdendir. Bu bakımdan bu medeniyetin kurucularının, bu bölgede yaptığı diğer hizmetler bir tarafa konursa, şehre önemli eserlerle, o eserleri ayakta tutacak vakıflar bırakmışlardır.

Çalışmaya konu olan hazerât ve zevâtın (sahabe ve aşere-i mübeşşere)¹ çoğu şehrin yerlisi olmadığı gibi Basra'ya gelişleri ve bu şehirle bağlantıları İslam dininin iç çatışmalarının bir sonucudur. Basra, İslam Devleti zamanında önemli siyasi olayların merkezinde olan bir şehirdi. Bilhassa hilafet meselesinde Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanmalara ve nihayetinde onun intikamını almak isteyen Hz. Aişe'nin liderliğinde ve Hz. Ali taraftarlarına karşı cereyan eden Cemel Vakası'na sahne olmuştu (Hicri 36/Aralık 656). İncelememize konu olan türbe ve mescitlerin sahipleri olan Hz. Talha bin Ubeydullah ve Hz. Zübeyr bin Avvâm'ın da öncülük ettiği grup Hz. Aişe'nin yanında yer almışlardı. İslam tarihi açısından oldukça trajik olan olayda Zübeyr bin Avvâm, Talha bin Ubeydullah ve Enes bin Malik² gibi sahabe şehit olurken, 5000 Basralı hayatını kaybetti. Basra, bu olaylardan sonra Şiilere karşı Irak'ta Sünnîliğin merkezi mesabesine yükselmışti (Bakır, 1992: 109)³.

Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Arapların Basra'dan geniş araziler almasına izin veriliyordu. Ganimet sayılan bu araziler sayesinde zenginleşenler arasında sahabeden Hz. Zübeyr'in 1000 kadar kölesinin olduğu ve bunların ticaretle uğraştığı rivayet edilmektedir. Keza Talha bin Ubeydullah da, Basra'nın zengin tacirleri arasında sayılmaktadır. Hz. Talha'nın Basra'da Kanât adıyla ün salmış arazisinde, oldukça verimli tarla ve çiftlikleri vardı. Öldüğünde servetinin mal ve gayrimenkul olarak 30 milyon dirhem olduğu kaydedilmektedir (Bakır, 1992: 110). Cemel Vakası sırasında el konulan bazı gayrimenkulleri Hz. Ali tarafından çocuklarına geri verilmişti (Erul, 2010: 505).

Basra, Emevilerden sonra Abbasilerin hâkimiyetinde iken Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1055 Bağdat seferiyle Selçukluların himayesine girdi (Çekim, 1996: 12). 1258'de Moğolların Irak'ı işgalinden sonra, Basra sırasıyla 1335'te İlhanlılar, 1383'te Timurlular, 1410 Karakoyunlular, 1470 Akkoyunlular ve Osmanlı ilhak etmeden kısa bir süre önce 1508'de Safeviler tarafından zapt edildi (Bakır, 1992: 111). XV. asrın sonuna kadar Musul ve havalisi ile Basra körfezi civarı Sünnîlerin kontrolü altındayken, Safevî Devleti'nin kurulmasıyla beraber, Şah I. İsmail zamanında (1501-1524) Şiîler, Irak'ta etkisini arttırmaya başladı. Öyle ki Sünnîlik şiddetle bastırıldığı gibi, sûfi türbeleri tahrip edilirken, Şiî imamların türbelerini ziyaret ön plana çıkarıldı. Irak'ta, Şiîlerce mukaddes sayılan bazı ziyaret yerleri (atebât şehirleri) birer hac merkezine dönüştürülmüş, Mekke ve Medine'den daha mukaddes kabul edilmişlerdi (Poş, 2011: 49, 53).

Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1534'te Safevîlerin elinde bulunan Irak'a yapılan seferler sonucunda, Osmanlı idaresine giren Basra'nın, Osmanlı idari teşkilatına dâhil edilmesi 21 Şevval 952/26 Aralık 1545'te Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa ve Musul Sancak Beyi Mehmed Bey'in gayretleriyle gerçekleşmişti. Mehmed Bey bu sayede bir milyon akçe salyane ile Basra'ya atanan ilk beylerbeyi olmuştu (Allahverdi, 2016: 53-54). 1555'te Safevîlerle yapılan Amasya Antlaşması ile İran şahı da Basra'nın hukuken Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul ediyordu (Halaçoğlu, 1992: 112).

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Viyana kuşatmasıyla başlayan yenilgiler ve uzun savaşlarla uğraşmasını değerlendiren Müntefik Şeyhi Mâni' Arap aşiretlerini kışkırtarak Basra'da ayaklanmıştı. Basra'da istikrarın bozulmasıyla Safevî kuvvetleri Mâni'yi yenerek Basra'ya hakim oldular. Osmanlı hükümeti Karlofca Antlaşması'yla batıdaki savaşları bitirir bitirmez (1690-1691) Basra meselesini ele alarak, 1701'de Basra'da yeniden hakimiyeti sağladı. 1720 yılından itibaren bölge üzerinde Osmanlı Safevî

1 Kaynaklarda "el-aşeretü'l-mübeşşere", "el-mübeşşerûn bi'l-cenne", "el-aşeretü'l-meşhûdü lehüm bi'l-cenne" gibi ifadelerle anılan bu on sahâbî Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Saîd b. Zeyd'dir. Ashaptan Saîd b. Zeyd'in bir rivayetinde bu on kişiden Ebû Ubeyde b. Cerrâh yerine Abdullah b. Mes'ûd zikredilmektedir (Aydın vd. 1991: 547).

2 Bk. Canan (1995: 234-235).

3 Sahabe'nin Basra'ya gelişleriyle söz konusu siyasi mücadeleler hakkında geniş bilgi için bk. Taberî (1991).

savaşları tekrar başladığı gibi, Basra 1737'den itibaren Bağdat valisi tarafından idare edilmeye başlandı (Demirtaş, 2013: 92, 97, 101). 18. yüzyıl boyunca bir tarafta Avusturya diğer tarafta Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı, Basra'daki asi aşiretler üzerinde kontrolü sağlayamıyordu. Bu nedenle bu yüzyıl boyunca, Safevîler ve Müntefik aşireti Basra'da idareyi ellerine geçirmek için Osmanlı'ya karşı mücadele ettiler. Nihayet I. Abdülhamid zamanında 1779-1780'da Basra'da yeniden Osmanlı hakimiyeti sağlanabildi. Bu tarihten sonra ise Basra'ya tayin edilen mütesellimlerin disiplinsizlikleri ve Müntefik aşireti reislerinin tam olarak itaat altına alınamaması, Bağdad valilerini devamlı olarak uğraştırıyordu. Bu nedenle 19. yüzyıla kadar Basra'da tam bir idari istikrar sağlanamadı (Eroğlu vd., 2005: 60-62).

Basra Ziyaretgâhları

Basra'daki en önemli ziyaretgâhlar Sahabe'yle tabîne ait türbe ve mescitlerdir. Belgelerde kendilerinden "sahâbe-i kirâmdan, aşere-i mübeşşereden" ve mezarlarından "merâkîd-ı mübâreke" olarak bahsedilmektedir. Türbe ve mescitler Osmanlı zamanında Basra eyaletinin Zübeyr kasabasında bulunmaktadır. Hicri 17/Miladi 639 yılında Hz. Ömer tarafından inşa edilen eski Basra, daha sonradan terkedilerek, önceki şehre 5 km daha batıda yeniden kurulmuştu. Dolayısıyla Miladi 12. yüzyıldan itibaren eski Basra'nın bulunduğu yer Zübeyr şehri/kasabası olarak adlandırılmıştır (İbn Battûta, 2000: I, 268). Kasabanın ismi de burada medfun bulunan Hz. Zübeyr bin Avvam'dan gelmektedir. Söz konusu ziyaretgâhlar Basra'da birbirine yakın mesafelerde bulunuyorlardı.

Ali Cevâd'ın kaydına göre Zübeyr, Basra vilayetinde Amâre sancağına bağlı bir kazadır (1313: 421). Zira Basra vilayeti 1884'e kadar bazen vilayet, bazen de mutasarrıflık olarak yönetiliyorken, bu tarihte vilayet merkezi de olan Basra sancağı, Muntefik, Amara ve Necid sancaklarından müteşekkil bir vilayet haline getirildi. Bu dönemde Basra sancağı, merkez olan Basra kazasıyla birlikte, Kurna ve Kuveyt kazaları dahil üç kazadan meydana geliyordu. Basra kazasının merkezi Basra kazasına bağlı 5 nahiye (Fav, Ebulhasip, Şattü'l-Arap, Zübeyr ve Harise) bulunuyordu (Eroğlu vd., 2005: 13).

19. yüzyılın sonlarında hala bir Osmanlı kenti olan Zübeyr'deki ziyaretgâhlara en yakın köyde yaşayan ahalinin ifadesine nazaran, burası Basra eyalet merkezine 6 saat mesafedir. Bu köyün arazisi sahrada, akarsuyun olmadığı, meyve veren ağaçların yetişmediği, sadece kuyulardan su taşınarak karpuz yetiştirilen bir yerdi. Ayrıca sık sık Arap eşkiyasının saldırı ve yağmalarına maruz kalıyordu (BOA, BEO, 302/22622). Başka bir kayda göre Zübeyr kasabası dolayısıyla Sahabe'nin mezarları Basra'ya iki saat mesafede bulunmaktadırlar ki bu tarif daha gerçekçidir (BOA, EV.MKT, 2511/28).

Zübeyr'de bulunan kutsal mekânlara dair en eski ve ayrıntılı bilgi 14. yüzyılın ilk çeyreğinde buraları gezen seyyâh İbn Battûta'ya aittir. İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Basra'da bulunan ziyaretgâhları, özellikle "Aşere-i Mübeşşere'den başta Hz. Ali olmak üzere önemli zatların cami ve mescitleriyle bazılarının türbeleri hakkında önemli detaylar vermektedir. Buna göre o tarihte (Miladî 1326) Basra Hüzeyl mahallesi, Beni Haram mahallesi ve Acem mahallesi olmak üzere üç büyük semtten müteşekkildi (İbn Battûta, 2000: I, 265).

İbn Battûta'nın Basra'da şehir merkezinden iki mil uzaklıkta, bulunduğunu ifade ettiği Hz. Ali Mescidi'ni "kale gibi bir bina" ve "oldukça dikkat çekici" şeklinde nitelemektedir. Öyle ki eskiden Basra çok daha geniş bir alanı kapladığından Mescit şehrin tam ortasında bulunuyordu. Oysa İbn Battûta'nın şehri gezdiği tarihte mescit ile şehrin arası iki mildir; hatta mescit ile Basra'yı kuşatan birinci surla arasında bile iki millik bir mesafe bulunuyordu. Diğer bir ifadeyle Mescit, şehir ile surun ortasındaydı (İbn Battûta, 2000:

I, 654). Elimizdeki vakıf defterlerindeki yer tarifleri de İbn Battûta'yı doğrulamaktadır. Buna göre "Câmi'-i makâm-ı 'Ali der-hudûd-ı 'Aşşâr der-kurb-ı Basra" şeklinde kayıtlıdır (BOA, KK.d., 3377, vr.41).

O zaman, Basralılar Cuma namazını söz konusu Hz. Ali Mescidi'nde ifa ederlerdi ve diğer zamanlarda mescidin kapısı kapatılırdı. Orası yalnız Cuma günleri ibadete mahsus bir yerdi. Hz. Ali Mescidi, bölgedeki en güzel mescitlerdendi; oldukça geniş avlusu, Vadi's-Siba'dan getirilmiş kızıl çakıl taşlarıyla döşenmişti. Hz. Osman'ın, şehit edildiği sırada okuduğu Mushaf bu mescitte bulunuyordu. İbn Battûta, tam da «Allah, onlara karşı sana yeter. O duyardır, bilendir!» ayet-i kerimesinin bulunduğu sayfada kan lekesi olduğunu bizzat müşahede etmektedir. Hatta kaldığı sürede bu camide bir defa Cuma namazını dahi kılmıştır. "Hatip ayağa kalkıp hutbe okumaya başladı ve birçok hata yaptı. Bu işe hayret ederek durumu Kadı Hücetüddin'e anlattım. Kadı efendi: "Bu şehirde dilbilgisine vâkıf, kelimenin nasıl okunduğundan haberdar kimse kalmadı!" cevabını verdi. Oysaki Basralılar eskiden beri "nahiv" [gramer] ilminde önder olmuştur."

"Hz. Ali Mescidi'nin yedi minaresi vardı ve ahalinin inancına göre minarelerden biri, Ali'nin ismi anılınca zangır zangır titrerdi" diyen Battûta, durumu kendisi de deneyip gözlemlediğini şöyle nakletmektedir:

"Yanımda Basralılar varken mescidin üst tarafından o minareye çıktım. Köşelerinden birine duvarcıların kullandığı cinsten, malaya benzer bir tahta çakılıydı. Yanımda bulunan adam elini bu tahtanın üzerine koyup: 'Müminlerin emiri Ali'nin başı için titre!' diye seslenince tabi ki önce tahta sonra da minare hakikaten sallandı! Ben de tahtayı elimle kavrayarak: 'Allah'ın elçisinin halifesi Ebubekir'in başı için titre!' deyince minare yine titredi. Orada bulunanlar buna hayret ettiler." (İbn Battûta, 2000: I, 264).

Ancak Hz. Ali Cami/Mescidi'nden günümüzde eser kalmamıştır (Bakır, 1992: 111).

Cemel Vakası'nda Hz. Aişe'nin yanında bulunan sahabeden Hz. Talha, Mervân b. Hakem tarafından öldürülmüştü (Cemâziyelâhîr 36/Aralık 656). Kabri Basra'nın dışındadır (Erul, 2010: 505). İbn Battûta, Hz. Ali Camii'nden sonra Talha b. Ubeydullah'ın türbesini ziyaret ettiğine göre birbirlerine yakın yerlerde olmalı: "Şehrin içinde bulunan kabrin üzerinde bir kubbe var. Yanı başında bir mescit ve misafirleri doyurmaya mahsus bir zaviye mevcuttur. Basralılar bu kabre çok saygı gösterirler" (İbn Battûta, 2000: I, 265). 2007 yılında Irak'ta mezhep çatışmaları dolayısıyla meydana gelen olaylarda Talha bin Ubeydullah Türbesi yerle bir edilmişti.⁴

Zübeyr bin Avvâm'ın kabri kendi adını taşıyan Zübeyr şehrine yakın bir yerde, Mirbed'dedir (İbn Battûta, 2000: I, Çevirmenin notları: 268). Zübeyr, Cemel Vakası sırasında Vâdissibâ' denilen yerde namaz kıldığı sırada şehid edilmişti (Aralık 656). Burada Zübeyr b. Avvâm adına bir cami ve türbe yapılmıştı. Yakın geçmişte ortaya çıkan Şîî-Sünnî çekişmelerinde Zübeyr'in türbesi Şîîler tarafından tahrip edilmişse de son yıllarda onarılmıştır (Efendioğlu, 2013: 523). İbn Battûta'nın bu seyahatinde ziyaret ettiği kabirlerden bir diğeri Hz. Peygamberin arkadaşı ve halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın mezarıdır. Şehir dışında bulunan türbenin üzerinde kubbesi yoktur; yanı başında bir mescidi ve yolcuların doyurulduğu bir zaviyesi mevcuttur (İbn Battûta, 2000: I, 265). Resmi belgelere göre II. Abdülhamid döneminde defalarca tamir girişiminde bulunulan türbe ve cami "dünyanın her yerinden gelen seyyah ve Müslümanların ziyaret ve

4 2007 yılında, Basra'nın 25 kilometre uzağındaki Zübeyr yakınlarındaki Talha ibn Ubeydullah türbesine gelen bir grubun fotoğraf çekmek istediğini söyleyerek türbeye girdikleri ve etrafına yerleştirdikleri bombaları patlattıkları açıklandı. Birkaç dakika arayla meydana gelen iki patlamada türbenin iki kubbesi ile minaresinin tamamen yıkıldığını ifade eden General Musavi, türbenin bekçilerin tutuklandığını söyledi. (<https://www.yenisafak.com/dunya/sahabe-turbesi-bile-bombalandi-50596> E.T. 27 Mart 2019). Bkz. Ekler 1.

ibadet ettiği mekânlardır (BOA, BEO, 2620/196433). Ancak Zübeyr şehri 1991 Körfez Savaşı'ndaki bombardımanla yıkıldı (İbn Battûta, 2000: I, Çevirmenin notları: 268).

Bir diğer mezar ise Hz. Peygamber'in sütanesi Halime'ye ait olup, yanında, onun oğlu ve Hz. Peygamberin sütkardeşi olan çocuğun kabri bulunmaktaydı. İbn Battûta'ya göre Peygamber dostlarından Hz. Ebubekir'in mezarı da bu şehirdedir ve üzeri kubbeyle örtülüdür (İbn Battûta, 2000: I, 265). Diğer yandan elimizdeki arşiv kayıtlarında bu kabir/türbeye dair bir vakıf kaydı yoktur.

Sahabeden Enes bin Mâlik ise Ensar içinden Hazrec kabilesindedir ve küçük yaşta İslam'a girmiş, Hz. Peygamber uzun yıllar hizmet etmiştir. Hafızasının kuvvetli olmasından, bahsedilmektedir. Ayrıca hadis ve fıkıh ilminin de öncülerden olan Enes b. Malik, bir asırdan daha fazla yaşamış, 93/712 yılında 100 yaşını geçmiş olarak Basra'da vefat etmişti. Evinin eski Basra'nın kuzeybatısında, şehre 14 km. uzaklıktaki Zaviye semtinde bulunduğu rivayet edilmekle birlikte bunun dışında Basra'da dört evinin daha bulunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca bahçesindeki ağaçlar yıl da iki defa meyve vermekteymiş (Canan, 1995: 234-235). Enes b. Malik'in kabri Basra şehir merkezinden altı mil uzaklıkta yer alan Vâdi's-Sibâ' civarındadır. Ancak bu vadi vahşi hayvanların bulunduğu ıssız bir yer olduğundan kalabalık bir ziyaretçi kitlesi olmadıkça gitmenin mümkün olmadığı bir yerdir (İbn Battûta, 2000: I, 265). Muhtemelen, İbn Battûta da bu kabri görmemiştir ki bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir.

İbn Battûta'nın "Sahabeden sonraki ilk kuşağın efendisi" olarak nitelediği "tabiinden" Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî ile Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Vâsi, Utbe Gulâm, Malik b. Dinâr, Habîb Acemî ve Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin kabirleri de Basra civarındadır (İbn Battûta, 2000: I, Çevirmenin notları 268-269). O tarihte kabirlerin başucu taşları mevcuttu ve hepsinin üstünde kimin yattığı ve vefat tarihleri bulunuyordu. Son saydığı kabirlerin tamamının o tarihte şehre üç mil uzaklıktaki eski surları içinde olduğunu belirtmektedir. Bunlardan başka Sahabe ve tabiinden, Cemel Vak'ası şehitlerinden pek çoğunun kabirleri de Basra'da bulunuyordu (İbn Battûta, 2000: I, 265).

Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî Basra'da mezarı olan Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî, Emevî devrinde ilim çevresinden olup, öğrenciler yetiştiren, Basra'nın önemli âlimlerindendi. 110/728 yılında vefat eden Hasan Basrî, "İlmi, cesaretiyle ve dünya malına değer vermeyen biri olarak tanınmıştır. Emevi valisi Haccâc'ı kıyasıya eleştirmekten korkmamıştır. Tanıdıkları onun çok etkileyici bir konuşma üslubu olduğunu söylerler. Ömer b. Abdülaziz başa geçince Hasan-ı Basrî'den öğüt istemiş; Hasan-ı Basrî de ona uyarılarla dolu bir mektup göndermiştir" (İbn Battûta, 2000: I, Çevirmenin notları, 268; Bakır, 1992: 111). Hasan Basrî vefat ettiğinde 87 yaşındaydı. Türbesi, Zübeyr kasabasının dışında, kasabaya yarım saat kadar mesafede olup, ziyaretgâh olarak halk tarafından ziyaret edilmektedir (Eroğlu vd., 2005: 38).

İbn Battûta'dan üç asır sonra, Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında şehri gezmiş ve gözlemlerini ilgi çekici bir şekilde aktarmıştır. Bölgeye geldiğinde Basra IV. Murad zamanından, 1638-1639'dan itibaren ocaklık tabir olunur bir sancak olarak Basra hakimi Efrâsiyâb Paşa oğlu Hüseyin Paşa'nın idaresi altındaydı (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2010: 4/2, 646). Evliya Çelebi Basra'yı gezip, bütün yönlerini yazdıktan sonra şehrin dini ve sosyal mekânlarına değinmektedir. Cami, imaret, hamam ve mektep gibi yerlere dair özet bilgiler vermekle beraber, şehrin idari taksimatına dair önemli ayrıntılardan bahsetmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2010: 4/2, 648-650). Sıra şehrin ziyaretgâhlarının tasvirine geldiğinde ise, Evliya bu mekanların isimlerini ve buldukları yerleri etraflıca tarif eder. Fakat Sahabe'nin türbe ve mescitleriyle ilgili gözlemlerini yine kısa tutarken, okuduğu tarih kitaplarından Sahabe'nin hayatlarına dair bazı bilgiler aktarmakla yetinmektedir. Evliya Çelebi, anlatımına Hasan-ı Basrî ile başlamaktadır. Bu

konudaki en önemli ayrıntı Basra şehrinin kapılarından güney tarafındaki kapının adının Hasan-ı Basrî olmasıdır. (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2010: 4/2, 650) Seyyaha göre, Basra'nın kible tarafına bakan Müşrak kapısından çıkıp, üç saat boyunca çöle doğru ilerledikten sonra Hasan-ı Basrî türbesine ulaşıyordu. Evliya Çelebi her zamanki üslubuyla, bu zatın 170 yaşında vefat ettiğine değinirken, büyük bir türbede yattığından başka bir bilgi vermemektedir (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2010: 4/2, 657)

Seyyahın türbeleri sırasıyla dolaştığını varsayarsak, ikinci sırada Makam-ı Ali mescidi bulunmaktadır. Cami Makamı ismiyle andığı yerin o tarihte harap olmaya yüz tuttuğunu, Hazret-i Talha yolu üzerinde ve onun türbesine bir saat mesafede olduğunu bildirmektedir. Üçüncü ziyaretgâhta medfun bulunan Hz. Talha hakkında bazı kitabi bilgiler verdikten sonra türbenin hala bütün halkın ziyaret mekânı olduğundan bahsetmekle yetinmiştir. (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2010: 4/2, 657-658) Osmanlı belgelerinde adı geçmeyen ve Evliya Çelebi'nin Hz. Süleyman'ın vezirlerinden olduğunu ileri sürdüğü Hz. Âsaf-ı Berhîyâ'ya ait bir ziyaretgâha değinerek "büyük bir ziyaretgâhtır" ifadesinden başka, yine onun hakkında da kitabi bilgiler vermiştir. Seyyah son olarak Hz. Enes b. Malik'in türbesini ziyaret etmiş fakat ziyaretgâha dair herhangi bir ayrıntı vermemiştir. (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2010: 4/2, 658) Evliya Çelebi'nin anlattıklarından, bölgeyi ziyareti sırasında ziyaretgâhlara dair anormal bir durum tespit etmediği anlaşılmaktadır. Bir savaş izi, yıkıntı yahut ziyaretçilerin sayısı, türbelerin konumu gibi ayrıntıları sükut geçmiştir. Seyahatnamede, Makam Cami dışında, türbelerin yanı başında olan mescitlerden ve Zübeyr b. Avvâm türbesine dair herhangi bir bahis yoktur.

18. yüzyıl Basra'ya ait kaynaklar çoğunlukla, bölgedeki Osmanlı-İran savaşlarına; dolayısıyla Osmanlı idaresinin Basra'da yeniden hakimiyet sağlamak üzere yerli hakimlerle mücadelesine dairdir. Basra'da bulunan idari istikrarsızlık nedeniyle bölgenin özel tarihine dair bilgileri aktaran kaynaklar kısıtlı yahut şimdilik mevcut değildir.

19. yüzyılın ortasında, Mehmed Hurşid Paşa'nın Basra'da sınır komisyonu görevindeyken gözlemlerini içeren *Seyahât-nâme-i Hudûd*'a göre ziyaretgâhlardan bazılarının bulunduğu Zübeyr kasabası Basra'nın doğusunda iki buçuk, üç saatlik mesafede olup, takriben 2000 haneden müteşekkil bir yerdir. Yazar kasabanın sosyal ve ticarî hayatına değindikten sonra, ziyaretgâhlardan bahsetmektedir. İlk olarak kasabaya adını veren Zübeyr b. Avvâm hazretlerinin türbesinin yine kendi adıyla anılan cami (mescit) içinde olduğunu ve bu tarihte türbedar ve kilidarının bulunduğunu kaydeder. Diğer Aşere-i Mübeşşere ile Hasan-ı Basrî, İbn Şirîn ve Talha bin Ubeydullah hazretlerinin türbelerinin kasabaya onar dakikalık bir mesafede bulunduğuna işaret etmektedir. Enes bin Malik türbesi de yine Zübeyr kasabasından ve Basra merkezinden ikişer buçuk, üçer saat mesafede açık mahalledir. Hurşid Paşa'ya göre bu türbeler kadim Basra şehrinin içindeyken, bu tarihte Hazreti Zübeyr ziyaretgâhı hariç hepsi açık ve boş çöldedir (*Seyahatname-i Hudûd*, 1997: 29-30). Hurşid Paşa'nın gözlemleri de yine türbelerin Basra'ya göre konumu ve mesafesi hakkında olup, binaların maddi durumu hakkında ayrıntı vermemektedir.

Ziyaretgâhlara Ait Vakıflar

İncelediğimiz evkaf defterlerindeki, Sahabe kabir/türbe ve onların yanında bulunan mescitlerin vakıf kayıtlarına göre Battûta'nın işaret ettiği mübarek zatlara ait olan binalardan Makam-ı Ali Mescit'i ile Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Şeyh Hasan-i Basrî ve Hz. Enes bin Mâlik'in türbe ve mescitlerine ait vakıf görevlilerini ihtiva eden kayıtları mevcuttur. Basra'da bunların dışında yine Sahabeden diğer bazı kimselerin türbeleri de bulunuyordu (Ali Cevâd, 1313: 177; Eroğlu vd., 2005: 170-172).

Burada ele alınan vakıflara dair dört adet vakıf defterinden, kesin olarak tarihini tespit ettiğimiz üç defter 1105-1106 (1694-1695) senelerine aittir. Kamil Kepeci tasnifinde olan 3377 numaralı defterin tam tarihinin tespit edilmesi oldukça güçtür. Defterin başından ilk 14 varakta Basra'daki vakıflardan birine ait bir vakfiyenin sureti kayıtlıdır. Bu suretin kayıt tarihi 21 Rebiülevvel 1155/26 Mayıs 1742'dir. Varak 16'dan itibaren Basra'da bulunan çeşitli mescit ve camilerin vakıflarında görev yapan vazifelilerin yevmiye kayıtları bulunmaktadır. Fakat bu kayıtların başlığında herhangi bir tarih yokken muhasebe kaydının sonuna 3 Cemaziyelevvel 1101/1689-1690 tarihi düşülmüştür. Vakfiye suretinden sonra defterde bulunan ilk tarih ise 1088/1677-1678'dir. Basra'daki vakıfların bazılarında meydana gelen değişikliklerden dolayı eklemeler yapıldıkça, ilgili muamelenin altına tarihleri yazılmıştır (1094, 1098 ve 1102...). Dolayısıyla defter, çeşitli kayıtların suretlerinin bulunduğu toplama bir defter olduğundan Sahabe'ye dair kayıtların bulunduğu, muhasebenin tarihi olan 1101/1689-1690 esas alınacaktır.

Vakıflara ait muhasebe defterlerinden ilk üçünde olan kayıtlarda vakıf vazifelilerinin isim ve yevmiyelerine dair ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Bunlar sadece yevmiyelerin aylık ve senelik toplamalarının verildiği muhasebe icmal defterleridir.

Tablo 1: Hz. Ali Cami' Vakfının Vazife Giderleri

Receb 1106/Şubat-Mart 1695 (30 günlük) BOA, HMM. d., 875	1105 senesi (6 aylık) Eylül-Şubat 1694 BOA, MAD., 131.	1105 senesi (6 aylık) Mart-Eylül 1694 BOA, HMM. d., 820
Yevm 4	Yevm 2	Yevm 2
Şehr 120	Şehr 360	Şehr 360

Tablo 2: Hz. Talha, Hazreti Zübeyr, Hz. Hasan-i Basrî ve Hz. Enes bin Mâlik Vakıflarının Vazife Giderleri

1101/15 Ekim 1689-15 Ekim 1690 (1 senelik) BOA, KK. 3377, vr. 36- 37	1105/ Eylül-Şubat 1694 (6 aylık) BOA, MAD., 131 vr.1.	1105/ Mart-Eylül 1694 (6 aylık) BOA, HMM.d., 820 vr.1	Receb 1106/ Şubat- Mart 1695 (30 günlük) BOA, HMM.d., 875 vr.1
Vazife hevâdân-ı hazret-i Talha ve Hz. Zübeyr ve Hz. Hasan-i Basrî ve Hz. Enes bin Mâlik yevm 52 akçe [Senelik] 18720 akçe	Vakf-ı Hazreti Talha ve Hazreti Zübeyr Yevm 52 akçe Şehr [?] ⁵ 210 akçe [6 aylık] 9360 akçe	Vakf-ı Hazreti Talha ve Hazreti Zübeyr Yevm 52 akçe Şehr [?] 210 akçe [6 aylık] 9360 akçe	Vakf-ı Hazreti Talha ve Hazreti Zübeyr Yevm 52 akçe [30 günlük] 1560 akçe

Hz. Ali Câmii Vakfı müstakil olarak gösterilirken mütevellî ciheti belirtilmemiştir. Diğer dört vakfın tamamı bir mütevellî eliyle idare olunmaktadır. Buna karşılık dört vakfın bazı işleri ortaklaşa yapıldığı gibi bazı vazifeliler vakıflara özeldir ve yevmiyeleri de bir birinden farklıdır. Vakıfların en büyüğü Hz. Zübeyr'in vakfidir, dolayısıyla vakfın bütün vazifelileri sadece onun türbe ve mescidinde görevlidir. Mescidin İmamı aynı zamanda müezzinlik de yaparken, birer hademe-i bevâb ve hademe-i kiliddâr bulunuyordu.

Hz. Enes bin Malik ve Şeyh Hasan-ı Basrî'nin Türbesi ve Mescidi'nin ise kendilerine mahsus tek bir çalışanı vardır, o da kiliddârlıktır.

5 Defterde şehr (aylık) 210 akçe rakamı verilmişse de, günlük 52 akçeden aylık, 1560 akçe eder.

II. Abdülhamid döneminde Basra Vilayet Meclisinden gelen mazbataya göre Hz Talha Türbesi'nin türbedarı bulunmuyordu. Evkaf Muhasebeciliği'nin araştırmasıyla durum netleşince padişah iradesiyle, vazifesi bizzat Hazîne-i Hassa-i Şâhâne (Emlâk-ı Hümâyûn İdâresi'nden) karşılanmak üzere 200 guruş aylık ile türbedar vazifesi 29 Cemaziyelahir 1304/25 Mart 1887 tarihinde Abdullah el-İ'câbî'ye tevcih olunmuştu (VGMA, 982: 406). Abdullah ölünce de boş kalan türbedarlığa yine aynı şartlarla ve aylık 200 guruşla 15 Rebiülahir 1321/11 Temmuz 1903 oğlu Mehmed Efendi tayin edilmiştir (VGMA, 166: 132). 14 Şevval 1267/12 Ağustos 1851 tarihinde Hz. Zübeyr türbedarı ise Şeyh İbrahim Efendiydi (BOA, MVL. 106/39).

Vakıfların muhasebelerinin tutulduğu dördüncü defter, 1101/15 Ekim 1689-15 Ekim 1690 dönemine ait bir yıllık bir dönemi kapsamakla birlikte, vakıfların vazifelilerinin görevleriyle, isimleri ve yevmiyeleri birlikte kaydedilmiştir. Hz. Ali Camii'nin imam ve hatibi aynı kişi olup, Abdullah adında bir de müezzini bulunmaktadır. Vakfın senelik vazifeli gideri (360+120) 480 akçe iken, bu tarihte imam ve hatip olan Molla Cafer'e günlük 2 akçe, müezzin Abdullah'a yarım akçe ödenmektedir (BOA, KK. 3377, vr.41).

Tablo 3: Hz. Zübeyr, Hz. Talha, Hz. Enes ve Şeyh Hasan-ı Basrî'nin türbeleri ve mescidlerine ait vakıfların günlük vazife/cihet ödemeleri:

Vakıf	Vazife	Vazifelinin Adı	Yevmiyesi (akçe)
Ortak	Mütevelli	-	5
	Kennâs	Halef	4
	Kennâs	Ahmed Macid	4
	Ferrâş	Süleyman	4
	Ferrâş	Muhammed bin Abdulmu'in	4
	Sakâ	Bahaeddin	4
Hazret-i Zübeyr	Hademe ve Bevvâb	Yusuf	6
Hazret-i Zübeyr	İmam ve Müezzîn	Molla Bekir	4
Hazret-i Zübeyr	Hademe-i Kiliddâr	Mehmed	4
Hazret-i Talha	Hademe	Ahmed	5
Şeyh Hasan-ı Basrî	Kiliddâr	Ali bin Kasım	4
Hazret-i Enes bin Mâlik	Kiliddâr	Yusuf	4
Toplam			52

H.1101/15 Ekim 1689-15 Ekim 1690 döneminde, bir yılda Hz. Talha, Hz. Enes türbeleriyle Hz. Zübeyr ve Şeyh Hasan-ı Basrî'nin türbe ve mescitlerine ait vakfın vazife/cihet ödemesi günlük 52 akçe olup, yıllık toplamı ise 18.720 akçedir (BOA, KK. 3377, vr.36-37).

1689-1695 yılları arasındaki yedi yıllık bir döneme ait kayıtlarda, vakıf giderlerinde vazife ödemeleri hariç ilave bir masraf bulunmamaktadır. Ayrıca 18. yüzyıla ait vakıf kayıtlarına (şimdilik) rastlanmaması Osmanlı'nın bölgedeki idarî kesintisiyle ilgili olmalıdır.

Kullanılan Muhasebe defterlerinin dördü de vakıfların giderleriyle, özellikle vazifelilerin yevmiyelerine aittir. Vakıfların gelir kaynaklarını gösteren muhasebe kayıtlarına, vakıfların kuruluş şartlarını gösteren herhangi bir bilgi ve belgeye henüz rastlanılmadı. Bunlar Osmanlı'ya sonradan geçen bölgelerde bulunan vakıflar olduklarından, daha eskiye, Osmanlı öncesine dair kayıtlara Osmanlı Arşivi'nde ulaşmak zor görünmektedir. Bu bakımdan Sahabe vakıflarının vakfiye bilgilerinin mevcut olmamasının yanında,

vakıf mevkufatının yeri ve nevini öğrenmek ancak yerel kaynaklara ulaşılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu konuda en büyük verileri sağlayacak olan Basra'nın Osmanlı dönemi Mahkeme Sicilleri'dir. Ne yazık ki gerek I. Dünya Savaşı'yla Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra, gerekse İran-İrak savaşı ve I. Körfez Savaşı bölgenin yerel arşivine özellikle, Şeriye Sicilleri'ne büyük kayıplar yaşatmıştır.

Osmanlı Dönemlerindeki Tamirler

Türbe ve mescitlerin tamiriyle ilgili olarak meydana gelen gelişmeleri de çeşitli vesikalardan takip etmek mümkün olmakla birlikte kayıtlarda eksiklikler bulunmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında II. Abdülhamid döneminde, meydana gelen mimari gelişmelere bağlı olarak çok sayıda eski eserin bakım ve tamirata yapılmıştır. Özellikle mukaddes mekânlar Osmanlı tarihi boyunca korunmuş ve himaye edilmişti. İmparatorluğun en güneyindeki eyaletlerden olan Basra vilayeti merkezinde ve Zübeyr kasabasında bulunan Sahabe türbeleri de bu bağlamda defalarca tamir edilmeye girilmiş, maliyeti çıkarılmış, fakat restorasyon bazen gerçekleşmiş bazen de yarım kalmıştır. Yarım kalan çalışmalarda, bürokratların ihmalleri, ağır yürüyen bürokratik işlemler ve devletin içinde bulunduğu zor durumun etkili olduğu muhakkaktır.

Bağdat vilayetinden gelen rapora (tahrirat) göre, Aşere-i mübeşşereden Hz. Zübeyr ve Hz. Talha ile ashab-ı kiramdan Enes bin Malik'in "merakıd-ı mübarekeleriyle" Hazret-i Zübeyr'in türbesinin bitişiğindeki caminin 68.000 küsur kuruşluk bir masrafla tamir olunacağı bildirilirken, bir de resmi gönderildi. Durum Sultan II. Abdülhamid'e arz edildiğinde bu camii ile türbelerin doğrudan doğruya kendi adına tamir edilerek masrafların (faturanın) Bağdat'ta bulunan kendi arazisi (has) hasılatından karşılanması için hazine-i hassaya izin verdiği gibi, bu gelen resmin gazetelerde ilanına dair irade-i seniyye çıkardı 18 Cemaziyela-hir 1299/7 Mayıs 1882 (BOA, İ.DH., 853/68435).

Türbelerin onarımına dair 3 Kanunevvel 1300 / 15 Aralık 1884 tarihini taşıyan ve keşif heyetince hazırlandıktan sonra Basra vilayet meclisinde onaylanan keşif raporuyla ekindeki keşif defteri (BOA, Y.MTV, 17/52) tamir bürokrasinin en canlı örneğidir. Daha önce başlatılan ve bir türlü tamamlanamadığı için tekrar tekrar baştan başlayan işlemler nedeniyle, geçen yıllar içinde binalar (türbe mescit vb.) daha da yıprandığı gibi alınan inşaat malzemesi ziyan olmaktadır.

Rapora göre yarım kalan, bir önceki seneye ait tamirat işi, keşif ve muayene olduğunda türbenin iç taraflarının dörtgen (şek-i murabba) kenar/yüzeylerinde (ezla'ında) girintiler ve köşelerindeki (zaviyelerindeki) bir takım oymalı çıkıntılarla bu duvarların üzerine inşa olunacak kubbe o sırada kötü durumda ve yarım halde bulunmaktadır. Bu hazırlanmış yüzey süslemeleri yerde olduğundan üzerindeki oyma ve çıkıntılarının bazı yerleri şimdiden çatlamış ve duvarlar yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle bu durumdaki malzemeyle inşaatın tamamlanmasının uygun olmayacağı bizzat müşahede olunmaktadır. Bununla beraber türbenin iyi bir görünüme kavuşturulması, üzerine de kubbenin düzgün ve sağlam bir sûrette yerleştirilmesi lüzumludur. Türbenin mevcûd tarması (çıkma/balkon) dahi sağlam bina edilmemiş olup, hatta yıkılmaya yakın olduğu mülahaza ediliyordu. Bundan dolayı aslında tarmanın da temelinden yıkılıp, yeniden yapılması gerekiyordu. Kubbenin inşası için 20.700 guruş ve tarması için de 1.300 guruşa ihtiyaç bulunmaydı.

Rapora göre, Hz. Zübeyr türbesi için daha önce getirilen kâşi tuğlalar (kaşi tabûka) mevcûd olup, türbenin içinin bir boy kadar daha aşılmasının gerekiyordu ve bazı yerlerinin tamiri için hesaplan masrafi 7.425 guruşdu. Hz. Enes'in türbelerine yakın bir yerde açılacak bir kuyu ile türbenin tamirata 3.000 guruş

tutuyordu. Türbelerin tamiri inşaatına bu seferki gereken meblağın yekûnu 41.425 guruşdur. Raporun sonunda meclis üyeleri ve ser-mimarın mühürleriyle “meclis-i idare-i Basra” mührü bulunmaktadır. Türbelerin dörtgen planlı olan beden duvarları, her biri 12 parmak kare ölçülerinde tuğla ile örülmüş, üstü muhtemelen klasik (külâh, silindirik, armudî) formlarda bir kubbeyle örtülüdür. Kullanılan malzemeye bakıldığında, ahşap kısımlar için dut ağacı, duvarlar için kâşî tabûka (çinili sırlı tuğla), çatısı için döşeme tuğlası; ayrıca kireç kullanılmıştır. Kubbenin serpuşunun ise bakırdan yapılması planlanmaktadır. Dört türbe için toplam üç büyük, üç küçük kapı ve dört adet pencereyle camların maliyeti çıkarılmıştı. Kullanılan inşaat malzemesi, inşaat alanında uzman neccar ve inşaat ameleleri ile nakliye ücretleri hesaplanarak, keşif defterinde detayları verilmiştir (Bk. ekler).

19 yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına ait tamirat faaliyetleriyle ilgili Basra vilayeti meclisi ile Evkaf Nezareti, Şura-yı Devlet ve diğer merkez daireleri arasında yapılmış bir dizi yazışma mevcuttur. 1899 yılına gelinmiş olmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid'in masraflarını üstlendiği restorasyonun hala gerçekleşmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu defa da 17 Mart 1315/29 Mart 1899 tarihinde Basra vilayetinden Evkaf Nezareti'ne gönderilen yazıyla Hz. Talha, Hz. Enes ve Hz. Zübeyr mezarlarıyla Hz. Zübeyr'in mezarı bitiştirildiği olan camii ve minaresinin “hazine-i evkâfa icrâ-yı ta'mîri” arz ediliyordu. Mabeyn kitabetinden Evkaf Hazinesi'ne gelen irade sonrasında, Masarifât idâresi'nden Basra'ya cevaben, “ta'mîrât için gereken keşif ve münâkısanın (açık artırma) yapılmasından sonra evrakının gönderilmesi ve tamirat masraflarının söz konusu vakıflarının gelirleriyle yapılıp, yapılamayacağına dair muhasebelerinin durumunun bildirilmesi” isteniyordu (BOA, DH.MKT., 561/18; İ.EV., 23/46).

Basra'dan gelen cevapla birlikte keşif defteri ekte gönderilmişti. Buna göre Hz. Talha türbesinin 59.985, Hz. Zübeyr mezarının yanındaki caminin 57.109, Hz Enes türbesinin 29.506 guruş masrafla yenileneceğine dair keşif yapıldığı ve açık artırmadan sonra birinci 59.500, ikinci 56.500 ve üçüncüsü 28.850 guruş olmak üzere üç ayrı keşifle maliyet çıkarılmıştır. Evkâf ile Şûrâ-i Devlet yazışmasıyla tamirat faaliyetinin maktûden değil, emanet yoluyla gerçekleştirilmesi tavsiye olunuyordu. Diğer taraftan yapılan tetkikten sonra bu maliyetin vakıf hazinesinden karşılanamayacağı, ancak tamirat masraflarının vakfın R.1315/M.1899 senesi bütçesinden, Evkaf Hazinesi'ne olan tahsisatına mukabil karşılanabileceği, ilerde vakfın geliri tahakkuk ettiğinde mahsup edilebileceği de bildirilmişti (BOA, EV.MKT., 2511/28).

İlerleyen tarihlerde Basra vilayetiyle, Evkaf Nezareti arasında yapılan Temmuz 1318/Temmuz 1902 tarihli yazışmalardan anlaşıldığına göre türbeler ve camiyle minaresi hala tamir edilmemiştir. Çünkü R. 1315'te başlayan süreçte vakfın mali durumu tetkik edilmiş, keşif ve müzayede yapılmış, bir maliyet çıkarılmış ancak vakfın elinde bu masrafları karşılayacak, fazladan bir birikimi olmadığından Evkaf Hazinesi'nin, her yıl vakıflardan tahsisat nev'inden aldığı R. 1318 yılı hissesine mahsup olmak üzere tamiratı gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştı (BOA, EV.MKT., 2511/28. lef.1-4).

Nihayet Dahiliye Nezareti'yle, Basra vilayeti arasındaki 27 Mayıs 1319/9 Haziran 1903 tarihli yazışmaya göre vakıf gelirleri bir türlü istenen seviyeye ulaşamadığından hatta geçmiş yıllardan dahi Evkaf Hazinesi'ne bakayası bulunduğundan tamirat işi gerçekleşmemiştir (BOA, EV.MKT., 2511/28. lef.4).

1899 yılından 1905 yılına kadar geçen altı yıllık süreçte Basra valiliği ve vilayet meclisinden hem Sadaret'e hem de Maliye Nezareti'ne çeşitli tarihlerdeki yazılan mazbatalarla, birbirinin benzeri olup, tespit edilebilen yedi adet telgraf gönderilmişti. Basra valisi telgraflarında, tamiratın bir an evvel gerçekleştirilmemesinin “...mebâni-i İslâmîyenin ihyâsı hakkındaki emr-i fermân-ı hümâyûna mugayyir...” (BOA, BEO, 2153/161431) olduğunu ısrarla vurguluyor, para sorunun çözülmesi için bürokratik işlemlerin hız-

landırılmasını ve aksi halde oluşacak mahzurları bildiriyordu. Vakfın geliri yeterli olmadığından, R. 1315 senesinden beri bakiyesi olan 144.850 gurus sağlanamadığı için inşaat işi yarım bekliyordu.

Sadaret gelen telgrafları Maliye Nezareti'ne iletiyor Maliye ise Basra'ya yazarak vakıf bütçesinin durumunu soruyor, cevap gelinceye kadar aylar geçiyordu. Maliye tarafından gönderilen tezkirelerde vakfın Evkaf Nezareti'ne olan yıllık tahsisatına mahsuben geçen senenin (sene-i sabıka) bütçesine, bazen de "sene-i haliye" bütçesinden ödenmesi (tesviyesi) isteniyordu. Basra valisi cevabi telgraflarında bazen geçen sene bütçesine bakaya kaydedilmesinin zorluğunu ifade ederken, bazen de bütçeyi yapabilmek için gereken havalenameyi talep ediyor ve bürokratik gecikmeler dolayısıyla bütçe dönemi geçiyordu. İçinde bulunulan sene (sene-i haliye) bütçesine mahsup edilmesi ise bir yıl daha gecikilmesi anlamına geldiğinden, bir an önce tamiratın yapılmasına izin verilmesini, aksi halde üç türbenin ve mescidin tamamen yıkılacağını bildiriyordu.⁶

Bununla beraber Basra valisi iki ayrı telgrafında neredeyse birbirinin aynı ifadelerle, padişah iradesi gereğince, tamirlere gereken paranın Maliye Nezareti'ne uzun zamandır, arz edilmiş olmasına rağmen şimdiye kadar gereken izinlerin verilmediğini "mevki' hasebiyle her yerden ziyaret-i Basra'ya tevârüd edegelen seyyâh ve zevâd-ı Müslim-i muhtelifeye karşı merâkîd-ı mezkûrenin hal-i harabda bulundurulması gayr-ı münâsib ve şî'ar-ı diniyye-i islamiyeye" ve İslam halifesinin fermanına muhalif bulunduğu işaret ediyordu (BOA, BEO. 2584/193773 lef 5). Diğer telgraf da bu ifadelerle başlayıp, harap olmaya yüz tutmuş "merâkîd-ı mübarekeden" Hz. Zübeyr türbesiyle ve bitişiğindeki cami büsbütün yıkılacak bir raddeye gelmiş olduğundan buranın ziyaret ve içinde ibadet edilmesinin tehlike arz ettiğini, Zübeyr kasabası müdürünün tamirat yaptırılınca kadar mescidin kapatılarak, kimsenin girmemesi için kapısına bir memuru bekçi koymak için izin istediğini yazıyordu (BOA, BEO, 2620/196433).

Bu şekilde 1899 yılından 1905 yılı Ağustos ayına kadar altı muhasebe dönemi geçmesine rağmen, yazışmalar, kısır bir döngü halinde sürüp gitmektedir. Osmanlı vakıf müessesesi son derece nizam içinde yürütülmesine rağmen uzak bir vilayet olan Basra'daki söz konusu vakıflar ihmale uğramışlardır. Türbe ve mescitlerin vakıfları olmasına rağmen, gereken bakım hizmetlerinin verilemediği anlaşılmaktadır. Bölgesel güçlü ailelerin ve Arap aşiretlerinin isyanları bölgeyi güvensiz ve yönetimi istikrarsız bir hale getirmekteydi.⁷ Vakıf eserleri/hayratı vakıfların verdiği bakım-onarım sayesinde yüzlerce yıl ayakta kalabiliyordu. Ancak yine de vakıf yöneticilerinin yahut yerel yöneticilerin ihmalleri, vakıf gelir kaynaklarının azalması veya ziyan edilmesi gibi nedenlerle bunun mümkün olamadığı zamanlar olmaktadır. Merkez taşra arasındaki mesafenin uzaklığı nedeniyle, bürokratik yazışma ve haberleşmenin zaman alması gibi nedenler de karar verilen tamir işlerini geciktiriyor dolayısıyla geçen sürede eserler yıkılıp yok olabiliyordu.

Basra Osmanlı idaresinde bulunduğu yüzyıllar boyunca istikrarın tam sağlanamadığı vilayetlerden biriydi. Osmanlı-İran arasında bir mücadele sahası olmasının yanında, içeride Arap aşiretler arasındaki yerel problemler de bölgenin huzurunu bozan olaylardı. 1917'de I. Dünya savaşı sırasında Irak cephesinin dolayısıyla Bağdat'ın kaybedilmesiyle Basra da Osmanlı idaresinden çıktı. Bölgede Irak Devleti kurulduktan sonra, Sahabe türbelerinin akıbeti belirsizdir. 1980-1988 Irak-İran savaşları ve 1991 I. Körfez savaşı sırasında Basra ağır hasar gördü.

6 Bk. (BOA, BEO, 2559/191918; BEO, 2620/196433; BEO, 2662/197632; BEO. 2584/193773 lef 1-5; BEO, 2153/161431, lef 1-2).

7 Basra vilayetine yakın bir yer olan Hazret-i Zübeyr kasabasında asayiş bozucu halin zuhurundan dolayı gereken önlemlerin alınarak karışıklığın bastırılması (BEO, 460/34463. 18 Safer 1312/21 Ağustos 1894). Fesad çıkaranların Hazret-i Talha Camii yakınında mevzi almış bulunan asker müfrezesine silah çektiklerine ve askerinin karşılık vermesi üzerine Zübeyr kasabasına çekildikleri (BEO, 1619/121373. 25 Şevval 1318/15 Şubat 1901).

Sonuç

İslam medeniyetinin kurucularından ve ilk Müslümanlardan olan Hz. Talha, Hz. Enes ve Hz. Zübeyr'in isimleri Basra ile bütünleşmiş durumdadır. Türbelerinin burada bulunması, bölgeyi Hanefilerin önemli bir ziyaretgâhı haline getirmişti. İslam ve Türk-İslam medeniyetinin önemli bir parçası olan vakıflar ve onlara ait kayıtlar sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun en uçta ve kontrolü tam sağlanamayan bir bölgesinde bulunmalarına rağmen, türbe ve mescitlerin durumunu takip etmek mümkün olabilmektedir. Özellikle vakıf muhasebe defterleriyle, 19. ve 20. yüzyıllardaki tamiratlara dair arşiv kayıtları sayesinde birkaç yüzyıllık bir dönemle ilgili bir çalışma yapılabilmektedir.

Burada dikkati çeken en önemli unsur, bir şehir Osmanlı hakimiyetine girmeden önce burada kurulmuş olan İslamî vakıfların, söz konusu yer Osmanlı idaresine girdikten sonra, bozulmayıp, şartlarına riayet edilerek devam ettirilmesidir. Sözü edilen yerin eski bir İslam toprağı ve vakıfların da Sahabe'ye ait olması nedeniyle, Osmanlı idaresinin bu konuda daha hassas davrandığını da unutmamak gerekir. Bilindiği üzere Osmanlı padişahları eski İslam coğrafyasında giriştikleri seferleri sırasında, ilk iş olarak mübarek zatların türbelerini ziyaret ederler, gerekirse tamir ettirirler; selatin camileri bulup, ilk Cuma namazını kılarlar ve adlarına hutbe okuturlardı. Bu bakımdan, Sultan Süleyman zamanından itibaren Irak bölgesinde bulunan İslam eserlerinin ve türbelerin koruma altına alındığı, bilinmekle beraber, Osmanlı Arşiv kayıtlarında, Sahabe'nin türbe ve mescitlerine dair ilk vakıf kayıtları 17. yüzyılın sonuna aittir. En azından, şimdilik tespit edebildiklerimiz 1690'lardan başlamaktadır.

18. yüzyılda, bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin kesintiye uğraması nedeniyle, bu devirde, vakıf işlerinin tam takip edilemediği ve bu işlerle ilgili kayıtların sağlıklı bir şekilde tutulamadığı anlaşılmaktadır. Merkezi İstanbul'da olan ve hayratı Basra'da inşa edilmiş vakıfların bu yüzyıldaki işlem ve kayıtlarında bir aksama bulunup, bulunmadığı da ayrıca araştırılmalıdır. Osmanlı hakimiyeti yeniden sağlanıncaya kadar geçen sürede, vakıf türbe ve mescitlerinin bakımsız kaldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıla ait, Osmanlı bürokrasindeki yazışmalardan, vakıf eserlerinin tamir edilmesine dair pek çok girişim olduğu görülmektedir. Bu girişimler önemli olmakla birlikte, coğrafyanın uzaklığı, bürokrasinin yavaş işlemesi ve bölge ile iletişimin iyi sağlanamamasından dolayı kısmen başarılı olunmuştur. Buradaki halkın yaşam tarzı ve bölgedeki mezhep mücadelesi göz önünde bulundurulduğunda bu eserlerin, yüzyıllarca kadar varlığını koruyabilmeleri son derece önemlidir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 302/22622; 460/34463; 1619/121373; 2153/161431; 2559/191918; 2620/196433; 2662/197632; 2584/193773.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 561/18.

Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT.), 2511/28.

Haremeyn Muhasebesi Defterleri (HMH. d.), 820, 875.

İradeler Evkaf (İ.EV.), 23/46

Kamil Kepeci Defterler (KK.), 3377

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.), 131.

Meclis-i Vala (MVL), 106/39.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 17/52.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA Defter, 166, 982.

2. Araştırma ve İncelemeler

Ali Cevad (1313). *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Aydınlı, Abdullah-İsmail L. Çakan (1991). Aşere-i Mübeşşere. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (3): 547.

Bakır, Abdülhalik (1992). Basra. *DİA*, (5), 108-112.

Canan, İbrahim (1995). Enes B. Mâlik. *DİA*, (11), 234-235.

Çekim, Taif (1996). 1551 M (959 H.) Tarih ve 282 No'lu Tapu Tahrir Defterine Göre Basra. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Efendioğlu, Mehmet (2013). Zübeyr b. Avvâm. *DİA*, (44), 522-524.

Ebû Cafer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, (2007). *Tarih-i Taberî* (trc. M. Faruk Gürtunca) IV. Sağlam Yayınları.

Erul, Bünyamin (2010). Talha b. Ubeydullah. *DİA*, (39) 504-505.

Eroğlu, Cengiz- Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil (2005). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. GSE Yayınları.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (2010). (Haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 4. Kitap 2. Cilt. Yapı Kredi Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (1992). Basra-Osmanlı Dönemi. *DİA*, (5), 112-114.

İbn Battûta Seyahatnâmesi (2010). (Çeviri, İnceleme ve Notlar A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları.

Mehmed Hürşid Paşa (1997). *Seyahât-nâme-i Hudûd*. (Haz. Alâattin Eser). Simurg Yayınları.

Poş, Abdullah (2011). XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak'taki Şîî Nüfus ve Caferî Toplumunu Tahrik Faaliyetleri. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, (VIII/3-Eylül-Aralık), 47-76.

Allahverdi, Reyhan Şeyhin (2016). *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

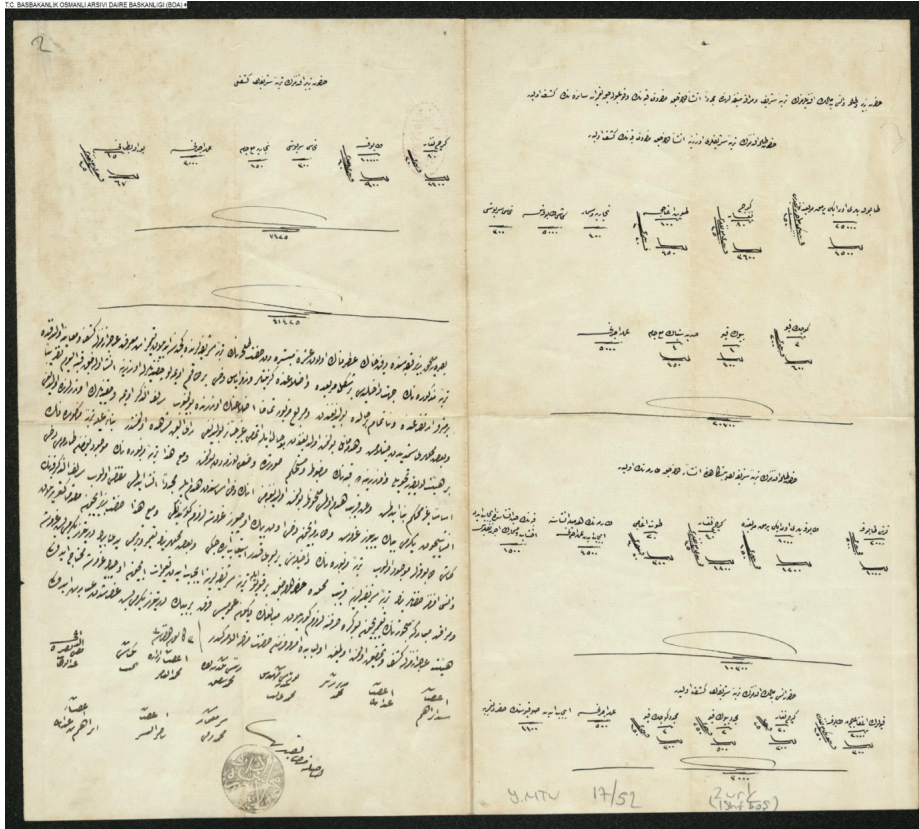
Taberî, (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (trc. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir). I-V, MEB Yayınları.

EKLER

Ek.1 2007 Yılında bombalanan Hz. Talha Türbesi



Ek.2 İnşaat Keşif Defteri: BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 17/52.



Y.MTV.00017.00052.001

Ek.2 İnşaat Keşif Defteri: BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 17/52.

<i>Hazret-i Talha Efendimizin türbe-i şerifleri üzerine inşa ' olunacak mazrûf kubbenin keşf-i evvelidir</i>	
Malzemenin Ölçüsü ve Birim Fiyatı - Hizmet Bedeli	Meblağ (guruş)
Tabûka beheri iki parmak murabba 'ında 25000 adet beher bini ma ' ücret-i nakliyesi 150 guruş	4500
Kireç (?) 80 beheri ma ' nakliyesi 45	3600
Dut ağacı 100 adet fi aded 4-20	450
Neccâriye ve mesmâr	400
Kâşi tabûkası	5000
Nuhhâs serpûş	300
Küçük kapu 3 adet fi beheri 200	600
Büyük kapu 1 adet	400
Cedîd şibâk? ma ' câm 4 adet	450
Amele ücreti	5000
Cem 'an	20700 guruş
<i>Hazret-i Talha efendimizin türbe-i şerifeleri pişgâhında inşa ' olunacak tarmanın [keşf-i] evvelidir</i>	
Ferş tabûka 2000 adet fi beher bini 500	1000
Tabûka beheri 12 parmak murabba 'ında 8000 adet fi beher bini 150	1200
Kireç (?) 40 fi beheri ma ' nakliyesi 45	1800
Dut ağacı 20 adet fi beheri 4 guruş 20 para	300
Tarmanın hedmiyle inşâsına icâb eden amele ücreti	4500
Kubbenin hîn-i inşâsında icâb eden ahşâb ve mesmârın ücret-i nakliyesi	1500
Cem 'an	10300 guruş
<i>Hazret-i Enes bin Malik efendimizin türbe-i şerifeleri keşf-i evvelidir</i>	
Kapuların irtifa ' için tabûka 2000 adet beher bini ma ' nakliyesi 150	300
Kireç (?) 20 fi beheri 25	300
...? büyük kapu 2 adet fi beheri 250	500
Amele ücreti	500
İcâb eden su kuyusunun hafr ve ta 'miri	1100
Cem 'an	3000 guruş
<i>Hazret-i Zübeyr efendimizin türbe-i şerifleri keşf-i evvelidir</i>	
Kireç (?) 80 fi beheri 30 burak bitani? 15 beheri ma '	2400
Tabûka 1000 adet fi beheri ma ' nakliyesi 60	900
Nuhhâs serpûş	300
Neccâriye ma ' câm	150
Amele ücreti	3000
Nakliyesi 45	67
Cem 'an	7425 guruş
Cem 'an 41425 guruş	

Osmanlı Macaristanı'nda Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları*

Mehmet Emin Yılmaz**

Öz

Osmanlı Macaristanı'nda Rumeli'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi fütûhatı müteakip yerleşimler Türk-İslâm şehir anlayışına göre ihyâ edilip yeni mimari eserler inşa edilmiştir. Türklerin hâkim olduğu ortalama bir buçuk asır boyunca câmi ve mescitlerle beraber tekke ve türbeler de inşa edilmiş; bu sâyede mânevî fetihler de süregelmiştir. Fütûhat esnâsında orduyla beraber gâzi dervişler de seferlere katılmış, zaferden sonra da buralarda yeni tekkeler kurarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Türbeler de çoğunlukla tekkelerin çevresinde ya da bitişiğinde inşa edilmiş ve zaman içinde hazîreler oluşmuştur. Araştırmamız neticesinde Osmanlı Macaristanı'nda 118 tekke, 61 türbe, 33 şehitlik ve mezarlık bulunduğu tespit edilmiştir. Budin'de Türk-Macar dostluğunun simgesi hâline gelmiş Gül Baba Türbesi, Peçuy'daki İdris Baba Türbesi ve Ilok'taki açık türbe özgün haliyle günümüze ulaşmış, diğerleri Avusturyalılar tarafından yok edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Macaristanı, tekke, türbe, mezar taşı, Gül Baba

Dervish Lodges, Tombs, Martyrs Burial Sites and Tomb Stones in Ottoman Hungary

In Ottoman Hungary, as in the other parts of Rumelia, the settlements were re-shaped in line with the Turco-Islamic understanding of city planning and new buildings were established. During the one and a half century of Turkish rule, apart from mosques and masjids, dervish lodges and tombs were also built and thus spiritual conquest succeeded. At times of war, the ghazi dervishes took part in the fights together with the army and establishing more lodges went on their activities. Tombs were built both around and near the lodges, then over times the burial sites came to appear. As a result of the study some 118 dervish lodges, 61 tombs and 33 martyrs burial sites have been discovered. Only three (Gul Baba, Idris Baba in Pécs and the open tomb in Ilok) survived the Austrian annihilation.

Keywords: Ottoman Hungary, dervish lodge, tomb, tomb stone, Gul Baba

* DOI: 10.16971/vakiflar.633765

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 16.10.2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Yüksek Mimar, Türk Mimarîsi Araştırma Merkezi, Ankara. mimaremin@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-7523>

“Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi'ye ithâf olunur.”

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına aldığı ülkeler arasında, geç Ortaçağ'da Avrupa'nın en güçlü devletlerinden olan Macaristan Krallığı da vardı. Söz konusu krallığın Osmanlı fethi öncesindeki sınırları, bugünkü Macaristan, Slovakya, Hırvatistan ve Slovenya ile Sırbistan'ın kuzeyindeki Voyvodina'yı, Sırbistan ve Romanya arasında bölüşülen Banat'ı, bugün Romanya'da kalan Transilvanya ile Ukrayna'da kalan Ruthenya'yı içine alıyor ve 330.000 km² büyüklüğe ulaşıyordu. Osmanlıların 1354'te Rumeli'ye geçmesi, 1358'de Edirne'yi fethetmesi ve 1371'de Meriç nehri kıyısında Çirmen'de Sırp'ları yenmesini müteakip Osmanlılar ve Macarlar, tarihte ilk kez karşı karşıya geldiler. 150 yıl süren bu mücadele, Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad'ı fethinden sonra Macaristan topraklarında fütûhata dönüştü. Macaristan Krallığı'nın Mohaç Savaşı'nda târihe karışmasının ardından Kanûnî ve halefleri, 1683 yılına kadar ülkenin çok büyük bölümünü hâkimiyet altına aldılar (Bilge, 2010: XIII-XIV).

Rumeli'nin fethinde öncü rol oynayan *Kolonizatör Türk Dervişleri* (Barkan, 1942: 279-386) Macaristan'da da fütûhata katılmışlar devletin de teşvikiyle yeni tekkeler kurmuşlardır. Eğri'nin fethinde Şemseddin Sivâsî, Budin'in fethinde Gül Baba, Sigetvar'ın fethinde Nureddinzâde, Göle'nin fethinde Musluhiddin Efendi bulunmuşlardı. Sigetvar'ın fethinden sonra Sultan Süleyman için inşa edilen makam türbesinin yanına Halvetî Tekkesi kurularak şeyhliğine Nureddinzâde'nin dervişi Ali Dede getirilmiştir (Yılmaz, 2015c: 90). Benzer şekilde Uyvar'ın fethini müteakip Estergonlu Ali Efendi burada kurulan tekke görevlendirilmiştir.

Tasavvuf erbabı fethedilen yerlerde tekkeler inşa edip bölgedeki toprakları insanların gönülleriyle birlikte ihya etmiştir. Elde edilen ürünleri konuklara ikram eden tekkeleri devlet vergi muafiyeti tanıyarak desteklemiştir. Sakin yerlerde kurulan, tevekkül ve teslimiyetle mânevî cihadın, gönül yolculuğunun yapıldığı tekkelerde gerektiğinde savaşa katılan dervişler yetişmiştir (Kara, 2011:369). Macaristan coğrafyası uç bölgesi olduğundan sürekli harp hâlindeydi. Sınırdaki kale ve palankalar defeatle taraflar arasında el değiştiriyordu. Bu sebeple Osmanlı Macaristanı'nda Rumelindeki gibi sistematik bir iskân ve şenlendirme politikası güdülememiş, askerler ve yönetici aileler dışında İslâm nüfusu oluşmamıştır. Osmanlı Macaristanı'nda Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte yerleşik bir İslâm nüfusu olmadığından geride kalan mimârî eserler de hızla yok olmuştur. Câmî, tekke, türbe gibi dinî mimariye ait eserlerden geriye kalanlar bir elin parmaklarını geçmemektedir (Yılmaz, 2013: 477). Çalışmamızın konusu Osmanlı Macaristanı'nda yer alan tekkeler, türbeler, şehitlikler, mezarlar ve mezartaşları hakkındadır.

Çalışmanın Kaynakları

Araştırmamız esnâsında temel başvuru kaynağımız Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli külliyyatının birinci cildi olmuştur. Merhum Ayverdi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi başta olmak üzere arşiv vesîkalarını ve evkâf defterlerini kullanarak eserlerle ilgili liste hazırlamış, akabinde de ekibiyle birlikte arazi çalışması yaparak külliyyatını tamamlamıştır. Ayverdi'nin külliyyatında faydalandığı seyahatnâme, Ahmed Cevdet'in eski harflerle matbû (1314, İstanbul) nüshasıdır. Yakın zamanda Seyahatnâme'nin eksiksiz neşriyatı yapılmış Ahmed Cevdet nüshasının pek çok hata ve atlama içerdiği için ilmî açıdan problemli olduğu orataya çıkmıştır (Tezcan, 2009: 18). Çalışmamızda seyahatnâmeyi yeni baştan inceleyerek, Ahmet Cevdet nüshasında atlandığı için Ayverdi külliyyatında olmayan tekke-türbeleri ve şehitlikleri ilâve ettik.

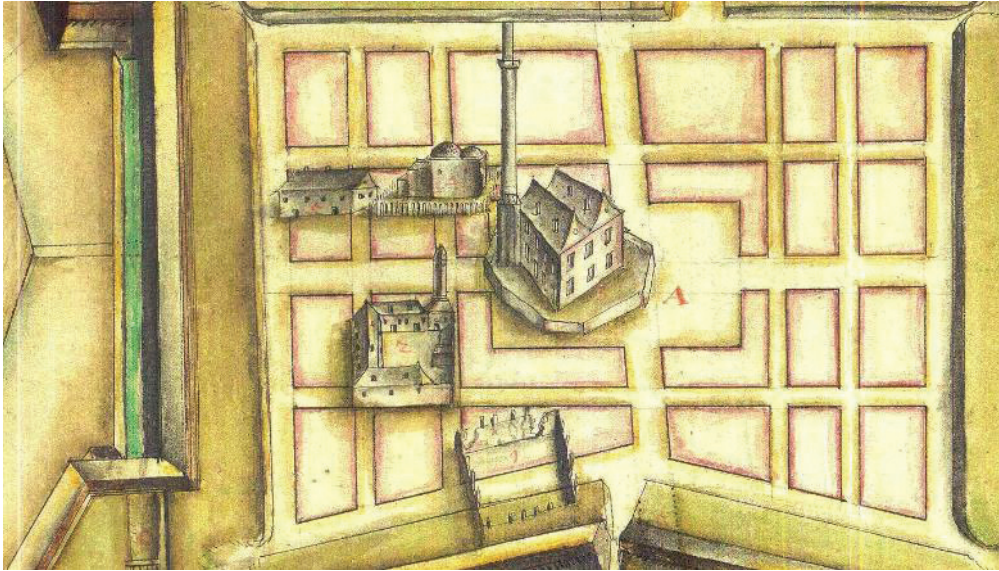
B. Sudár, Peçuy'da İdris Baba Türbesi'ni konu alan kitabındaki Macaristan'daki türbelerle ilgili bölümde 22 türbeyi gravür ve haritalarla incelemiştir (Sudár, 2013: 52-91). Aynı yazarın Bektaşî Tekkeleriyle ilgili bir monografisinden de faydalandık (Sudár, 2008: 227-248). *Sicill-i Osmanî*'den de Osmanlı Macaristanı'nda vefât eden devlet adamlarını tarayarak Gölbâşı (Tata) Süleyman Bey Türbesi gibi ricalden medfûn olan ismini bilmediğimiz bazı türbeleri tesbit edebildik.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA)'nde yer alan 1197 ve 1223 numaralı *Rumeli Mahlût Hurûfat Defterlerinde*, Rüstem Paşa Zâviyesi, Çakır Ağa Zâviyesi ile Mustafa Paşa Zâviyesi ve Türbesi'ne ait hurufat kayıtları yer almaktadır. *Sokullu Mehmed Paşa Vakfıyesi'*nde de vâkıfın Sigetvar'daki *Halvetî Tekkesi* ile Sultan Süleyman için yaptırılan makam türbesi kayıtlıdır (VGMA, 572: 27/20; Yılmaz, 2015c: 172). Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa Vakfıyesi'nde de günümüze ulaşmamış Hindî Baba Tekkesi'nin yeri tarif edilmektedir (TSMA.D. 7000: v.9b). Osmanlı Macaristanı'ndan günümüze ulaşan tespit edebildiğimiz tek müstakil vakfiye ise Timişvar'da Celvetî Tekkesi'ne ait *Mustafa oğlu Şeyh İbrâhim Vakfıyesi'*dir (VGMA, 623: 184/182). Fransa Millî Kütüphanesi, Dresden Kütüphanesi, Macaristan Millî Arşivleri, Budapeşte Askerî Târih Müzesi ve Budapeşte Târih Müzesi'nde bilhassa Budin kuşatması esnasında çizilen onlarca gravür bulunmaktadır. Hatvan'daki Hasan Baba ile Velim Baba Türbesi örneğindeki gibi Evliyâ Çelebi'nin yerini tarif ettiği türbeleri gravürlerle eşleştirerek tesbit etmek mümkün oldu. Yayınlanmış tahrir defterlerinden Bobofça, Dimitrofça, İlok ve Valkovar'daki tekkeler tespit edilmiştir. Kaynakçada zikredilen neşriyattaki ilâvelerle birlikte 118 tekke, 61 türbe ile 33 şehitlik ve mezarlığın yer aldığı liste oluşturulup saha çalışması yapılarak günümüze ulaşanlar yerinde incelenmiştir. Yer isimlerinde Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde geçen Türkçe imlâ kullanılmış, günümüzdeki isimleri ve hangi ülkede yer aldıkları başlıklarda parantez içinde gösterilmiştir.

KATALOG:

Arat (Arad - Romanya)

Köprülü Mehmed Paşa Tekkesi: Evliyâ Çelebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın Yanova Kalesi'ni fethettikten sonra Arat palankasını da imâr edip bir câmî ve bir büyük han, hastane, mütevellihâneler, mektep, imâret ve bir tekke yaptırdığını bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 5:539-540). Budapeşte Askerî Târih Müzesi'nde yer alan 1715 târihli Arat gravüründe¹ Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Köprülü Külliyesi çizilmiştir (Sudâr, 2014:144).



Resim 1. 1715 tarihli Arat gravüründe Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi

Şehitlik: Elçi Hasan Paşa'nın Erdel kralı tarafından bozguna uğratıldığı yerdeki şehitlik Moroş nehri kenarındaydı. Evliyâ Çelebi, bütün şehitlerin kabirlerini ziyaret ettiğini bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 5: 540).

¹ Budapeşte Askerî Târih Müzesi, Referans Kodu G I h 3453.

BAÇ (Bács - Macaristan)

Ferhat Baba Sultan Türbesi: Kale hendeğinin kenarında yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 312).

BAYA (Baja - Macaristan)

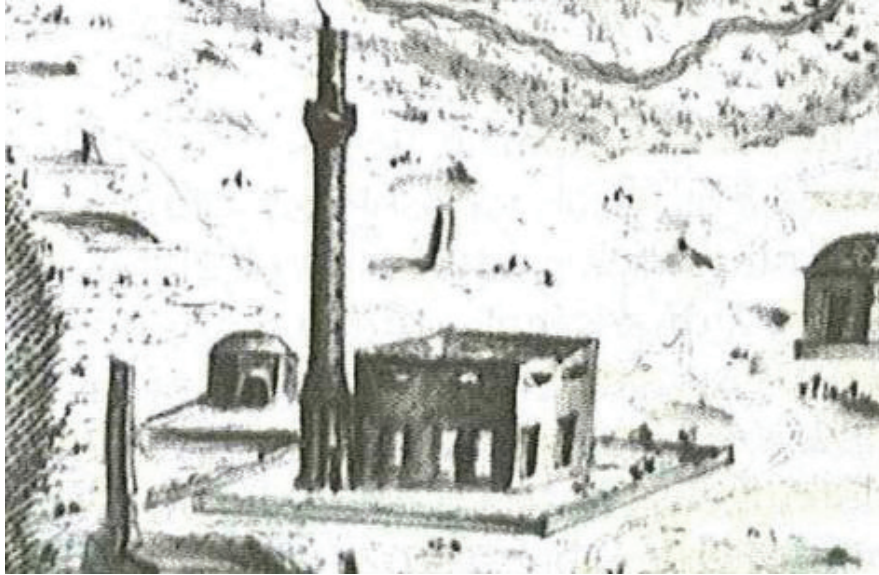
Segedin Sancağı'na bağlı Baya Kalesi'nde ismini bilmediğimiz bir tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 307).

BEÇEY (Törökbecse - Macaristan)

Tisa Nehri kenarında Çanad Sancağı'na bağlı Beçey Kalesi'nde bir tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi 7:323).

BEÇKEREK (Nagybecskerek / Zrenjanin - Sırbistan)

Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi ve Türbe: Evliyâ Çelebi, şehirdeki han, câmi, hamam, imâret, medrese, mekteb, mescid ve tekkenin Sokollu Mehmed Paşa'nın hayır eseri olduğunu bildirip kâgir yapı ve kurşunla örtülü olduğunu belirtmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 323).² Luigi Ferdinando Marsigli'nin 1697 târihli gravüründe Sokollu Mehmed Paşa Câmii'nin yanında kubbeli bir türbe görülmektedir (Sudár, 2014:162).



Resim 2. Beçkerék'te Sokollu Mehmed Paşa Câmii ve türbe³

BEŞENOVA (Besenyő / Dudeştii Vechi - Romanya)

Çanad Sancağı'na bağlı Beşenova Kalesi'nde bir tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 322).

BOBOFÇA (Babócsa - Macaristan)

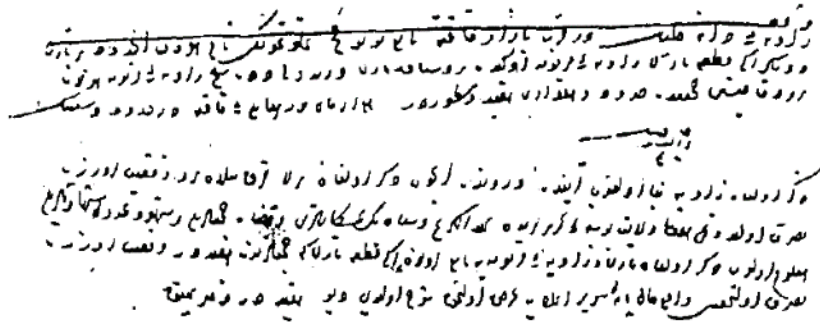
Dâna Halil Zâviyesi: Bobofça'daki zâviyenin vakfına ait 3 tarla, 462 numaralı (Hicrî 975/Milâdî 1567-1568) Tapu Tahrir Defteri'nin 56. sırasında kayıtlıdır (Binark, 1993:220).⁴

Bobofça harbinde şehit olan Karabatak Mehmed Paşa, Kethüdâ Mehmet Ağa ve Deli Nasuh Paşa burada medfun devlet adamlarıdır. (*Sicill-i Osmanî*, c.4: 1063, 1231)

² Sokollu Mehmet Paşa Vakfıyes'i'nde yalnızca câmi, hamam ve dükkânlar zikredilmiştir. Bk. *Sinan Bey oğlu eski Sadrazam Şehit Mehmet Paşa Vakfıyesi* (VGMA, 572: 27/20).

³ Luigi Ferdinando Marsigli – 1697 (Sudár 2014: 162).

⁴ Bu tekkeyi bize bildiren Sn. Refik Engin'e teşekkür ederim.



Resim 3. Dâna Halil Zâviyesi Vakfı'na ait Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayıt⁵

BUDİN (Buda - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, Budin'in Tabakhane Mahallesi'nde 3, varoшта ise 7 tekke yer aldığını belirtip hem tekkeler hem de türbelerle ilgili tafsilatlı bilgiler vermektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 316, 324). Seyyahın sayı belirtip bilgi vermedikleriyle birlikte, Budin'de 10 tekke, 16 türbe bulunduğunu tespit ettik. Tekke-türbelerin hâricinde, Akıncı Mezarlığı, Gâziler Mezarlığı, Galiçya Şehitliği, Abdi Paşa ve Hatice Hanım'ın kabirleri ile müzelerde bulunan mezar taşları şehirdeki Türk hâtıralarıdır. Abdülmümin Paşa, Cerrah Kasım Paşa, Karakaş Mehmet Paşa, Kenan Süleyman Paşa, Semender Paşa, Seydîzâde Mehmet Paşa, Sofu (Hacı) Mehmet Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Hattat Ali Çelebi ve Uzun Bâlî Efendi Budin'de vefât edip kabri bilinmeyen devlet adamlarıdır (*Sicill-i Osmani* 1: 129, 2:357, 645, 3:875, 885, 4: 1059, 1070, 1073).

Ahmed Bey Türbesi: Budin'de Paşa Sarayı Câmii'nin avlu kapısı önünde yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 6:313). Ekrem Hakkı Ayverdi, türbenin İlbasan Sancak Beyi Ahmed Bey'e ait olabileceğini bildirmektedir (Ayverdi, 2000 (c. 1): 132). Türbenin kapısı üzerindeki kitâbesini Evliyâ Çelebi bildirmektedir:

“...musanna mermer döşeli pâk haremi kapusu dibinde bir kurşumlu kubbe-i âlî içinde Gâzî Ahmed Beğ medfûndur. Bu kubbe-i pür-envârın atebe-i ulyâsı üzre celî hat ile târîhi budur:

Azm-i gülzâr-ı cinân ettikde Bârî yâr ola
Evc-i a'lâyî bu yıl Ahmed Bey etti âşiyân
Sene (---)”

Evliyâ Çelebi'nin sene kısmını boş bırakarak bildirdiği beyitteki son mısranın⁶ ebced hesabıyla karşılığı 1032'yi vermektedir ki bu da milâdî 1622/23'e denk gelir:

اوج	اعلايى	بو يل	احمد بك	اتدى	اثيران
10	122	48	75	415	362

Toplam 1032

Giovanni Domenico Fontana, Budapeşte Târih Müzesi'nde yer ala 1686 târihli Budin kuşatma gravüründe Ahmed Bey Türbesi'ni Evliyâ Çelebi'nin târiflediği gibi Paşa Sarayı Câmii'nin önünde kubbeli olarak çizmiştir. Muhtemelen sekizgen planlı ve kurşun kubbeli olan Ahmed Bey Türbesi'nde tek oluklu bir çeşme de bulunuyordu. Bu çeşme, Orta Hisar'ın tek çeşmesi olup suyu, Tuna'dan çarklarla getiriliyordu

⁵ Binark 1993:247.

⁶ B. Sudâr, ebced hesabında seyahatnâmedeki imlâyâ göre “etti” ve “yıl” kelimelerinde ye harflarını iki defa fazladan yazarak 20 yıl farklı hesaplamıştır. Çıkan tarihe göre Yahyapaşazâde Ahmed Bey'in türbesi olabileceğini bildirmektedir (Sudâr, 2013: 71-72).

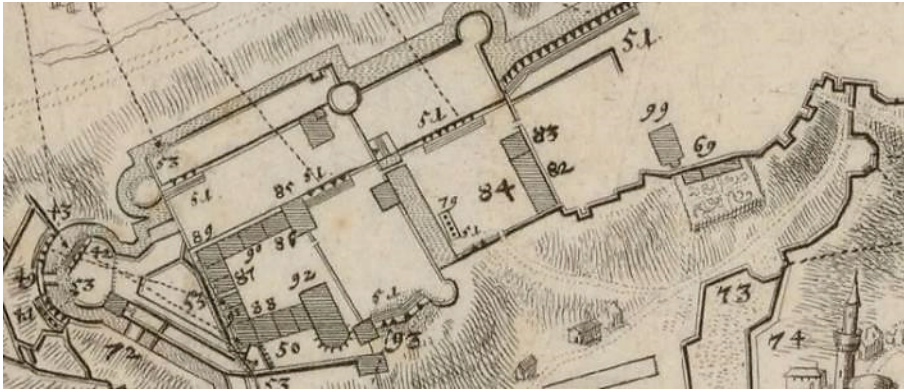
(Ayverdi 1:101, 132). Began Palankası'nda (günümüzdeki adı Szabadbattyán) iken hastalanan sadrazamın kardeşi Ali Bey hava değişimi için Budin'e geldiğinde burada vefat etmiş ve Ahmed Bey türbesine defnedilmiştir (Evliyâ Çelebi 7:105). Günümüzde câmi ve türbenin yerinde tiyatro binası bulunmaktadır.



Resim 4. Budin Kalesi'nde Paşa Sarayı Câmii önünde Ahmed Bey Türbesi (Fonatana-1686)

Arslan Paşa Türbesi: Yahyalılar ailesine mensup olan Arslan Paşa, 1565-66 arasında Budin Beylerbeyliği yapmıştır. Görevi esnasında Tata ve Vespem kalelerinin elden çıkması sebebiyle boynu vurulmuş, Budin'de bânisi olduğu Baruthâne Kalesi'nin yakınına defnedilmiştir (Altaylı 2006:33, Sicill-i Osmanî 1:324, Evliyâ Çelebi 6:334; Ayverdi 1:132).

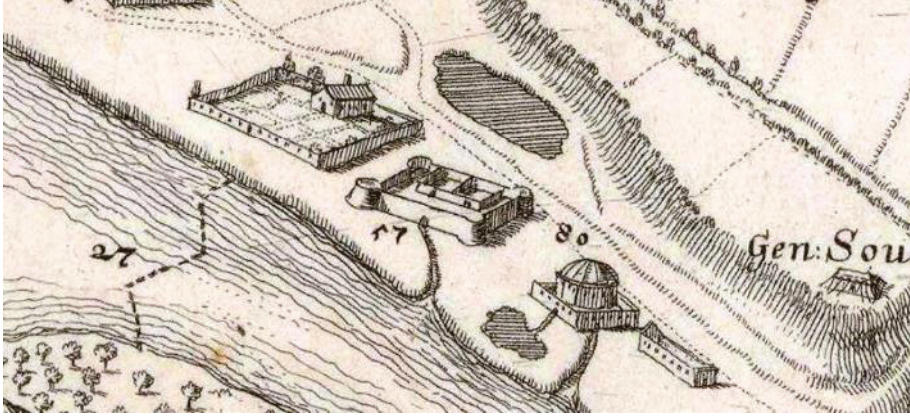
Bâlî Paşa Türbesi: 1545'te de Budin valisi olan Bâlî Paşa kaleyi tamir ettirip burç ilâve etmiş, 1553'te vefat etmiştir (Sicill-i Osmanî 2:357-358). Türbesi, Budin Kalesi'nde Eski Kral Sarayı yakınında Bâlî Paşa Meydanı'ndaydı (Evliyâ Çelebi 6:334).



Resim 5. Charles de Juvigny'nin 1686 Budin kuşatma gravüründe Bâlî Paşa Meydanı (84 numara)⁷

Baruthane Kalesi Zâviyesi: Baruthâne Kalesi, Budin'in kuzeyinde, Gül Baba bayırına yakın, Tuna kenarında yer alıyordu. Evliyâ Çelebi, kalede bir zâviye bulunduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 6:325).

⁷ Fransa Millî Kütüphânesi, département Cartes et plans, GE DD-2987 (3266 B)

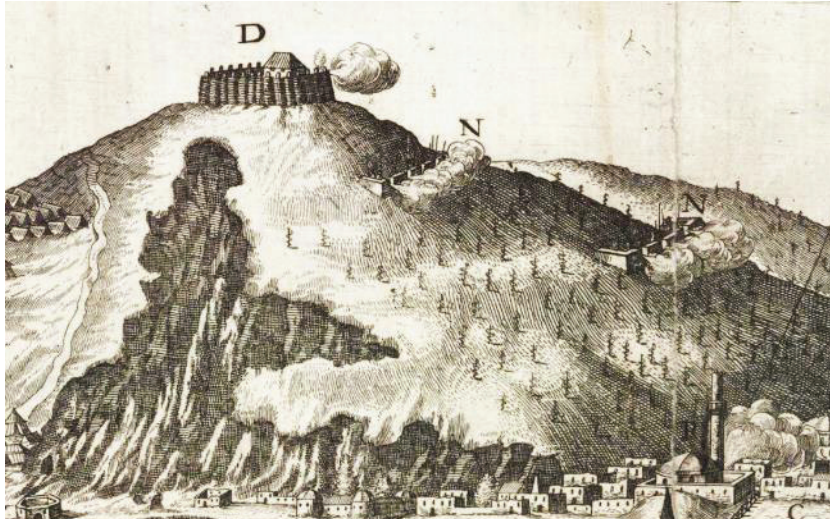


Resim 6. Charles de Juvigny'nin 1686 Budin kuşatma gravüründe Budin Baruthânesi (57 numara)⁸

Çakır Ağa Zâviyesi: VGMA'da 1197 numaralı Rumeli Mahlût Defteri'nin 79. Sayfasında: *Budin'de merhûm Çakır Ağa Zâviyesi Mescidi* vakfının 1591 târihli hurûfat kaydı bulunmaktadır: "*Budin'de merhûm Çakır Ağa Zâviyesi Mescidi'nde yevmi iki akça ile imam olub enam-ı şerîf tilâvet iden Seyyid Niyazi fâriğ olub yerine Abdurrahman Aladine naibi arz eyledikte buyruldu* (26 Safer 1000 / 13 Aralık 1591)." (VGMA, 1197: 79)

Dârüşşifâ Zâviyesi: Budin Kalesi'nde Orta Câmî ile Yeniçeri Odaları yanında yer alıyordu. Garipleri ve seyyahları tedâvi için kurulan bu zâviye, Yeniçeri Ocağı tarafından gözetiliyordu (Evliyâ Çelebi, 6: 330).

Gâzi Gerz İlyas Tekkesi ve Türbesi: Tekke, Budin Kalesi'nin güneyinde, *Gellert Tepesi* olarak bilinen yerde yer alıyordu. Osmanlı döneminde bu tepede bir palankanın yer aldığı bilinmektedir. Bu palanka içinde, câmî, tekke ve türbe bulunuyordu (Evliyâ Çelebi 6:326-327, 333, 338). Ludwig Nicolaus von Hallart, 1686 târihli kuşatma gravüründe Gerz İlyas Tepesi'ndeki palankayı çizmiştir.⁹ Günümüzde bu yapılardan hiçbir iz kalmadığı tepe, turistlerin seyir terası olarak kullanılmaktadır.



Resim 7. Ludwig Nicolaus von Hallart'ın 1686 tarihli kuşatma gravüründe Gerz İlyas Tepesi'nin Peşte tarafından görünüşü

⁸ Fransa Millî Kütüphânesi, département Cartes et plans, GE DD-2987 (3266 B)

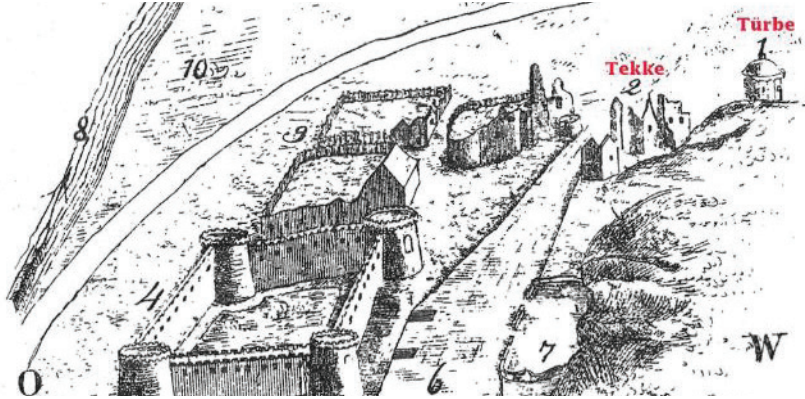
⁹ Dresden Kütüphânesi, Inv.-Nr.: SLUB/KS B1151



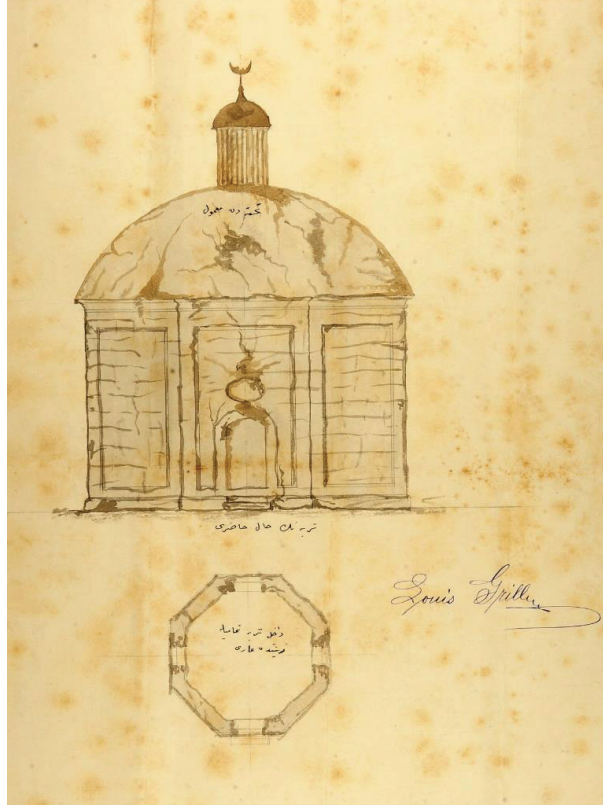
Resim 8. Budin Kalesi'nden Gerz İlyas Tepesi (2015)

Gül Baba Tekkesi ve Türbesi: Gül Baba, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında yaşamış, Budin'deki türbesinde medfûn bir Bektâşî dervişidir. Sultan Süleyman'ın dâveti üzerine Budin seferine katılmış ve fetih namazı esnâsında vefât etmiştir. Gül Baba Türbesi, 1543–1548 arasında Budin Beylerbeyi olan Yahyâpaşazâde Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Klasik Osmanlı türbe üslûbuna uygun biçimde sekizgen bir yapı olarak kesme taştan inşa edilmiştir. Türbe, kurşun kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Evliyâ Çelebi türbenin iç görünüşünü ise şöyle anlatmaktadır: “Bizzat Gülbaba da bir çiçekli bahçe içinde kurşun örtülü bir kubbede gömülüdür. Sandukası yeşil çuha ile örtülü olup, mübarek başlarında Bektâşî tacı bulunur. Etrafı çeşitli Arap harfli Kuran ayetleri ile süslüdür. Çeşitli beyitleri yazdıktan sonra mübarek ruhları için bir Yâsin -i Şerif okudum.” (Evliyâ Çelebi, 6: 324-326).

Gül Baba Türbesi, Osmanlı döneminden sonra (1686) Avusturyalılar tarafından Cizvit papazlarına tahsis edilerek kiliseye çevrilmiştir. Türbe kiliseye çevrilince iç mekândaki sanduka ve tüm tefrişat kaldırılmış, kubbenin üstüne ahşap iskelet kurulup ikinci bir çatı yapılmış ve işlevsiz bir aydınlık feneri eklenmiştir. Batı cephedeki pencere kapatılmış, pencerenin üstündeki kemer oval şekle getirilerek türbenin dış görüntüsü tümüyle değiştirilmiştir. 1773'te Cizvitlerin dağılmasından sonra türbe özel mülkiyete geçmiş, türbenin de bulunduğu arazi 1861'de mimar János Wagner tarafından satın alınmıştır. Mimar Wagner, türbeyi yıkmadan avlusunda kalacak şekilde kendi villasını inşa etmiştir. Wagner villasının türbeyi çevreleyerek kapatması sebebiyle 2. Dünya Savaşı döneminde türbe yıkılmaktan korunmuştur. Gül Baba Türbesi 1914'te târihi eser olarak tescil edilmiş, 1962'den itibaren de müze olarak ziyarete açılmıştır (Eyice, 1996: 228-230).



Resim 9. Fontana'nın 1686 târihli gravüründe Gül Baba Tekkesi ve Türbesi



Şekil. 1. Türbenin hâl-i hazırı (rölövesi)

Çizim: Mîmâr Louis Grill - 22 Muharrem 1302 (11 Kasım 1884)¹⁰

Kubbe üstünde: Tahtadan mamûl, görünüşün altında: türbenin hâli hazırı

Plan içinde: dâhil-i türbe tamamiyle ziyneteten ârî

Gül Baba Tekkesi, Török (Türk) Caddesi yukarısında Rózsadomb'un (Gül Tepesi) doğu yamacında ve türbenin yakınına inşa edilmiştir. Gül Baba Tekkesi altmış dervişin kalabileceği büyüklükteydi. Budin'de 12 yıl Beylerbeyliği yapan Sokollu Mustafa Paşa, Gül Baba Tekkesi'nin yakınına bir de mescit inşâ ettirmiş¹¹, evlerini, dükkânlarını ve bağıni vakfetmiştir¹². Tekkede, zikirlerin yapıldığı bir büyük meydan evi, bir yazlık ve bir kışlık mekân, odalar, büyük bir imâret (aşevi), depolar ve helâlar bulunmaktaydı. Tekkenin ve türbenin etrafında tarikat ileri gelenlerinin gömüldüğü bir de hazîre vardı.

Cizvit tarikatının 1773'te dağılması üzerine türbe, başta Bosnalı hacılar olmak üzere Müslüman ziyaretçilere izin vermesi şartıyla 1861'de Mimar Janos Wagner'in mülkiyetine geçti. Ancak, 1870'te düşülen tapu kayıtlarında türbe Türkler'in mülkiyetinde gösterildi. 1867 yılında Avrupa gezisi dönüşü şapel halindeki türbeyi ziyaret eden Sultan Abdülaziz, Türbenin tekrar eski haline çevrilmesi için ilk teşebbüste bulundu. 1878'de ayrıntılı mühendislik raporu hazırlandı. 1885 yılında Osmanlı Hükümeti'nin isteği üzerine eser, şapelden tekrar türbeye çevrildi. Aynı yıl Osmanlı Hükümeti mimar Lajos Grill'e türbeyi tamir ettirdi. 1996 yılındaki onarımdan sonra 2014 yılında imzalanan mutabakatın ardından Türk – Macar ortaklığıyla Gül Baba Türbesi'nde onarım çalışmalarına başlanmıştır. Restorasyon kapsamında, türbenin

10 BOA - İ.HR 295-18651

11 29 Zilhicce 986 (26 Şubat 1579) târihli Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D. 7000 varak 6a; Yılmaz-Günel, 2006, s.222.

12 29 Zilhicce 986 (26 Şubat 1579) târihli Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D. 7000 varak 9a; Yılmaz-Günel, 2006, s.223.

onarımı ve iç mekân tefrişi ile çevre tanzimi ve Gül Baba Müzesi düzenlenerek 9 Ekim 2018'de iki ülke Cumhurbaşkanlarının katıldığı törenle yeniden ziyârete açılmıştır.

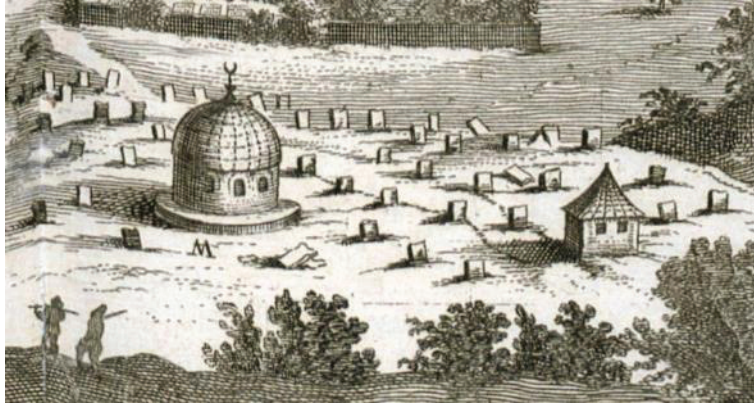


Resim 10-11. Onarım sonrasında Gül Baba Türbesi (2018)

Hızır Baba Tekkesi ve İki Türbe: Budin'de şehrin batısında surların dışında yer alıyordu. Evliyâ Çelebi, *Bektaşî Kalenderhânesi* olarak belirttiği tekke hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ova Kapısı dışında lodos tarafında cennet bağları içinde ufak tefek bir Bektaşî dervişleri dergâhıdır, ama evkafı azdır. Fukaraları gazilerden fakirlik parsası ile geçinip “Fakirlik benim iftiharımdır” hadisiyle yaşar bir alay ehl-i sünnet ve'l-cemaat pâk Kalenderi taifesidir. Bizzat Hızır Baba hazretleri bir gülistan içinde yatmaktadır. Sırrı aziz olsun.” (Evliyâ Çelebi 6:326, 334).

Hızır Baba Türbesi, 1598, 1602 ve 1689 târihli gravürlerde kabristan içinde kubbeli bir binâ olarak çizilmiştir. Budin'in kaybedildiği yıllarda şehre gelen Giovanni Paolo Zenarolla, Hızır Baba Tekkesi'nde 15 derviş bulunduğunu, tekkeye gelenlerin hoş karşılandığını, saygı ve ikram gördüğünü söyler (Eyice 1996:229). Kabristanda çizilmiş kare planlı diğer türbenin kime ait olduğunu bilmiyoruz.

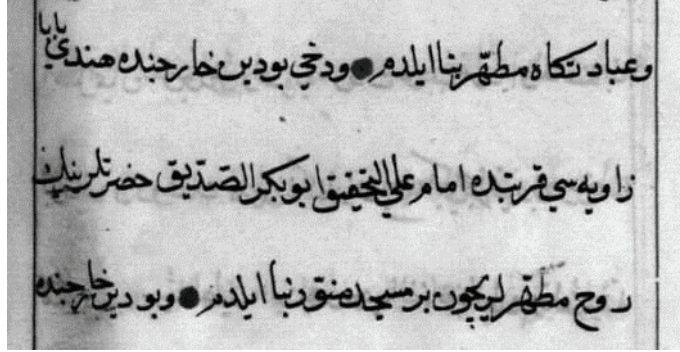


Resim 12. 1686 târihli Budin gravüründe Hızır Baba Türbesi (kubbeli) ile isimsiz türbe¹³

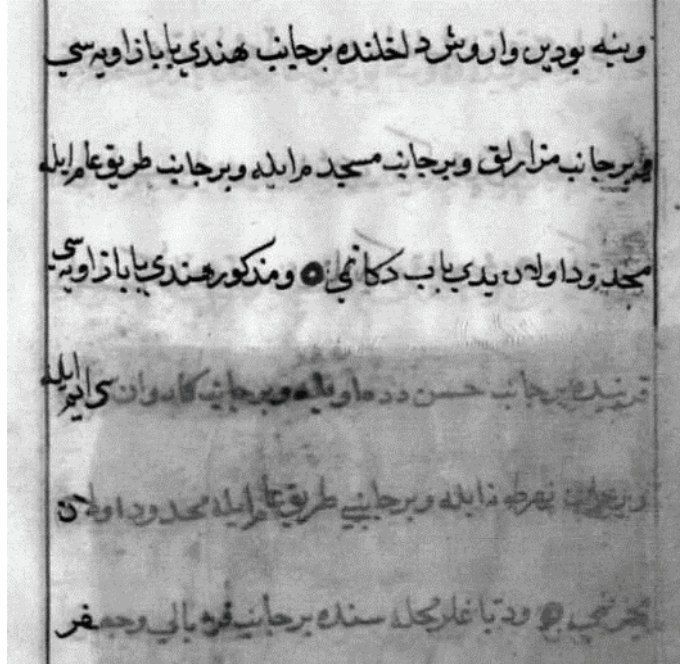
Hindî Baba Tekkesi ve Türbesi: Ekrem Hakkı Ayverdi, Evliyâ Çelebi'de bahsi geçmeyen bu tekkenin, şehrin eski haritalarında Tabakhâne varoşunda Mustafa Paşa Câmii ile Yeşil Direkli Ilıca arasında Tuna kenarında yer aldığını bildirmektedir (Ayverdi, 2000 c.1: 134). Mustafa Paşa Vakfıyesi'nde de tekkenin,

13 Çizim: F. Rossetti, Fransa Millî Kütüphanesi, département Cartes et plans, GE DD-509 (56 RES)

kaplıca ve kervansarayın yanında olduğu yazılıdır.¹⁴ Paşa, tekkenin yanına bir mescit inşâ ettirmiştir.¹⁵ Nicolao Marcel de la Vigne'nin gravüründe zikredilen yerde çizilmiş kubbeli yapı Hindî Baba Türbesi olmalıdır.¹⁶



Resim 13. *Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde tekkenin zikredildiği birinci bölüm: "ve dahi Budin hâricinde Hindî Baba Zâviyesi kurbunda imam Ali-y't tahkîk Ebubekir el-sıddık hazretlerinin rûhu mutahharaları için bir mescid-i münevver binâ eyledim."* *Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D. 7000, varak 6a*



Resim 14. *Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde tekkenin zikredildiği ikinci bölüm*

"Budın varoşu dâhilinde bir canibi Hindî Baba Zâviyesi bir canibi mezarlık ve bir canibi mescidim ile ve bir canibi tarik-i 'amm ile mahdûd olan yedi bab dükkânımı ve mezkûr Hindî Baba Zâviyesi kurbunda bir canibi Hasan Dede eviyle ve bir canibi kervansarayım

14 "ve dahi Budin hâricinde Hindî Baba Zâviyesi kurbunda imam Ali-y't tahkîk Ebubekir el-sıddık hazretlerinin rûhu mutahharaları için bir mescid-i münevver binâ eyledim." "Budın varoşu dâhilinde bir canibi Hindî Baba Zâviyesi bir canibi mezarlık ve bir canibi mescidim ile ve bir canibi tarik-i 'amm ile mahdûd olan yedi bab dükkânımı ve mezkûr Hindî Baba Zâviyesi kurbunda bir canibi Hasan Dede eviyle ve bir canibi kervansarayım ile ve bir canibi Nehr-i Tuna ile ve bir canibi tark-i 'amm ile mahdud olan mahzeni..." *Mustafa Paşa Vakfiyesi* (TSMA.D. 7000, v. 9b); Yılmaz-Günel (2016: 224).

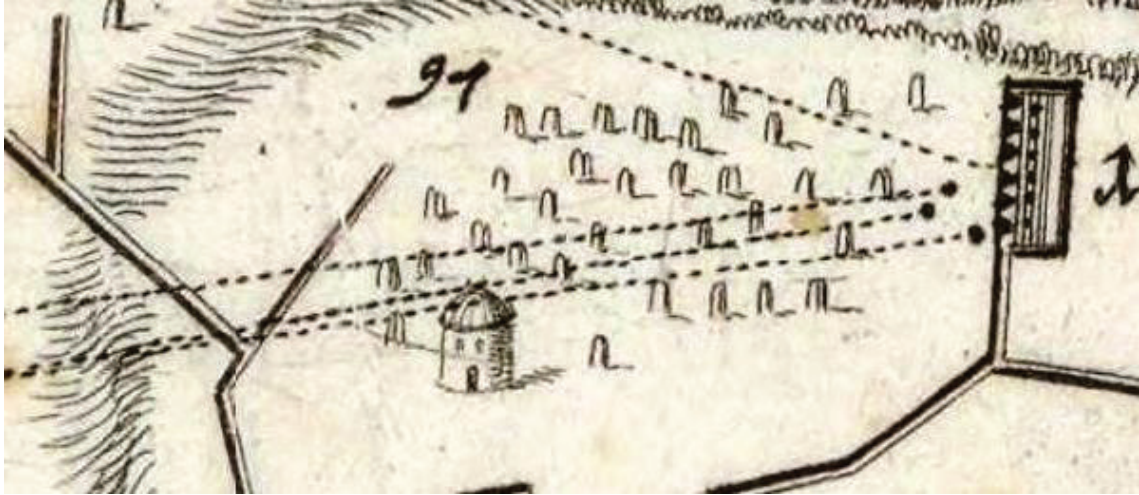
15 *Mustafa Paşa Vakfiyesi*, TSMA.D. 7000, varak 6a; Yılmaz-Günel, 2016, s.222.

16 Gravür için bkz. Sudár, 2013, s.78.

ile ve bir canibi Nehr-i Tuna ile ve bir canibi tark-i 'amm ile mahdud olan mahzenimi..."
Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D. 7000, varak 9b

Kalaylıkoz Ali Paşa Türbesi: 1580-83 ve 1586-87 yılları arasında iki defa Budin Beylerbeyliği yapan Ali Paşa 1587'de azloluğunda da haberin ulaşmasından önce vefat etmiştir (Sicill-i Osmani 1:272). Vefatından sonra Gül Baba türbesinin yakınlarında bulunan Türklerin *Mihnet Tepesi* dedikleri Macarların *Kalvary* dedikleri tepenin yamaçlarındaki bağlar arasına gömülmüştür (Saraç 2005:210). Evliyâ Çelebi, paşanın Bedkal varoşunda bir bayır üzerinde gömülü olduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 334).

Memi Baba Tekkesi ve Türbesi: Ekrem Hakkı Ayverdi, Evliyâ Çelebi'de bahsi geçmeyen bu tekkeyi Gül Baba bayırı ile kale arasında işaretlemiştir (Ayverdi 1:89). Charles de Juvigny'nin 1686 târîhli Budin gravüründe bu bölgedeki mezarlık içinde çizilmiş kubbeli yapı, Memi Baba Türbesi olmalıdır.



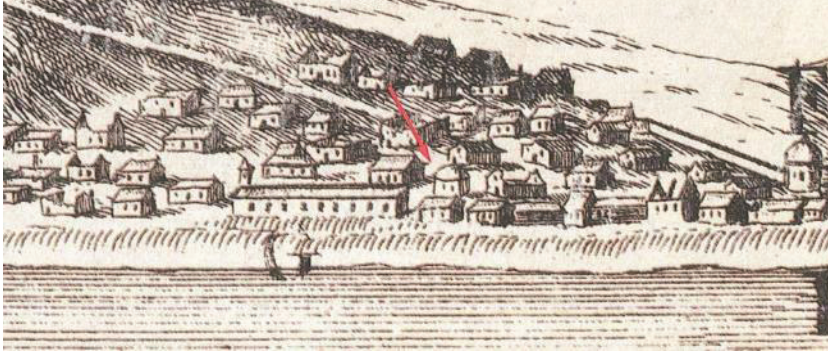
Resim 15. Meme Baba Türbesi (Charles de Juvigny, 1686)¹⁷

Miftah Baba (Baba Şâban) Tekkesi ve Türbesi: Gül Baba Tekkesi ile Veli Bey İlicası yakınında, Tuna kenarında yer alan bir Bektaşî Tekkesi'ydi. Evliyâ Çelebi Miftah Baba menâkıbını bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 6:326, 334). Budin'in kaybedildiği yıllarda şehre gelen Giovanni Paolo Zenarolla, Miftah Baba Tekkesi'nde 20 dervişin barındığını belirtip, buraya gelen misafirlerin hoş karşılandığını, saygı ve ikram gördüğünü söyler (Eyice 1996:229).

Muhtar Baba Türbesi: Budin Kalesi'nin güneyinde Tabakhâne varoşunda yer alıyordu. Sokollu Mustafa Paşa'nın câmisi¹⁸, hamamı, hanı ve diğer vakıf hayrâtı da bu mahalledeydi (Yılmaz-Günel 2016:241). Evliyâ Çelebi, türbeden kısaca bahsetmektedir (Evliyâ Çelebi 6:334): *"Bu Âl-i Abâ fukarası evliyâsı Yeşil Direkli İlicası Hanı önünde bir nurlu kubbeye yatmakta olup Budin gazilerinin ziyaret yeridir, Allah nurunu artırsın."*

17 Fransa Millî Kütüphanesi, département Cartes et plans, GE DD-2987 (3266 B)

18 Tabakhâne Mahallesi'nin günümüzdeki adı Tabân'dır. Mustafa Paşa buradaki İbrâhim Çavuş Câmii'ni tâmir ettirmiştir. Eser günümüzde Aziz Katalin (Alexandriai Szent Katalin templom) adıyla kilisedir. Yılmaz-Günel, 2016, s.222.



Resim 16. Yeşil Direkli Ilıca Hanı ve Muhtar Baba Türbesi¹⁹

Orta Câmî Önündeki Türbe: Giovanni Domenico Fontana'nın 1686 târihli Budin kuşatma gravüründe, kale içinde Orta Câmî'nin son cemaat yerinin hemen yanında, kime ait olduğunu tespit edemediğimiz kubbeli bir türbe görülmektedir.



Resim 17. Budin Kalesi'nde Orta Câmî önündeki isimsiz türbe²⁰

Rüstem Paşa Zâviyesi ve Türbe: VGMA'da 1197 numaralı Rumeli Mahlût Defteri'nin 21. sayfasında *Budin'de merhûm Rüstem Paşa Zâviyesi Vakfı'nın* 1591 târihli hurûfat kaydı bulunmaktadır.²¹ Bâni, Sokollu Mustafa Paşa'nın oğlu Güzelce Rüstem Paşa'dır. Varoşta Yeni Kapı'nın iç kısmında yer aldığından *Yeni Kapı Câmii* olarak da biliniyordu. VGMA kaydında adı geçen zâviye de câminin yanında olmalıdır. Gravürlerde avlu içinde câmîyle birlikte kubbeli bir türbe de görülmektedir.

19 Gravür: Nicolao Marcel de la Vigne. Sudâr 2013:78.

20 Giovanni Domenico Fontana'nın 1686 tarihli Budin kuşatma gravüründen ayrıntı. (Budapeşte Tarih Müzesi'nden)

21 Budin'de merhûm Rüstem Paşa Zâviyesi Vakfı zâif olmakla hal ve muattal kalmağın Seyyid Feyzullah zaviyeye tevcih şeyh olmak yevmi üç akça ilekadısı arz eyledikte buyruldu. VGMA 1197/21 (13 Zilkâde 999 - 2 Eylül 1591)

بوفینده موسم رسم یکتا زویر کسوققی زعینا اوغدا مال و معطل فاعین زینده نفعین
زایه و مر توبه شیخ اوغدا یومین اوچ اجه ابا قاضین عرض ایشکده سرد رس

Resim 18. Budin'de merhûm Rüstem Paşa Zâviyesi Vakfı zâif olmakla hal ve muattal kalmağın Seyyid Feyzullah zaviyeye tevcih şeyh olmak yevmi üç akça ilekadısı arz eyledikte buyruldu. VGMA 1197/21 (13 Zilkâde 999 - 2 Eylül 1591)



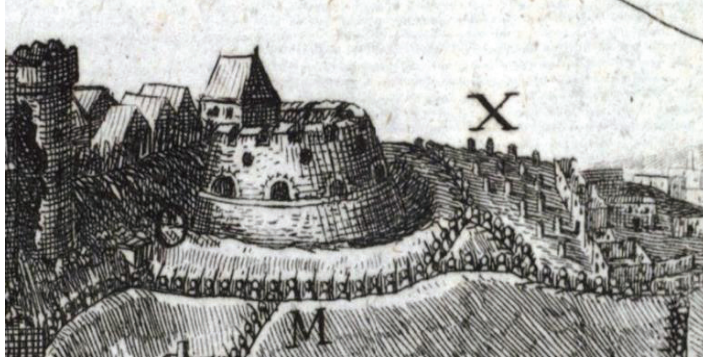
Resim 19. Von Birken'in Gravüründe Rüstem Paşa Câmii ve Zâviyesi

Sokollu Mustafa Paşa Türbesi: Budin'de 12 yıl beylerbeyliği yapan Mustafa Paşa, meşhur Sokollu ailesinden olup Sokollu Mehmet Paşa'nın amcazâdesidir (Sicill-i Osmanî 6:1181, 1814). Mustafa Paşa, Tuna kenarında bir câmî inşa ettirmiştir.²² Kendi türbesi de câmisinin yanında yer alıyordu. Câmî ve türbe Mîmar Sinan'ın eseridir (Meriç 1965:27). H. Bredokow, 1686 târihli Budin gravüründe Tuna kenarında avlu içinde Mustafa Paşa Câmii ve türbesini çizmiştir. 1587 târihli hurufat defterinde Mustafa Paşa evkafının Tımsıvar'daki zâviyesinde paşanın rûhuna her fecrde Yâsin-i Şerîf okunduğu kayıtlıdır (VGMA, 1223/272, 3 Zilkâde 995 / 5 Ekim 1587).

Veli Bey Tekkesi ve Türbesi: Veli Bey İlicası ve Baruthâne Kalesi'nin arkasında yer alıyordu. Veli Bey, Budin Kalesi'ne tekke, burç ve hamam inşâ ettirmiş, sancak beyliği yapmıştır (Ayverdi, 2000, 1: 120, 134). Nicolao Marcel de la Vigne, 1686 Budin gravüründe, türbeyi Kestane Bayırında kubbeli bir binâ olarak çizmiştir.

Akıncı Mezarlığı: Akıncı Mezarlığı veya Türk Mezarlığı olarak bilinen kabristan, Budin Kalesi'nin güneydoğusunda, Kızıl Elma Kulesi önündedir. Budin'de muhtelif yerlerdeki mezar taşları eskiden de kabristan olan bu alanda toplanmıştır. Kadirşinas Macarlar tarafından etrafi demir parmaklıkla çevrilerek koruma altına alınmış bu alanda yazısız, 15 özgün mezar taşı bulunmaktadır.

²² "Budın Medresesine mülâsik bir câmii münevver ve ibadetgâh-ı mutahhar binâ eyledim" Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D. 7000, Yılmaz-Günel, 2016, s.222.

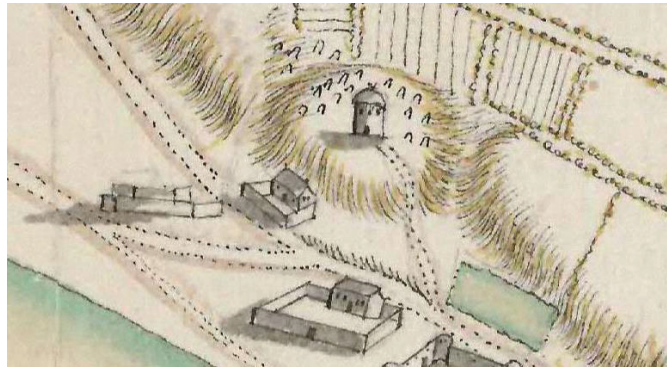


Resim 20. 1686 târihli gravürde Kızıl Elma Kulesi önündeki Türk mezarlığı (X)²³



Resim 21. Budin Akıncı Mezarlığı (2015)

Gâziler Mezarlığı: Evliyâ Çelebi, Gâziler Mezarlığı hakkında şu bilgileri vermektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 334): “Tüm mezarlığı batı tarafta Hazret-i Gül Baba yanında büyük bir gaziler mezarlığıdır ki her biri birer Rüstem ve Sâm akrân yiğitler iken suskunlar vadisinde yatıp hâl dilleri ile birer Fâtîha rica ederler. Bütün mezarlık sakinleri ruhları için el-fâtîha. Hatta bu Budin’in kabristanında yatmakta olan ölü diller nice yüz yıldan beri ter-ü taze gibi iskelet olup yatar. Yılan, çıyan ve fareler dış uzatıp gazi naaşlarına asla zarar etmezler, acep temiz pâk topraktır.” Müellif tarafından Gül Baba Türbesi’nin 2018 onarımında günümüze ulaşmamış Gâziler Mezarlığı’nın hâtrasını yaşatmak için türbenin etrafına 12 adet Osmanlı mezartaşı konulmuştur.



Resim 22. Budin’de Gül Baba Türbesi etrafında Gâziler Mezarlığı (1686)²⁴

23 Ludwig Nicolaus von Hallart - Michael Wening, 1686, Dresden, Sächsische Landesbibliothek - Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB), Kartensammlung, Signatur/Inventar-Nr.: SLUB/KS B1152

24 Macaristan Széchenyi Millî Kütüphanesi, OSZK kéziratos térképek, TK 2154/1



Resim 23. Gül Baba Türbesi'nin yanındaki Gâziler Mezarlığı (2018)

Abdurrahman Abdi Paşa'nın Kabri: Budin'in son beylerbeyi olan Abdurrahman Abdi Paşa, 1686'daki kuşatmada 16.000 kadar Türk askeriyle şehri iki buçuk ay savundu. Yetmiş yaşlarında bulunan Abdi Paşa bu çarpışmalar sırasında şehit düştü (Özcan, 1988: 156). Abdi Paşa'nın şehit olduğu yer olarak bilinen Budin Kalesi'nin Gezinti Kulesi'ne daha sonra Macarlar tarafından Türkçe ve Macarca bir mezar taşı konulmuştur. Mezar taşındaki Türkçe metin şöyledir: "145 yıllık Türk egemenliğinin son Buda Valisi Abdurrahman Abdi Arnavut Paşa bu yerin yakınında 1686 Eylül ayının 2. günü öğleden sonra yaşamının 70. yılında maktul düştü. Kahraman düşmandı. Rahat uyusun."



Resim 24. Abdi Paşa'nın mezar taşının ön ve arka yüzleri (2015)



Resim 25. Abdurrahman Abdi Paşa'nın kabri (2015)

CANKURTARAN (Adony - Macaristan)

Koyun Adası Şehitliği: Tuna nehri üzerinde yer alan Koyun Adası'nda 8 yerde şehitlik bulunuyordu. Bu şehitliklerde Deli Gâzi Hasan Paşa ve Derviş Paşazâde'nin de kabirleri vardı. Gâzi Derviş Paşa, savaştan sonra şehitliği tanzim edip çevresine meyve ağaçları dikmiş ve şehid olan oğlunun kabrine ahşaptan bir ziyâret köşkü yaptırıp ve sütunu üzerine kendi el yazısıyla şu beyti yazmıştı: *Hakîm-i Mutlak'ım olmasa ger bir işte tedbiri / Müfîd olmaz hezâr erbâb-ı aklın re'y ü tedbiri / İneyet eylese bir bendesine Hazret-i Mevlâ / Sevâb olur hatâsı hep kemâl-i mahz-ı taksiri / Sa'âdet isterisen ehl-i teslim ii tevekkül ol / Kabul et can ile Derviş bu pend-i Hazret-i Pîri* (Evliyâ Çelebi, 6: 272).

ÇİĞERDELEN (Párkány / Štúrovo - Slovakya)

Çiğerdelen Kalesi'ndeki şehitliği Evliyâ Çelebi bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 7:112-113).

ÇANAD (Csanád / Cenad - Romanya)

Çanad'da üç tekke ve bir türbe bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 321).

Gâzi Bali Bey Türbesi: Çanad Kalesi fâthi Gâzi Küçük Bali Bey, orta kale kapısı önünde bir câmi yaptırmıştı. Türbesi de câminin yanında kârgir yapıydı (Ayverdi 2000: 23, Evliyâ Çelebi, 7: 321).

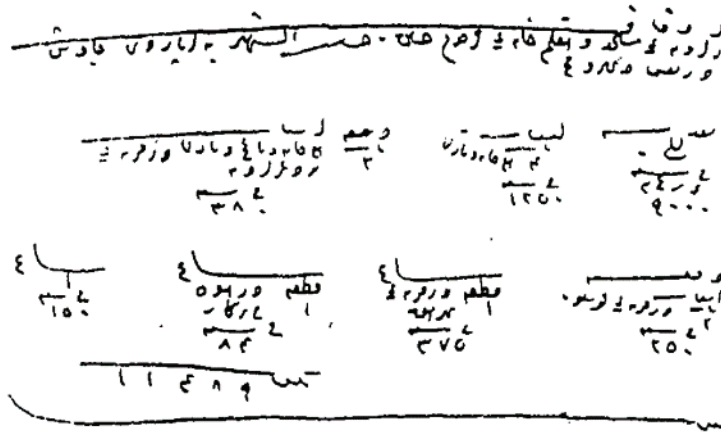
ÇONRAD (Csongrád - Macaristan)

Çonrad'da ismini bilmediğimiz küçük bir tekke bulunduğunu Evliyâ Çelebi'den öğreniyoruz (Evliyâ Çelebi 7: 305).

DİMİTROFÇA (Sremska Mitrovica - Sırbistan)

Dimitrofça'da üç tekke ile Gâzi Bayezid Bey, Memi Paşa, Muslihuddîn Efendi, Halîm Efendi ve Ali Efendi'nin türbeleri bulunuyordu (Evliyâ Çelebi 6: 222).

Hüseyin bin Hasan Zâviyesi: Hüseyin bin Hasan Zâviyesi Mescidi ve Muallimhânesi Vakfı'na ait 164 (Hicrî 935-937/Milâdî 1528-1531) ve 462 (Hicrî 975/Milâdî 1567-1568) numaralı Tapu Tahrir defterlerinde iki ayrı kayıt bulunmaktadır.²⁵



Resim 26. Hüseyin bin Hasan Zâviyesi Vakfı'na ait Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayıt²⁶

25 164. defterin 67. sırasında ve 462. defterin 82. sırasındaki bilgilere göre 8 değirmen, 2 bağ ve 60.000 akçe nakit kayıtlıdır. Binark 1993:217.

26 Binark 1993:252

Memi Paşa Türbesi: Aşağı Çarşı'da, bânisi olduğu câminin yanında bir kubbecik içinde çoluk çocuğuyla medfundu (Evliyâ Çelebi, 6: 224). Müteveffâ, Peçuy'da câmisi, çeşmesi ve hamamı olan Memi Paşa olmalıdır.

Gâzi Bayezid Bey Türbesi: Küçük Çarşı'da Bayezid Bey Câmii hazîresinde, kurşun kubbeli kârgir türbesinde medfundu. Câmisinde üç vakit hatm-i şerîf okunduğunu Evliyâ Çelebi bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 224).

Muslihuddîn Efendi Halvetî Tekkesi ve Türbesi: Muslihuddîn Efendi, H.982 / M.1575 senesinde Dimitrofça'da vefât edip, orada defnedilmiştir. Göle Kalesi'nin fethine de katılan Muslihuddin Efendi'nin dergâhı, Velî Bey Câmii yakınlarında yer alıyordu. Dimitrofça'da hatîblik yapan Gaybî Efendi, vefâtına târih düşmüştür: *Kutb-i âlem cihânı terk etti / Müddet-i ömrü çünkim oldu tamam / Oldu bu Gaybiyâ ona târih / Yâ ilâhî, ola behişt (Cennet) makâmı (982)*. (Evliyâlar Ansiklopedisi, 5: 27-32).

Vâiz Halîm Efendi Türbesi: Evliyâ Çelebi yalnızca ismini bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 224).

Ali Efendi Ziyâreti: Ali Efendi H.1005 / M.1596 senesinde Dimitrofça'da vefât edip, Eski Câmî yakınında defnedilmiştir. Üveysî yoluna dâhil olan Ali Efendi, talebelerini gazâyâ gönderir, onları İslâm'a hizmet için teşvik ederdi. Belgratlı Münîr Efendi ve Ali Dede onun talebeleri arasındadır (Evliyâlar Ansiklopedisi, 3: 61-62).

EĞRİ (Eger - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, Eğri'de 7 tekke bulunduğunu bildirmektedir. Seyyah, yalnızca Baba Sultan Tekkesi'nin ismini bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 147).

Baba (Dede) Sultan Tekkesi ve Türbesi: Eğri varoşunda Hatvan Kapısı'nın dışında, 70-80 kadar dervişin bulunduğu bir Bektâşî Tekkesiydi. Evliyâ Çelebi tekke hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Hatvan Kapısı'ndan taşra kale gibi duvarı İrem Bağ'ına benzer, tavus kuşunun süt beyazı, yeşili ve rengârenk tavuslar ile *bülbüller ile ve diğer ötücü kuşlar ile dolu bir mesiregâh yerde çeşit çeşit fukara haneleri, yaz ve kış meydanları, nice yerde tek katlı ve iki katlı dinlenme köşkleri ile bezenmiş Bektaşî tekkesidir*. Budin'de Gül Baba Tekkesi'yle bu Baba Sultan Tekkesi görülmeye değer tekkedir. Yüksek bir kubbe içinde Hazret-i Dede Sultan gömülü olup nurlu kabrinin çevresi çeşit çeşit hüsn-i hat kelâm-ı şerifler, şamdan, kandildan ve çerağdanlar ile süslenmiş bir abdallar yuvasıdır. 70-80 kadar fukarâları sadaka ile geçinip çeteye ve poturaya giden gaziler ganimetle gelip bu tekkeye adaklarını verirler. Tüm yoksul erenleri onunla geçinirler” (Evliyâ Çelebi, 7: 147, 149).

J. de Rossi'nin 1687 târihli Eğri kuşatmasını çizdiği gravürde, Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği Hatvan Kapısı'nın dışında tekkeyi resmetmiştir (Sudârş 2013: 83). Baba Sultan Tekkesi, 1873'de meydanı düzenlemesi ve yerine büyük bir kilise yapılabilmesi için yıkıldı (Saralş 2003:219).



Resim 27. Baba Sultan Tekkesi (J. de Rossi – 1687; Sudár, 2013:83).

Eğri Taburu Şehitliği: Evliyâ Çelebi, Eğri Taburu Şehitliği'nin ziyâret yeri olduğunu ve kabirlerin *mükellef sofa binâli* olduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 154).

ESTERGON (Esztergom - Macaristan)

Estergon'da iki tekke ve bir türbe ile kaledeki müzede dört mezar taşı yer almaktadır. Kabirleri kaybolmuş Arslan Mehmet Paşa, Kara Mehmet Paşa ve Mehmet Ağa da Estergon'da defnedilmiş târihi simalardandır (Sicill-i Osmanî, 1: 324, 3: 938, 4: 1057-1058).

Estergonlu Ali Efendi Tekkesi: Evliyâ Çelebi, tekkenin ismini bildirip yeri hakkında bilgi vermemektedir. 1663'te Uyvar'ın fethinden sonra Halvetî Şeyhi Ali Efendi, buradan Uyvar'a gidip orada kurulan tekkenin başına geçmiştir (Evliyâ Çelebi, 6: 370, 498).

Öziceli **Hacı İbrahim Tekkesi:** Evliyâ Çelebi'nin sadece ismini bildirdiği bu tekke (Evliyâ Çelebi 6: 370), Estergon varoşundaki Öziceli Hacı İbrahim Câmii'nin yanında olmalıdır. Günümüzde müze olarak kullanılan câmînin yanındaki duvar kalıntılarının tekkeden geriye kalan duvarlar olması muhtemeldir.

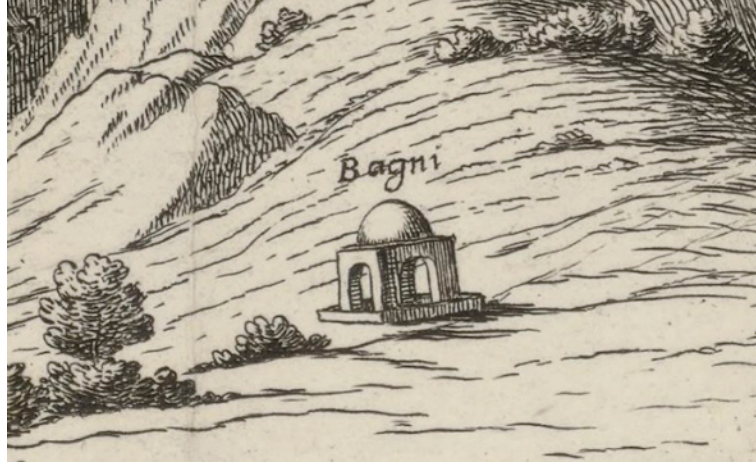


Resim 28. Estergon'daki Katedral ve Öziceli Hacı İbrahim Câmii (2014)



Resim 29. Estergon'da Öziceli Hacı İbrahim Tekkesi kalıntıları (2015)

Mehmed Bey Türbesi: 1567'de Estergon'da vefât ederek günümüzdeki kütüphâneye yakın bölgeye defnedilmiştir. Türbe, dört mermer sütuna oturan, kubbeli, baldaken tarzındaydı. Türbenin sütunlarından birisi 1926'da bulunmuştur (Ayverdi, 1: 180). Üç gravürüne ulaşabildiğimiz Mehmet Bey Türbesi, Anadolu'da ve Rumeli'nde sıklıkla karşılaştığımız açık türbelerin günümüz Macaristanında tespit edilen nadir örneğidir.



Resim 30. G. Rossi'nin 1683 târihli gravüründe Estergon'daki Mehmet Bey Türbesi²⁷

Türk Mezarlığı: 1685 târihli anonim bir gravürde, kale ile varoşun arasında yer alan Rüstem Paşa Hammamı'nın güneyi *Türk Mezarlığı* olarak işaretlenip başlıklı mezar taşları çizilmiştir. Bu mezarlıktan geriye kalan 4 mezar taşı, kaledeki müzede oluşturulan *Türk Sokağı'nda* sergilenmektedir. Budin'deki Akıncı Mezarlığı'nda olduğu gibi bu taşlar da kitâbesiz olup sâdedir.

27 Fransa Millî Kütüphânesi, département Cartes et plans, GE DD-2987 (3267)



Resim 31. Esztergom gravüründe Türk Mezarlığı (1685 - anonim)



Resim 32. Esztergom Kalesi'ndeki müzede sergilenen Türk mezar taşları (2015)

FURUŞKA (Fruška - Sırbistan)

Furuşka'da iki tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 121).

GASTON (Gasztony - Macaristan)

Macaristan'ın batısında, Avusturya sınırına yakın Gasztony kasabasında *Fő Utca* (Eski Cadde) 22 numara üzerinde yer alan eski Katolik kilisesinde Belgrad'da vefât eden İzzet Mehmed Paşa'nın mezar taşı bulunmaktadır. Bu taş, Yanık müzesindeki Hatice Hanım'ın mezar taşı gibi Avusturyalılar'ın 1789'da Belgrad'ı üçüncü işgalinde gânimet olarak getirilmiştir. Kasabada, İzzet Mehmed Paşa'nın mezar taşından başka Belgrad'dan getirilen H. 1106 (M. 1694) ve H. 1157 (M. 1744) târihli iki kitâbe daha bulunmaktadır.

Başında ters şekilde yerleştirilmiş sadrazam kavuğu bulunan İzzet Mehmed Paşa'nın mezartaşı, kiliseye getirildiğinde üzerinde Latince yazı bulunan bir kaidenin üzerine oturtularak iç mekânda duvar önüne yerleştirilmiştir. Mezartaşının 7 satırlık kitâbe metni şöyledir:

*Hüvel bâkî / merhûm ve mağfurun leh / el-muhtâc el-rahmet / rabbehu'l gafûr sadr-ı / âzâm-ı esbâk
İzzet Mehmed / paşanın rûhiçün / el-fâtihâ sene 1198 13 R (Rebiülâhir) / [23 Şubat 1784]*

Mezartaşının kaidesindeki 1789 târîhli Latince metin ise şöyledir:

TAURUNO / VICTR. ARMIS IOS. II. AUG. / CAPTO / IOS. BOROS DE RAKOS. S. C. R. A. M. / E. CONS. R. L.
H. CONSILIARIUS. ET SUPE. / CAMP. PR. COMISS. SERVIC. ECCLAE / GOSZTON. D. D. Ao. MDCCLXXXIX

Türkçesi: II. Jozef'in galip ordusu tarafından feth edilmesinin anısına, Boros Jozef de Rakos imparatorun ve kral vekilinin ve sarayın danışmanı, general ve dini lideri, Gosztony 1789.²⁸



Resim 33. Gaston Kilisesi'ne yerleştirilen İzzet Mehmed Paşa'nın mezartaşı ve kitâbe (2018)

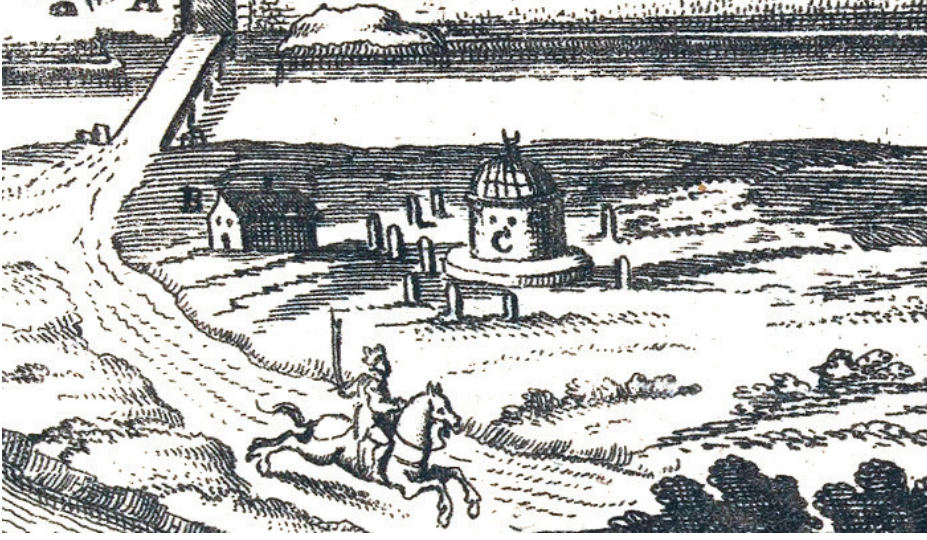
GIRIJGAL (Görösgal - Macaristan)

Deli Hüsrev ve Deli Mehmet Şehitliği: Evliyâ Çelebi, Girijgal Kalesi'ndeki şühedânın menâkıbını cenkte hazır olup gören ihtiyarlardan aktarır (Evliyâ Çelebi, 7: 39-40).

GÖLBAŞI (Tata - Macaristan)

Süleyman Bey Türbesi ve Türk Mezarlığı: Mehmed Süreyyâ Bey, Karaman Beylerbeyi Süleyman Bey'in Sigetvar seferine katıldığı esnâda Gölbaşı'nda vefât ettiğini ve kale kapısı önünde medfûn olduğunu bildirmektedir (Sicilli Osmanî, 5: 1529). Gaspar Bouttats ve Jacob Peeters'in çizdiği 1686 târîhli Gölbaşı gravüründe, Mehmed Süreyyâ Bey'in bildirdiği yerde, içinde kubbeli bir türbenin de yer aldığı Türk mezarlığı bulunduğu görülmektedir. Türbenin yer aldığı bölgede günümüzde halk kütüphanesi bulunmaktadır.

²⁸ Gazton'daki mezartaşı ve kitâbeler için bk. Mehmet Emin Yılmaz, *Macaristan'da Bir-Kaç Misâfir: Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın Mezar Taşı, Kitâbeler ve Bir Kurna*, Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 3.



Resim 34. Gölebaşı'ndaki Türk Mezarlığı ve Süleyman Bey Türbesi²⁹

GÖLE (Gyula - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, Göle'de tafsilata girmeden iki tekkenin bulunduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 330).

Ali Bey Türbesi: Göle varoşunun merkezinde yer alan Ali Bey Câmii ve türbesi, yanındaki hamamla birlikte bir külliye şeklindeydi. 1579'da inşa ettirilen bu yapıların bânisi Göle Sancak Beyi Pirsiz Ali Bey'dir. 1665'te Göle'ye gelen Evliyâ Çelebi câmi ve türbeyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Ali Bey Câmii, bir kurşunlu güzel câmidir, hayrat sahibi Ali Bey de câmi hazîresinde kurşunlu yüksek türbe içinde huzur içinde yatar*" (Evliyâ Çelebi, 7: 330). Şehirdeki Türk hâkimiyetinden sonra câmi ve türbe, Avusturyalılar tarafından kiliseye çevrilmiştir. Göle'nin L. F. Rosenfeld tarafından çizilen 1722 târihli haritasında câmi, *kilise* olarak, türbe de *şapel* olarak numaralandırılmıştır. Câminin minâresi, kiliseye çevrildikten sonra bir süre çan kulesi olarak kullanılmış, 1744'te şapel olarak kullanılan türbeyle birlikte yıkılmıştır. 1777-79'da câminin yerine günümüzdeki Nádi Boldogasszony Kilisesi inşa edilmiştir (Gerelyes, 2003: 174; Sudár, 2014: 328-329).

Göle Şehitliği: Evliyâ Çelebi'nin tâbiriyle "*nice yüz bin şehit ve sâlih kimselerin*" gömülü olduğu bu şehitlik, Azeb kapısının dışında, ahşap köprü'nün yakınında ziyâret yeri tepesiydi (Evliyâ Çelebi, 7: 334).

GIRGOVİÇSE (Gurguricsa)

Girgoviçse'de bir tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi 7: 121).

HATVAN (Macaristan)

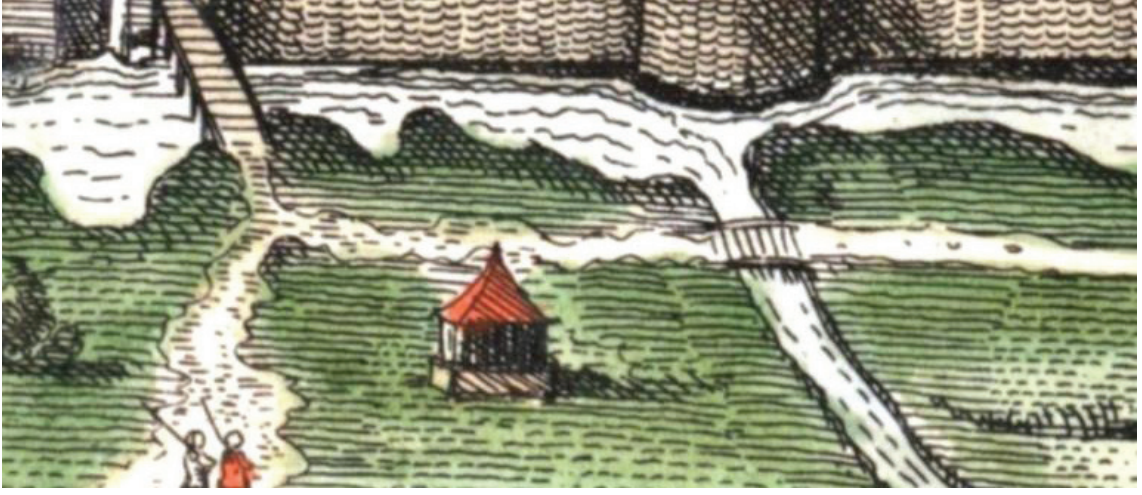
Evliyâ Çelebi, Hatvan'da sayı kısmını boş bırakarak derviş tekkesi bulunduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 135). Tapu defterinde ise *Osman Baba* ile *Yağmur Baba* Zâviyeleri kayıtlıdır.³⁰

Hasan Baba ile Velim Baba Türbesi: Evliyâ Çelebi, gâzilerden olan Hasan Baba ile Velim Baba ziyâretgâhının büyük varoşu çevreleyen hendeğin üzerindeki köprü'nün başında yer aldığını bildirmektedir (Evliyâ

29 1686 - Gaspar Bouttats, Jacob Peeters (Rijksmuseum Arşivi) C (Turcksche begraefplaets – Türk mezarlığı)

30 "*Zâviye-i mezbûrede sâkin olan Osman Baba dervişleri fukarasının tarafından Bayram Dede nam derviş...*" (BOA, Tapu Defteri, 550: 15b; Sudár, 2008, s.236).

Çelebi, 7: 135). G. Hoefnagel ve W. Hollar'ın 1682'de çizdiği iki Hatvan gravüründe, Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği yerde bu türbe görülmektedir. Aynı gravürde, surların dışında yakın bir tepe üzerinde Türk mezarlığı (*Sepulchro Turcica*) da çizilmiştir.



Resim 35. 1682 târihli Hatvan gravüründe Hasan Baba ile Velim Baba Türbesi³¹



Resim 35. 1682 târihli Hatvan gravüründe Türk Mezarlığı (*Sepulchro Turcica*)³²

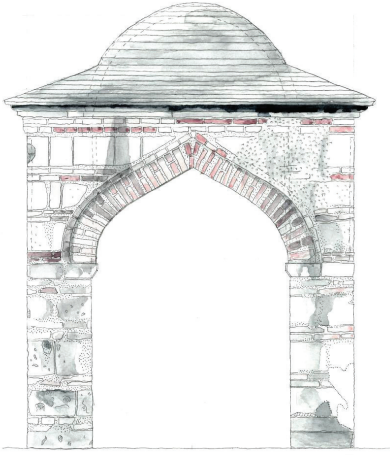
İLOK (Újlak - Hırvatistan)

İlok Kalesi aşağı varoşunda fukara tekkeleri, İlok'a bağlı Vukin Kalesi'ndeki (günümüzde Šarengrad) Müslüman mahallesinde bir zâviye, varoşunda da bir tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 128-129).

Açık (Baldeken) Türbe: İlok Kalesi'nde Türk hamamı yanında yer almaktadır. 3,7x3,7 metre ölçülerinde kare planlı, kubbeli açık türbe, taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Dört cephede sivri kemerlerin yer aldığı türbede mezar görülmemektedir (Kılıcı, 2009: 102). Z. Karaç'a göre Sirem sancakbeyinin türbesidir (Karaç, 2016 :54).

31 Çizim: Georg Hoefnagel - Wenzel Hollar (Dresden Kütüphânesi, Nr.: SLUB/Geogr.A.230-1)

32 Çizim: Georg Hoefnagel - Wenzel Hollar (Dresden Kütüphânesi, Nr.: SLUB/Geogr.A.230-1)



Resim 36. İlok'taki açık türbenin cephesi³³ Resim 37. İlok'taki Açık Türbe (2018)

Mecnun Baba Tekkesi ve Türbesi: Tahrir Defteri'n-deki kayda göre tekke, İlok'a tâbi Vukin (günümüzde Šarengrad) karyesine yakın bir konumda yer alıyordu.³⁴ Evliyâ Çelebi'nin *Mecnun Baba ziyâreti* olarak adını verdiği (Evliyâ Çelebi, 7: 128) tekkenin İlok'a tâbi *Opatofçi* karyesinde (günümüzde *Opatovac*) bir de değirmeni vardı.³⁵

İRİK (İreg - Sırbistan)

İrik'te iki tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 120).

İSTOLNI BELGRAD (Székesfehérvár - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, İstolni Belgrad varoşunda beş tekke ile üç zâviye, Beşli varoşunda 1 tekke ve İstolni Belgrad'ın güneyindeki Surut varoşunda da bir tekke bulunduğunu bildirmektedir. Seyyah, Hacı Paşa Zâviyesi, Karakaş Paşa Zâviyesi ve Yeniçeri Ağası Zâviyesi'nin yalnızca isimlerini bildirip, küçük ibadet yerleri olarak zikretmiştir (Evliyâ Çelebi, 7: 56-58).



Resim 38. Bektâşî Tekkesi olarak kullanılmış Aziz Anna Şapeli (2015)

Bektâşî Tekkesi: Günümüzde Arany János utca 6'da yer alan Aziz Anna Şapeli (Szent Anna Kápolna) İstolni Belgrad'daki Türk döneminde Bektâşî Tekkesi olarak kullanılmıştır. Yaklaşık 6x10 metre ölçülerindeki eser, 1470'de Gotik üslupta inşa edilmiştir. Şehirde günümüze ulaşan tek Ortaçağ yapısı bu şapeldir. Osmanlı döneminde iki değirmen ve bir çayırın geliri Bektâşî Tekkesi'ne vakfedilmişti (Dávid, 2001a: 406). Şapelin duvarlarında tekke olarak kullanıldığı döneme ait süslemelerden bazıları 1934'deki onarımda açığa çıkartılmıştır. Günümüzde de koruma altına alınmış olan bu süslemeler, *selvi ağacı* ve *hayat ağacı* motifi ile iki ayrı yerde "Yâ Allah, yâ Muhammed, yâ Ali" yazılarıdır (Adorjan, 2004: 55-60, Siklósi, 2013:

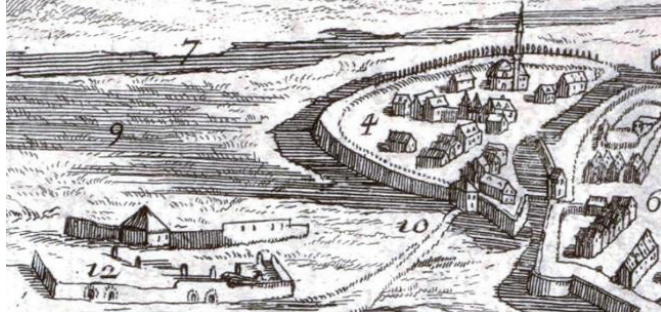
33 Türbe cephesinin suluboya ile renklendirilmiş rölöve çizimini bize hediye eden meslektaşımız Gergő Máté Kovács'a müteşekkiz.

34 "Zâviye-i Mecnun Baba der kurb-i kariye-i mezkûr [Vukin]. Altı dönüm bağ ve dokuz araba çayır ve on kitâ tarladır ve bir bahçedir." McGowan, 1983, s.25.

35 "Zemin-i asîyâb-ı zâviye, niyet-i Mecnun Baba der hudud-i kariye-i mezkûr [Opatofçi] çark:1" McGowan, 1983, s.20.

95). Ziyaretimiz sırasında onarım devam ettiği için içine giremediğimiz şapelin çatısındaki alemde, Macaristan'daki diğer kilise olan Türk eserlerindeki gibi hilalin üstüne haç yerleştirilmiştir.

Gazi Süleyman Paşa Türbesi ve Tekke: Gâzi ve Şehit Süleyman Paşa, İstolni Belgrad'ın Budin Kapısı dışında, Beşli varoşunda yer alan tekkedeki türbesinde medfundu. Seyahatnâme'de tekkenin ismini boş bırakan Evliyâ Çelebi kısaca ziyâretini anlatmaktadır. 1602, 1687 ve 1700 târihli gravürlerde kubbeli bir türbe ve tekke ile etrafındaki hazîre görülmektedir. Evliyâ Çelebi, bu tekke ve türbeden başka Osman Ağa'nın da şehirde medfun olduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 7:57, 60, 108).



Resim 39. 1687 târihli gravürde 12 numarayla işâretlenen Gazi Süleyman Paşa Türbesi ve Tekke³⁶

KANIJE (Nagykanizsa - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, kalede iki, Topraklık varoşunda bir tekke bulunduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi 6:692, 695).

Mustafa Ağa'nın Mezar Taşı: Kanije'de Osmanlı dönemini hatırlatan en önemli bakiye, son vali Fındık Mustafa Paşa'nın Aziz Josef Kilisesi'ne yerleştirilen mezar taşıdır. 70 cm yüksekliğinde, kireçtaşından oyulmuş olan mezar taşının baş kısmında oyuk açılarak vaftiz teknesi olarak kullanılmaktadır. Kilisenin revakına yerleştirilmiş mezar taşında nesih hat ile "burada yatan Mustafa Ağa, sene 1084 [1673-74]" yazılıdır (Molnár 1973:19). Mustafa Ağa'nın mezar taşı, Macaristan'da tespit ettiğimiz özgün kitâbeli tek örnektir.



Resim 40. Kilisede vaftiz teknesi olarak kullanılan Mustafa Ağa'nın mezar taşı³⁷

³⁶ Nicolas de Fer, 1687, Fransa Millî Kütüphânesi, département Cartes et plans, GE C-4891.

³⁷ <http://delzala.hu/images/bldg/25/b05.png> (erişim târihi: 19.10.2015)

KAPOŞVAR (Kaposvár - Macaristan)

Kapoşvar'da iki tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 39).

KARLOFÇA (Sremski Karlovci - Sırbistan)

Evliyâ Çelebi, Karlofça'da sayı belirtmeden derviş konukları ve tekkeleri bulunduğunu bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 123).

KOPAN (Törökkoppány - Macaristan)

Kopan'da ismini bilmediğimiz iki tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 34).

LEGRAD (Hırvatistan)

Macaristan arşivlerindeki 1815 ve 1825 tarihli iki haritada³⁸ Legrad kasabasının güneydoğusunda kalan Tuna-Drava Millî Parkı'nın karşı kıyası (Hırvatistan tarafında kalan kısmı) *Türk Mezarlığı* olarak gösterilmiştir.

LİPOVA (Lippa - Romanya)

Lipova Kalesi'nde üç tekke, Ortahisar'da bir zâviye bulunuyordu. Mehterhâne her gece bu zâviyede çalınırdı (Evliyâ Çelebi, 5: 542-543).

Yağmur Baba Tekkesi ve Türbesi: Kale dışında, Tımişvar yolu üzerinde bağlar arasında yer alıyordu. Ehl-i sünnet Bektâşî dervişlerinin bulunduğu büyük bir tekke idi. Yağmur Baba'nın türbesi de tekkede idi (Evliyâ Çelebi, 5: 542-544).

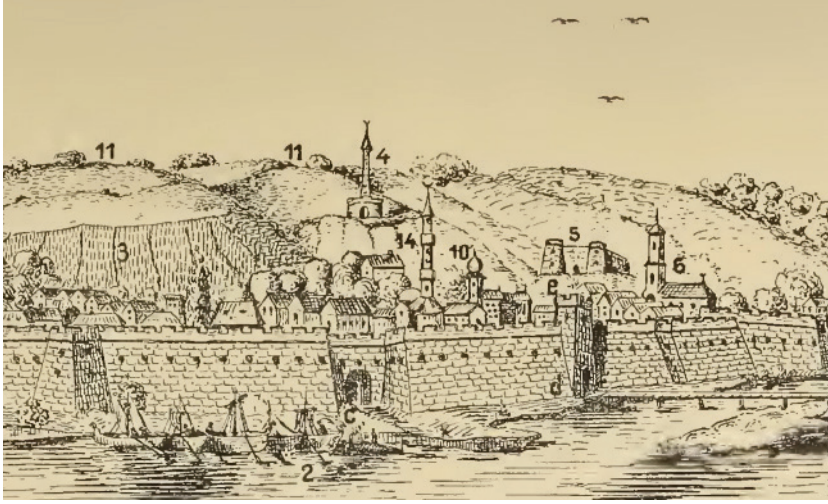


Resim 41. Yağmur Baba Tekkesi ve Türbesi (7 numara)³⁹

38 Macaristan Millî Arşivleri, S – Térképtár, S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.), S 12 Helytartótanácsi térképek (1738-1875): 1815 tarihli [S 12 - Div. XIII. - No. 476:1.] numaralı harita ile 1825 tarihli [S 12 - Div. XII. - No. 24:2.] numaralı haritalar.

39 Çizim: Aurél Eisenkolb (Borovszky 1914: 338).

Mehmet Efendi Türbesi: Aslen Hindistanlı olan Şeyh Şerif Hindî Mehmet Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde post ve zeamet sahibi olup, şehit olduğu Lipova Kalesi yamacındaki tepeye defnedilmiştir (Evlîyâ Çelebi, 5: 545). Yesevî dervişi olan Mehmet Efendi'nin türbesi, şehrin Osmanlı dönemini gösteren gravürlerde çizilmiştir.



Resim 42. Mehmet Efendi Türbesi (4 numara)⁴⁰

Binbir Şühedâ Ziyâreti: Moros Nehri'nin yukarısında, Murat Bayırı'nda yer alıyordu (Evlîyâ Çelebi, 5: 544).

Lipova Şehitliği: Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği kabristanda Yanova muharebesinde şehid olan Ulama Paşa da medfundu (Evlîyâ Çelebi, 5: 544).

MOHAÇ (Mohács - Macaristan)

Mohaç varoşunda bir tekke bulunuyordu (Evlîyâ Çelebi, 6: 242).

Mohaç Şehitliği: Mohaç Savaşı'nda şehit olan 40.000 Türk askeri, savaştan sonra Sultan Süleyman tarafından bir yerde toplanıp Mohaç Kalesi yakınlarında *Süleyman Han Tepesi* olarak bilinen yerde cenaze namazları kılınıp defnedilmişti. Daha sonra ziyâretgâh olan bu tepeye bir ahşap köşk inşa edilmişti. Köşkün yanında bir de su kuyusu bulunuyordu. Budin veziri Hasan Paşa, bu şehitliğin korunaklı olması amacıyla çevresine hendek kazdırmıştı (Evlîyâ Çelebi, 6: 245). 1976'da Macar Devleti tarafından, Mohaç Savaşı'nın yapıldığı yerde vefât eden askerler için bir açık hava müzesi düzenlenmiştir. Savaş meydanında, Macar ve Türk askerini temsil eden ahşap heykeller ve mezar taşları bulunmaktadır. Ayrıca bir de müze binâsı yer almaktadır. Burada da farklı dillerde savaşı anlatan film gösterilmektedir.

40 Çizim: Aurél Eisenkolb; Borovszky (1914:338).



Resim 43. Mohaç savaş alanında kelleleri toplamış "Türk" tasviri (2018)



Resim 44. Mohaç savaş alanında ahşaptan yapılmış temsîli Türk mezar taşı (2018)

NEDAJ (Mecseknádasd - Macaristan)

Nedaj Kalesi'nin taşra varoşunda bir tekke yer alıyordu (Evlîyâ Çelebi, 7: 43).

NEMÇE (Nempti - Hırvatistan)

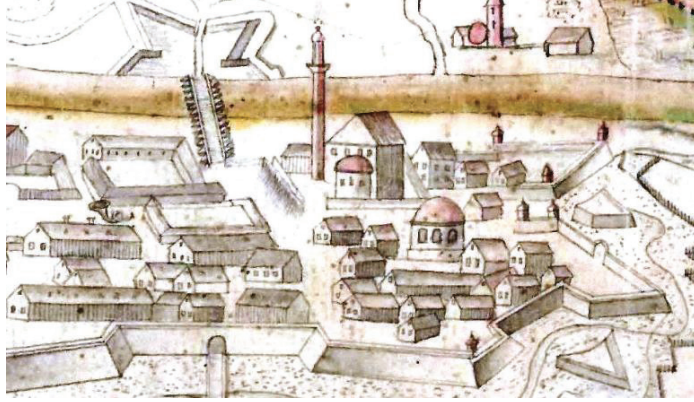
Nemçe'de ismini bilmediğimiz 3 tekke bulunuyordu (Evlîyâ Çelebi, 6: 649). 1850'deki yol çalışması sırasında kasabadaki başlıklı mezar taşları yok edilmiştir (Karaç, 2016: 55).

ÖSEK (Eszék / Osijek - Hırvatistan)

Evlîyâ Çelebi'nin isimlerini vermeden zikrettiği dört tekke ile Gazi Kasım Paşa, Mustafa Paşa, Bayram Baba ve Hüsrev Baba türbelerinin yer aldığı Ösek'te, Dev Süleyman Paşa ve Musa Efendi medfundur (Evlîyâ Çelebi, 6: 234).

Gâzi Kasım Paşa Türbesi: Ösek Kalesi Binâ Emîni Gazî Kasım Paşa, Ösek'in Orta Hisar'ında (günümüzdeki Križanić meydanı) kendi adına 1558'de bir câmi yaptırmıştı. Câminin yanında da bir sebil ve kurşun ile örtülü kubbeli türbesi yer alıyordu (Evlîyâ Çelebi 6:237). Ösek'teki Türk hâkimiyetinin ardından Kasım Paşa

Câmii, Cizvit papazları tarafından 1687'den sonra kiliseye çevrildi, câminin etrafındaki türbe ve sebil de yıktırıldı. 1734'e kadar kilise olarak kullanılan câmi bu târihte tümüyle yıktırılarak yerine günümüzdeki yapının inşâsına başlanmış; 1768'de tamamlanmıştır. Mevcut kilise 25 x 42 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı barok tarzında inşâ edilmiş Aziz Mihail Katolik kilisesidir. Kilisenin önündeki meydanda yapılan kazı çalışmalarında Kasım Paşa Türbesi'nin temelleri tespit edilmiş ve yeri kaldırım taşlarıyla işaretlenmiştir. Buna göre türbe; câminin batısında, bir kenarı ~3,70 m ölçüsünde sekizgen planlıdır (Ayverdi, 2: 272, Karaç, 2011: 442-459).



Resim 45. 1700'de Gazi Kasım Paşa Câmii ve Türbesi⁴¹



Resim 46. Ösek'te Gâzi Kasım Paşa Türbesi'nin yeri (2018)

Bayram Baba Türbesi: Ösek'te Panayır yerine yakın, Valpova Kalesi'ne giden yol üzerindedir (Evlîyâ Çelebi, 6: 237).

Hüsrev Baba Türbesi: Ösek'in güneydoğusunda Belgrad yolu üzerinde bulunuyordu (Evlîyâ Çelebi, 6: 237).

Mustafa Paşa Türbesi: Ösek varoşunda Mustafa Paşa Câmii yanındaydı (Evlîyâ Çelebi, 6: 237).

PAHŞA (Paks - Macaristan)

Erkoç Baba ve Gazi Behram Baba Türbesi: Şehrin dışında, batı yönünde Perteli Kalesi yolu üzerinde kabristan yer alıyordu. Bu kabristanın içinde Tuna'ya bakan bir mesîregâh bağ içinde, üzerlerinde bir ahşap köşk bulunan Erkoç Baba ve Gâzi Behram Baba'nın kabirleri bulunuyordu. Evlîyâ Çelebi bu gâzilerin vefâtını anlatmaktadır (Evlîyâ Çelebi, 6: 265-266).

41 Macaristan Széchenyi Millî Kütüphanesi, OSZK kéziratos térképek, TK 2145

PEÇUY (Pécs - Macaristan)

Evliyâ Çelebi, Peçuy'da 6 tekke bulunduğunu bildirip Yakovalı Hasan Paşa'nın Mevlevî Tekkesi ile Ferhat Paşa Halvetî Tekkesi'nin isimlerini zikretmiş, başkaca isim vermemiştir (Evliyâ Çelebi, 6: 253). Seyyah'ın bildirdiklerinin hâricinde şehirde Bektâşî, Kadirî⁴² ve Uşşâkî tekkelerinin bulunduğunu tespit edebildik (Yılmaz, 2015b: 167).

Bektâşî Tekkesi: Peçuy'da şehrin kuzeyinde, surların dışında, günümüzdeki adı *Tettye* olan hâkim bir tepede *Bektâşî Tekkesi* kalıntıları bulunmaktadır. Osmanlı döneminde tekke olarak kullanılan bu binâ, 1505-1525 seneleri arasında Peçuy Piskoposu olan György Szathmary'nin İtalyan bir ustaya inşâ ettirdiği bir saraydı. Şehirdeki Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte tekke bir süre manastır olarak kullanılmış; daha sonra terkedilmiştir. Mevcut kalıntılardan tekkenin taş duvardan inşâ edilmiş, iki katlı, bir avlu etrafına sıralanmış odalardan müteşekkil bir binâ olduğu anlaşılmaktadır. Duvar kalıntıları günümüzde park içerisinde açık hava müzesi olarak sergilenmektedir (Yılmaz, 2015b: 168).



Resim 47. Peçuy'da *Tettye* (Tekke) Tepesi'ndeki Bektâşî Tekkesi kalıntıları (2014)

Ferhat Paşa Halvetî Tekkesi ve Türbesi: 1588-1592 târihleri arasında Budin Beylerbeyliği yapan Ferhat Paşa, Peçuy'da bir câmi, tekke, hamam ve türbe inşâ ettirmiştir.⁴³ Bu yapılardan günümüze sadece câminin kalıntıları ulaşmıştır. Bu kalıntılar, Kazincy Sokağı ile Perczel Miklós Sokağı'nın kesişimindeki binâların arkasında kalan arsada yer almaktadır. Câminin yanında bir hamam ve bir Halvetî Tekkesi bulunuyordu. Evliyâ Çelebi, câmiyi "*geniş ve mâmûr câmidir, ama cemaatten gariptir. Bu da kurşunlu yüksek yapı ve minâresi de çok yüksek başka bir tarzda uzun minâredir*" diye kısaca bahsetmektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 249-250). Ferhat Paşa Câmii, 1724 yılında Dominiken râhipleri tarafından kiliseye çevrilmiştir. 1780'de çizilen harita ve mevcut kalıntılara göre câminin kare planlı ve kubbeli olarak klasik tarzda inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Evliyâ Çelebi, câminin etrafında bir hamam ve bir de tekkeden bahsetmektedir: "*Bu kutlu tekke Halvetî tarikatında başka tarz dervişlerin inziva yeri bir tekkedir.*" (Evliyâ Çelebi, 6: 254).

42 S.M. Bilge, A. Velics-E. Kammerer'den naklederek yalnızca tekkenin ismini bildirmektedir Bilge (2010, s.204).

43 E. H. Ayverdi, Tabakhâne Câmii'ni *Ferhat Paşa Câmii* olarak belirtmiş; Ferhat Paşa Câmii başlığı altında Tabakhâne Câmii'ni neşretmiştir (Ayverdi, 2000, c.1: 207-208).

Günümüze ulaşmayan hamam, tekke ve türbe 1687 târîhli haritada Ferhat Paşa Câmii'nin etrafında işaretlenmiştir. Günümüzde tekkenin yerinde iki katlı bir binâ yer almaktadır.

İdris Baba Türbesi: Osmanlı dönemindeki surlarının dışında eski Müslüman mezarlığında yer almaktadır. Ünlü târîh yazarı Peçuy-ı İbrâhim Efendi, İdris Baba'yı şu cümleleriyle tanıtmaktadır:

“Kasabamızda yani Peçuy-ı dilcâyumuzda büdelâdan İdris Baba derler bir meczûb-u ilâhi var idi. Nice kerâmet ve velâyeti zâhir olmuş azîz idi. El-an üzerine bir kubbe ref'i binâ olmuş. Züvvâr ziyâretinden behredar olurlar ve niceler gelen nüzur ve sadakatdan hissedâr olurlar. Ol zaman hayatta idi, kendine rast geldim. Baba, Bosna'ya gidiyorum, şayet Hasan Paşa'ya bir nesne ismarlarsan dedim. “İsmarlarım ya” dedi...” (Târih-i Peçevî, 2: 125).

Peçuy-ı, onunla H.1000 (M.1591) yılında görüştüğünden hareketle İdris Baba, XVI. yüzyılın sonlarında veya XVII. yüzyılın ilk yıllarında ölmüş ve kabri üstüne kubbeli bir türbe yapılmıştır (Eyice, 2000: 484-485). Evliyâ Çelebi 1073 yılı Zilkadesinde (Haziran 1663) Peçuy'a da uğramış ve şehirdeki câmi, medrese, tekke ve hamam gibi vakıf eserlerden bahsederken İdris Baba'yı, “1000 târihinde hayatta olup nice kerâmetleri nakledilir” cümlesiyle anmıştır (Evliyâ Çelebi, 6: 259-260). İdris Baba Türbesi, Macaristan'ın elden çıkmasının ardından 1693'ten sonra Cizvit tarikatı tarafından şapele dönüştürülmüş, pencerelerinden biri bozularak buraya yarım yuvarlak çıkıntı halinde bir apsis eklenmiştir. Ancak yapının hıristiyanların ibadetine tahsisi fazla sürmemiş, 18. ve 19. yüzyıllarda baruthâne olarak da kullanılmıştır. 1912-1913 yıllarında István Möller tarafından bir dereceye kadar restore edilmiş, bu sırada apsis de kaldırılmış, fakat tepesindeki haç bırakılmıştır. 1935 târîhli bir kartpostalda yapının hâlâ bir Hıristiyan mâbedi şeklinde tefriş edildiği görülmektedir (Ayverdi, 200, 1: 225-228). İdris Baba Türbesi, 1961 - 1963'te tekrar restorasyon görmüş, bu sırada evvelce sandukanın bulunduğu yerde bir kazı yapıldığında İdris Baba'nın iskeletine oldukça tamam bir halde rastlanmıştır. 1980'li yıllarda bakım yapıp türbe görünümünde düzenlenmiştir (Gyözö, 1976: 30-31, Molnár, 1973: 15). Türbe sekizgen bir plana göre yapılmış ve inşâsında moloz taşlar kullanılmıştır. Pencerelerden biri, burası şapel yapıldığında sivri gotik kemerli bir kapıya dönüştürülmüş, diğer Türk dönemi pencereleriyle kapısı örülmüş. bir pencere de yarılarak büyütülmüştü. Son onarımda bunlardan bazıları düzeltilmiş, üst dizide olan yuvarlak pencerelerden bozulan bir tanesi eski şekline getirilmiş, gotik biçimli sövelere sahip kapıya ise dokunulmamıştır. Taştan örülmüş kasnaksız kubbe de kiremitle örtülmüştür (Eyice, 2000: 484-485). Günümüzde İdris Baba'nın ahşap parmaklıkla ayrılmış kabri üstünde bir sanduka, bunun da başında bir Kadirî tacı vardır. Ayrıca şamdan, seccade gibi mefruşatı da mevcuttur. İdris Baba Çeşmesi surların dışında, İdris Baba Türbesi'ne yakın Xavér Caddesi'nde 21 numaralı binânın yanında yer almaktadır. Moloz taş duvardan inşâ edilmiş tek yüzlü duvar çeşmesidir. Çeşmenin ayna taşı sivri kemerle sonlanan bir niş içeresindedir. Yüzyıllarca halk arasında *Türk Çeşmesi*, *Osmanlı Çeşmesi* ya da *İdris Baba Çeşmesi* olarak bilinen eser, zamanla kullanılmaz hale gelmiş ve belleklerde unutulmaya yüz tutmuşken 2015'te TİKA tarafından yeniden ayağa kaldırılmıştır (Yılmaz 2015a: 1956).



Resim 48-49. Peçuy'da İdris Baba Türbesi (2014)

Kasım Paşa Tekkesi: Bânîsi, Peçuy'da câmisi ve hamamı olan Gâzi Kasım Paşa olmalıdır. 1587'de medreseye tahvil edilen Kasım Paşa Tekkesi, 1588'de vakıf şartı gereği tekrar tekkeye dönüştürülmüştür (Baltacı, 1: 221).

Nişancı Mehmet Paşa Türbesi: Evliyâ Çelebi ve Peçevî İbrahim Efendi, Nişancı Mehmet Paşa Türbesi'nin Gâzi Kasım Paşa Câmii'nin yakınında yer aldığını bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 260, Târih-i Peçevî, 1 :42). Günümüze ulaşmayan türbenin; 1687 târihli Peçuy planına göre câminin güneydoğusunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Türbe, 1773 târihli askerî haritada câmiyle birlikte kilise olarak işaretlenmiştir. Göle'deki Ali Paşa Türbesi gibi, yanındaki câmiyle birlikte şapele çevrilmiş olmalıdır. Günümüzde, türbenin yerinde mahkeme binâsi yer almaktadır.

Uşşâkî Tekkesi: Yerini bilmediğimiz Uşşâkî Tekkesi'nin meşihatına Peçevî Mustafa Efendi (vefâtı Mayıs 1699) tayin olunmuştu. Mustafa Efendi, Peçuy Mevlevîhânesi'nin son şeyhi Ârîfî Ahmed Dede'nin babasıdır (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 4: 348).

Yakovalı Hasan Paşa Mevlevîhânesi: Şehir surlarının dışında Sigetvar kapısı yakınında Hastane Meydanı'nda yer almaktadır. Tekkeden günümüze yalnızca semâhâne olarak kullanılan câmisi kalmıştır. Macaristan'da Osmanlı döneminden kalan câmiler arasında günümüze kadar özgün haliyle kalabilen tek eserdir. Evliyâ Çelebi, câmiyi "*Bu da geniş eski bir câmidir. Bu da mavi has kurşun ile örtülü ibadethanedir. Minâresi başka tarz bir düzgün ve hoş minâredir. Avlusu gayet geniştir ki çevresi öğrenci odalarıdır.*" şeklinde anlatmaktadır (Evliyâ Çelebi, 6: 249). Câmî, Peçuy'da Türk döneminin sona ermesiyle birlikte Cizvit tarikatınca kiliseye çevrilmiş ve 1960'a kadar Katolik Kilisesi olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2014: 210). Câmînin kuzeyinde Mevlevîhâne bulunmaktaydı. Günümüze ulaşmamış tekkenin bulunduğu alanda kazı yapılmış ve yapının planı şematik olarak çıkartılmıştır. Bu plandan câmi ve tekkenin bir avlu oluşturacak şekilde konumlandığı ve avlunun ortasında bir de şadırvan olduğu anlaşılmaktadır. Câmînin son cemaat yeri de günümüze ulaşmamıştır, ancak izleri korunduğu için ilk halinin şekli bilinmektedir. Mevcut izlerden son cemaat yerinin, üç bölümlü, tonozlarla örtülü mermer sütunlarla taşınan revaklı bir yapıda olduğu tahmin edilmektedir. Faal olduğu dönemde tekkeyi ziyaret eden Evliyâ Çelebi mevlevîhâneyi, semâhâne meydanı, mutrib mahfili, mesnevîhan kürsüsü bulunan, haftada iki defâ semâ ayini icrâ edilip imâretî, mutfağı ve kileriyle avlusunda 70-80 kadar odasının olduğu kurşunla kaplı büyük bir yapı olarak tariflemektedir (Evliyâ Çelebi, 6: 253-254).



Resim 50-51. Peçuy Mevlevîhânesi’nin semâhânesi olan Yakovalı Hasan Paşa Câmii (2015)

Türk Mezarlığı: Peçuy’da, İdris Baba Türbesi’nin güneydoğusunda yaklaşık 250x400 metre ebatında takriben 10.000 kişinin medfun olduğu bir Türk Mezarlığı bulunuyordu. Bu kabristanın günümüzdeki *Nagy Jenő*, B. Nagy Antal, Zoja ve *Alkotmány* sokakları arasında kalan bölge olduğu 1714 târihli bir tapu belgesinden anlaşılmaktadır (Madas, 1975: 123). Hâlen hiçbir iz kalmayan bu mezarlık tamamen binâlarla kapanmıştır.

PEŞİRİM (Vesprem – Macaristan)

Türk Mezarlığı: 1539 târihli Vesprem gravüründe, kaleyle Sed Deresi arasında *Türk mezarlığı (Török Temetö)* işaretlenmiştir.

PEŞTE (Pest - Macaristan)

Tuna kenarında Budin’in karşısında yer alan Peşte Kalesi’nde iki tekke, Peşte sahrasında da Ova Tekkesi bulunuyordu (Evlîyâ Çelebi, 6: 342, Târih-i Peçevi 2: 229).

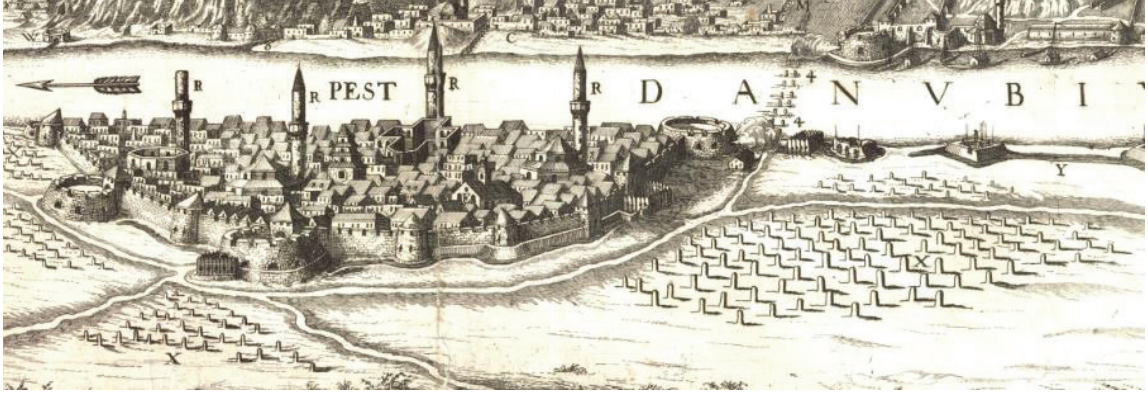
Derviş Bey Zâviyesi: VGMA’da 1197 numaralı Rumeli Mahlût Defteri’nin 12. sayfasında “*Peşte dâhilinde merhûm Derviş Bey Mescidi ve Zâviyesi*” ibâresiyle 3 Zilkâde 999 (23 Ağustos 1591) târihli hurûfat kaydı bulunmaktadır.

بشنه داخلندوم صوم درویش بر مسجد نيد زوايد ندر بوين ايکاي ايقه اید بعد الظاهر
بر ميدي شربى نلاون اونته سي نلسر اولوب اماين اول اول اعلم خلدر دي صحن حرم انقله سورا

“*Peşte dâhilinde merhûm Derviş Bey Mescidi’nin zâviyesinde yevmi iki akça ile bad-el zuhr bir cüz-i şerîf tilâvet olunması münasip olub imami olan Ali mahaldir deyu kadısı arz ettikte tescil ve temhir* (3 Zilkâde 999 /23 Ağustos 1591)” (VGMA, 1197: 12).

Peşte Türk Mezarlığı: Budin kuşatması sırasında çizilen gravürlerde, Peşte surlarının dışının çepeçevre Türk Mezarlığı olduğu görülmektedir. 2016 yılında Peşte yakasında Jozsef Nador Meydanı’nda yapılan inşaat kazı çalışmalarında Türk dönemine ait 200 civarında Müslüman mezarı ortaya çıkartılmış, dört adet sarıklı mezar taşının da bulunduğu kazılarda çıkan insan iskeletleri incelenmek üzere Macar Doğa Bilimleri Müzesine götürülmüştür.⁴⁴

44 “Budapeşte’de Müslüman mezarlığı bulundu” başlıklı haber (Anadolu Ajansı, 17.06.2016)



Resim 52. L. N. von Hallart ve M. Wening'in 1686 Budin gravüründe, (X) ile işaretlenen Peşte Türk Mezarlığı⁴⁵



Resim 53. Peşte'de ortaya çıkartılan mezar taşları (2016)

Galiçya Şehitliği: Budapeşte'nin kenarında 10. Bölge Mezarlığı'nda yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla birlikte 15. Kolorduda savaşmış şehit olan Türk askerlerinin hatırası için 1916'ta yapılmıştır. Galiçya'da ve Macaristan'ın muhtelif yerlerinde gömülmüş oldukları halde hepsinin de naaşı buraya nakledilmiştir. 480 şehidin kabrinin bulunduğu bu şehitlik, yaklaşık olarak 45x70m boyutlarındadır.



Resim 54. Galiçya Şehitliği (2014)

45 Dresden Kütüphânesi (SLUB), Kartensammlung, Signatur/Inventar-Nr.: SLUB/KS B1151

Hatice Hanım'ın Kabri: Sokollu Mehmed Paşa'nın torunlarından Hatice Hanım'ın kabri Peşte'deki Müslüman mezarlığındadır. Kabir üzerinde eski Türkçe ve Macarca yazılı iki taş bulunmaktadır. 5 Nisan 1335 (5/4/1919) târîhli mezar taşının okunuşu şöyledir:

Hüve'l hallakûl bâkî / sâbık sadrazam / Şehid Sokullu Mehmed Paşa / zevcesi İsmihan Sultan / ahvâdından Kerim Paşa / kerîmesi Binbaşı Nedim / Bey'in zevcesi Hatice / hanımın rûhiçün / fâtîha / 5 Nisan 1335-1337



Resim 55. Hatice Hanım'ın Türkçe ve Macarca mezar taşı (2014)

POJEGA (Pozsega - Hırvatistan)

Evlîyâ Çelebi Pojega'da isim zikretmeden bir tekke bulunduğunu bildirir (Evlîyâ Çelebi, 5: 718).

Ulama Paşa Zâviyesi, Şeyh Hasan Efendi Türbesi, Dönmez Bey Türbesi, Dizdar Ahmet Bey Türbesi: Sancak Beyi Ulama Paşa tarafından 1552 senesinde kasabanın dışında batı mahalde bir zâviye yaptırılmıştı.⁴⁶ Halvetîyyenin Sinâniyye koluna bağlı Hasan Efendi 1590'da vefât ettiğinde bu zâviyede şeyh idi, türbesi de hazîrede yer alıyordu. Ayrıca bânînin oğlu Dönmez Bey'in ve Dizdar Ahmet Bey'in türbeleri de buradaydı. 1736'ya kadar faal olan Ulama Paşa Zâviyesi'nin yerine Eltz şatosu inşâ edilmiştir (Karaç, 2016: 54-55, Moacanin, 2007: 307).

SALANTA (Nagyszalonta - Macaristan)

Göle yakınlarındaki Salanta Palankası'nda, Budin Veziri Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa ve 70.000 şehidin medfûn olduğu iki şehitlik bulunuyordu (Sicill-i Osmanî, 3: 713, Evliyâ Çelebi, 7: 334).

SEGEDİN (Szeged - Macaristan)

Segedin'de ismini bilmediğimiz iki tekke, Segedin Sancağı'na tâbi Kobilâ Palankası'nda ise bir tekke bulunuyordu (Evlîyâ Çelebi, 7: 313, 318).

46 Tahrir defterinde zâviyenin ismi geçmektedir: "...nefs-i Pojega'da olan Paşa Zâviyesi..." BOA.MAD.d. Gömlek No: 18098.

SENGROT (Zalazsentgrót - Macaristan)

1858 târihli haritada⁴⁷ Sengrot'un içinden geçen Nadaş Deresi'nin doğusundaki alan *Türk Mezarlığı / Török temetö* olarak işaretlenmiştir.

SİGETVAR (Szigetvár - Macaristan)

Evlîyâ Çelebi, Sigetvar'ın Orta Hisarı'nda iki tekke, Türbe Palankası'nda da Halvetî Tekkesi bulunduğunu bildirmektedir (Evlîyâ Çelebi 6:671).

Müezzinzâde Ali Paşa Türbesi: Sigetvar'da eski Orta Hisar'da çarşı içinde (günümüzde Zrinyi Meydanı) bânîsi Müezzinzâde Ali Paşa olan, câmi, türbe, çeşme ve mahkeme binâsı yer alıyordu. Ali Paşa, Yeniçeri Ağası olarak Sigetvar seferine katılmış, seferden sonra kaledeki Sultan Süleyman'ın anısına yaptırılan câminin inşâsı ile görevlendirilmiştir. Buradaki başarısından sonra 1568'de Kapdan-ı Deryâ olmuş, 1571'de İnebahtı'da şehit olmuştur. Ali Paşa'nın Sigetvar'da bir vakfı olduğu ve değirmenin bulunduğu bilinmektedir. Sigetvar'daki Türk hâkimiyetinden sonra, câmi kiliseye çevrilmiştir. Günümüzde de *Szent Rókus Templom* adıyla kilise olarak kullanılmaktadır. Evliyâ Çelebi'nin "*hayrat sahibi Ali Paşa bu câminin avlusunda kiremit ile örtülü mamur bir kubbe içinde yatmaktadır*" dediği türbe ile çeşme ve mahkeme binâsı da günümüze ulaşmamıştır. Leandro Anguissola'nın 1689'da çizdiği Sigetvar planında türbe sekizgen olarak câminin kuzeyinde; çeşme ise kuzeydoğusundadır. Türbe, 1692'de Avusturyalılar tarafından barut deposu olarak kullanılmıştır. *Ekrem Hakkı Ayverdi*, Ali Paşa Türbesi'nin Câminin kuzeybatısında 100 metre mesâfede yer aldığını, *Gerö Gyözö'nün* 1973'te temellerini tespit ettiğini bildirmektedir (Yılmaz 2015c:42-45).



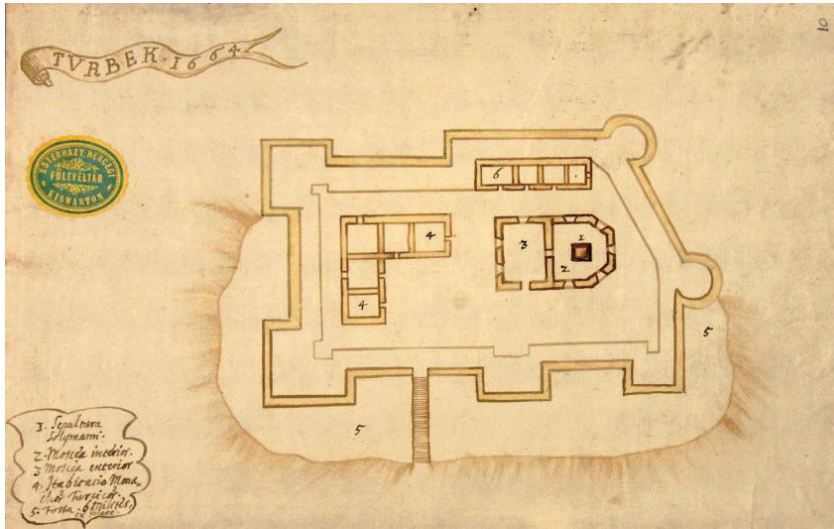
Resim 56. Ali Paşa'nın kiliseye çevrilen câmisi ve türbenin yeri (2014)

Kânûnî Sultan Süleyman Makâm Türbesi ve Halvetî Tekkesi: Kânûnî Sultan Süleyman, on üçüncü ve son seferi olan Sigetvar seferi sırasında kalenin fethinden bir gün önce 22 Safer 974'te (8 Eylül 1566) otağında vefat etmiştir.⁴⁸ Sigetvar Kalesi'nin fethinden sonra sultanın anısına kale içinde bir câmi inşâ

47 Macaristan Millî Arşivleri, S 78 Térképek (1786-1948), S Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948), S – Térképtár

48 "...dokuz yüz yetmiş dört Safer'inün yigirmi birinci gicesinde ki pâdişâh-ı rahmethâh vefât eylemişlerdi ve irtesi ki Sigetvar Kal'ası dahi feth olunmuşdı..." Nüzhet-i Esrâr'ül Ahyar Der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar, varak 56a.

ettirilmiş; otağının bulunduğu yere de bir türbe yaptırılmıştır.⁴⁹ Türbeyle bitişik olarak mescit ve çevresine tekke ile koğuşlar eklenmiş; bu yapıların etrafına ahşap duvar örülüp su hendeği açılarak palanka haline getirilmiştir. Kânûnî'nin otağının bulunduğu alana inşâ edilip *Türbe Palankası* veya *Türbe Kalesi* olarak anılmaya başlanan mescit, tekke, türbe, koğuşlardan oluşan yapılar Sokullu Mehmet Paşa Vakfı'na aittir (Yılmaz 2015c:90).⁵⁰ 1576'da palankadaki mescit câmiye çevrilmiş⁵¹, câminin yanındaki tekke de Sigetvar seferi sırasında ordu şeyhi olan Nureddinzâde'nin dervişlerinden Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Tekkesi'nin şeyhi Mevlânâ Şeyh Ali (Ali Dede), türbe şeyhliği ile birlikte imam ve hatip olarak görevlendirilmiştir⁵². Türbeyi ziyârete gelenler için 1579'da sebil, buzhâne ve abdestlik yapılmıştır.⁵³ Aynı yıl düzenlenen kanunnâmede tekkenin 12 hücreli olduğu belirtilip her hücre için ikişer akçe tâyin buyrulduğu kaydedilmiştir (Aktepe 1970:201). Kânûnî Sultan Süleyman Türbesi hakkında bildiğimiz en eski anlatım Evliyâ Çelebi'ye aittir. 1664 (1074 Zilhicce) yılında türbeye gelen seyyah *Sultan Süleyman Han Türbeli Kalesi* olarak tanımladığı palanka hakkında tafsilatlı malûmat vermektedir (Evliyâ Çelebi 7:41-42). Evliyâ Çelebi'nin ziyaretinden hemen sonra 1664'te Avusturyalılar'ın istilâsı sırasında Pál Esterházy palankanın planını çizmiştir. Palankanın mimarisi hakkında elimizdeki en önemli belge olan bu çizimde binâlar numaralandırılarak işaretlenmiştir. Plana göre, palankanın içinde; türbe, câmi, tekke ve koğuşların bulunduğu, etrafının seyirdim yolu ve palanka duvarlarıyla çevrili olduğu ve giriş kısmında köprünün bulunduğu görülmektedir. Yine plana göre palankanın etrafı kısmen hendekle çevrilidir. Evliyâ Çelebi'ye göre palanka girişindeki köprü kuzeyde yer almaktadır.



Resim 57. Kânûnî Sultan Süleyman Türbe Kalesi'nin planı (Pál Esterházy - 1664)

1. Sepultura Solymanni [S. Süleyman'ın mezarı], 2. Moscea interior [câmi], 3. Moscea exterior [câmi], 4. habitatio monarchorum turcicorum [tekke], 5. Fossa [hendek], 6. milites ex Sziget [koğuş]

49 "...merhûm Hüdâvendigâr'ın cesed-i mübârekleri misk-ü amberle âlûde pâk muşammalarla yine taht-ı revân-ı yanına götürüldü, sair füzûlat Sigetvar mukabelesinde hufyeten defn ettirilip ba'de zamân üstüne türbe yapılması menvîleri oldu..." Künhü'l-Âhbâr, varak 354a

50 29 Zilhicce 981 Hicri (21/04/1574 Miladi) târihli Sokullu Mehmed Paşa Vakfîyesi, VGMA 572/27/20

51 27 Numaralı M.D. 847, 354

52 30 Numaralı M.D. 459, 194; 30 Numaralı M.D. 460, 195.

53 BOA-A.DVNSMHH.d. 36/287. Sigetvar beyine hüküm: Merhum Sultan Süleyman Han'ın Türbesi'ni ziyarete gelenler için yapılan sebil ve buzhane ve abdest musluğu için palanga neferlerinden iki saka ve bir nefer câbi tayin edilmesi. H-08-01-987 [7 Mart 1579]

1683'ten sonra başlayan hezimetler ve geri çekilmeler, diğer birçok eser gibi Kânûnî'nin türbesini de kaybetti ve burası da Avusturyalılar'ın eline geçti. Palankadaki câmi kiliseye çevrildi. 1690'a kadar kilise olarak kullanıldıktan sonra 1690'da yıktırılmış; kurşun ve tuğlası hariç sadece küfeki taşlarını 3.000 forinte satılmıştır (Molnár 1973:27). Yakın zamandaki kazılarda türbe, câmi ve tekkenin kalıntılarına ulaşılmıştır.⁵⁴

Sigetvar Türk Mezarlığı: 1913'te Sigetvar'a gelen Başşehbender Fahreddin Bey, Türbek Kilisesi ile şehir arasında *Türk Mezarlığı – Török Temetö* olarak bilinen şehitlikten bahsetmektedir. Tarlaların ortasında yer alan bu mezarlıkta, Sigetvar Seferi'nde şehit olan askerlerin defnedildiğini bildiren Fahreddin Bey, Macarlar'ın da bu kabristanı ziraate açmayıp koruyup hürmet etmelerini takdirle bildirmektedir. Başşehbender'in bildirdiği bu alan şehrin eski haritalarında da işâretlenmiştir. Günümüzde hiç bir izin kalmadığı Türk Mezarlığı, Sigetvar'ın 3 km kuzeydoğusunda, Türbek Kilisesi'nin batısında, Macar Türk Dostluk Parkı'nın güneyinde tarlalar arasında yer almaktadır (Yılmaz 2015c:83).

Macar - Türk Dostluk Parkı: Macar - Türk Dostluk Parkı, Sigetvar'da vefât eden Kânûnî Sultan Süleyman'ın doğumunun 500. yılı hâtrısına 1994'te Türkiye Cumhuriyeti tarafından yaptırılmış, 2016'da yenilenmiştir. Park, şehrin 3 km kuzeydoğusunda Türbek Kilisesi'ne yakın bir mevkîde yer almaktadır. Parkta, Sultan Süleyman'ın makâm türbesi, Türk Çeşmesi ve Sultan Süleyman ile Zriny Mikloş'un heykelleri yer almaktadır (Yılmaz 2015c:83).



Resim 58. Sigetvar Macar – Türk Dostluk Parkı'nda Sultan Süleyman Makam Türbesi (2014)

Sinan Ağa, Yakup Ağa, Şeyh Kasım ve Ali Dede de Sigetvar'da medfûn olup kabirleri günümüze ulaşmıştır (Sicill-i Osmanî 5:1509, Nüzhet-i Esrâr, varak 99a, Târih-i Peçevî 2:219-220).

SOLNOK (Szolnok - Macaristan)

Memi Baba Türbesi: Bektâşî Memi Baba'nın türbesi, Tisa Nehri üzerindeki dolma köprü'nün yakınında yer alıyordu (Sudár, 2008: 237-238).

Solnok Şehitlikleri: Şehitliğin birisi, kalenin yanında, Tisa ve Zakova nehirleriyle çevrelenmiş *Ada Bağ* denilen bölgede yer alıyordu. Diğer şehitlik ise, Zakova nehrinin karşısına idi. Her iki şehitlik arasında

⁵⁴ Sigetvar'daki kazıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Peker, Ali Uzay vd. (2019) *Sigetvar Kanunî Sultan Süleyman Türbe-Palankası'nda Araştırma ve Arkeolojik Çalışmalar 2015-2017*, Akdeniz Sanat Dergisi, s.93-157.

köprü bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 304). Braun – Hogenberg'in 1617 târihli Solnok gravüründe Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği bu şehitlikler görülmektedir.

SOMBOR (Zombor - Sırbistan)

Segedin Sancağı'na bağlı Sombor'un taşra varoşunda iki tekke ile Şaban Baba, Hümam Dede ve İmam Efendi ziyaret yerleri bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 309-310).

ŞIKLOŞ (Siklós - Macaristan)

Şikloş'un taşra varoşunda üç tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 6: 655).

ŞİMENTORNA (Simontornya - Macaristan)

Şimentorna'da bir tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 44).

TEPEDELEN (Macaristan)

Baldaken Türbe: Peçevî İbrâhim Efendi, Estergon kuşatması sırasında vire görüşmelerinin Tepedelen'de Estergon beyine ait, etrafı duvarla çevrili, dört mermer direkli açık türbede yapıldığını bildirmektedir (Târih-i Peçevî, 2: 182).

TIMIŞVAR (Temesvár - Romanya)

Baba Hüseyin Tekkesi ve Türbesi: Vakıf kayıtlarında "Türbe-i Baba Hüseyin der Tımişvar" olarak zikredilmiştir (Ev. K.K. 758/91, Ayverdi 1:61). 1591'den önce kurulan tekke, Halvetî-Sümbülî Tekkesi olup, Veli Dede (1591-92), Bâlî Dede (1602-03) ve Mustafa Dede'nin (1619-20) isimleri kayıtlıdır. Tekke, 1716 târihli iki gravürde şehrin dışında çizilmiştir (Sudâr, 2013: 90-91). Tımişvar'ın 1652-53 târihli Şeriye Sicili'nde *Veli Dede Vakfı* adıyla bir kayıt da bulunmaktadır (Bıyık, 2015: 245).

Celvetî Tekkesi: Tımişvar'ın Nasuh Paşa Mahallesi'nde Celvetî Şeyhi İbrahim Efendi Câmii yer alıyordu. Şeyh efendi, 1116/1714'te câmiye bitişik bir odayı zâviye, bir odayı da tarikat fukarâsı için vakfetmiştir. Zâviyenin karşısında avlu içinde müezzin evi, mutfak ve müştemilat binâları bulunuyordu (bk. H. 15 Zilhicce 1126, M. 22 Aralık 1714 tarihli *Tımişvar'da Mustafa oğlu Şeyh İbrâhim Vakfiyesi*, VGMA 623/184: 182)

Mustafa Paşa Zâviyesi ve Türbe: VGMA'da 1223 numaralı Rumeli Mahlût Defteri'nde 3 ayrı hurûfat kaydı bulunmaktadır.⁵⁵

قضا و طمئنة ده مصطفى باشا ز اوبى اوقافه بوجي
اكي الحرامه متولي اولان حسن وفات ايدوب ميريه حنين
محل اولدو غرض قاضيسى مولانا عبدكبنى عرض اذكره صدق
بيورلدي

55 "Kazâ-i Tımişvar'da Mustafa Paşa Zâviyesi evkâfına yevmî iki akça ile mütevellî olan Hasan vefât idüb yerine Hüseyin mahal olduğın kadısı Mevlânâ Abdülbenîye arz oldukda sadaka buyruldu." VGMA 1223/10 (15 Rebiülâhir 995 / 25 Mart 1587)

"Mühimme-i Tımişvar'da merhûm Mustafa Paşa Zâviyesi'nin evkâfına külli menfaat târî olub taâm tab' olunmak ile aşçılığı yerine iki akça ile türbedar lazımlı ve mühim olmağın Hasan nam kimesneye tevci olunup ve iki akça ferraşlık dahî mahlûl olub mezburaya tevci olunmak ricasına kadısı arzıyla buyruldu" VGMA 1223/233 (17 Ramazan 995 - 21 Ağustos 1587)

"Tımişvar'da merhûm Mustafa Paşa Evkâfı'nın zâviyesine yevmî iki akça ile merhûmun türbesinde bad-el fecrde rûhiçün Yâsin-i Şerîf tilâvet eylemeğe Recebin mahal ve müstehal olduğu kadısı arz eyledikte" VGMA 1223/272 (3 Zilkâde 995 - 5 Ekim 1587)

Kazâ-i Tımışvar'da Mustafa Paşa Zâviyesi evkâfına yevmî iki akça ile mütevellî olan Hasan vefât idüb yirine Hüseyin mahal olduğın kadısı Mevlânâ Abdülbenî-ye arz oldukda sadaka buyruldu. 15 Rebiülâhir 995 / 25 Mart 1587" (VGMA 1223: 10).

محمد و طموشوارہ مرحوم مصطفیٰ پاشا زواہر سکر وقانندہ کلی نفع
طاری اولوب طعام طبع اقلی ایله یوفاکی آخر اسجلی یون
ایکی اخی ایله تریه دار لازم رفق اقلینت للیوم نام کندی نومسیر
ولمندی و ابی اخی تراشوق دخی تجلول اولوب زوہر نومسیر اقلینت
ارحامه عاصم مرصلم سورنم

"Mühimme-i Tımışvar'da merhûm Mustafa Paşa Zâviyesi'nin evkâfına külli menfaat târî olub taâm tab' olunmak ile aşçılığı yerine iki akça ile türbedar لازم ve mühim olmağın Hasan nam kimesneye tevci olunup ve iki akça ferraşlık dahî mahlûl olub mezbura tevci olunmak ricasına kadısı arzıyla buyruldu. 17 Ramazan 995 - 21 Ağustos 1587" (VGMA 1223: 233).

طموشوارہ و قوم مصطفیٰ پاشا ارقا قمنز و ایداندی لوی
اکی اخی ایله و جو کت بئسند بعد الفی و صبحی بئس
سریف تلاوت ایله سر حور کوا اولدوق طموشوارہ
ویس المدوح

"Tımışvar'da merhûm Mustafa Paşa Evkâfı'nın zâviyesine yevmi iki akça ile merhûmun türbesinde bad-el fecrde rûhiçün Yâsin-i Şerîf tilâvet eylemeğe Recebin mahal ve müstehal olduğu kadısı arz eyledikte 3 Zilkâde 995 - 5 Ekim 1587" (VGMA 1223: 27)

Seydî Ahmet Paşa Türbesi: Mehmed Süreyya Bey, Tımışvar'da şehit olan Mustafa Paşa'nın, Seydî Ahmet Paşa Türbesi'ne defnedildiğini bildirmektedir (Sicill-i Osmanî 4:1184). Evliyâ Çelebi, Seydî Ahmet Paşa Câmii'nin horoz kapısı dışında kale hendeği kenarında olduğunu bildirip H.1070 / M.1659 târihli kitâbe metnini vermiştir (Evliyâ Çelebi, 5: 536). Seydî Ahmet Paşa'nın türbesi, câmisinin yanında olmalıdır.

Câmi-i Kebîr Mahallesi Zâviyesi: Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde yer alan bu zâviye, Tımışvar'ın 1652-53 târihli Şeriye Sicili'nde Zâviye Vakfı adıyla kayıtlıdır (Bıyık. 2015: 245).

Sofular Tekkesi: Çarşı içinde yer alan bu tekke, Tımışvar'ın 1652-53 târihli Şeriye Sicili'nde Tekye-i Suhte-gân adıyla kayıtlıdır (Bıyık, 2015: 245).

Şehitlik ve Şeyh Karabaş Ziyâreti: Vam Kapısı yakınlarında, Tımışvar Büyük Şehitliği'ndeydi. (Evliyâ Çelebi, 5: 538).

Topçu Baba Zâviyesi: Yerini bilmediğimiz bu tekkede 1125/1713'te zâviyedar Selim Dede vefât etmiş, vazifesi Ahmet Dede'ye verilmiştir (BOA C.EV. 513/25924).

Çelebi İbrahim Paşa, Kalın Ali Paşa, Osman Paşa ve Zülfikâr Efendi Tımişvar'da defnolunmuş yöneticilerdir. Ömer Feridun Bey 1914'teki makâlesinde Tımişvar'da Turnacı İsmâil Ağa ile Uzun Mustafa Ağa'nın mezartaşlarını neşretmiştir.

Turnacı İsmâil Ağa'nın mezar taşı (Ömer Feridun 1914:29): "El-fâtihâ / Ben de oldun haksâr / İsmâil Ağa Turnacı / Sene 1110 [1698]"

Uzun Mustafa Ağa'nın mezar taşı (Ömer Feridun, 1914: 25):

*"El-fâtihâ
Hasan Ağa çırağı Uzun Mustafa Ağa
Saf küşâyı namver sâhib-i livâyı Hayderî
Eyledikçe azm-i meydân-ı gazâ evvel kadem
Pâyimâl olurdu küffârın gûruh-u leşkeri
Server-i sâhib-i şecaat Hüsrev-i şîr iktidâr
Rüstem-i meydân-ı savlet-u Kahramân-ı Hayberî
İrisince irca'ı emrimiz nefâh-ı göğsüne
Rezmğâh içre elinden kopar mı zerrîn hançeri
....."*

TİTEL (Sırbistan)

Tisa Nehri'nin Tuna'ya karıştığı noktada yer alan Titel Kalesi'nde iki tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 313).

UYVAR (Érsekújvár / Nové Zámky - Slovakya)

Halvetî Tekkesi: Uyvar'ın fethinden sonra, kale içinde kiliseden çevrilen Vâlide Câmîi'nin avlusuna 50 odalı tekke ve medrese inşâ edildi. Uyvar Halvetî Tekkesi'nin kurucusu Estergon'daki Halvetî şeyhi Ali Efendi'dir (Evliyâ Çelebi, 6: 498).

Uyvar Şehitliği: Uyvar Kalesi'nde Ak Tabya üzerinde Ali Beşe ile alaybeyinin de medfun olduğu 27 şehidin yattığı bir kabristan bulunuyordu. Sührâb Mehmet Paşa, ziyâretgâh olan bu tabya üzerine bir ahşap köşk inşâ ettirmiştir. Kaledeki bu şehitlikten başka, içlerinde Kadızâde İbrahim Paşa, Hattat Osman ve Reisülküttab'ın da bulunduğu isimleri kaydedilmiş 2050 şehidin defnedildiği bir kabristan daha vardı. Uyvar'ın fethine katılan Evliyâ Çelebi, şehitlerin defnedilmesine şahitlik etmiştir (Evliyâ Çelebi, 6: 458-459).

Kurd Paşa, Sührâb Mehmed Paşa ve Şeyhoğlu Ali Paşa Uyvar'da vefat eden yöneticilerdir (Sicill-i Osmanî, 1: 295, 3: 895, 5:1524).

VAÇ (Vác - Macaristan)

Türk Mezarlığı: Şehre Tuna'nın karşı tarafından bakıldığında, kalenin sağında kalan bölge Türk Mezarlığı'ydı. 1593 târîhli Vaç gravürlerinde de görülen bu mezarlık, günümüzde tamamen kaybolmuştur. Buradaki taşlardan biri şehirdeki müzede sergilenmektedir.



Resim 59. Vaç gravüründe (F) Türk Mezarlığı (Siebmacher - 1593)

VALKOVAR (Vukovár - Hırvatistan)

Gavsî Dede Zâviyesi: Valkovar'ın merkezinde Arslan Mahallesi'nde yer alıyordu. Tahrir Defteri'nde 2 dönümlük arazisi kayıtlıdır.⁵⁶ Tekkenin, Valkovar yakınlarındaki *Bokovçi* mezarında zâviyedeki âyende ve revendeye sarf edilmek üzere otuz arabalık çayırı ve *Tihalofçi* karyesinde de bir değirmeni bulunuyordu (McGowan, 1983: 129, 136, 139).⁵⁷

Hindî Baba Tekkesi ve Türbesi: Valkovar varoşundaki köprü'nün yanında yer alıyordu. Mohaç seferine katılan Hindî Baba, fetihten sonra buraya tekkesini kurmuş, vefatından sonra da tekkeye defnedilmiştir. Tekkenin bulunduğu yerin Sultan Süleyman tarafından kendisine bağışlandığını bildiren Evliyâ Çelebi burada gördüğü rûyâsını da zikreder (Evliyâ Çelebi, 6: 226-227).

VALPOVA (Valpovo - Hırvatistan)

Valpova'da bir tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 6: 652).

VARAD (Nagyvárad / Oradea - Romanya)

Varad'da iki tekke yer alıyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 342).

VARADİN (Petrovaradin - Sırbistan)

Evliyâ Çelebi, kalenin aşağı varoşunda bir tekke yer aldığını bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 7: 125). Seyyahın bildirdiği tekkeden başka şehrin dışında, Karlofça yolu üzerinde günümüzde kiliseye çevrilmiş olan bir tekke daha bulunmaktadır.

Tekke Kilisesi: Petrovaradin Kalesi'nin güneydoğusunda, Tuna nehrini gören hâkim bir tepede ismini bilmediğimiz eski bir tekke bulunmaktaydı. Kiliseye çevrilmiş olan bu tekkenin duvarında asılı olan levhadan öğrendiğimiz bilgiye göre; kilisenin yerinde Türk döneminde (1526-1687) inşa edilmiş ahşap minâreli bir câmi bulunmaktaydı. 1687'de başlayan Avusturya işgalinde bu tekke, Cizvitler tarafından Hz. Meryem'e ithaf edilerek kiliseye çevrilmiştir. Câmi olarak zikredilen bu eser tekkenin semâhânesi olmalıdır. 1754 ve 1759'da onarılan kiliseye altar ve girişteki çan kulesi eklenmiştir. 1881 yılında mîmar Hermann Bolle'nin

56 "Zemin-i zâviye-i Gavsî Dede, dönüm: 2, resm-i tapu: 20, Mahalle-i Arslan"

57 "Çayır-ı Dervişân-ı Zâviye-i Valkovar ki Mevlana Gavsî zapteder. Tahminen otuz arabalık çayır olup defter-i atikte mukayyet bulunmağın geri âviye-i mezbûrede konan âyende ve revende mahsulü sarf olunmak üzere defter-i cedid-i hakânîde kaydolundu."

projesine göre 17000 Gulden (Forint) karşılığında kilise tekrar onarılmış; sunaklar ve heykeller yerleştirilmiş, yeni çanlar takılmıştır. Mevcut kilisenin kible yönünde olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2014: 221).



Resim 60. Tekke Kilisesi'nin genel görünüşü (2019)

VERSEÇ (Érsomlyó / Vršac - Sırbistan)

Verseç Kalesi taşra varoşunda bir tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 330).

VİLAGOŞ (Világos / Şiria - Romanya)

Kale kapısı önünde Şühedâ Ziyaretgâhı ve kırklar makamı bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 5: 548).

VİŞEGRAD (Visegrád - Macaristan)

Vişegrad'da iki tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 111).

YAKOVA (Djakovár - Hırvatistan)⁵⁸

Yakova'da bir tekke bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 5: 720).

YANIK (Győr - Macaristan)

Sinan Paşa Şehitliği: Sinan Paşa, kalenin birinci fethinden sonra tüm şehitleri varoş dışında bir bölgeye defnetmiştir. 3 yıl sonra Habsburgların kaleyi geri alan kuşatmalarında şehit olan Beylerbeyi Mahmut Paşa ve Yeniçeri Ağası Yahya Ağa ile Yanık harbinde şehit olan Mehmet Paşa da burada medfundu (Sicill-i Osmanî, 3: 1029-1030). Etrafı hendekle çevrili olan bu kabristanda çok sayıda kitâbeli mezar taşı bulunuyordu (Evliyâ Çelebi, 7: 188).

Hatice Hanım'ın Mezar taşı: Cevdet Çulpan, Győr Müzesi'nde H.1199 târihli bir mezar taşı bulunduğunu bildirmektedir (Çulpan, 1968: 75).⁵⁹ Yeğen Mahmud Paşa'nın⁶⁰ kayınvalidesi Hatice Hanım'ın 15 Ramazan 1199 / 22 Temmuz 1785 târihli mezar taşı kitabesinin metni şöyledir:

Hüve'l-hallâk el-Bâkî

Medine-i Belgrad dârü'l-guzât muhâfızı

58 Pek bilinmeyen Yakova kasabası günümüzde Hırvatistan'da yer almakta olup Kosova'daki Yakova şehri ile karıştırılmaktadır.

59 Kitâbenin son satırındaki 1199 târihinin milâdi karşılığı 1784-85 çıkmasına rağmen, müellif makalesinde bu târihi 1789 olarak neşretmiştir (Çulpan, 1968, s.75); Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, (<http://193.255.138.2/takvim.asp>). 03.08.2018'de bu mezar taşını yerinde görmek için Yanık'a gittik ancak müze tâdilatta olduğu için kapalı idi, göremedik.

60 Yeğen Mahmud Paşa, Gürcü Mehmed Paşa'nın yeğeni olup Boynueğri Ahmed Paşa'nın damadıdır. Yeniçerilikten yetişip 1785'te Belgrad muhafızı olmuştur (Sicill-i Osmanî, 3: 923).

*Vezir Mahmud üç-şiyem Yeğen Mahmud Paşa
Hazretlerinin kayın valideleri merhûme
Ve mağfur lehâ cennet-mekân Firdevs-i aşiyân
Şerife Hatice Hanımın rûh-i
Tayyibeleri için el-fâtihâ
Sene 1199 / 15 N [Ramazan]*

1594-1598 târihleri arasında sadece 3,5 yıl Osmanlı idaresinde kalan Yanık'ta 1784 târihli mezartaşı bulunması mümkün değildir. Bu taş, Türk sanatının en güzel numûnelerini savaş gânimeti olarak memleketlerine götürmekte mâhir Avusturyalılar'ın daha önce yaptıkları gibi⁶¹ Belgrad'dan 1789–1791 arasındaki 3. işgal döneminde getirilmiştir.

YANOŞALMA (Jánoshalma - Macaristan)

1770 târihli haritada⁶² Yanoşalma'nın kuzeybatısında *Türk Mezarlığı / Török temetö* olarak işaretlenen alan bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı Macaristanı'nda 118 tekke, 61 türbe, 33 şehitlik / mezarlık bulunduğu tespit edilmiştir. Bu 118 tekmeden, kiliseden yahut Macar binâlarından dönüştürülenler dışında (bk. İstolni Belgrad ve Peçuy) hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Yalnız Peçuy Mevlevîhânesi'nin semâhânesi olan Yakovalı Hasan Paşa Câmii ayakta. 61 türbeden Budin'deki Gül Baba Türbesi, Peçuy'daki İdris Baba Türbesi ve İlok'taki açık türbe özgün haliyle günümüze ulaşmıştır. Osmanlı Macaristanı'nda inşa edilen türbelerin mîmârisiyle ilgili gravürlerden ve haritalardan belli ölçüde bilgi sahibi olabiliyoruz. Türbelerin çoğunun sekizgen planlı ve kubbeli olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Estergon ve İlok'taki türbeler *baldaken* denilen açık türbe tipindedir. Sultan Süleyman için 1994'te yapılan makam türbesi de *baldaken* tipinde inşa edilmiştir. Bunların dışında, Evliyâ Çelebi sâyesinde haberdâr olduğumuz ve seyyahın *ziyâret köşkü* olarak isimlendirdiği *baldaken* tarzında ahşap direkli ve çatılı türbeler de bulunmaktaydı. Uyvar Kalesi'nde Ak Tabya üzerinde, Koyun Adası Şehitliği'nde Derviş Paşa'nın oğlunun kabri üzerinde, Mohaç Şehitliği'nde ve Pahşa'daki Erkoç Baba ile Gazi Behram Baba'nın kabirleri üzerinde *ziyâret köşkü* bulunuyordu.

61 Avusturyalılar, Belgrad'ı işgal ettiklerinde, Belgrad Kalesi'ndeki tuğra ve kitâbeleri söküp Viyana'ya götürmüşlerdir. Bk: Yüksel (2014: 275-284). Belgrad'dan Macaristan'a getirilen bir diğer mezar taşı için bkz. Gasztony başlığı.

62 Macaristan Millî Arşivleri, S 11 Kamarai térképek (1747-1882) S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) S – Térképtár, No. 702. Kéles praedium térképe [S 11 - No. 702.]

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları:

1.a. Devlet arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA A.DVNSMHH.d. 36/287

BOA C.EV. 513/25924

BOA İ.HR 295-18651

BOA MAD.d. 18098

1.b. Dresden Kütüphânesi

Inv.-Nr.: SLUB/KS B1151

1.c. Fransa Millî Kütüphânesi

département Cartes et plans, GE DD-2987 (3267)

1.d. Macaristan Millî Arşivleri

S – Térképtár, S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.), S 12 Helytartótanácsi térképek (1738-1875): 1815 târhli [S 12 - Div. XIII. - No. 476:1.] numaralı harita ile 1825 târhli [S 12 - Div. XII. - No. 24:2.] numaralı haritalar.

S 11 Kamarai térképek (1747-1882) S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) S – Térképtár, No. 702. Kéles praedium térképe [S 11 - No. 702.]

S 78 Térképek (1786-1948), S Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948), S – Térképtár

1.e. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Sokollu Mustafa Paşa Vakfiyesi, TSMA.D.7000

Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA 572/27/20

Timışvar'da Mustafa oğlu Şeyh İbrâhim Vakfiyesi, VGMA 623/184/182

VGMA 1197 numaralı Rumeli Mahlût Hurûfat Defteri

VGMA 1223 numaralı Rumeli Mahlût Hurûfat Defteri

2. Araştırma ve İnceleme Eserler:

Adorján, Imre (2004). Oszmán Kori Emlékek A Székesfehérvári Szent-Anna Kápolnában. *Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis*, (33), 55-60.

Aktepe, Münir (1970). Szigetvar Livâsi Kanunnâmesi. *Kanunî Armağanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 187-202.

Altaylı, Yasemin (2006). Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Târihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (19), 33-51.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. 2. Baskı, Cilt 1 (Romanya Macaristan), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Cilt 2 (Yugoslavya), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Cilt 3 (Yugoslavya). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Cilt 4 (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

- Baltacı, Câhid (2005). *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*. C. 1-2, 2. Baskı, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bıyık, Ömer (2015). 1652-53 Tarihli Şer'îye Sicilî'ne Göre Temeşvar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (Bahar 2015, S. 45), 233-251.
- Bilge, Sadık Müfit (2010). *Osmanlı'nın Macaristanı*. Kitabevi Yayınları.
- Binark, İsmet (1993) Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan 164 (Hicrî 935-937/Milâdî 1528-1531) ve 462 (Hicrî 975/Milâdî 1567-1568) Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bosna Vakıfları. *Vakıf Haftası Dergisi*, (Sayı 10), 207-254.
- Borovszky, Samu (1914). *Magyarország Vármegyéi És Városai - Temes Vármegye*. Budapeşte.
- Çulpan, Cevdet (1968). Macaristan'da Türk Kitabeleri. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (15), 74-76.
- Dávid, Géza (2001a). İstolni Belgrad. *DÍA*, (21), 405-407.
- Evlîyâ Çelebi (2004). *Seyahatnâme (Günümüz Türkçesiyle)*. Haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları.
- Evlîyâlar Ansiklopedisi* (1992). C. 1-12, Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Eyice, Semavi (1996). Gülbaba Tekkesi ve Türbesi. *DÍA*, (14), s.228-230.
- Eyice, Semavi (2000). İdris Baba Türbesi. *DÍA*, (21), 484-485.
- Feridun Ahmed Bey (2012). *Nüzhet-i Esrâr'ül Ahyar Der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*. Haz: A. Aslantürk, G. Börekçi, tıpkıbasım. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gerelyes, İbolya (2003). Ottoman Architecture in the Town of Gyula. *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary, 24-26 Mayıs 2000*, 173-180.
- Gerö, Gyözö (1976) *Turkish Monuments in Hungary*. Budapest: Kossuth Printing House.
- Kara, Mustafa (2011) *Tekke*. *DÍA*, (40), 368-370.
- Karaç, Zlatko (2016). Tursko-islamska arhitektura i graditeljstvo u Hrvatskoj. *Hrvatska i Turska*, (51-72), Zagreb.
- Kılıcı, Ali (2009). Balkanlardaki Osmanlı Baldeken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*, (32), 91-142.
- Madas, József (1975). Török Temetö Pécssett. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (17-18, 1972-73), 117-124.
- McGowan, Bruce W. (1983) *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. TTK Yayınları, Ankara.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. Haz: A. Aktan, A. Yuvalı, M. Hülâgü, Sebil Yayınevi.
- Meriç, Rifkî Melûl (1965). *Mimar Sinan*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Moacanin, Nenad (2007). *Pojega*. *DÍA*, (34), 307.
- Molnár, József (1973) *Macaristan'daki Türk Anıtları – Monuments Turcs en Hongrie*. TTK Yayınları.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf (2015). *Sefîne-i Evlîyâ*. Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz, Kitâbevi Yayınları, 3. Baskı.
- Ömer Feridun (1914). Török Sirkövek Lippáról A Délmagyarországi Múzeumban. *Archaeologiai Értesítő*, (34), 24-29.

- Özcan, Abdulkadir (1988) Abdurrahman Abdi Paşa. *DİA*, (1), 156.
- Peçuylu İbrâhim (1281). *Târih-i Peçevî*. C. 1-2.
- Saral, İsmail Tosun (2003). Baba Sultan (Dede Sultan), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (28), 215-221.
- Saral, İsmail Tosun (2005). Kalaylıkoz Ali Paşa Gül Baba mı?. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (35), 203-212.
- Siklósi, Gyula (2013). *A Törökkori Székesfehérvár*. Székesfehérvár.
- Sudár, Balázs (2013). *A Pécsi İdrisz Baba-Türbe*. Budapeşte.
- Sudár, Balázs (2014). *Dzsámik És Mecsetek A Hódolt Magyarországon*. Budapeşte.
- Sudár, Balázs (2008). Bektaşi Monasteries in Ottoman Hungary (16th-17th Centuries). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaria*, (61), 227-248.
- Tezcan, Nuran (2009). *Seyahatnâme*. *DİA*, (37), 16-19.
- Yılmaz, Mehmet Emin (2013). Macaristan'daki Türk Mimari Eserlerinin Onarımları Üzerine Notlar. *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012*. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet Emin (2014) Balkanlar'da Kiliseye Çevrilen Osmanlı Eserleri Üzerine Bir Araştırma. *Ekrem Hakkı Ayverdi 30. Yıl Hatıra Kitabı*. İstanbul Fetih Cemiyeti-2014. 197-242.
- Yılmaz, Mehmet Emin (2015a). Evliyâ Çelebi'den Günümüze Peçuy'da Türk Mimârî Eserleri. *Yeni Türkiye*, (61 / Mart-Haziran 2015, C. 2), 1950-1961.
- Yılmaz, Mehmet Emin (2015b). Peçuy Tekkeleri. *Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, (Cilt 1, Sayı 2015-2), 165-180.
- Yılmaz, Mehmet Emin (2015c). *Sigetvar'da Türk Mimârîsi*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Mehmet Emin-Gökçe Günel (2016). Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (38/Güz 2015), 219-252.

Topografik Etmelerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi*

Murat Sav**

Yeni bir şey öğrenmek için, dün gittiğiniz yoldan yürüyün.

John Burroughs

Öz

Camilerin gelişimi açısından Osmanlı klasik mimarisinin zirvesi olarak kabul edilen Selimiye Camisi ve bağlı yapıları, Edirne'deki yüksek bir tepe üzerine yerleştirilmiştir. Yapı olarak zaten anıtsal olan caminin yüksek bir yere yerleştirilmesi, etkileyciliğini artırmakta, imparatorluğun ihtişamlı gücünü göstermektedir. Bu bakımdan makalemizde Edirne kentinin öne çıkan tarihi yapılarına kısaca değinilmiş, Selimiye Külliyesi'nin araziye yerleştiriliş durumu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Selimiye Külliyesi'nin yerleştirildiği alanın XVI. yüzyıl öncesine kadar nasıl değerlendirildiği konusu irdelenmiş ve sonrasında inşâ edilen Külliye ve etrafının topografik analizi yapılarak, Mimar Sinan'ın alanı kullanma özelliklerine değinilerek, makale sonuca bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Selimiye Külliyesi, topografya, anıtsallık, yerleşim düzeni, Mimar Sinan.

Following the Topographical Factors: The Selimiye Complex in Edirne

Abstract

The Selimiye Mosque and related buildings of the mosque complex had all been constructed on the highest hill of Edirne. The location of the mosque increases its attraction and emphasizes the glorious power of the Empire while the architecture of mosque itself already has a monumental impression. In this context, the study mentions briefly about the well-known historical buildings of the city and elaborates on the way Selimiye Complex located. The usage of the land till 16th century on which the Selimiye Complex had been constructed has been investigated, topographical analysis of the Complex and surrounded environment is performed and additionally the way Architect Sinan preferred to handle the land has been touched upon.

Keywords: Edirne, the Selimiye Complex, topography, monumentalism, site layout, Architect Sinan.

* DOI: 10.16971/vakiflar.570655

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 27.05.2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.10.-019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Müze Araştırmacısı, İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü; muratsav@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6194-8343>

I. Giriş

Her kentin bir simgesi vardır. İstanbul gibi her yanı simge olan şehirleri saymazsak, Paris'in Eiffel'i, Ankara'nın Anıtkabir'i, Sydney'in Opera Binası vb. gibi Edirne'nin de simgesi Selimiye Camisi'dir. XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasının en abidevî dini yapısı olarak karşımıza çıkan Selimiye, Mimar Sinan'ın da sanatı açısından ulaştığı son noktayı temsil etmektedir. Böyle simge bir yapının kentin en önemli noktasına yerleştirilmesi sırasında arazinin kullanımı ve sonucunun yarattığı etkiler, makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Mimar Sinan'ın, arazinin doğal yapısını nasıl değerlendirdiği, topografya kullanımının, yapılaşmadaki rolü ve etkileri değerlendirilmeye çalışılmış, Süleymaniye ve Atik Valide Külliyelerinin arazi konumlandırmaları dikkate alınarak, karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

Selimiye Külliyesi, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.05.1988 tarih ve 37 sayılı kararıyla uygun bulunan 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında kentsel sit alanı içinde yer almaktadır. Külliye dâhilinde, Cami ve kuzeyden bitişen şadırvanlı ve revaklı avlu, caminin güney cephesinin doğu ve batı ucuna yapılan iki medrese (darü'l-kurra ve darü'l-hadis) ile batı cephesine yapılan arasta, sıbyan mektebi, kütüphane, muvakkithane ve türbe yer almaktadır. Mevcut durumuyla külliye alanı, 22.194 m² yüzölçümüne sahiptir.

H. 976-982/M. 1569-75 arasında Mimar Sinan tarafından tasarlanan ve inşa edilen Selimiye Külliyesi'nin çekirdeğini oluşturan Cami, 1620 m² yüzölçümündedir (Foto 1). Caminin oturma alanı 2475 m² büyüklüğündedir. Kareye yakın dikdörtgen bir oturma alanına sahip camiye kuzeyden revaklı ve şadırvanlı bir avlu bütünlemektedir. Cami kütesinin dört köşesine oturtulan dört minare, kompozisyonu tamamlarken, cami içindeki Hünkâr Mahfili, Müezzin Mahfili, Edirnekâri işçilikleri dönemin en önemli örneklerindedir. Ana kubbe, sekiz adet yivli fil ayağına otururken, 31.30 m. çapıyla dönemi açısından önemli bir merhaleyi teşkil etmektedir (Aslanapa, 1988: 98). Kubbe, kilit taşına kadar yerden 42. 30 m yüksekliğe sahiptir. Edirnekâri işçiliğinin en nadide örneklerinin görüldüğü camide Osmanlı klasik anlayışına uygun bezemeler, kapı ve pencere kanatlarındaki ahşap oymalardan, kalem işi bezemelere kadar yansımıştır (Foto 2; Ramazanoğlu, 1995). Zeminden 85.67 m yüksekliğe sahip dört minarenin şehrin kilometrelerce dışından algılanması, Mimar Sinan'ın topografyayı değerlendirme konusunda ve bakı oluşturmaya açısından maharetini de göstermektedir.

Sultan II. Selim döneminde yaptırılan caminin temeli atılırken Mimar Sinan'ın şu sözlerle tarih düştüğü kabul edilir:

Kale mimarüs Sinan tarihahü

Sare Fazlulbahi tarihül esas

Sene 976 (A. Refik, 1931: 41)

Ayrıca Selimiye Camisi'nin inşaatına başlanması konusunda Mustafa Sai Çelebi'ye dikte ettirirken Mimar Sinan şu cümleleri kullanmıştır: *Bu hâkir dahi bir resmi âli eyledim ki Edirne içinde manzuru halk ola...*



Fotoğraf 1. Selimiye Camii'ne güneyden bakış (VGM Arşivi).



Fotoğraf 2. Selimiye Camisi ana kubbesinin içten görünüşü (M. Sav, 2017).

I.I. Osmanlı Dönemine Kadar Edirne

Yerleşim dokusu ve araziye değerlendirme konusuna girmeden önce Edirne'nin tarihsel geçmişine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Edirne'nin, Osmanlı döneminin klasik çağında (1451-1703), Tunca ve Meriç nehirleri ile çevrelenmiş bir alanda ve günümüzün Kaleiçi semtini kapsayacak şekilde büyüdüğü görülmektedir. Deniz yüzeyi dikkate alındığında kentin farklı yüksekliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Tunca boyundaki yükseklik 37 m iken, Selimiye Camisi'nin yer aldığı tepe, 75; Kıyık, 95 m'dir. Tunca'dan Selimiye'ye doğru peyder pey devam eden hafif bir yükselme söz konusudur.

Kentin gelişmesinin en büyük sebebi olarak görülebilecek Meriç Nehri, kenti iki koldan kuşatmakta, ortaya çıkan havza da elverişli bir yaşam olanağı sunmaktadır. Kentin konumlandığı yüksekçe arazinin dışında kalan noktaları düzlük alanlarla çevrilidir.

Edirne'nin yaklaşık 5 km. kuzeybatısında kalan Saraypınar yolunun üzerindeki Çardakaltı Mevkisi, kentin ilk yerleşim noktası olarak bilinmektedir (Kansu 1965: 14). Prehistorik, Cilalitaş, Bakır ve Tunç Çağları'na ait malzemeye sahip alan, şehir tarihi açısından önem arz etmektedir. Bir Trak kavmi olan Odrissler tarafından iskân edilen ilk kent dokusunun, Hebros (Meriç) ve Tonzos (Tunca) Nehirlerinin kavşağında kurulan *Orestia* veya *Orestias* adıyla tanındığı bilinmektedir. Ancak bu yerleşimin kent dokusu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aka istilası, Pers egemenliği, İskender İmparatorluğu'nun ve Galatlar'ın denetiminde yaşayan şehrin asıl tarih sahnesine çıkışı Roma İmparatorluğu dönemi olmuştur (Yücel 1975: 70). 44-46 yıllarında İmparator Claudius, Trakya'nın tamamını *Provincia Thracia* adıyla Roma'ya bağlamıştır. Kentin bugünkü kimliğine kavuşmaya başlaması, Roma İmparatoru Hadrianus dönemine denk düşmüştür. 123-124'de bölgeye gelen Hadrianus, o zamanlar kasaba olan iskân yerini şehir statüsüne yükselterek, kendi adını vermiştir (Eyice, 1965: 40). Aslında bir Roma ordugâh şehri olarak düşünülen kentin planlaması da buna uygun yapılmıştır (Şekil 1).



Şekil 1. Ordugâh şehir (Castrum) Hadrianopolis'in planı (O. N. Peremeci).

Kent, hippodamos (ızgara) planında ve dikdörtgene yakın bir geometriye uygun şemada, etrafı sağlam surlar ve ara ara Roma tarzında kulelerle kuvvetlendirilen bir kale içi yerleşimdir. Günümüzün *Kaleiçi* adıyla bili-

nen semtini içeren Roma kentnin sınırları, surların izlerinin kimi noktalarda kaybedilmiş olmasına rağmen bilinmektedir. Saat Kulesi olarak kullanılan ve Roma surlarından geriye kalan tek kule olan Makedonya Kulesi civarında yapılan kazılarda surların devamı ortaya çıkartılmıştır. Şehir, Roma dönemindeki kotu göz önüne alındığında oldukça yükselmiş, farklı kültür katmanları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Roma dönemine ait olması gereken katmanın bugün Kaleiçi semtindeki yapılaşmanın altında olma ihtimali kuvvetlidir. Nitekim Saraçlar Caddesi üzerindeki bir inşaat çalışması sırasında yapılan hafriyatta ortaya çıkartılan Roma surlarına ait bir kalıntı ve sur dibindeki lejyoner (Roma'nın eyaletlerde görev yapan birliklerine bağlı asker) mezarları bunun göstergesidir (Foto. 3-4). Ancak, castrumun genel temayül gereği, dört yöndeki eksene açılan birer kapı ve bunları birbirine bağlayan, ortada kesişen ana yollara sahip olması gerekmektedir. Ana yolların aralarında kalan kare bölgelerde konut, sosyal, ticari, askeri ve dini tesislerin sıralandığı tahmin edilebilir.



Fotoğraf 3. Roma surlarının, Saat Kulesi yakınındaki kalıntıları (Sav, 2013).



Fotoğraf 4. Saraçlar üzerindeki bir inşaat hafriyatında rastlanan Roma surlarının bir parçası (Sav, 2015).

Hadrianus zamanında (117-138) inşâ edilen ve etrafı bir hendekle kuşatılan surların her köşesinde silindirik birer kule bulunmakta ve kuleler arasında onikişer burç sıralanmaktaydı (Eyice 1965: 65, Mansel 1965: 24-25). Toplam 360.000 m² civarında bir kaleiçi yerleşiminin etrafını çevirmekteydi. Son Bizans (Palaiologoslar Sülalesi) döneminde önemli ölçüde onarılan surların taşları yeni inşaatlarda kullanılmak üzere 1866-70 arasında tahrip edilmiştir.

Dönem yapılaşmasına bakıldığında, sikkeler üzerindeki tasvirlerden bazı bilgiler edinilmektedir. III. Gordianus dönemine ait (238-242) bir Hadrianopolis sikkesi üzerinde surlar tasvir edilmiştir ve silindirik kuleler (pencereli ve penceresiz) ile sur kapısı algılanabilmektedir (Mansel, 1965: 25). 2000'lerde yapılan, kale ve surları kapsayan çalışmalarda ortaya çıkarılan keramik fırınları ile atölyeleri, Roma'dan Osmanlı dönemine kadar süreklilik göstermektedir. Kale dışı, X. yüzyılda nekropol alanı olarak kullanılmaktaydı. Yine sikkelerden, ön cephesinde dört sütunun bulunduğu, yükseltilmiş çatıya sahip bir yapının Zeus Mabedi; yine önü dört sütuna sahip diğer bir yapının da Tyhke veya Fortuna Mabedi olabileceği öne sürülmüştür (Mansel, 1965: 25). Tasvirler arasında en ilginç olanını ise, çok süslü bir cephesi olan, çok sütunlu, dairevi planlı anıtsal çeşmenin varlığıdır (nymphaeum). Önündeki büyük havuzun yanı sıra sütunların arasında heykeller yer almakta; eksendeki bir nehir tanrısı tasvirinin (Hebros veya Tonzos) üzerine dayandığı küpten bu havuza su aktığı görülmektedir (Mansel, 1965: 25-26).

Roma döneminde, bugün üzerini Selimiye Külliyesinin kapladığı yükseltide bir yapının olup-olmadığı bilinmemektedir. Roma döneminin iskân özellikleri göz önüne alındığında, castrumun yanı başındaki en elverişli tepenin boş bırakılma olasılığının bir hayli düşük olduğu tahmininde bulunulabilir. O zaman bu yükseltide nasıl bir yapılaşma olabileceği? Sorusu akla gelmektedir. Arkeolojik verilerle eski bilgilerin bu konuyu açıklayacak veriler sunmamasından dolayı cevabı kolay bulunabilecek bir soru değildir. Sikkeler üzerindeki tasvirlerdeki yapılaşmaya bağlı olarak, Selimiye Tepesi üzerinde bir temenosun bulunması ihtimali gözden kaçırılmamalıdır.

IV. Yüzyıla gelindiğinde, şehirde silah üretimi yapan işletmelerin olduğu öğrenilmektedir (Mansel 1965: 26).330 yılında Büyük Konstantinos'un İstanbul'u Roma'nın başkenti olarak ilân etmesiyle Edirne, Signidium (Belgrad)-Constantinopolis (İstanbul) arasındaki eski Roma yolu güzergâhı üzerinde olduğundan daha çok önemsenen bir kent haline gelmiştir. IV ve V. yüzyılları çeşitli barbar akınlarıyla mücadele ederek geçiren Edirne, Bizans döneminde bir başpiskoposluk merkezi olmuş, çehresini de yeni dinin gereklerine uygun olarak değiştirmiştir. Yapılaşma da bu paralelde gelişmiştir. Bizans döneminde de Edirne zaman zaman barbarlar tarafından (Bulgarlar, Peçenekler, Haçlılar) tehditlere maruz kalmıştır. Bulgarlar, *Bulgaroktonos* sanıyla bilinen İmparator II. Basileios dönemine kadar (976-1026) Edirne'yi tehdit ettiler. Bütün bu savaş ve yağmaların, kenti şehircilik yönünden ne kadar etkilediği konusu ne yazık ki bilinmemektedir.

Yine Kaleiçi semti asıl iskân noktasını teşkil etmiş; ancak gelişen nüfusla orantılı olarak iskân zaman zaman sur dışına doğru gelişmiştir (Edirne, 2013: 20). Yıldırım Bayezid döneminde (1389- 1402) Kaleiçi dış mahalleleri oluşmaya başlamıştır (Peremeci, 1939: 13). XVI. yüzyıl baz alınarak hazırlanan bir yerleşim planında, kentin güney (Lalapaşa yönü) ve batıya doğru (İstanbul istikâmeti) genişlediği görülmektedir (Plan 2).

Bizans döneminde var oldukları bilinmesine binaen günümüze ulaşmayan bazı yapılar mevcuttur. Kaleiçi'nde yer aldığı kabul edilen Panagia Kilisesi (Kilise Camisi), Fatih döneminde (1451-1481) yıkılmış olduğundan yerinde o dönem yeni bir cami yapılmış (Ayverdi vd. 1976: 214) ancak cami de 1752 yılında yıkılmıştır. Oldukça küçük bir kilise olan Sinaitikion ise, dıştan dört kollu haç, içten yonca planlı idi. Yıkılıncaya değin kilise olarak kullanılan yapının kubbesi 3 m. çapındaydı. Tris İye Hares Kilisesi (Yıldırım Bayezid Camisi) 1397-1400'lerde camiye dönüştürülmüştür (Aslanapa, 1965: 224, Ayverdi, 1966: 484) kentin varoşunda, *Aina* adlı bölgede (Peremeci, 1939: 13), günümüzdeki Yıldırım Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Dört kollu haç planındaki yapının dönemi kesin olarak bilinmemektedir (Kuran, 1964: 422; Eyice, 1965: 71-74; Kazancıgil, 1994: 42). Edirne'de, *Ayasofya* olarak bilinen ve XIX. yüzyıl sonlarında son kalıntıları da yok olan kiliseden dönüştürülen cami, 1752 depreminde yıkılmıştır. Haç planlı yapı, Kaleiçi'nde bulunmaktaydı (Eyice, 1965: 70).

Bizans döneminde Edirne'de bir saray olduğu bilinmekteyse de bu sarayın konumu hakkında çok kesin bulgular mevcut değildir. Yalnızca bulunduğu bölge tahmin edilebilmekte ve buna göre sarayın bugünkü

Saat Kulesi'nin çok yakınında olduğu önerilmektedir. Osmanlı kaynaklarında *Tekfur Sarayı* adıyla bilinen sarayla ilgili Ahmed Bâdi Efendi, Askeri İdadi Mektebi'ni anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bu mektep evvelce Üç Şerefeli pişgahındaki saat kulesi ittisâlinde vaki Tekûr Sarayı mahal ki muahharen saltanat-ı seniye canibinden cebehane ittihaz kılınmış ve sekmediği halde fevâid bahçesi nâmiyla yad olunmakta bulunan mahalın arsası Edirne'ye 1262 tarihince Mekteb-i Askeri olmak üzere binâ olunmuş ve bu mahal ahiren kaldırılmıştır” (Ahmed Bâdi Efendi, 2014: 105).

Sarayın Osmanlılar zamanında bir dönem cephane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının büyüklüğü, mimari özellikleri hakkındaki bilgiler de yoktur. Bu bilgilerden hareketle Bizans Sarayı'nın, Selimiye Külliyesi'nin kapladığı alanı tamamen çevrelemediği, muhtemelen bir bölümü içerdiği, çok kesin olmasa da düşünülebilir.



Resim 1. Edirne Gravürü- Valnay tarafından yapılan gravür, kademe kademe yükselen arazinin zirvesine kondukları Selimiye Camii'nin topografyaya nasıl uygun inşâ edildiğini göstermesi açısından önemlidir (XIX. yy.).



Fotoğraf 5. Selimiye Camisi yakınındaki hamam ihya edilmeden önce, yıkıntı haldeyken (Sav, 1999).

Bir bakıma Selimiye, eski Saray-ı Atık'ın bulunduğu yerde inşâ edilmiştir. Evliya Çelebi tarafından saray yeri olarak, *Kavak Meydanı* olarak adlandırılan bu alan ve Selimiye Camisi'nin yakını gösterilmiştir. Bizans döneminde Edirne'de bir Tekfur Sarayı olduğu bilinmekle birlikte, Sultan I. Murat döneminde kullanılmaya elverişli görülmemiş, 1370'de tamamlanan yeni bir saray yapılmıştır (Peremeci, 1939: 42). Saray, Kaleiçi'nde ve Peremeci'ye göre Maarif Bahçesi'nin yerinde, kalenin doğu-kuzeyinde bulunmaktaydı (Peremeci, 1939: 40). Evliya Çelebi'nin anlattıklarına bakılırsa büyük bir kompleks olan sarayın etrafı yüksek duvarlarla çevriliydi. Çevresi 5 bin adım olan sarayın, dört köşeden uzunca (dikdörtgene yakın) bir planı vardı ve kuzeye açılan demir bir kapıya sahipti (Evliya Çelebi, 1984: 273). Sonradan kışla olan bu kompleks, ardından Harbiye Mektebi olarak hizmet vermiştir.

Dukas'ın kroniğine bakıldığında, Çelebi Sultan Mehmet zamanında kentte bir Osmanlı sarayının varlığı ve bu sarayın da bilakis Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı anlatılmakta, hatta Mehmet Bey'in kendi inşâ ettirdiği Adrianopolis'teki sarayında vefat ettiğini yazılmaktadır (Dukas, 2013: 92, 97). Bu durum, Çelebi Sultan Mehmet'in, kendinden önce yapılan saraya ilave mekânlar yaptırmaması veya sarayı onartması şeklinde yorumlanabilir. Evliya Çelebi'nin Dukas'ı teyid edercesine, Saray'ın Sultan I. Murat Hüdâvendigâr tarafından yaptırıldığı, Musa Çelebi tarafından genişletilerek, çevre duvarı eklendiği ve Çelebi Mehmet Sultan tarafından onartıldığını yazmaktadır (Evliya Çelebi 1984). Hatta Oral Onur, Eski Saray'ın Sultan II. Murat döneminde de ilavelerle genişletildiğini belirtmektedir (Onur, 1990: 65).

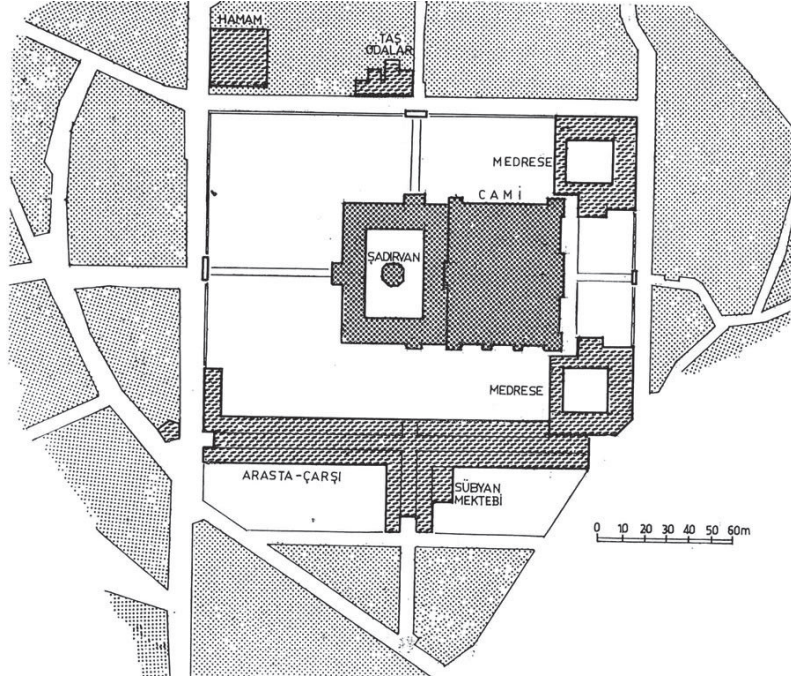
İçinde Fatih Sultan Mehmet'in doğduğu Eski Saray, yalnızca Saray olarak işlevlendirilmemişti. İçinde önemli bir eğitim kurumu da barındırıyordu. Acemi Oğlanlar'ın ilk eğitimi ile devletin en önemli eğitim kurumu olan Enderun da Saray içinde yer alıyordu (Onur, 1990: 65-66).

Henüz Selimiye'nin inşaat çalışmaları başlamadan önce Edirne'yi ziyaret eden Nicolas de Nicolay, XVI. yüzyılın ortalarındaki haliyle Edirne'yi tasvir ederken, Acemioğlanlar için bir başka sarayın olduğunu (Yeni Saray dışında ve muhtemelen Selimiye Külliyesi alanında), kentin en güzel yapısının da Muradiye Camisi olduğunu yazmaktadır (Nicolay, 1989). Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gelen Avusturyalı de Busbecq, Edirne'den geçmiş ve notlarında Edirne'ye değinmiştir. Kentin dışı doğru geliştiğini yazan Busbecq, Kaleiçi'nin çok küçük olduğunu belirtmiştir (Busbecq, 1968: 14).

Kent içinde kalan ve etrafındaki yapılaşmadan dolayı çevreye doğru genişleme imkânı olmayan Eski Saray yerine, Tunca kenarında daha büyük bahçeleri olan asıl saray inşâ edilmiştir. Böylelikle Sultan I. Murat döneminde yapımına başlanan ve gelişen Osmanlı Sarayı, Sultan II. Murat döneminden itibaren, Tunca Nehri kenarına, bugünkü Sarayıçi semtine taşınmıştır (Özer, 2014: 806-836). Nitekim Hekim Beşir Çelebi, Tunca kenarının ikliminin daha iyi olduğunu belirtmiştir (Hekim Beşir Çelebi 1946).

Osmanlılar tarafından ele geçirildiğinde Bursa'daki Bizans döneminden kalma Tekfur Sarayı'nın yerine yaptırılan Bey Sarayı ile İstanbul'un eski Akropol Tepesi üzerine konumlandırılan Topkapı Sarayı gibi, Edirne'deki Eski Saray'ın da eski bir geleneğe bağlı olarak bir yükselti üzerinde (etrafa hâkim) oluşu ve kendinden önce yakınında bir saray oluşu tesadüf olmasa gerekir.

Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi



Şekil 3. Külliye'nin vaziyet planı (F. Akozan).



Fotoğraf 6. Kente hâkim konumunun öne çıktığı fotoğrafta Selimiye Camisi (VGM Arşivi).

III. Selimiye Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni

Mimar Sinan'ın, Selimiye Camisi'nin yerini etüd ettiği, hatta projelerini bizzat hazırladığı *Tezkiret'ül Bünyân*'dan öğrenilmektedir. Bu eserde Mimar Sinan'ın ağızından Sultan Selim'in (1566-1574) Edirne'yi çok sevdiği ve buraya eşsiz bir cami yapılmasını istediği, Edirne'ye hâkim olacak büyük bir resim çizdiği anlatılmaktadır (Sönmez, 1988: 57). *Selimiye Risalesi*'nde ise Mimar Sinan'ın ilk önce cami yeri için İstanbul'da araştırma yaptığı, Sultan II. Selim'in caminin Edirne'de yapılması konusunda rüya görmesinden dolayı yapının Edirne'ye inşa edildiği belirtilmektedir (Sönmez, 1988: 103, Rif'at Osman, 1999: 27). Sultan II. Selim neden külliyesini Edirne'ye yaptırma gereği duymuştu? O tarihlerde İstanbul'da yer bulunmamış mıydı? Belki de bu sorunun cevabı *Tezkiret'ül Bünyân*'da saklıdır. Burada, Sultan Selim'in Edirne şehrine karşı ilgisi ve sevgisi olduğundan, şehirde daha evvel görülmemiş bir cami inşa edilmesini istediği yazılıdır (Mustafa Sai Çelebi, 2002: 89). Kuban'a göre de Sultan II. Selim'in külliyesini Edirne'de yaptırmasının sebebi, kente duyduğu ilgi ve belki de İstanbul'da uygun bir yer bulamamış oluşuydu (Kuban, 2007: 298).

Sultan'ın emriyle Eski Saray Teberdarlarının olduğu yerde (Eski Saray Baltacılarının olduğu yer) inşaata başladığını ve temellerin 1568'de atılarak, caminin 1574 yılında tamamlandığı anlatılmaktadır (Sönmez, 1988: 103). *Enisü'l-Müsâmirîn*'de de bu sarayın Sultan II. Selim'in isteği üzerine yıktırılarak, yerine cami yapıldığı anlatılmaktadır (Şekil 3-Foto 6; Ahmed Bâdi Efendi, 2014). Bu bahisten anlaşılacağı üzere, Eski Saray'dan geriye kalan kışlalar yıktırılarak, yalnızca saraya ait hamam bırakılmış olmalıdır. Hatta inşaat esnasında minarelerin temellerinin 30'ar zira (22.74 m.) derine atıldığı, caminin de bir kaya üzerine yapıldığı; caminin batısındaki kâgir arasta, küçük arasta ve yemiş kapanının da camiye temel olması için yapıldığı Selimiye Risalesi'nde yazılıdır (Sönmez 1988: 121).

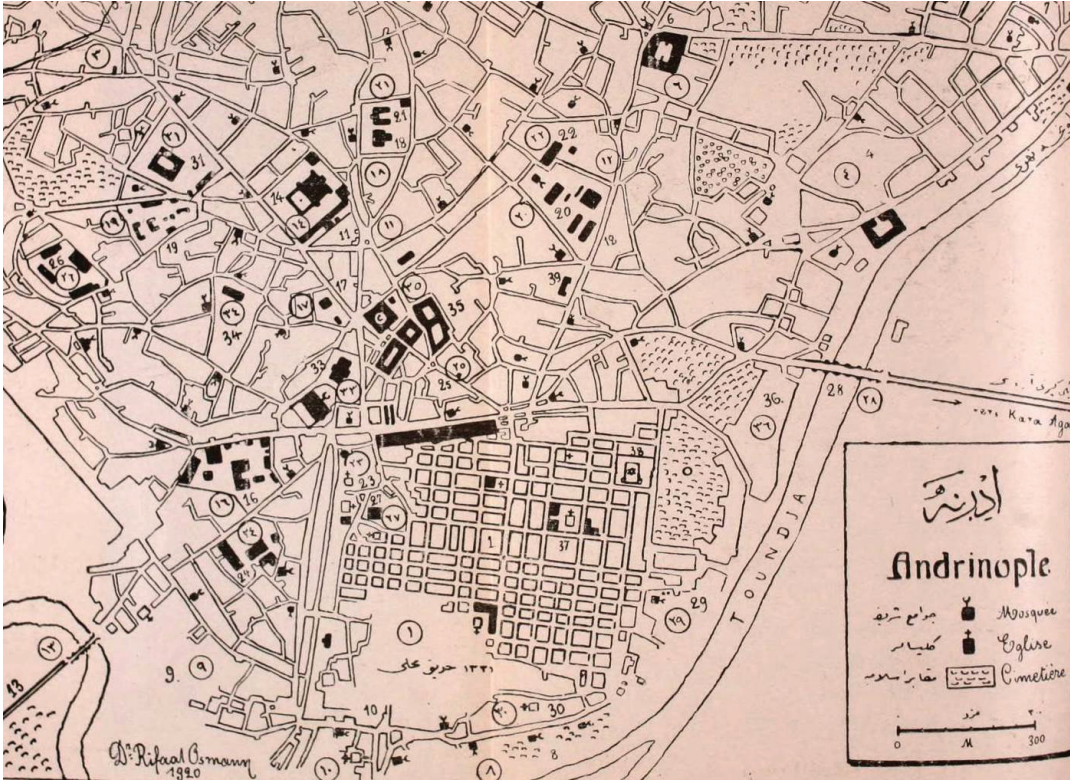


Fotoğraf 7. Dış avlu duvarının köşe noktasına eklenen devşirme Korent başlıklı sütun (Sav, 2017).

Mimar Sinan, hiçbir yapı grubunu yalnızca bir kompleks olarak inşa etmemiştir. Organizasyonu tam manasıyla sağlamış; biçim-işlev-konum bağlamında tamamlamaya yönelmiştir. Özellikle yapılar grubunun

konumlandırılması ve çevre ilişkisi onun en çok önem verdiği konular olmuştur (Bozdoğan vd. 2006: 143-152). Cami çevresini hareketlendirmek için alanın boş kalmaması gerektiği düşüncesinden hareketle, meyve satılan bir kapan yapmayı bile dönemin padişahı Sultan II. Selim'e kabul ettiren Mimar Sinan için (Ahmet Refik, 1931: 39) inşaat alanında eski bir yapı bulunması, onun koruma perspektifini olumlu yönde etkilemiştir. Bazı altyapıları özellikle kullanmış, Bizans döneminden kalma çok sayıda devşirme malzemeyi en uygun haliyle değerlendirmiştir. Selimiye Camisi'nin dış avlu duvarının köşe noktasına eklediği ve V-VI. yüzyıl özellikleri taşıyan Korent tarzındaki Bizans sütun başlığı bunun güzel örneklerinden biridir (Foto 7). Turgut Cansever'in deyişiyle, *Selimiye'nin oluşumuna yön veren birikimi yanında, yerin özellikleri ile mimarın ruhunu bağdaştırmak Sinan'ın tasarımında tayin edici bir etken olmuştur* (Cansever, 2005: 279).

Saray ile Mimar Sinan arasında yürütülen yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla cami inşaatına başlanabilmesi için inşaat alanı yetersizdir. Mimar Sinan cami çevresinde, camiye mesnet oluşturması için yapıların yer alması gerektiğinden hareketle caminin eteğine, yukarıda değindiğimiz gibi yemiş kapanı yapılması ve Eski Saray'ın etrafındaki 10 kadar evin kamulaştırmasını sağlamıştı (Tuncay, 1969: 8, Belge 14).



Şekil 4. Rıfat Osman tarafından 1920 yılında yayınlanan Edirne şehir planında Cami ve yakın çevresindeki parseller görülmektedir.

Sultan II. Selim'in H. 987 tarihli Arapça Vakfiyesi'nde belirtildiği üzere caminin etrafında umumi yollar ve vakfa ait dükkânlarla ilintili yapılar sıralanmaktadır.

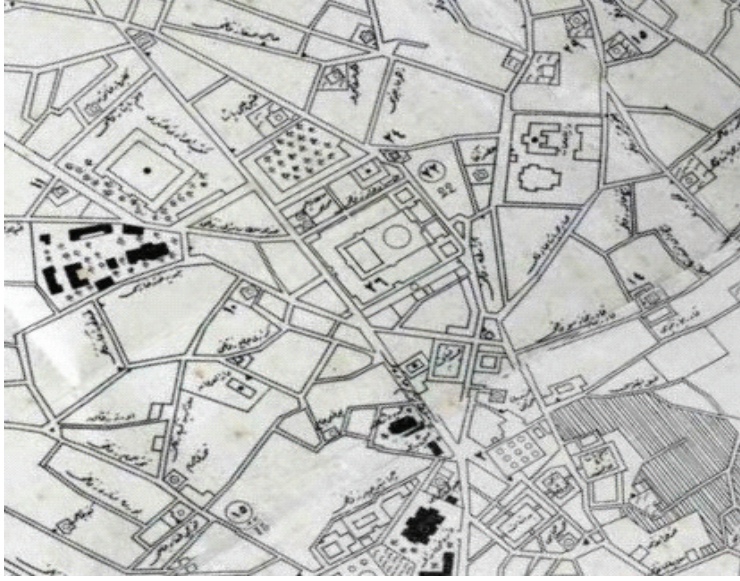
“Dâru'n-nasr **Edirne'de** yüce ve şerefli bir mevzide latif ve yüksek bir mevkide bu gök kubbe altında emsali az bulunan boş bir arsa üzerine bir yapılar manzumesi kurmuştur ki onun vasıfları ibarelere sığmaz en açık ifadeler bile ancak onun onda birinin bir cüz'ine işaret edebilir. Bu yapılar topluluğu bir **cami-i şerifi** ihtiva eder ki onda bütün güzellikler

toplanmıştır onun hiç bir benzeri yoktur, kimse ne onun gibisini görmüş nede onun mislini iştirmiştir, onun kubbesi yuvarlaklığı ve parlaklığı ile adeta feleki atlası andırmaktadır. Denilirken, emsali az boş bir arsa üzerinde tâbirinin kullanılması ile herhalde alanın inşaat haline getirilmesinden sonraki aşama kast edilmektedir. Vakfiye’de, biri büyük ve onaltısı küçük odalardan oluşan medrese; bir büyük oda ve onyedii küçük odaya sahip dar’ül kurra; dört yanı yola bakan bir mektep ve hamamdan bahsedilmektedir. Ayrıca yine Vakfiyede: Ve üç taraftan umumi yol ile ve vakıf hücreler ile sınırlıdır. Biri zikri geçen hamama bitişik dört hücrenin tamamı vakf olup hududu üç taraftan umumi yol ile bir taraftan da hamam ile çevrilmiştir. Caminin doğu tarafında kain on beş adet hücrenin cümlesi vakf olup bunlardan her birinin müstakil helası ve avlusu vardır. Hududu dört taraftan umumi yola dayanır. Caminin kible tarafında kain odaların cümlesi vakf olup avluyu ve su terazisi denen su deposunu müştamil olup iki lüle su akmaktadır.”

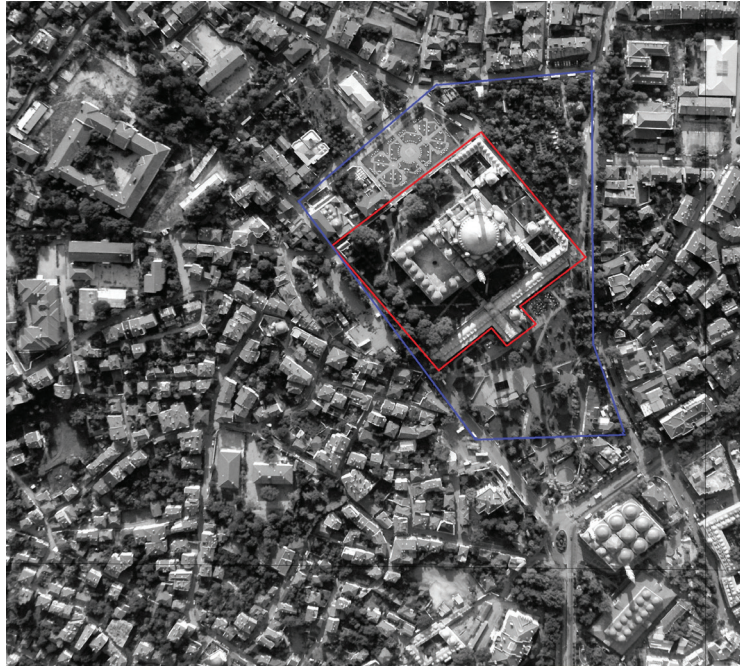
Caminin güneyinde yaklaşık 1100 m² yüzölçümünde boş halde bir vakıf arsası olduğunu da Vakfiye aracılığıyla öğreniyoruz:

“Caminin kible cihetinde vaki bir boş arsanın tamamı vakf olup bir tarafı kırk altı zira diğer tarafı kırk iki zira diğer yanıda kırk altı zira mikdarı olup hududu dört taraftan da umumi yola varmaktadır. Yine cami yakınında olduğu belirtilen ancak, yön verilmeyen bir arsa da Vakıf mülküdür: Cami yakınında vaki bir boş arsanın tamamı vakf olup bir tarafı yüz yirmi sekiz zira diğer tarafı yüz elli yedi zira bir yanı yirmi dört zira diğer yanıda otuz zira mikdarındadır hududu İsa Bey Alp mülküne diğer yönlerden de umumi yola bitişiktir. Caminin çevresinin önemli kısmının Vakıf olduğu veya kamulaştırma yöntemiyle Vakfa alındığı Vakfiye’de açıkça belirtilmektedir: Yine orada şadırvan yeri demekle bilinen boş arsanın tamamı vakf olup kiblede yüz iki zira doğudan doksan dokuz zira batıdan altmış yedi zira ve güneyden doksan beş zira mikdarıdır hududu Ahi Çelebi Mektebi ile bir taraftan Elvan Bey Vakfı ile diğer taraftan Yakub es-Sayyaf (Kılıçcı) Vakfı ile ve bir taraftan Hoca Rüstem Vakfı ile ve iki taraftanda umumi yol ile çevrilmiştir. Caminin civarında kain ve anbar diye bilinen Kadıdan satın alınmış bir hanenin tamamı vakf olup hududu aşağıda zikri gelecek vakf hane ve diğer taraflardan da umumi yol ile çevrilmiştir. Zikri geçen hanenin yakınında kâin bir hanenin tamamı dahi vakf olup bu Behram Kethuda diye bilinen kişiden satın alınmıştır. Yukarıda hududu beyan olunan haneye ve diğer yönlerden de umumi yola dayanır.”

Edirne’nin, 1918 yılında yapılmış planındaki Selimiye Külliyesi ve etrafının parsellerine bakıldığında, Caminin doğusundaki yeşil alanın bugün park olarak muhafaza edildiği; batı yöndeki yemiş kapanının yerinin muhafaza edildiği görülmektedir. Cami çevresinin havadan çekilmiş aynı açılı fotoğrafından tüm bu karşılaştırmalar rahatlıkla yapılabilmektedir (Şekil 4-5, Foto 8).



Şekil 5. Selimiye Camisi ve etrafını içeren, 1918 yılına ait Edirne şehir planından detay (Plan, 1918 yılında Trakya Paşa Eli Müdafaa Cemiyeti tarafından, 1898 yılında Yzb. Mehmet Selami Bey'in hazırladığı şehir planı dikkate alınarak hazırlanmıştır).



Foroğraf 8. 2018 yılına ait hava fotoğrafında, XIX. yüzyıldaki parselasyonların değişimi gözlemlenebilmektedir. Kırmızı çizgilerle çevrili alan külliye'nin güncel sınırlarını oluşturmaktadır. Mavi alan ise, Vakfiyeden hareketle külliye'nin tahmini eski sınırlarını göstermektedir.

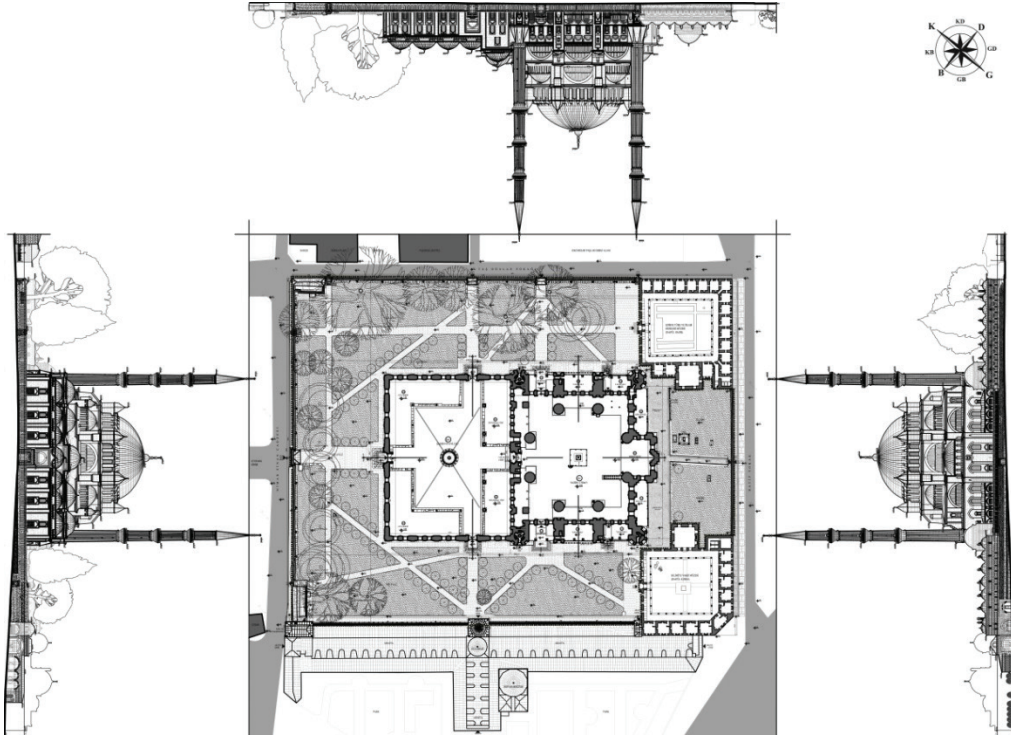
III. I. Yapıların Araziye Konumlandırılış Düzeni

Külliye'yi meydana getiren avlusuyla beraber cami; caminin güneydoğu ve güneybatı ucuna simetrik olarak dar'ül kurra ve dar'ül hadis yapıları (Foto 9-10); avlunun batısında arasta, 190x130 m. ebatlarındaki büyük avlunun içine yerleştirilmiştir (Şekil 6). Dış avlunun altındaki tonozlu alt yapı, dükkân olarak iş-

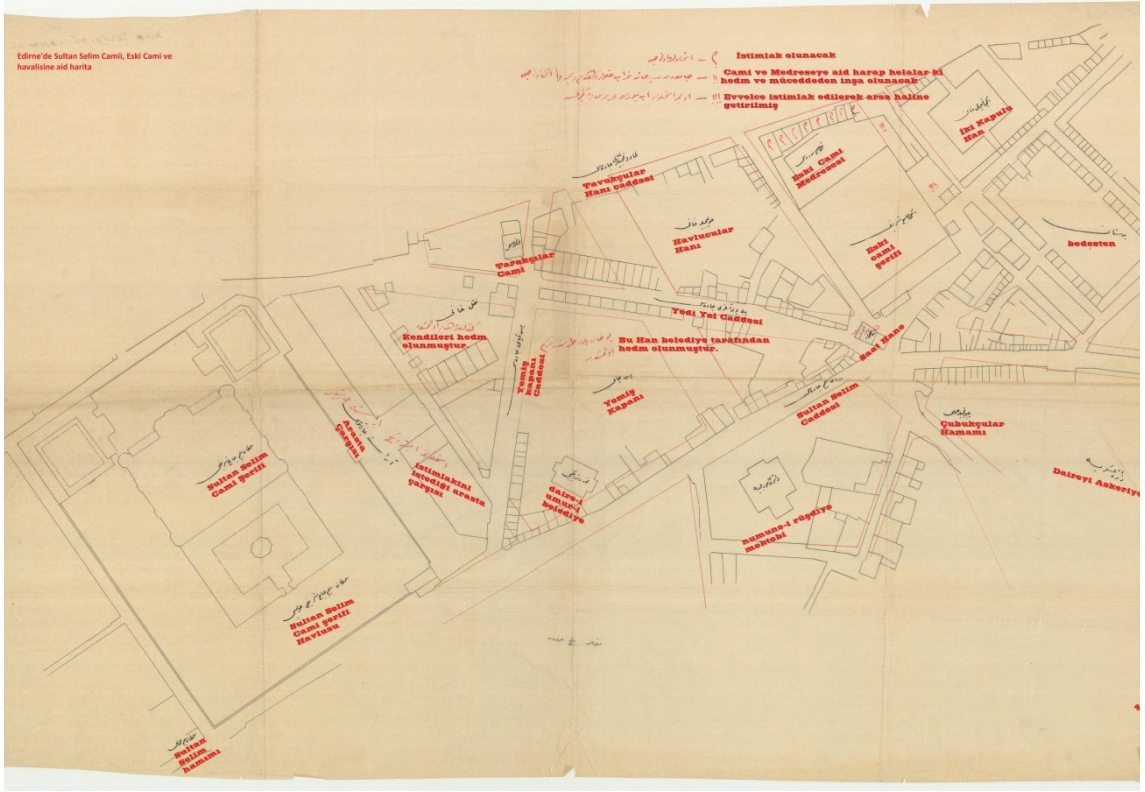
levlendirilmiştir (Kuban, 1997: 169). Böylelikle bir kademelendirmeye gidilmiş, önce çevre, sonra büyük avlu ve ardından da yapı gruplarından oluşan bir düzen meydana getirilmiştir. Yerleşim düzenine bakıldığında çekirdeği Cami ve avlusunun oluşturduğu, güneyden ve kuzeyden medreselerin, batıda ise arastanın genişlemeyi sağladığı görülür ki, arastanın, Sultan III. Murat döneminde (1574-1595) Başmimar Davud Ağa'ya yaptırıldığı kabul edilse de planlamanın Mimar Sinan'a ait olması gerekir (Cezar 1985: 187). Arasta, camiye paralel yerleştirilmiştir. Caminin güneybatısında, payanda vazifesi görmektedir. İnşaata sona ermesine az bir süre kala Mimar Sinan, caminin çevresine dikilmek üzere Edirne'den 300 bin gülfidanı ile İstanbul'dan 200 bin nadide İstanbul güllerinden satın alınması üzere Sultan'dan olur almıştır. Külliye çevresini şenlendirmek üzere Edirne'de 10-15 konak inşa edilmiştir (Cansever, 2005: 330).



Fotoğraf 9-10. Dârü'l-kurra (solda, 2000'ler) ve Dârü'l-hadis (sağda, 1960-70'ler) medreseleri (VGM Arşivi).

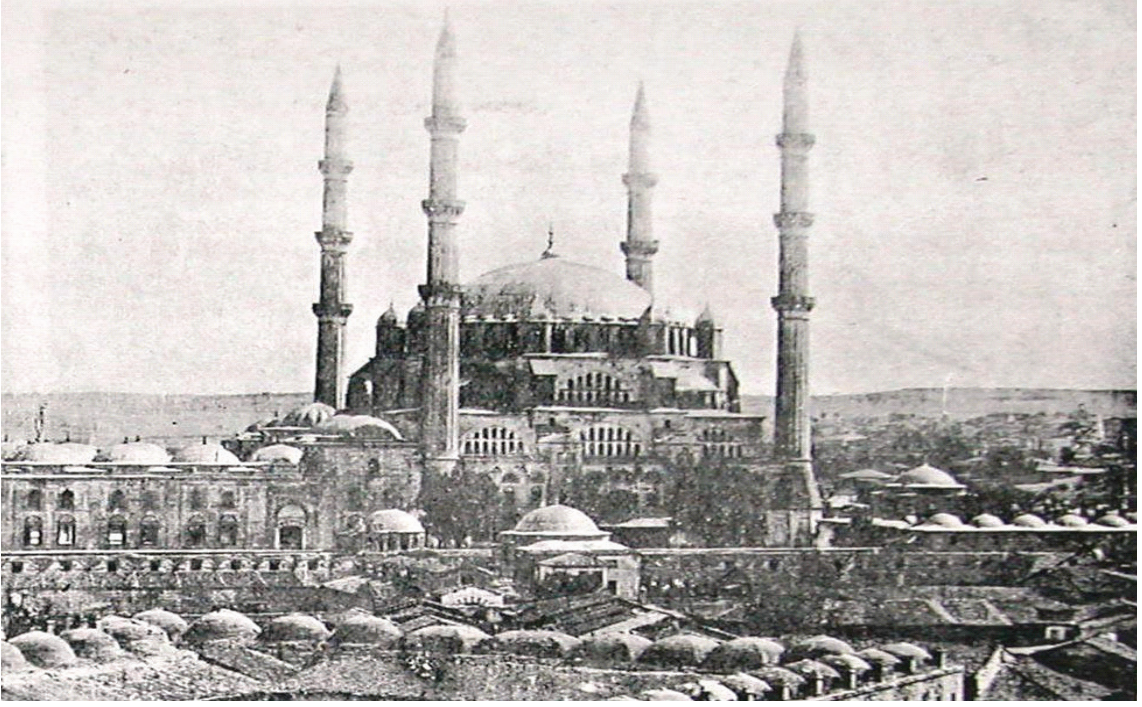


Şekil 6. Selimiye Külliyesinin güncel vaziyet planı (Çizim: Acar Avunduk Mimarlık).



Şekil 7. Selimiye Camisi ve çevresinin Osmanlı son dönemine ait vaziyet planı (Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Osmanlıca yazılar veya notlar düşülerek hazırlanan, külliyeyle ait vaziyet planı ilginçtir (Şekil 7). Burada, günümüze ulaşmayan bazı birimler tanımlanmıştır ve üzerlerindeki notlardan, haklarında yapılan uygulamalarla ilgili bilgiler edinilmektedir. Örneğin, caminin ve avlunun batısındaki arastanın kuzeyde kalan kısmı üzerinde istimalah istendiği yazılıdır. Arastanın güneybatısında kalan bazı dağınık mekânlar için, *hedm olunmuştur* (yıkılmıştır) tâbiri yer almaktayken bu yapıların önünde, alanı diyagonal kesen caddenin *Yemiş Kapanı Caddesi* adıyla anıldığı görülmektedir. Yemiş Kapanı Caddesi ve güneybatıdan Yedi Yol Caddesi ile çevrelenen alanda olması gereken yemiş kapanı hanının belediye tarafından hedm olduğu, bu alan üzerine not olarak düşülmüştür. Hanın güney yönünde Tarakçılar Camisi ve onun batısında Havlucular Hanı yer almaktadır ve eğimin inişi batıya doğru bu şekilde yapılarla düzenlenmiştir. Bugün bu parselin bir kısmının üzerinden yol geçmekte ve geri kalan kısmı yeşil alan, park ve açık hava kafeteryası olarak kullanılmaktadır. Vaziyet planının üst kısmında verilen lejanda göre yıkılmış, yıktırılacak ve yeniden düzenlenecek yapılar belirlenmiş ve vaziyette gösterilmiştir. İlginç ayrıntılardan biri de arasta Çarşısı'nın da istimalah edilmesinin istendiğine dair düşülen nottur. Nihayetinde arasta yıkımdan kurtulmuştur ancak, yemiş kapanı o kadar şanslı olmamıştır (Foto 11-12). Aslında yeni düzenleme yalnızca Selimiye Külliyesini içeren yükseltiyi kapsamamakta, Eski Cami çevresini de içine almaktadır. Vaziyet planında *Sultan Selim Caddesi* olarak adlandırılan cadde günümüzde *Mimar Sinan Caddesi* adıyla kullanılmaktadır.



Fotoğraf 11. Henüz yıkılmadan önce yemiş kaparı hanından görünüş (Peremeci, 1930'lar).



Fotoğraf 12. Yemiş kaparı hanına ait temel kalıntıları (Sav, Ağustos 2017).



Fotoğraf 13. Selimiye'nin güneydoğu yönündeki tarihi dükkânların eski ve güncel görüntüleri (eski fotoğraf: VGM Arşivi, güncel fotoğraf: M. Sav, 2015).



Fotoğraf 14. 1950'lerin imar düzenlemeleri sırasında caminin batı cephesindeki yıkımlar ve Selimiye Camisi'nin minaresinden Eski ve Üç Şerefeli camileri ile sağ önde Belediye binası (VGM Arşivi, 1956).



Fotoğraf 15. Selimiye Camisi ve çevresinin yıkımlar sonrası görüntüsünde, sol tarafta eğimi basamaklararak aşağı doğru inen iki tonoz sırası görülmektedir (VGM Arşivi, 1960'lar).

1930'lu yıllarda hazırlanan bir düzenleme projesi çerçevesinde Edirne'deki abidevi yapıların etraflarının açılmasına gayret edilmiş, Selimiye Camisi'ne daha çok önem verilmiştir. Ayrıca yüksek katlı bina yapımına izin verilmeyerek, eski eser yapıların silüetlerini bozacak imar düzenlemelerinden kaçınılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Selimiye-Eski Cami arasındaki bölge yeşil alan olarak düzenlenmiştir (Arif, 1931: 317-18). 1950'li yıllar, kentin bazı tarihi yapılarının ortadan kalkması ve yine bazı yolların güzergâhlarının değiştirilmesine yol açmıştır. Örneğin, Eski Cami'nin yanından geçirilen ana yol, buraya tekâbül eden ve castrumu çeviren surların bir kulesinin alt yapısına sahip Saat Kulesi'nin dinamitle yıkılmasına yol açmış; bugünkü Orduevi binasının yerindeki Askeri Rüstiye de bu yıkımdan nasibini almıştır (Onur, 1990: 67). Ancak 1950'li yıllarda başlayan ve özellikle 1970'lerde artan imâr faaliyetleri (Foto 13-15), sokak dokularının bir kısmının değişmesi neticesinde korunmuşluk özelliğinin kısmen zarar görmesine neden olmuştur. Tarihi ahşap yapıların yerlerini betonarme binalar almıştır (Yücel, 1975: 71). 1980'li yıllarda konut imârı eski İstanbul yolu üzerine, yani kentin doğusuna yönelmiş, 1990'larda bu süreklilik hız kazanmıştır. Günümüzde Selimiye Külliyesi'nin çevresi olabildiğince açılmış durumdadır. Yalnızca tepenin yamacında ticaret alanları yer kaplamaktadır. Selimiye-Eski Cami arasında uzanan tatlı eğimin batısında, tarihi Belediye binası ve arkasında Üç Şerefeli Cami; doğu yönde tek sıra halinde (kuzey-güney doğrultuda) uzanan dükkânlar ve ortada kalan boşlukta ise kazı alanı (eski Yemiş Hanı'na ait temeller) bulunmaktadır.



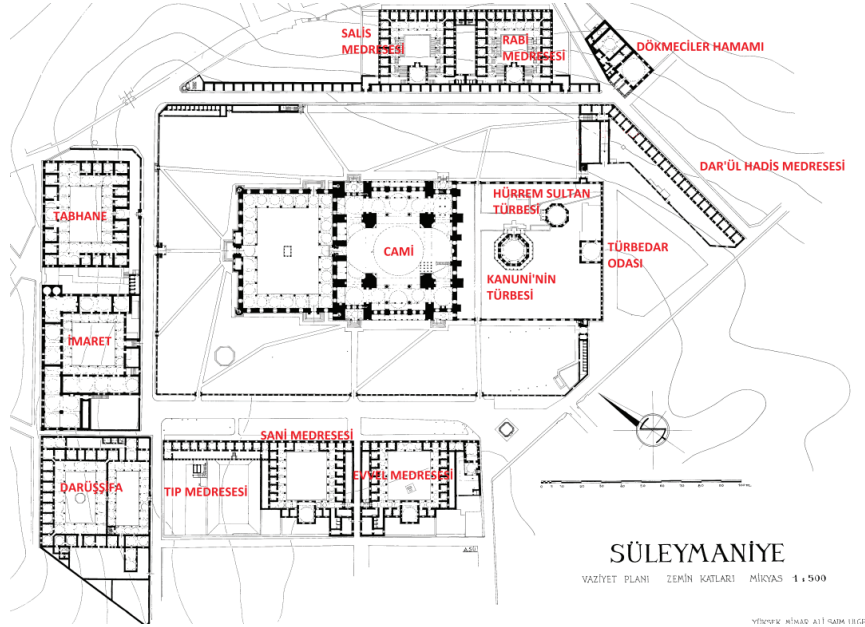
Fotoğraf 16. Selimiye Camisi'nin Meriç Nehri'nden algısı (VGM Arşivi).



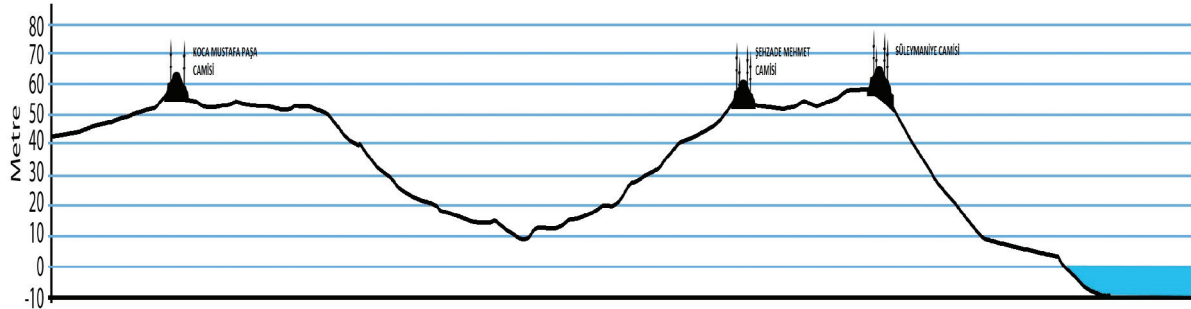
Fotoğraf 17. Selimiye Camisi minaresinden Muradiye'ye doğru bakış. Selimiye Camisi'nin kente ve topografyaya ne kadar hâkim olduğu bu fotoğraftan rahatlıkla kavranabilmektedir (VGM Arşivi, 1980'ler).

III.II. Karşılaştırma

Edirne-Selimiye ve İstanbul-Süleymaniye camileri arasında önemli bir bağlantı vardır. Her iki yapı da eski sarayların bulunduğu arazi üzerinde inşa edilmişlerdir (Sav, 2011: 70, 73). Süleymaniye’de alanın zorluğu, zemin çalışmasının ve arazi düzleştirme işinin yaklaşık bir yıl sürmesine sebep olmuştur. Oysa Selimiye için aynı şey geçerli değildir. Mimar Sinan İstanbul’daki Süleymaniye Camisi’nin tasarımında da diğer külliye yapılarını, camiye çevreleyen ve piramidal etkisini arttıran, statik açıdan kuvvetlendiren birer ek olarak düşünmüştü. 63.500 m² alana Süleymaniye yapılarını konumlandırırken, cami külliyesinin hedef yapısı oluyordu (Şekil 8, Foto. 18; Sav, 2011: 75). Mimar Sinan, Süleymaniye Külliyesi’ni inşa ederken Haliç’e doğru oldukça eğimli olan araziye, Tabhane, Çarşı gibi yapılarla basamak düzeninde kullanmıştır. Caminin dış avlusunu, yapay bir düzliğe oturtan Mimar Sinan, külliye bütünlüğünü oluşturan diğer birimleri de araziye uyacak şekilde farklı kotlar üzerine inşa etmiştir (Şekil 9). Batıdaki daha az meyilli alana sıbyan mektebini, evvel, sâni, darüşşifa medreselerini yerleştirirken, alt kısımlarına ise dükkânlar tasarlamıştır. Bunlardan darüşşifâ’nın daha yüksek bir alt yapısı mevcut olup, iki farklı kot üzerinde inşa edildiği görülmektedir. Süleymaniye Camisi’ne bakan cephe ile kuzeybatıya bakan cephesinde, alta dehlizler, ahırlar ve ikâmet mekânları bulunmaktadır (Sav, 2011: 76).



Şekil 8. Süleymaniye Külliyesi'nin vaziyet planında yerleşim düzeni (Çizim: Ali Saim Ülgen).

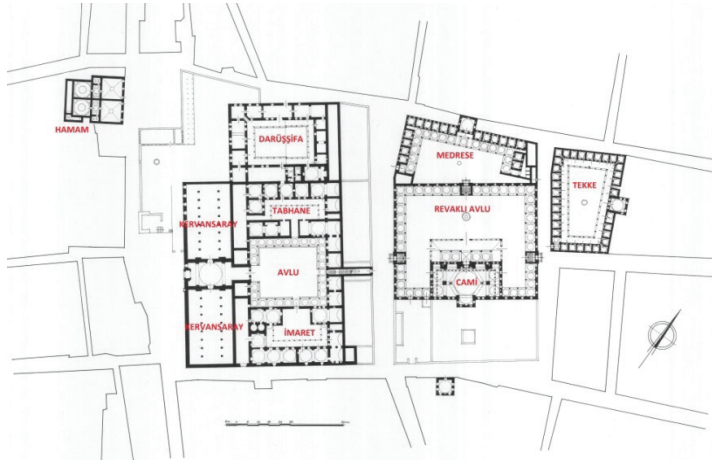


Şekil 9. İstanbul'daki Koca Mustafa Paşa, Şehzade ve Süleymaniye camilerinin yerleştirildikleri arazinin kesiti.

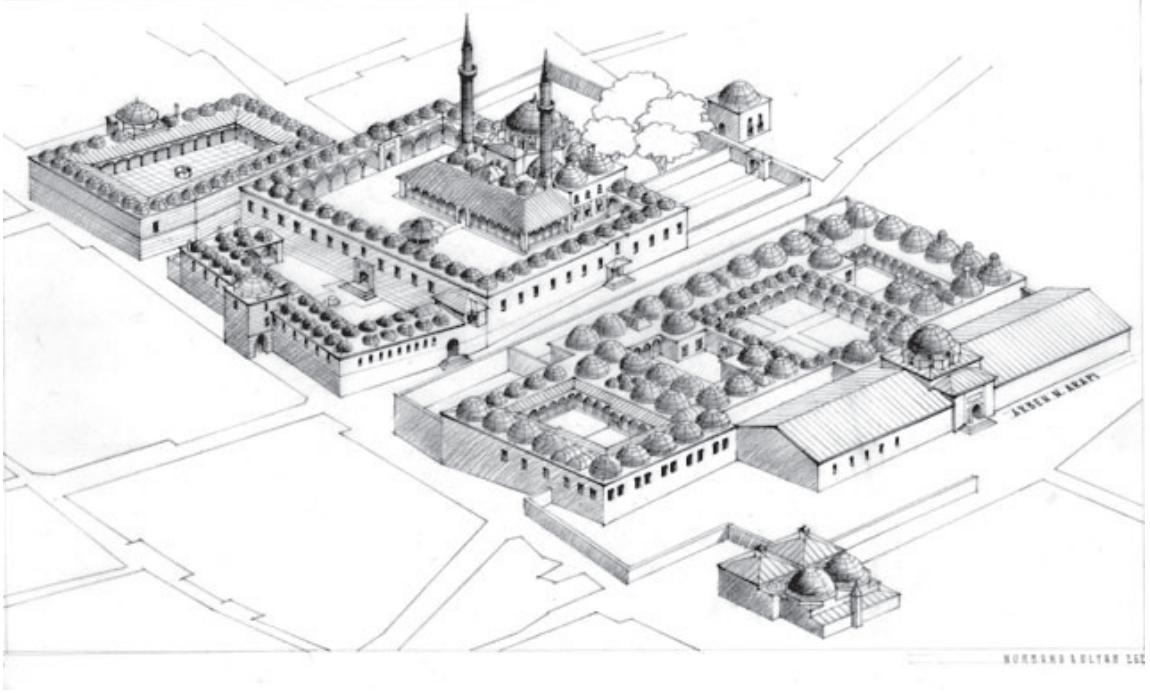


Fotoğraf 18. Süleymaniye Camisi'nin çevreden algısı (M. Sav).

Yapıların yerleştirme programlarını yaparken, Selimiye Külliyesi'nin inşaatı esnasında da arazinin doğal yapısı, daha doğrusu eğimini traşlamayı ve inşâ edeceği yapılara göre şekillendirmeyi düşünmemiş, tıpkı Süleymaniye ve İstanbul-Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Külliyesi'nin tasarımında olduğu gibi yapıları, doğal zemine yerleştirme konusunda maharetini sergilemiştir (Şekil 9-10). Atik Valide Külliyesi, kuzeydoğu-güneybatı istikâmetindeki eğime paralel Boğaz'a doğru alçalan bir yerleşim düzenine sahiptir. Sultan II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan tarafından 1583 yılında yaptırılan Atik Valide Sultan Külliyesi'nde (Öz, 1965: 68) cami en üst kotta yerleştirilmiştir. Caminin kuzeyini çevreleyen avlunun kuzey bitişiğine yerleştirilen medrese, arazinin doğal konumu dikkate alınarak yerleştirildiğinden doğu ve batı kenarları simetrik değildir. Medrese dışında dar'ül kurra, imaret, dar'üşşifa, han ve sıbyan mektebi yapıları, Süleymaniye'de olduğu gibi cami yapısının eteğine yerleştirilmiştir. Dar'ül kurra, cami ile aynı kotta yer alırken kuzeybatıda ve bir alt kotta medrese ile hankâh sıralanmış; kuzeydoğuda dar'ül hadis ve mektep konumlandırılmıştır. Bir alt kotta ve güneybatıdaki terasta imaret, tabhane ve darüşşifa yer alırken an alt yamaçta ise Kervansaray bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın arazi düzeniyle oynamadığına, bilakis doğal yapıya saygı duyduğuna bir delil de eğim nedeniyle caminin oturduğu zemin ile Külliye'nin ana giriş kapısı arasında yaklaşık 11.65 m. kot farkının bulunmasıyla açıklanabilir (Kantarcioglu, 2008).



Şekil 10. Üsküdar Atik Valide Sultan Külliyesi'nin yerleşim düzeni (Çizim: Ali Saim Ülgen).



Şekil 11. Atik Valide Külliyesi'nin araziye yerleşim düzeni (Kantarcıoğlu, 2008).



Fotoğraf 19. Selimiye Camisi ve Mimar Sinan heykeli (M. Sav, 2015).

IV. Sonuç

Selimiye Tepesi'nin, Edirne'de iskânın başladığı dönemlerden beridir boş kalmadığı, hatta Roma döneminde de önemli bir yapı veya yapı grubunun bulunduğu, Bizans döneminde de bu özelliğini devam ettirdiği sanılmakla birlikte fetih sonrası Osmanlı döneminin ilk sarının da kente hâkim bu tepede olması şaşırtıcı olmasa gerektir. Bu tepe, her dönem için önemini muhafaza etmiş ve bu durumu en iyi özümseyen kişilerden olan Mimar Sinan'ın imzasını taşıyan Selimiye Külliyesi ile de taçlandırılmıştır.

Mimar Sinan, büyük külliye gruplarını eğimli arazilere yerleştirirken en üst kotta yer alan camiye göre medreseler, sıbyan mektepleri, han ve dükkânlarla diğer yapı birimlerini kademe kademe azalan farklı kotlarda inşa etmeyi benimsemiştir. Çünkü eğimden faydalanmak ve bir basamak üstteki yapının yükünü piramidal bir düzenleme içinde kademe kademe araziye indirmek en doğru yoldu. Selimiye'de de arazinin eğimine bağlı olarak benzer bir düzenleme söz konusu olmuştur. Piramidin zirvesini oluşturan camiye, zirvesinin çevresindeki ek yapı birimleri eşlik ederek kompozisyon devam ettirilirken, eteği ise görseelliğini arttırıyordu. Böylelikle kentin ana karakteri ortaya çıkmış oluyordu.

Mimar Sinan'ın inşa ettiği büyük ölçekli yapılar, eğimli arazilerin başarılı biçimde kullanılarak ortaya çıkmış eserlerdir. Süleymaniye örneğindeki gibi, kentin en eğimli yerlerinden birine ve Eski Saray bölgesine yerleştirilen bu yapının dışında Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Külliyesi yapılarının da camiye en üst kotta konumlandırılan ve diğer birimlerin camiye çevreleyen, ona istinat vazifesi gören bir düzenlemeye sahip olduğu görülmektedir. Selimiye Külliyesi'nde ise, cami alanının kendinden önce, Bizans döneminden beridir yapılaşma neticesinde belli oranda traşlandığı kabul edilebilir. Muradiye'den itibaren başlayan eğim, düz bir kot haline geldikten sonra Selimiye Camisi'ne ulaşmakta, Eski Cami istikâmetinin yanı sıra, güney yönde de giderek düşen bir eğim göze çarpmaktadır. Mimar Sinan, cami için arazi statüğünü en tehlikeli gördüğü yön olarak Eski Cami istikâmetine önce cami dış avlu duvarlarının bir alt kotuna arastayı kuzey-güney doğrultusunda ekleyerek ve ardından bir alt kota da yemiş kapanını inşâ ederek güvenlik altına almıştır. Tepenin bu yöndeki son eğiminin statüğü ise, son basamağı teşkil eden ve yaklaşık 150 yıl önce yapılan Eski Cami ve bedesten tarafından karşılanmaktaydı.

Edirne'ye, mevcut şehir dokusuna göre dört yönden giriş söz konusuydu ve yollar, Selimiye'yi röper (çıkış noktası) almaktaydı. Güneyden, Kırkağaç'tan; Batıdan, Bulgaristan yolundan, Gazi Mihal Köprüsü vasıtasıyla; Doğu'dan, yani İstanbul yönünden; bir diğer giriş ise Kuzey'deki Kıyık yolundan sağlanır ve hepsinin odağında Selimiye yer alırdı. Etrafına hâkim bir tepenin zirvesinde olmak, yapının anıtsallığını arttırdığı gibi, bu konumlandırma mimari özelliklerini daha çok öne çıkarmayı sağlamıştır. Ayrıca Selimiye Camisi, şehir dışına konumlanan Yıldırım Bayezid Camisi ile II. Bayezid Külliyesi'nden de görülebilmektedir. Önce minareleri, ardından abidevi kubbesi ortaya çıkmakta ve asıl etkileyici görüntüyü bu kompozisyon yaratmaktadır. Bulunduğu nokta, aslında fazla yüksek olmayan bir tepedir. Kentin diğer noktaları tepenin gittikçe azalan eğimine oturduğundan, Selimiye'nin kimliği daha çok ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed Bâdi Efendi (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Ahmet Refik (Altınay), (1931). *Mimar Sinan*. Kanaat Kütüphanesi.
- Alptekin, Coşkun. (2012). Edirne’de Osmanlı Sarayları ve Saray-ı Cedide-i Amire. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (197), 141-156.
- Arif, Burhan (1931). Edirnenin İmarı. *Mimar*, (10), 317-318.
- Aslanapa, Oktay (1965). Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi. *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. TTK. Yayınları.
- Aslanapa, Oktay (1988). *Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Aslanapa, Oktay (2013). *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*. Edirne Valiliği Yayını.
- Âşıkpaşazâde *Tarihi Osmanlı Tarihi (1285-1502)*. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2013.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451) II*. İstanbul.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı- İ. A Yüksel (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayını.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481) III*. İstanbul.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul.
- Bozdoğan, M. Ovalı, P. K., Özkan, S. (2006). “Mimar Sinan’ın “Koruma” Anlayışı ve Günümüzde Sinan’ın Eserlerini “Koruma” Anlayışı (Edirne Örneği)”, *Trakya Üniversitesi, J. Sci*, 7 (2), 143-152.
- Busbecq, O. G. de Busbecq (1968). *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562*. E. S. Forster, Oxford.
- Cansever, Turgut (2005). *Mimar Sinan*. Albarakatürk Yayınları,1.Baskı.
- Cezar, Mustafa (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: MSÜ Yayını.
- Dukas (2013). *Dukas Kroniği 1341-1462*. Çev. V. Mirmiroğlu. Kabalıcı Yayınevi.
- Edirne, Kendini Koruyan Kentler* (2013). İstanbul: Çekül Vakfı Yayınları.
- Evliya Çelebi (1984). *Seyahatnâme (Rumeli-Sokol ve Edirne)*. Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Eyice, Semavi (1965). Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler. *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. T.T.K. Yayını, 39-76.
- Gurlitt, Cornelius (2006). *Edirne’deki Yapılar*. Yay. Haz. Mustafa Özer. Yöre Dergisi Yayını.
- Kayıcı, Haluk (2013). *Salnamelere Göre İdâri, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*. Edirne Valiliği Yayını.
- Kazancıgil, Ratip (1994). *Edirne Rehnüması*. Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayını.
- Kazancıgil, Ratip (1999). *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*. Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayını.

- Kuban, Doğan (1994). Sinan (Mimar). İstanbul Ansiklopedisi, (6), 563.
- Kuban, Doğan (1997). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*. Yem Yayınları.
- Kansu, Şevket Aziz (1965). Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar. *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. T.T.K. Yayını, 13-19.
- Kantarcioğlu, Z. Ayşe (2008). Külliyelerin Çağdaş Kullanım Olanakları, Atik Valide Külliyesi Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kuran, Aptullah (1964). Edirne'de Yıldırım Camii. *Bellekten*, (XXVIII/3), T.T.K. Basımevi, 419-438.
- Kuran, Aptullah (1986). *Mimar Sinan*. Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Baskı.
- Küçük, Serap (1995). Ahmed Bâdi Efendi ve Edirne Yapıları. *Trakya Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Y. Lisans Tezi*, Edirne.
- Mansel, Arif Müfid. (1965). İlkçağ'da Edirne. *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. T.T.K. Yayını, 21-37.
- Mehmet Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*. C.1. Haz. F. R. Unat-M. A. Köymen. T.T.K. Yayını.
- Mustafa Sai Çelebi (2002). *Yapılar Kitabı*. Koçbank Yayını.
- Nicolas de Nicolay (1989). *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, Paris.
- Onur, Oral (1990). Edirne Kent Planı'nın Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış. *Mimarlık* (240), 64-67.
- Öz, Tahsin (1965). İstanbul Camileri, Cilt 1-2, TTK. Yayınları.
- Özdeş, Gündüz (1951). *Edirne İmar Planına Hazırlık Etüdü*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.
- Özer, Mustafa (2014). Edirne Sarayı (Sarayı Cedid-i Âmire)'ndan Günümüze Ulaşabilen Yapılar Hakkında. *Turkish Studies*, (Vol. 9/10), 809-836.
- Peremeci, Osman Nuri (1939). *Edirne Tarihi*. Resimli Ay Matbaası.
- Ramazanoğlu, Gözde (1995). *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Rifat Osman, (1999). *Edirne Evkâf-ı İslamiye Tarihi Camiler ve Mescitler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sav, Murat (2011). Süleymaniye Camii Çevresinin Arkeotopografyası ve Mimar Sinan'ın Alan Seçimi. *Vakıf Restorasyon Yıllığı (VRY)*, (3), 62-79.
- Selim Han-ı Sâni Vakfiyesi* (H. 987 Tarihli). Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi.
- Sönmez, Zeki (1988). *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, Rauf (1969). Edirne'de Selimiye Camii. *Belgelerle Türk Tarihi*, (23), 3-12.
- Yücel, Erdem (1975). Tarihi Görünümünden Uzaklaşan Edirne. *Arkitekt*, (358), 70-71.

Kitabiyât

Bu bölümde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2019 yılı içerisinde basımı yapılan iki kitabın tanıtımı yapılmıştır. Eyüp Sabri Kala ve İdris Akarçeşme'nin yazarı olduğu *Mihrişah Valide Sultan Vakfı* adlı kitap Yılmaz Kurt'un kaleminden okuyucuya tanıtılmaktadır. Orhan Cezmi Tuncer'e ait *Makaleler: Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV* isimli kitap ise Yusuf Turan Günaydın tarafından tanıtılmaktadır.

Book Review

In this section, two books published by the General Directorate of Foundations in 2019 were introduced. The book *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, written by Eyüp Sabri Kala and İdris Akarçeşme, was introduced to the reader from Yılmaz Kurt's pen. The book *Makaleler: Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV* by Orhan Cezmi Tuncer is introduced by Yusuf Turan Günaydın.

Mihrişah Valide Sultan Vakfı

Eyüp Sabri Kala- İdris Akarçeşme, Mihrişah Valide Sultan Vakfı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları - 134, Ankara 2019, 352 s. ISBN: 978-975-17-4246-9.

Yılmaz Kurt*

Dr. Eyüp Sabri Kala ve İdris Akarçeşme tarafından yayına hazırlanan *Mihrişah Valide Sultan Vakfı* isimli kitap 2019 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Ankara’da basıldı. Kitap, bir Valide Sultana yakışacak şekilde kuşe kâğıda renkli olarak prestij kitabı olarak hazırlanmış. Bu tür tezhip, kitâbe ve fotoğraf içeren kitapların kuşe kâğıda ve renkli olarak basılması kitabın etiket fiyatını ister istemez yükseltiyor. Vakıf kaynaklarının dikkatli kullanılması önemli. Ancak bu tür kitaplar için fedakârlık yapmak gerektiği de açık. Vakıflar Genel Müdürlüğü kâr amacı gütmeyi için kitabın okuyuculara uygun bir fiyatla ulaştırılması mümkün olmuş.

Kitabın birinci bölümünde Mihrişah Valide Sultan’ın 1745’lerde başladığı tahmin edilen sisli geçmişinden kısaca söz ediliyor. 1728 yılından III. Selim’in doğuşuna kadar (1761) geçen 33 yıllık süre içerisinde Topkapı Sarayı’nda hiçbir şehzâdenin doğmamış olması Selim’in ve annesi Mihrişah Sultan’ın olduğu kadar bütün Osmanlı saltanatının geleceği açısından da büyük bir önem taşımaktaydı. Mihrişah Valide Sultan çeşitli vakıflar kurarak kendisini hayır işlerine adanmıştı. Diğer yandan oğlu III. Selim’in en büyük projesi olan Nizâm-ı Cedîd hareketine her şeyi ile destek olmaya çalışmaktaydı. O dönemde devletin birinci önceliği Nizam-ı Cedîd hareketini yaygınlaştırabilmektir. Bu yüzden padişah annesinin bizzat oğluna destek sağlaması çok önemli idi.

Kitabın ikinci bölümünde Mihrişah Valide Sultan’ın kurmuş olduğu hayır kurumları anlatılmıştır. Eyüp semtinde Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nde aşevi (imaret), sıbyan mektebi, çeşme ve türbe bulunmaktaydı. İmarette günlük 600 kap yemek çıkarılmakta, diğer malzemeler yanında günde 50 okka bal, 26 okka sadeyağ kullanılmaktaydı. Bir okka (vukiyye) 1283 gr olduğuna göre günde 60 kg’dan fazla bal imarette ihtiyaç sahiplerine ücretsiz olarak veriliyordu.

Mihrişah Valide Sultan’ın saray mimarlarından Kırkor Amira Balyan Efendi’ye yaptırttığı “Valide Sultan Bendi” yıllarca İstanbul’un su ihtiyacını gidermiş ve mimarî değeri ile de haklı bir ün kazanmıştır.

Mihrişah Valide Sultan’ın bu hayır eserlerini devam ettirebilmek için çiftlikler, ticarethaneler, dükânlar, dalyanlar, fırınlar, değirmenler, hamamlar vakf etmiş olduğunu görmekteyiz. Bunların toplam sayısı kitabın yazarları Kala ve Akarçeşme tarafından 193 olarak tespit edilmiş ve her biri hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde vakfın nasıl yönetildiği, çalışanları ve sosyal siyaset açısından değerlendirilmesi yapılmış ve son bölümde de bütün vakfiyeleri ve ek vakfiyeleri tek tek ele alınmıştır. Vakfiye transkripsiyonunda, tashih ve redaksiyonunda Vakıflar Genel Müdürlüğü elemanlarından Selahattin Uygur emek harcamıştır. Kitabın grafik tasarımı Mustafa Fatih Kılıç tarafından gerçekleştirilirken hepsi birbirinden güzel güncel fotoğraflar ise Yasin Fedakar, Fatih Yerlikaya ve Burhan Altun’un sanat eseridir.

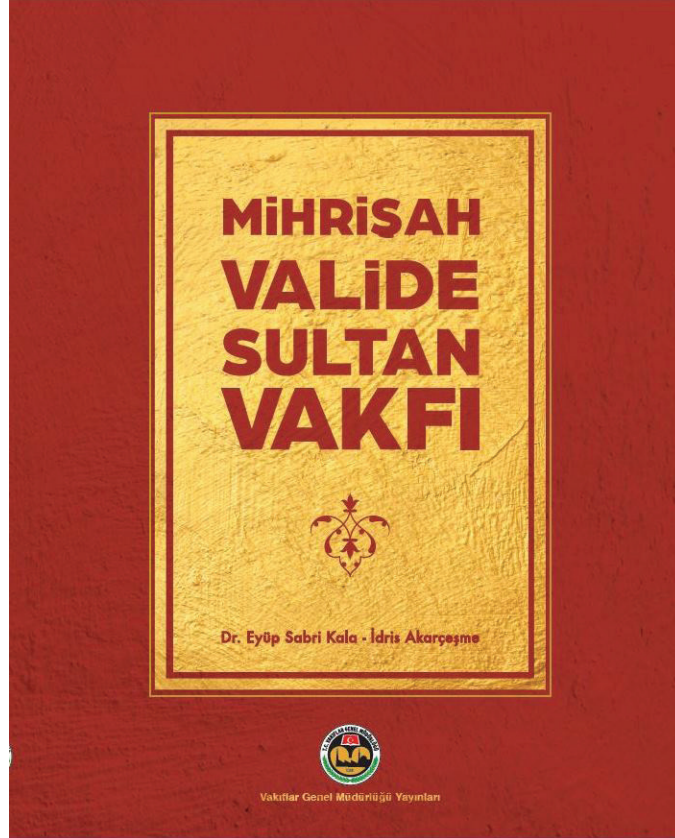
* DOI: 10.16971/vakiflar.668576

** Prof.Dr., Emekli Öğr. Üyesi; yilmazkurt2002@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9595-7398>

Vakfın kurucusu Mihrişah Valide Sultan, Topkapı Sarayı'nda "Gürcü Güzeli" adıyla meşhur olmuştu. Sultan III. Mustafa'dan Selim adı verilen bir oğlu dünyaya geldiğinde kendisinin de dünyası değişti. Gürcistan'da adı bilinmeyen bir papazın kızı, 1789 yılında İstanbul'da İmparatorluk sarayının Valide Sultanı olmuştu. Ama Mihrişah Valide Sultan, bu unvanı her zaman hayır işlerinde hizmet için kullandı ve hiç şıarmadı. Yaptırdığı hayır eserleri koca bir cilt kitap oldu. Söz konusu hayır eserleri, MEB *İslâm Ansiklopedisi*'nde ve Diyanet *İslâm Ansiklopedisi*'nde ayrı ayrı maddelere konu olurken, hayatı hakkında kısacık bir biyografi yazdırmak her nedense her iki ansiklopedi yöneticilerince de unutuldu! Neyse ki Vakıflar Genel Müdürlüğü bu hayırsever Osmanlı kadınının hizmetlerini anlatan bir kitabı kaliteli bir baskı ile okuyuculara ulaştırdı. Onun değerli eserlerini sonsuza kadar yaşatacak bir tapu gibi raflardaki saygın yerini aldı.

Mihrişah Valide Sultan Vakfı adlı eser gerek hazırlanışı ve gerekse baskısı ile göz doldurmuş ve taktir almıştır. Yazarları Dr. Eyüp Sabri Kala ve İdris Akarçeşme'yi tebrik ediyoruz. Eseri güzel bir basım ile okuyucuya ulaştıran Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem başta olmak üzere Genel Müdür Yardımcısı Rifat Türker, Arşiv Dairesi Başkanı Mevlüt Çam, Editör Mehmet Kurtoğlu'na ve isimlerini yukarıda saydığımız emeği geçen arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi iletmek istiyoruz. Bilim dünyasına hayırlı olsun.

Mihrişah Valide Sultan'ın ve bütün vakıf kurucusu hayırseverlerin ruhu şad olsun.



Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV

Orhan Cezmi Tuncer, Makaleler: Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV, hazırlayanlar: Dursun Ayan - Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları-135, Ankara 2019, 570 s. ISBN: 978-975-17-4251-3.

Yusuf Turan Günaydın*

Toplu makale neşirleri, bir araştırmacı ve yazarın, yazı hayatı boyunca kitap olarak bastırabildiği eserlerini bütünleyen son derece önemli bir yayın çabasıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü son yıllarda bu faaliyete altın halkalar eklemiş bulunmakta¹ ve görüldüğü üzere Orhan Cezmi Tuncer'in *Vakıflar Dergisi*'ndeki makalelerini kitaplaştırarak da bu alandaki çabasını sürdürme azmini netleştirmektedir.

Verimli ve ilgi çekici bir yazı, yayın ve çalışma hayatı bulunan Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer (d. 8 Ocak 1931) üzerine daha önce Dursun Ayan'ın bir kitap çalışması basılmıştı.² Mehmet Kurtoğlu da *Vakıflar Dergisi*'nin 80. Yıl Özel Sayısında Tuncer'le kapsamlı bir söyleşi yayımlamıştı.³ *Makaleler*'i yayına hazırlayanlar da yine Dursun Ayan ile Mehmet Kurtoğlu'dur.

Makaleler'in başında yer alan Dursun Ayan imzalı "Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer ve Çalışmaları" başlıklı bölüm (s. 11-30), müellifi tanımayan ve fakat biyografisine ilgi duyan okuyucu için doyurucu bilgiler içermektedir. Haddizatında bu tür neşirler için, yayına hazırlayanlar mutlaka bir biyografi, hatta biyo-bibliyografi bölümü kaleme almalıdırlar. Söz konusu bölümün sonunda Prof. Tuncer'in başta *Vakıflar Dergisi* olmak üzere bunun dışındaki süreli yayınlarda yayımlanmış makalelerinin de tespit edilmiş olması bilhassa önemlidir. Demek ki, elimizde bulunan *Vakıflar Dergisi*'nden ve *Vakıf Haftası Kitabı* başlığı altında belli aralıklarla yayımlanan kitap dizisinden derlenmiş ve yayına hazırlanmış 570 sayfalık makale birikiminden çok daha fazlası *Önasya, Arkitekt, Sanat Tarihi Yıllığı, Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Millî Kültür, Yıllık Araştırmalar Dergisi, Lâle Dergisi, Kültür ve Sanat, Türk Etnografya Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Mimarlar Odası Ankara Bülteni, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi ve Restorasyon Yıllığı Dergisi* gibi süreli yayınlara dağılmış durumdadır. Bunlara bilimsel toplantı, kongre ve konferans, anma, armağan kitaplarında yer alan yazılarından da söz ederek, müellifin makale veriminin vüs'ati hakkında yeterli bir izlenim sunmuş olabiliriz. Söz konusu makale birikimi, 1970-2016 yılları arasına dağılan bir çabayı görünür kılmaktadır. Fakat belirtmeliyiz ki müellifin bilimsel toplantı ve kongrelere sunduğu bildirilerinden bir kısmı hâlen basılmamıştır, baskıda görünmektedir.

Yine hemen belirtelim ki eser, -içindekiler kısmına yansıtılmamışsa da- baştaki biyo-bibliyografik giriş (s. 11-30) dışta tutarsak aslında iki ana bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm *Vakıflar Dergisi*'nde yer alan yazılara (s. 33-383), "Vakıf Haftası Yazıları" başlıklı ikinci bölüm ise ağırlıklı olarak Vakıf Haftası Kitaplarındaki makalelere tahsis edilmiştir (s. 385-570) Eserde yer alan toplam 31 makeden 16 adedi *Vakıflar Dergisi*'nde, 14 adedi ise *Vakıf Haftası Kitabı* genel başlıklı kitaplar ile *Restorasyon Yıllığı* gibi bazı yıllık ve ortak kitaplarda yer almıştır. Sadece bir yazı ("Sivas-Divriği Melike Turan Şifahanesi'ndeki Türbe") her-

* DOI: 10.16971/vakiflar.668657

** Araştırmacı, Türk Tarih Kurumu; ygunaydin@ttk.gov.tr

1 Bk. Fuad Köprülü, *Vakıfların Hukukî mahiyeti*, haz. Yahya Kemal Taştan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2013; Ali Himmet Berki, *Vakıf Hukuku Yazıları*, haz. Hüseyin Çınar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2013; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2013.

2 Bk. Dursun Ayan, *Orhan Cezmi Tuncer ile Selçuklu Mimarisi Üzerine Bir Söyleşi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012.

3 Bk. Mehmet Kurtoğlu, "Orhan Cezmi Tuncer: Her vakıf yapısında Tanrısal güzelliği gördüm", *Vakıflar Dergisi*, S. Mayıs 2019, s. 297-305.

hangi bir süreli yayında yer almamış, müellifin Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları arasında baskı aşamasında bulunduğu müjdesi verilen (s. 563) 1977 tarihli daha önce basılmamış Doktora Tezinden alınmıştır.

Makaleler yayına hazırlanırken, sıralamada makalelerin ilk yayın tarihlerinin esas alındığı gözlemlenmektedir. Bu usul hem ilk, hem de ikinci bölümdeki makalelere uygulanmıştır ve toplu makale neşirlerinde sıkça uygulandığına tanık olduğumuz bir usuldür. Araştırmacı ve okuyucu açısından belli sıkıntıları barındırır da, müellifin üslup ve fikirlerindeki gelişmelerin yıl yıl izlenebilmesi açısından pratik de addedilebilir. Söz konusu sıkıntıların başında, belli kümelerde/ara başlıklarda toplanabilecek ve bu şekilde okuyucunun kendi içinde aynı alan ve minval üzere yazılmış yazıları tasnifli bir biçimde bulabilmesini kolaylaştıracak imkândan mahrum kalması gelmektedir. Yazılar kendi içinde ara başlıklar hâlinde tasnif edilmeyince okuyucu pratik mimarî alanındaki yazılarla teorik yazıları birbirine geçmiş bir biçimde görececek, diyelim ki teorik yazıları peş peşe okumak istediğinde kitabın çeşitli sayfalarına müracaat etmek ve bunun için de belli bir vakit harcamak zorunda kalacaktır.

Prof. Tuncer'in "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkileri Üzerine Bir Deneme" (s. 55-116); "Anadolu'da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı" (s. 317-320); "Korunması Gerekli Vakıf Taşınmazlarının Onarımları ve Bir Önerisi" (s. 345-348); "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar" (s. 361-386); "Modülasyondan Restorasyonda Yararlanma" (s. 425-432); "Taşın Bezeme Şekli Üzerine Düşünceler" (s. 451-466); "Vakıflar Genel Müdürlüğü Abideler Şubesi Nasıl Daha Verimli Çalışabilir?" (s. 511-518); "Ailenin Eğitimi ve Korunmasında Vakıfların Rolü" (s. 519-522); "Vakıf Restorasyonları" (s. 567-570) vb. yazıları, birtakım tarihî eserleri somut olarak (mimarî özellikleri, mevcut durumları, tarihî değerleri vb. açısından) ele aldığı makalelerine göre teorik yazılar görünümündedir. Teorik yazılar bir ara bölümde (belki ilk bölümde) toplanabilseydi, pratik mimarî meselelerini temellendirmedi, dahası müellifin bu meselelere yaklaşımının net olarak kavranmasında okuyucu için daha kolaylaştırıcı bir usul uygulanmış olabilirdi. Yine Mardin, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Kayseri, Edirne, Kuşadası, İstanbul gibi şehirlerdeki mimarî eserleri konu alan yazılar da şehirlere göre tasnif edilip bu düzen içerisinde sıralanabilirdi. Bu şehirlerden bilhassa Sivas ve Diyarbakır'la ilgili olanlar belli bir yekûn tutmaktadır ve fakat bir arada değil, kitabın farklı sayfalarına yayılmış durumdadır. Şehirlere göre tasnif yerine yapı çeşitlerine (medreseler, taçkapılar, kubbeler, kümbetler, hanlar, camiler, kervansaraylar, tarikat yapıları ilh..) göre de bir gruplandırmaya gidilebilirdi.

Usule dair yukarıda belirttiklerimiz, tenkit değil sadece birer tekliftir. Ayrıca asıl itibariyle iki ana bölümden oluştuğunu belirttiğimiz kitabın başında "Hayatı ve Eserleri" başlıklı bir bölüm daha vardır ki bu bölüm "Giriş"; makalelerden oluşan iki ana bölüm de "Vakıflar Dergisi Yazıları" ve "Vakıf Haftası Yazıları" şeklinde başlıklandırılabilirdi. Bu bölümlenin aynı zamanda "İçindekiler" kısmına yansıtılması da iyi olurdu.

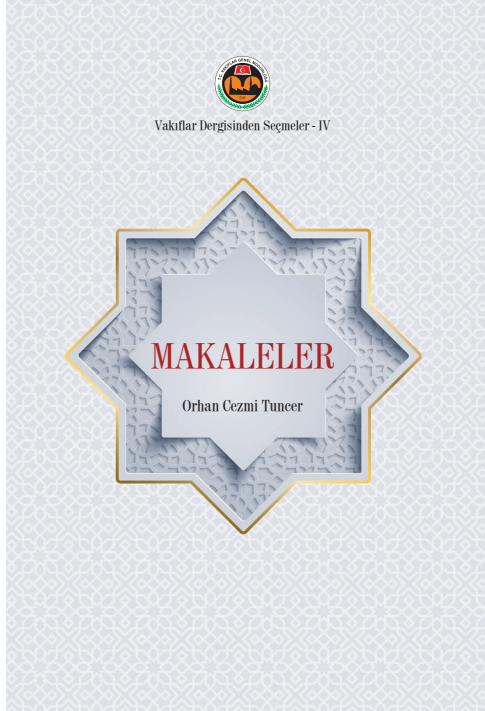
Eserde yer alan makalelerin künyeleri "Hayatı ve Eserleri" başlıklı bölümün sonunda -kitapta yer almayanlarla bir arada da olsa- tam olarak verildiğinden, makalelerin sonunda veya başlığa dipnot düşülerek verilmeye gerek duyulmamış olmalıdır. Bu usulün -toplu makale neşirlerinde- pek pratik olmadığını söyleyebiliriz. Okuyucu, her makalenin hangi tarihte ve nerede yayımlandığını hemen o makalenin başında veya sonunda görmek isteyebilir ve bu usul ona kolaylık sağlayabilir. Gerçi, *Vakıflar Dergisi'*nde yayımlanmış bulunan makaleler için makale tam künyelerinin verildiği sayfalarda 1'den 17'ye kadar numaralandırma yoluna gidilmiş ve diğer makalelerden bir şekilde ayırt edilebilmeleri kolaylaştırılmıştır. Fakat Vakıf Haftası Kitaplarında yer alan makaleler için böyle bir tutum sergilenmemiştir. Bu durumda kitabın sonunda eserde yer alan makaleler için müstakil bir bibliyografya vermek iyi olabilirdi. Abartma

sayılmazsa, makalelerin dipnotlarında yer alan kaynaklar bir araya getirilerek alfabetik sıralamayla yine eserin sonunda bir umumî bibliyografya da düzenlenebilirdi diyebiliriz.

Belirtmeliyiz ki, mimarî tarihimize ve mimarî meselelerimize açıklık getiren ve *Vakıflar Dergisi* ile *Vakıf Haftası Kitabı* ana başlığı altında belli periyotlarla basılan kitap dizisi içinde dağınık bir biçimde duran bu birikimi, sadece kitaplaştırmak bile ülkemiz irfanına önemli bir katkıdır. Bu durumda hem bu meseleler üzerinde çalışacak yeni nesil mimarlarımıza ve mimari alanında felsefe üretecek bilim adamı adaylarına örnek bir metin sunulmuş olmakta, hem de Orhan Cezmi Tuncer'in eserleri, mükemmel çizimleri ve görüşleri üzerine çalışacak araştırmacıların işi kolaylaştırılmış olmaktadır. Bu makalelerin daha eski tarih-lilerinde yer alan tarihî eser görselleri ayrıca bir kıymeti haizdir. Çünkü tarihî eserlerimiz bazen bugüne ulaşmamakta, kısmen ulaşabilmekte veya bazı aksamalarında bozulmalar söz konusu olabilmektedir. Bu durum sadece yüzyıllar öncesi için değil, yakın tarihimiz için dahi söz konusudur. Söz konusu görseller ise hâliyle eserlerin orijinal görünümünün sadık birer şahidi konumuna oturmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü, bir müellifin genellikle *Vakıflar Dergisi*'nde yayımlanmış makalelerini bir araya getirmekle yetinmekte ve diğer süreli yayınlarda kalmış yazılarını dışta tutmaktadır. Her müellif için söz konusu olmazsa da Prof. Tuncer için bu tutumun dışına çıkılabilir kanaatindeyiz. Dolayısıyla müellifin diğer yazıları da kendi içinde tasnif edilerek bir veya birkaç cilt içinde bir araya getirilmeli ve yine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından basılmalıdır.

Prof. Tuncer'in makale veriminin bu eserle taçlandırılmasından duyduğumuz heyecanı ve sevinci belir- tirirken, sarf ettikleri sayımeşkûr için *Makaleler*'i yayına hazırlayan Dursun Ayan ve Mehmet Kurtoğlu'yu da tebrik etmek bir irfan borcudur.



Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki bütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş

kültür varlıklarını, Vakıfların tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını kamuya duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaların değerlendirilerek, bu konuda yeni ve farklı değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyurana yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya

yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına telrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda ilâi hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Kabulmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazılara telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazıya baskınlığı, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek

şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir.

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin

başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar adı(ları) ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın adı(ları) ve soyadı(ları) koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetiñ altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

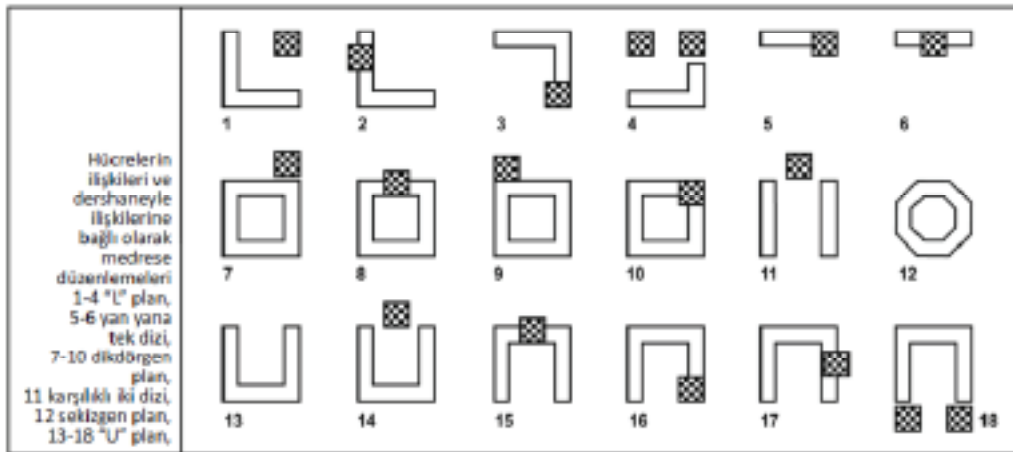
4. Ana Metin: A4 boyutunda [29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırmak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkları sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$



6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde тіbey çizgiler kullanılmalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz basıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortala şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) basılı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırılmasında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

B. Alınatı ve Göndermeler: Alıntılar tıpkı içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan fazla alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçüktür yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır. (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanılmadan mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976:131), bu konuda —,"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazılarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)..." (Çelik 1998'ten).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/biliterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir.

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kanûd-ı Lisân-ı Türki* 2893. Ankara: TÜRK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tefekkürü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ajantırlıklı Vakıf Boyahaneleri". *Vakıflar Dergisi*, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarın tıpkı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasla yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

The Waqfs Journal

Publication Principles

The Waqfs Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Waqfs Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Waqfs Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Waqfs Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Waqfs Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Waqfs Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Waqfs Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Waqfs Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

1. **Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Waqfs Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

"Tanpınar (1976:131), on this issue..."

For the works with not specified date, only the author's name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

"Köprülü (1926) ..." (from Çelik 1996).

Personal communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/biliterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author's last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kanzid-i Lisân-ı Türki 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanç, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri". *Vakıflar Dergisi*, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations' address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re-submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

İletişim Bilgileri / Contact Information:

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı No:10 06050 MİTUS / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflaryayin@yabuldu.com - yayin@vgn.gov.tr

web:

www.vgn.gov.tr

<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>

Vakıflar Dergisi 52 - Aralık 2019